

**EKONOMSKI FAKULTET
TREĆI CIKLUS STUDIJA
STUDIJSKI PROGRAM EKONOMIJA**

ma Laković M. Duško

**„ANALIZA MAKROEKONOMSKIH
POKAZATELJA STOPE NEZAPOSLENOSTI U
ZEMLJAMA BIVŠE SOCIJALISTIČKE
FEDERATIVNE REPUBLIKE JUGOSLAVIJE“**

DOKTORSKA DISERTACIJA

Banja Luka, 2021. godine

**EKONOMSKI FAKULTET
TREĆI CIKLUS STUDIJA
STUDIJSKI PROGRAM EKONOMIJA**

ma Laković M. Duško

**„ANALIZA MAKROEKONOMSKIH
POKAZATELJA STOPE NEZAPOSLENOSTI U
ZEMLJAMA BIVŠE SOCIJALISTIČKE
FEDERATIVNE REPUBLIKE JUGOSLAVIJE“**

DOKTORSKA DISERTACIJA

Banja Luka, 2021. godine

**FACULTY OF ECONOMICS
THIRD CYCLE OF STUDIES
ECONOMICS STUDY PROGRAM**

LAKOVIĆ DUŠKO, ma

**„ANALYSIS OF MACROECONOMIC
INDICATORS OF THE UNEMPLOYMENT
RATE IN THE COUNTRIES OF THE
FORMER SOCIALIST FEDERAL REPUBLIC
OF YUGOSLAVIA“**

DOCTORAL DISSERTATION

Banja Luka, 2021.

KLJUČNA DOKUMENTACIJSKA INFORMACIJA

Redni broj : 52/2021
RBR

Identifikacioni broj: TEK-07-FBO/18
IBR

Tip dokumentacije: monografska publikacija
TD

Tip zapisa: tekstualni štampani dokument
TZ

Vrsta rada: doktorska disertacija
VR

Autor: ma Duško Laković
AU

Mentor: Dr Krstan Borojević, redovni profesor
Dr Dragan Vukasović, redovni professor
MR

Naslov rada: Analiza makroekonomskih pokazatelja stope nezaposlnosti u
NR zemljama bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije

Jezik publikacije: srpski/latinica
JP

Jezik izvoda: srpski/engleski
JI

Zemlja publikovanja: Bosna i Hercegovina
ZP

Uže geografsko područje: Republika Srpska, Bosna i Hercegovina
UP

Godina: 2021
GO

Izdavač: autorski reprint
IZ

Mjesto i adresa: NUBL, Banja Luka, Veljka Mlađenovića 12e
MA

Fizički opis rada: Broj poglavlja:4, strana:265 , tabela:127 , slike:1,grafikona:63,
literature:167, Int. izvori.: 21

FO

Naučna oblast: Ekonomske nauke
NO

Naučna disciplina: Ekonomija i poslovanje
ND
Predmetne odrednice: Finansije, makroekonomija, privredni razvoj
PO
Čuva se: Biblioteka NUBL, Banja Luka
ČU
Važna napomena: nema
VN

Izvod/apstrakt

Nezaposlenost je jedan od najozbiljnijih problema za sve ekonomije zemalja u okruženju, a za to ima više razloga: nisu najuspješnije rešeni odnosi između javnog i privatnog sektora u domenu zapošljavanja, postoje nedostaci u sistemu zapošljavanja, neki propisi umanjuju efikasnost rada agencija za zapošljavanje. Sve zemlje ovog regiona nalaze se među onima s najvećim procentom mogućnosti da će izgubiti mlado stanovništvo, pri čemu će se to odraziti na starost stanovništva i na sposobnost onih koji ostanu da održe funkcionisanje sistema. Usko povezana sa ekonomskim nejednakostima i ekonomskom krizom je i kriza nezaposlenosti, koja prethodi da postane trajna. Strukturne promene tržišta rada izazvane globalizacijom, savremenom tehnologijom čiji se razvoj ubrzava do nepredvidljivih razmera, kao i finansijskim i ekonomskim krizama i starenjem stanovništva, imaju za posledicu visoku permanentnu nezaposlenost, sa kojom vlade širom sveta vode tešku borbu, bez izgleda da u dogledno vreme mogu postići vidljive rezultate. Nejednakosti i nezaposlenost su najveći izazovi sa kojima se svet danas susreće. Istraživanje problema nezaposlenosti tek poslednjih nekoliko decenija dobija na svom značaju i postaje vrlo važno političko pitanje. Stopa nezaposlenosti je izuzetno važan indikator stanja u kojem se društvo nalazi. Može se govoriti o čitavom nizu uzroka koji generišu visoku nezaposlenost, odnosno, strukturalni poremećaj na tržištu rada između ponude radne snage i potražnje za radnom snagom. Takođe, nezaposlenost uzrokuje čitav niz negativnih, ne samo ekonomskih, nego i socijalnih, socijalno-psiholoških, demografskih posledica. Veoma je važno otkriti uzroke

koji izazivaju pojavljivanje nezaposlenosti i koji utiču na njen obim istrukturu. Njihovim otkrivanjem može se utvrditi o kojoj vrsti nezaposlenosti se radi, te se mogu preduzeti odgovarajuće mere za njeno rešavanje.

IZ

Datum prihvatanja

teme rada: 29.3.2021.

DP

Datum odbrane: 24.12.2021.

DO

Članovi komisije

Predsjednik:

Dr Simeun Vilendečić, profesor emeritus, Nezavisni univerzitet Banja Luka

Član:

Dr Dejan Gligović, vanredni profesor, Visoka škola modernogbznisa

Član:

Dr Krstan Borojević, redovni profesor, Nezavisni univerzitet BanjaLuka

Član:

Dr Dragan Vukasović, redovni profesor, Nezavisni univerzitet BanjaLuka

KEY DOCUMENT INFORMATION

Ordinal number : 52/2021
ONO

Identification number: TEK-07-FBO/18
INO

Document type: Monograph documentation
DT

Type of record: Textual printed material
TR

Kind of document: Doctoral dissertation
KD

Author: Duško Laković, ma
AU

Mentor: Krstan Borojević, PhD, Full Professor
Dragan Vukasović, PhD, Full Professor
MR

Document title: Analysis of macroeconomic indicators of the unemployment rate
in the countries of the former Socialist Federal Republic of Yugoslavia
TI

Language of main text: Serbian/Latin
LT

Language of abstract: Serbian/English
LA

Country of publication: Bosnia and Herzegovina
CP

Locality of publication: Republic of Srpska
LA

Year of publication: 2021
YP

Publisher: author's reprint
PU

Place of publication: NUBL, Banja Luka, Veljka Mlađenovića 12e
PP

Physical description: Chapters:4, pages: 265 , tables: 127 , picture:1, PD graph: 63 ,
references:167 , Internet sources : 21

Scientific field: Economics
SF

Scientific discipline: Economy and business
SD

Subject, Key words: Finance, Macroeconomics, Economic Development

SKW

Holding data:

HD

Important note:

IN

Abstract

Library of NUBL, Banja Luka

none

Unemployment is one of the most serious problems for all economies in the region, and there are several reasons for that: the relations between the public and private sectors in the field of employment have not been resolved most successfully. There are shortcomings in the employment system, some regulations reduce the efficiency of employment agencies. All the countries of this region are among those with the highest percentage of chances of losing their young population, which will affect the age of the population and the ability of those who remain to maintain the functioning of the system. Closely related to economic inequalities and the economic crisis is the unemployment crisis, which threatens to become permanent. Structural changes in the labor market caused by globalization, modern technology whose development is accelerating to unpredictable proportions, as well as financial and economic crises and population aging, they result in high permanent unemployment, which governments around the world are struggling with, with no prospect of achieving visible results in the foreseeable future. Inequalities and unemployment are the biggest challenges facing the world today. Research on the problem of unemployment has only gained in importance in the last few decades and is becoming a very important political issue. The unemployment rate is an extremely important indicator of the state in which society finds itself. We can talk about a whole series of causes that generate high unemployment, that is, a structural disturbance in the labor market between labor supply and labor demand. Also, unemployment causes a number of negative, not only economic, but also social, socio-psychological, demographic consequences. It is very important to discover the causes that cause the appearance of unemployment and which affect its scope and structure. By detecting them, it is possible to determine what type of unemployment it is, and appropriate measures can be taken to solve it.

AB

Date of acceptance of document:

29.3.2021.

DAD

Defense date:

24.12.2021.

DD

Thesis Defend Board:

President:

PhD Simeun Vilendečić, Professor Emeritud, Independent universityof Banja Luka

Member:

PhD Dejan Gligović, Professor Associate, High School ofmodern business

Member:

PhD Krstan Borojević, Full professor, Independent universityof Banja Luka

Member:

PhD Dragan Vukasović, Full professor, Independent universityof Banja Luka

IME I PREZIME AUTORA: Duško Laković

IZJAVA O AUTORSTVU

Izjavljujem da je doktorska disertacija pod naslovom :ANALIZA MAKROEKONOMSKIH POKAZATELJA STOPE NEZAPOSLENOSTI U ZEMLJAMA BIVŠE SOCIJALISTIČKE FEDERATIVNE REPUBLIKE JUGOSLAVIJE

- A) moje originalno autorsko djelo i rezultat mog sopstvenog istraživačkog rada.
- B) u cjelini ili dijelovima nije bila ranije odobrena na drugim visokoškolskim ustanovama;
- C) da su rezultati rada korektno navedeni i prezentovani;
- D) da nisam kršio autorska prava i koristio intelektualnu svojinu drugih lica.

Banja Luka, 2021. godine.

POTPIS
DOKTORANTA

SADRŽAJ

UVOD	1
Problem istraživanja.....	2
Predmet istraživanja.....	9
Cilj i hipoteze istraživanja.....	9
Način istraživanja.....	11
Naučna i društvena opravdanost istraživanja	12
PRVI DEO - TEORIJSKE OSNOVE PREDMETAISTRAŽIVANJA	13
1. ZEMLJE REGIONA.....	13
1.1 Republika Srbija.....	14
1.2 Republika Bosna i Hercegovina.....	17
1.3 Republika Hrvatska.....	20
1.4 Republika Crna Gora	23
1.5 Republika Severna Makedonija	26
1.6 Republika Slovenija	28
2. STOPA NEZAPOSLENOSTI.....	30
2.1 Tržište rada	34
2.2 Uzroci nezaposlenosti	40
2.3 Uticaj nezaposlenosti na migracije.....	44
2.4 Karakteristike tržišta rada u zemljama bivše SFRJ	47
3. MAKROEKONOMSKI POKAZATELJI.....	65
3.1. Strane direktne investicije – definicija i pojavni oblici.....	65
3.2. Klasifikacija stranih direktnih investicija	69
3.3. Značaj investicija za posmatrane zemlje regiona.....	73
3.4 Efekti investicija na uvoz i izvoz.....	82
3.5. Javna potrošnja i prosečne zarade u zemljama regiona.....	86
3.6 Domaća štednja	104
3.7 Bruto Društveni Proizvod	111
DRUGI DEO - ANALIZA I INTERPRETACIJA REZULTATA ISTRAŽIVANJA	129
4. DESKRIPTIVNA STATISTIKA I REGRESIONA ANALIZA	129

4.1	Bosna i Hercegovina – deskriptivna statistika	129
4.2	Regresiona analiza	132
4.3	Regresiona analiza	156
4.4	Hrvatska – deskriptivna sttistika.....	171
4.5	Regresiona analiza	173
4.5.1.	Regresiona analiza uticaja realnog BDP rasta na stopu nezaposlenosti u Hrvatskoj.....	173
4.5.2.	Regresiona analiza uticaja javne potrošnje na stopu nezaposlenosti u Hrvatskoj.....	175
4.5.3.	Regresiona analiza uticaja investicija na stopu nezaposlenosti u Hrvatskoj.....	177
4.5.4.	Regresiona analiza uticaja bruto domaće štednje na stopu nezaposlenosti uHrvatskoj....	179
4.5.5.	Regresiona analiza uticaja izvoza na stopu nezaposlenosti u Hrvatskoj.....	181
4.5.6.	Regresiona analiza uticaja broja zaposlenih na stopu nezaposlenosti u Hrvatskoj.....	183
4.6.	Slovenija – deskriptivna sttistika.....	186
4.7.	Regresiona analiza	189
4.7.1.	Regresiona analiza uticaja realnog bdp rasta na stopu nezaposlenosti u Sloveniji.....	189
4.7.2.	Regresiona analiza uticaja javne potrošnje na stopu nezaposlenosti u Sloveniji.....	191
4.7.3.	Regresiona analiza uticaja investicija na stopu nezaposlenosti u Sloveniji.....	193
4.7.4.	Regresiona analiza uticaja bruto domaće štednje na stopu nezaposlenosti uSloveniji.....	195
4.7.5.	Regresiona analiza uticaja izvoza na stopu nezaposlenosti u Sloveniji.....	197
4.8.	Makedonija - deskriptivna statistika	202
4.9.	Regresiona analiza	204
4.10.	Crna Gora - deskriptivna statistika.....	219
4.11.	Regresiona analiza	222
4.12.	Panel analiza	236
4.13.	Utvrđivanje prisustva heteroskedastičnosti, serijske korelacije imultikolinearnosti	243
ZAKLJUČAK		246
LITERATURA		253
REZIME.....		266
SUMMARY		267

SLIKE, GRAFIKONI, TABELE

SLIKE

Slika br.1. Ukupni dohoci i izdaci nacionalne privrede

GRAFIKONI

Grafikon br. 1. BDP Crne Gore u tekućim cenama 2006-2017 (mil. EUR)

Grafikon br. 2. Kretanje stope nezaposlenosti u Sloveniji(2013 – 2018. godina)

Grafikon br. 3. Javna potrošnja u Crnoj Gori u odnosu na BDP

Grafikon br. 4. Javna potrošnja u Hrvatskoj u odnosu na BDP

Grafikon br. 5. Javna potrošnja u odnosu na BDP u Severnoj Makedoniji

Grafikon br. 6. Javna potrošnja u odnosu na BDP u Srbiji

Grafikon br. 7. Javna potrošnja u Sloveniji po sektorima

Grafikon br. 8. Stopa štednje u svetu i realna kamatna stopa

Grafikon br. 9. BDP po glavi stanovnika Crne Gore(u 000 \$)

Grafikon br. 10. BDP per capita u Hrvatskoj(u 000 \$)

Grafikon br. 11. BDP per capita u Makedoniji(u 000 \$)

Grafikon br. 12. BDP per capita u Bosni i Hercegovini(u 000 \$)

Grafikon br. 13. BDP per capita u Srbiji(u 000 \$)

Grafikon br. 14. BDP per capita u Sloveniji

Grafikon br. 15. Kretanje BDP rasta po kvartalima BiH

Grafikon br. 16. Kretanje javne potrošnje po kvartalima

Grafikon br.17 Kretanje investicija po kvartalima

Grafikon br. 18 Kretanje stope nezaposlenosti u zavisnosti od realnog BDP rasta

Grafikon br. 19. Kretanje stope nezaposlenosti u zavisnosti od javne potrošnje

Grafikon br. 20. Kretanje stope nezaposlenosti od investicija

Grafikon br. 21. Kretanje stope nezaposlenosti od bruto domaće štednje

Grafikon br. 22. Kretanje stope nezaposlenosti u zavisnosti od izvoza

Grafikon br. 23. Kretanje stope nezaposlenosti od broja zaposlenih

Grafikon br. 24. Kretanje izvoza po kvartalima– Srbija

Grafikon br. 25. Kretanje stope nezaposlenosti po kvartalima

Grafikon br. 26. Kretanje stope nezaposlenosti u zavisnosti od realnog BDP rasta

Grafikon br. 27. Kretanje stope nezaposlenosti u zavisnosti od javne potrošnje

Grafikon br. 28. Kretanje stope nezaposlenosti u zavisnosti od investicija

Grafikon br. 29. Kretanje stope nezaposlenosti u zavisnosti od domaće štednje

Grafikon br. 30. Kretanje stope nezaposlenosti u zavisnosti od izvoza

Grafikon br. 31. Kretanje stope nezaposlenosti u zavisnosti od broja zaposlenih

Grafikon br. 32. Kretanje BDP rasta po kvartalima – Hrvatska

Grafikon br. 33. Kretanje izvoza po kvartalima

Grafikon br. 34. Kretanje stope nezaposlenosti u zavisnosti od realnog BDP rasta

Grafikon br. 35. Kretanje stope nezaposlenosti u zavisnosti od javne potrošnje

Grafikon br. 36. Kretanje stope nezaposlenosti u zavisnosti od investicija

Grafikon br. 37. Kretanje stope nezaposlenosti u zavisnosti od bruto domaće štednje

Grafikon br. 38. Kretanje stope nezaposlenosti u zavisnosti od izvoza

Grafikon br. 39. Kretanje stope nezaposlenosti u zavisnosti od broja nezaposlenih

Grafikon br. 40. Kretanje BDP rasta po kvartalima– Slovenija

Grafikon br. 41. Kretanje stope nezaposlenosti po kvartalima

Grafikon br. 42. Kretanje stope nezaposlenosti u zavisnosti od BDP rasta

Grafikon br. 43. Kretanje stope nezaposlenosti u zavisnosti od javne potrošnje

Grafikon br. 44. Kretanje stope nezaposlenosti od investicija

Grafikon br. 45. Kretanje stope nezaposlenosti u zavisnosti od bruto domaće štednje

Grafikon br. 46. Kretanje stope nezaposlenosti u zavisnosti od izvoza

Grafikon br. 47. Kretanje stope nezaposlenosti u zavisnosti od broja zaposlenih

Grafikon br. 48. Kretanje BDP rasta po kvartalima – Makedonija

Grafikon br. 49. Kretanje stope nezaposlenosti po kvartalima

Grafikon br. 50. Kretanje stope nezaposlenosti u zavisnosti od BDP rasta

Grafikon br. 51. Kretanje stope nezaposlenosti u zavisnosti od javne potrošnje

Grafikon br. 52. Kretanje stope nezaposlenosti u zavisnosti od investicija

Grafikon br. 53. Kretanje stope nezaposlenosti u zavisnosti od bruto domaće štednje

Grafikon br. 54. Kretanje stope nezaposlenosti u zavisnosti od izvoza

Grafikon br. 55. Kretanje stope nezaposlenosti u zavisnosti od broja zaposlenih
Grafikon br. 56. Kretanje BDP rasta po kvartalima – Crna Gora
Grafikon br. 57. Kretanje bruto domaće štednje po kvartalima
Grafikon br. 58. Kretanje stope nezaposlenosti u zavisnosti od BDP rasta
Grafikon br. 59. Kretanje stope nezaposlenosti u zavisnosti od javne potrošnje
Grafikon br. 60. Kretanje stope nezaposlenosti u zavisnosti od investicija
Grafikon br. 61. Kretanje stope nezaposlenosti u zavisnosti od bruto domaće štednje
Grafikon br. 62. Kretanje stope nezaposlenosti u zavisnosti od izvoza
Grafikon br. 63. Kretanje stope nezaposlenosti u zavisnosti od broja zaposlenih

TABELE

Tabela br. 1. Ključni makrekonomske indikatori u Republici Srbiji za period 2005-2015
Tabela br. 2. Bruto domaći proizvod, prema rashodnom pristupu, tekuće cene (u 000 KM)
Tabela br. 3. Makroekonomske pokazatelji u Republici Hrvatskoj
Tabela br. 4. Makroekonomske pokazatelji Severne Makedonije
Tabela br. 5. Makrekonomske pokazatelji Slovenije 2014-2018. godine
Tabela br. 6. Nezaposlenost/ zaposlenost u Crnoj Gori
Tabela br. 7. Nezaposlenost/zaposlenost u Severnoj Makedoniji
Tabela br. 8. Nezaposlenost / zaposlenost u Hrvatskoj
Tabela br. 9. Nezaposlenost / zaposlenost Bosna i Hercegovina
Tabela br. 10. Trendovi na tržištu stanovništvo 15-65, godišnji proseci (2008-2014. godine)
Tabela br. 11. Strane direktne investicije u više republike SFRJ(u milionima \$)
Tabela br. 12. Opšte javne usluge kao % učešće u rashodima i izdacima(za 2014. godinu)
Tabela br. 13. Rezime regresionog modela
Tabela br. 14. Analiza varijanse regresionog modela
Tabela br. 15. Tabela koeficijenata regresionog modela
Tabela br. 16. Rezime regresionog modela
Tabela br. 17. Analiza varijanse regresionog modela
Tabela br. 18. Tabela koeficijenata regresionog modela
Tabela br. 19. Rezime regresionog modela

Tabela br. 20. Analiza varijanse regresionog modela
Tabela br. 21. Tabela koeficijenata regresionog modela
Tabela br. 22. Rezime regresionog modela
Tabela br. 23. Analiza varijanse regresionog modela
Tabela br. 24. Tabela koeficijenata regresionog modela
Tabela br. 25. Rezime regresionog modela
Tabela br. 26. Analiza varijanse regresionog modela
Tabela br. 27. Tabela koeficijenata regresionog modela
Tabela br. 28. Rezime regresionog modela
Tabela br. 29. Analiza varijanse regresionog modela
Tabela br. 30. Tabela koeficijenata regresionog modela
Tabela br. 31. Rezime regresionog modela
Tabela br. 32. Analiza varijanse regresionog modela
Tabela br. 33. Tabela koeficijenata regresionog modela
Tabela br. 34. Rezime regresionog modela
Tabela br. 35. Analiza varijanse regresionog modela
Tabela br. 36. Tabela koeficijenata regresionog modela
Tabela br. 37. Rezime regresionog modela
Tabela br. 38. Analiza varijanse regresionog modela
Tabela br. 39. Tabela koeficijenata regresionog modela
Tabela br. 40. Rezime regresionog modela
Tabela br. 41. Analiza varijanse regresionog modela
Tabela br. 42. Tabela koeficijenata regresionog modela
Tabela br. 43. Rezime regresionog modela
Tabela br. 44. Analiza varijanse regresionog modela
Tabela br. 45. Tabela koeficijenata regresionog modela
Tabela br. 46. Rezime regresionog modela
Tabela br. 47. Analiza varijanse regresionog modela
Tabela br. 48. Tabela koeficijenata regresionog modela
Tabela br. 49. Rezime regresionog modela
Tabela br. 50. Analiza varijanse regresionog modela

Tabela br. 51. Tabela koeficijenata regresionog modela
Tabela br. 52. Rezime regresionog modela
Tabela br. 53. Analiza varijanse regresionog modela
Tabela br. 54. Tabela koeficijenata regresionog modela
Tabela br. 55. Rezime regresionog modela
Tabela br. 56. Analiza varijanse regresionog modela
Tabela br. 57. Tabela koeficijenata regresionog modela
Tabela br. 58. Rezime regresionog modela
Tabela br. 59. Analiza varijanse regresionog modela
Tabela br. 60. Tabela koeficijenata regresionog modela
Tabela br. 71. Rezime regresionog modela
Tabela br. 62. Analiza varijanse regresionog modela
Tabela br. 63. Tabela koeficijenata regresionog modela
Tabela br. 64. Rezime regresionog modela
Tabela br. 65. Analiza varijanse regresionog modela
Tabela br. 66. Tabela koeficijenata regresionog modela
Tabela br. 67. Rezime regresionog modela
Tabela br. 68. Analiza varijanse regresionog modela
Tabela br. 69. Tabela koeficijenata regresionog modela
Tabela br.70. Rezime regresionog modela
Tabela br. 71. Analiza varijanse regresionog modela
Tabela br. 72. Tabela koeficijenata regresionog modela
Tabela br. 73. Rezime regresionog modela
Tabela br. 74. Analiza varijanse regresionog modela
Tabela br. 75. Tabela koeficijenata regresionog modela
Tabela br. 76. Rezime regresionog modela
Tabela br. 77. Analiza varijanse regresionog modela
Tabela br. 78. Tabela koeficijenata regresionog modela
Tabela br. 79. Rezime regresionog modela
Tabela br. 80. Analiza varijanse regresionog modela
Tabela br. 81. Tabela koeficijenata regresionog modela

Tabela br. 82. Rezime regresionog modela
Tabela br. 83. Analiza varijanse regresionog modela
Tabela br. 84. Tabela koeficijenata regresionog modela
Tabela br. 85. Rezime regresionog modela
Tabela br. 86. Analiza varijanse regresionog modela
Tabela br. 87. Tabela koeficijenata regresionog modela
Tabela br. 88. Rezime regresionog modela
Tabela br. 89. Analiza varijanse regresionog modela
Tabela br. 90. Tabela koeficijenata regresionog modela
Tabela br. 91. Rezime regresionog modela
Tabela br. 92. Analiza varijanse regresionog modela
Tabela br. 93. Tabela koeficijenata regresionog modela
Tabela br. 94. Rezime regresionog modela
Tabela br. 95. Analiza varijanse regresionog modela
Tabela br. 96. Tabela koeficijenata regresionog modela
Tabela br. 97. Rezime regresionog modela
Tabela br. 98. Analiza varijanse regresionog modela
Tabela br. 99. Tabela koeficijenata regresionog modela
Tabela br. 100. Rezime regresionog modela
Tabela br. 101. Analiza varijanse regresionog modela
Tabela br. 102. Tabela koeficijenata regresionog modela
Tabela br. 103. Rezime regresionog modela
Tabela br. 104. Analiza varijanse regresionog modela
Tabela br. 105. Tabela koeficijenata regresionog modela
Tabela br. 106. Rezime regresionog modela
Tabela br. 107. Analiza varijanse regresionog modela
Tabela br. 108. Tabela koeficijenata regresionog modela
Tabela br. 109. Rezime regresionog modela
Tabela br. 110. Analiza varijanse regresionog modela
Tabela br. 111. Tabela koeficijenata regresionog modela
Tabela br. 112. Rezime regresionog modela

- Tabela br. 113. Analiza varijanse regresionog modela
- Tabela br. 114. Tabela koeficijenata regresionog modela
- Tabela br. 115. Rezime regresionog modela
- Tabela br. 116. Analiza varijanse regresionog modela
- Tabela br. 117. Tabela koeficijenata regresionog modela
- Tabela br. 118. Rezime regresionog modela
- Tabela br. 119. Analiza varijanse regresionog modela
- Tabela br. 120. Tabela koeficijenata regresionog modela
- Tabela br. 121. Levin lin ču test
- Tabela br. 122. OLS regresioni model
- Tabela br. 123. Tabela fiksnih efekata
- Tabela br. 124. Tabela slučajnih efekata
- Tabela br. 125. Hausmanov test
- Tabela br. 126. White test
- Tabela br. 127. Wif test

UVOD

Nezaposlenost, naročito mladih, negativna selekcija, odliv radne snage i starenje stanovništva najveći su izazovi pred ekonomijama regiona, generalna je ocena današnje situacije kada se govori o zapošljavanju u bivšim republikama SFRJ. Uspešnost svake zemlje se meri na osnovu različitih kriterija, a najznačajniji je stabilnost njenog ekonomskog i opšte privrednog razvoja. Od tog razvoja zavisi, pre svega, standard i opšta sigurnost njenih građana, stanje svih drugih struktura i elemenata države: zdravstva, kulture, vojske, policije, i slično. Od privrednog razvoja zemlje zavisi i stabilnost njenog političkog sistema i rang svake od tih država na geopolitičkoj karti sveta.

Nezaposlenost je jedan od najozbiljnijih problema za sve ekonomije zemalja u okruženju, a za to ima više razloga: nisu najuspešnije rešeni odnosi između javnog i privatnog sektora u domenu zapošljavanja, postoje nedostaci u sistemu zapošljavanja, neki propisi umanjuju efikasnost rada agencija za zapošljavanje. Sve zemlje ovog regiona nalaze se među onima s najvećim procentom mogućnosti da će izgubiti mlado stanovništvo, pri čemu će se to odraziti na starost stanovništva i na sposobnost onih koji ostanu da održe funkcionisanje sistema.

Usko povezana sa ekonomskim nejednakostima i ekonomskom krizom je i kriza nezaposlenosti, koja pretila da postane trajna. Strukturne promene tržišta rada izazvane globalizacijom, savremenom tehnologijom čiji se razvoj ubrzava do nepredvidljivih razmera, kao i finansijskim i ekonomskim krizama i starenjem stanovništva, imaju za posledicu visoku permanentnu nezaposlenost, sa kojom vlade širom sveta vode tešku borbu, bez izgleda da u dogledno vreme mogu postići vidljive rezultate. Nejednakosti i nezaposlenost su najveći izazovi sa kojima se svet danas susreće. Istraživanje problema nezaposlenosti tek poslednjih nekoliko decenija dobija na svom značaju i postaje vrlo važno političko pitanje. Takva istraživanja i službene statistike pokazuju da je nezaposlenost poslednjih decenija dosegla mnogo veći nivo nego u bilo kom periodu nakon Drugog svetskog rata. Tokom prošlog veka, stope nezaposlenosti su u velikoj meri varirale, brojni modeli intervencije u pogledu smanjenja stope nezaposlenosti pokazali su da je

nezaposlenost teško kontrolisati, a takođe i da se definicija nezaposlenosti ne može sasvim lako i precizno utvrditi.

Stopa nezaposlenosti je izuzetno važan indikator stanja u kojem se društvo nalazi. Može se govoriti o čitavom nizu uzroka koji generišu visoku nezaposlenost, odnosno, strukturalni poremećaj na tržištu rada između ponude radne snage i potražnje za radnom snagom. Takođe, nezaposlenost uzrokuje čitav niz negativnih, ne samo ekonomskih, nego i socijalnih, socijalno-psiholoških, demografskih posledica. Podnošljiva stopa nezaposlenosti je ona koja se kreće između hipotetičkog nultog procenta i 5%. To znači da većina radno sposobnog stanovništva ima posao kojim obezbeđuje bar minimalne uslove za svoju egzistenciju, ukoliko ostaje bez posla lako nalazi novi posao, po društvo ne postoji opasnost od nemira i protesta, a ekonomski sistem je efikasan u eksploataciji radne snage samim time što uspeva da uključi većinu radno sposobnog stanovništva bez obzira na kvalifikacije koje ono poseduje.

Stopa nezaposlenosti koja se nalazi na nivou između 5% i 10% je veoma zabrinjavajuća. Ovako visoka nezaposlenost već ukazuje na poremećaj u odnosu ponude i potražnje za radnom snagom na tržištu rada, na pad privredne aktivnosti, usporen proces stvaranja novih radnih mesta, nekonkurentnost privrede itd. Društvo koje ima stopu nezaposlenosti iznad 15%, i posebno iznad 20% već je ozbiljno raslojeno društvo i socijalno podeljeno, u kojem prevladava osećaj socijalne nepravde, a velik broj ljudi već nema skoro nikakve šanse da ostvari svoje pravo na rad, drugim rečima da obezbedi uslove sopstvenog opstanka. Jasno je da postoji pad privredne aktivnosti i da je vođena pogrešna ekonomska politika. Ovako visoka stopa nezaposlenosti lako može da uslovi talas socijalnih nemira i protesta, zatim emigracione talase, rast kriminala, suicida, čak i probleme u oblasti fizičkog i mentalnog zdravlja socijalno ugroženih kategorija stanovništva.

Problem istraživanja

Veoma je važno otkriti uzroke koji izazivaju pojavljivanje nezaposlenosti i koji utiču na njen obim i strukturu. Njihovim otkrivanjem može se utvrditi o kojoj vrsti nezaposlenosti se radi, te se mogu preduzeti odgovarajuće mere za njeno rešavanje. Uzroci nastajanja nezaposlenosti su veoma kompleksni i najčešće su posledica niske produktivnosti,

prenaseljenosti, niskog nivoa obrazovanja, nerazvijenosti infrastrukture, nerazvijenosti i nesavršenosti tržišta. Jedan od najznačajnijih uzroka nezaposlenosti jeste nemobilnost radne snage. Tehnološki progres je dugo važio za jedan od uzroka nezaposlenosti jer je označavao zamenu živog rada minulim. Međutim, mašine nisu postale zamena radne snage, već na indirektan način stvaraju više posla i više radnih mesta, što se može videti na primeru zemalja na višem stepenu razvoja koje imaju manju nezaposlenost od nerazvijenih zemalja. Još jedna od bitnih poteškoća pri zapošljavanju mladih je i to što se kao uslov traži radno iskustvo.

Sušтина problema istraživanjadoktorske disertacije se, dakle, odnosi na kretanja STOPE NEZAPOSLENOSTI (*zavisna varijabla*) u zemljama bivše SFRJ (Makedonija, Bosna i Hercegovina, Srbija, Crna Gora, Hrvatska, Slovenija) u periodu od trećeg kvarta 2015 do zaključno sa četvrtim kvartalom 2019, u zavisnosti od uticaja realnog BDP rasta, Javne potrošnje (% BDP), Investicija(%BDP), Bruto domaće štednje(%BDP), Stope nezaposlenosti, Ukupnog broja zaposlenih (*nezavisne varijabla*) kao i na naglašavanju njihovih pozitivnih i negativnih efekata i pronalaženje načina podsticanja dobrih i ukazivanje na loše efekte.

Iz lokacije i suštine problema proizilaze i hipotetički stavovi, a za ovo istraživanje najznačajniji su :

- stopa nezaposlenosti ima značajan uticaj na rast privredne aktivnosti;
- da bi se ostvarila povoljnija stopa nezaposlenosti potrebno je ostvariti bolju sinhronizaciju između države, poslodavaca i zaposlenih;
- visoka stopa nezaposlenosti generiše različite posledice kao što su strukturalni poremećaji na tržištu rada između ponude radne snage i potražnje za radnom snagom.
- makroekonomska i finansijska stabilnost dovele su do rasta stranih investicija koje su uticale na otvaranje novih radnih mesta i neposredno i posredno uticale na stopu nezaposlenosti;

Na osnovu svega toga postavlja se i osnovno pitanje: „ Kako izvršiti komparativnu analizu stope nezaposleneosti u odnosu na određene makroekonomske pokazatelje u zemaljama bivše SFRJ “ ?

Iz dostupnih izvora i saznanja, a koliko je poznato, do sada o problemu kretanja stope nezaposlenosti u odnosu na najznačajnije makroekonomske pokazatelje, nisu zabeležena istraživanja u regionu posmatranih zemalja.

Značaj problema kretanja stope nezaposlenosti u posmatranim zemljama regiona je u tome što rezultati istraživanja mogu služiti budućim generacijama da razumeju kako makroekonomski pokazatelji utiču na kretanje nezaposlenosti. Stečeno znanje i rezultati istraživanja pomoći će ljudima koji se budu bavili makroekonomijom i problematikom zaposlenosti na nivou ovih šest nacionalnih ekonomija, da mogu preduprediti i izbeći probleme svojih ekonomija...

Iz problema istraživanja proizilazi da je predmet istraživanja ANALIZA MAKROEKONOMSKIH POKAZATELJA STOPE NEZAPOSLENOSTI U ZEMLJAMA BIVŠE S. Za ovo istraživanje najznačajnija je stopa nezaposlenosti i njeno kretanje u zavisnosti od uticaja realnog BDP rasta, javne potrošnje, investicija, domaće štednje, ukupnog broja zaposlenih. Osim predmeta istraživanja, pažnja će se usmeriti na naglašavanju njihovih pozitivnih i negativnih efekata i pronalaženje načina podsticanja dobrih i ukazivanje na loše efekte ovih faktora.

O ovako definisanom predmetu istraživanja postoje poznata i nepoznata saznanja.

U predmetu istraživanja poznate su: države regiona, njihova stanja privreda u posmatranom vremenskom periodu, modeli rasta nacionalnih privreda u istom periodu, sprovodljivost i njihov uticaj na makroekonomske faktore, u koje se ubraja nezaposlenost radno sposobnog stanovništva.

Ono što je nepoznato i neistraženo odnosi se na: analizu stope nezaposlenosti svake od pomenutih zemalja u navedenom vremenskom periodu.

Iz naslova predmeta istraživanja mogu se (dedukcijom) izdvojiti i posebno definisati sledeći pojmovi: (1) Zemlje bivše SFRJ; (2) Stopa nezaposlenosti; (3) Makroekonomski pokazatelji; (4) Analiza

1) Pod pojmom zemlje regiona podrazumevaju se one države koje su nastale raspadom Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. To su: Republika Srbija, Republika Bosna i Hercegovina, Republika Hrvatska, Republika Crna Gora, Republika Severna Makedonija i Republika Slovenija. Ukupna površina ove regije iznosi 255 804 km² a broj stanovnika je oko 22 miliona. Bivše republike SFRJ su se u svom najvećem delu nalaze na Balkanu, a nekoliko država se svrstava u mediteranske zemlje. Regija Zapadnog Balkana je uglavnom brdovita osim severoistoka koji je pretežno ravničast, a klima je uglavnom kontinentalna osim onih država koje izlaze na jadransko more i imaju i mediteransku klimu.

Pod pojmom privreda podrazumeva se osnovna društvena delatnost istraživanih zemalja u regionu. To je šest zemalja, odnosno, to su nekadašnje republike SFRJ. Privreda, kao kompleksna društvena delatnost obuhvata veoma širok spektar oblasti i aktivnosti. To su, prvenstveno: poljoprivreda, industrija sa rudarstvom, građevinarstvo, zanatstvo, saobraćaj, trgovina i turizam. Za ovo istraživanje značajni su samo oni elementi koji utiču na stopu nezaposlenosti zemalja u regionu, a to su: rast BDP-a, javna potrošnja, bruto domaća štednja, investicije, ukupan broj zaposlenih.

2) Stopa nezaposlenosti predstavlja odnos ukupne nezaposlenosti i ukupne radne snage tj. stopa nezaposlenosti predstavlja odnos između broja zaposlenih i zbira zaposlenih i nezaposlenih osoba u makroekonomiji. Posmatrano iz ugla ekonomije, nezaposlenost je pojava koja generiše troškove i gubitke za radnike i njihove porodice. Pored gubitaka za radnike i njihove porodice, moguće je polemisati i o "gubitku" koji imaju poslodavci, jer nisu iskoristili raspoloživi resurs radne snage. I na kraju, najveći gubitak zbog nezaposlenosti akumuliraju država i njeni sistemi, i to višestruko: prvo gube se porezi, doprinosi i dohodak od potrošnje koje bi ostvarili da su nezaposleni uključeni u proces rada, da ostvaruju zaradu i da su aktivni u potrošnji roba i usluga, a sa druge strane država ima obavezu da obezbedi finansijsku pomoć nezaposlenim licima. Potrebno je istražiti kakav uticaj imaju makroekonomski pokazatelji (BDP, javna potrošnja, bruto domaća štednja, investicije, broj zaposlenih) na kretanje stope nezaposlenosti.

3) Makroekonomija je naučna disciplina ekonomskih nauka koja se bavi celokupnom privredom države ili nekog područja. Proučava međusobne odnose bruto društvenog proizvoda, javne potrošnje, bruto domaće štednje, ukupnog broja zaposlenih, investicija i drugih varijabli. To znači da proučava privredu u celini i sveukupne mogućnosti ekonomije,

i unutar toga pojave kao što su: inflacija, nezaposlenost, poslovni ciklusi, te ekonomija države i svetska ekonomija itd. U tom smislu makroekonomija se bavi izučavanjem pojava, procesa i problema, kao što su: bruto proizvod, društveni proizvod, nacionalni dohodak, potrošnja, štednja, investicije, ekonomski rast, spoljnotrgovinska razmena, društvena reprodukcija, platni bilans, ciklična kretanja privrede, budžet, fiskalna i monetarna politika, agregatna tražnja i ponuda, zaposlenost, inflacija itd. Osnovni njeni pokazatelji su: izvoz, broj zaposlenih, javna potrošnja, investicije, bruto domaći proizvod i štednja.

Izvoz je strategija nastupa na međunarodnom tržištu putem prodaje proizvoda i usluga van nacionalnog tržišta. U suštini, izvoz predstavlja vrednost svih roba i drugih tržišnih usluga koju jedna zemlja pruža ostatku sveta. Na osnovu napred navedenog, možemo reći da je izvoz indikator otvorenosti ekonomije jedne zemlje. Kao komponenta agregatne potražnje, njegov rast predstavlja ujedno i rast Bruto domaćeg proizvoda. U sadašnjim uslovima evidentno je da analizirane zemlje regiona nemaju konkurentan, raznovrstan i razvijen izvozni sektor, što nameće potrebu za inteziviranjem aktivnosti na podsticanju navedenih vrednosti, kako bi se proizvodi ovih zemalja mogli plasirati na međunarodnom tržištu.

Broj zaposlenih. Prema definiciji Međunarodne organizacije rada zaposleno lice jeste ono lice koje je zaposleno kod poslodavca ili samozaposleno ili je zaposleno u okviru porodičnog posla ali bez ostvarenja direktne nadoknade. Investicije u ljudski kapital su od velikog značaja za rast zaposlenosti, rast produktivnosti rada, unapređenje kvaliteta radne snage, lakše mobilnosti i uopšte ulaska na tržište rada, kao i poboljšanja ukupne privredne dinamike. Unapređenje nivoa obrazovanja je u direktnoj funkciji ostvarenja pomenutih ciljeva. Ono što je važno istaći jeste da investicije u ljudski kapital ne samo da doprinose rastu produktivnosti rada i povećanju privredne dinamike u celini, već doprinose i jačanju socijalne kohezije. Osnovni uslov za to jeste da se i marginalnim segmentima stanovništva, koje karakteriše nizak nivo ljudskog kapitala, omogući da steknu obrazovanje i da lakšim putem dođu do zaposlenja. Kako se obrazovanje u teoriji ekonomskog rasta i ekonomiji rada najčešće izdvaja kao glavni oblik formiranja ljudskog kapitala učenje i rad sa jedne strane pružaju ljudima mogućnost za život, ali i priliku da daju svoj doprinos društvenoj zajednici čiji su deo.

Javna potrošnja po pravilu predstavlja zadovoljenje javnih potreba pomoću novca, odnosno javni rashodi su oni izdaci koje država čini u javnom interesu zadovoljenja javnih potreba.

U skladu sa navedenim, treba imati u vidu činjenicu da je za većinu definicija javnih rashoda karakteristično da polaze od dve osnovne teze: prvo, javna potrošnja služi za podmirenje javnih potreba, i drugo, u savremenim uslovima, javna potrošnja je po pravilu izražena u novcu. Ove navedene teze ujedno predstavljaju dve osnovne karakteristike javnepotrošnje. Savremena finansijska teorija finansijsku aktivnost i novu ulogu države upoređuje sa svojevrsnim filterom kroz koji prolazi značajan deo nacionalnog dohodka, ne da bi bio uništen, već da bi kroz transfer i usmeravanje u određenim pravcima shodno ekonomskoj politici zemlje, dao optimalne ekonomske i socijalno-političke efekte. Pritome, najčešće su prisutni brojni i različiti efekti multiplikujućeg karaktera, sa nizom pratećih tj. sporednih delovanja u privredi. Analogno navedenom, javni rashodi se u savremenoj finansijskoj teoriji posmatraju u sklopu celokupnog finansijskog mehanizma privrede i izučavaju se u funkcionalnoj vezi sa kretanjem osnovnih makro ekonomskih kategorija.

Bruto domaći proizvod (BDP) je vrednost svih gotovih roba i usluga, koji su bili proizvedeni unutar jedne države u određenom vremenskom razdoblju (najčešće na kvartalnom ali godišnjem nivou). Bruto domaći proizvod je izražen u novčanim jedinicama, a uključeni su samo gotovi proizvodi i usluge koji su spremni za neposrednu potrošnju. BDP isključuje proizvode i usluge koji su namenjeni za daljnju preradu i proizvodnju proizvoda i usluga (intermedijalna dobra). To se čini sa ciljem da se izbegne dvostruki obračun istih proizvoda i usluga. Prilikom kvantifikovanja bruto domaćeg proizvoda obično se uzima u obzir tržišna vrednost uključenih elemenata.

Osnovna svrha iskazivanja bruto domaćeg proizvoda je dobiti uvid u privrednu aktivnost države – u razvoj te stepen rasta njene privrede. BDP predstavlja indikator zdravlja ekonomije unutar jedne države. Shodno tome, bruto domaći proizvod ocenjuje kvalitetu odnosno životni standard u državi. Bruto domaći proizvod se uveliko upotrebljava kao mera blagostanja jedne države, iako je takav pristup predmet sve više kritika. Uz sve to, BDP je isto tako koristan kao pokazatelj u kojoj fazi ekonomskog ciklusa se nalazi nacionalna ekonomija.

Štednja. Korišćenje termina „štednja” i „potrošnja” u makroekonomskom smislu, tj. u analizi makroekonomske politike, nije isto što i upotreba tih termina u svakodnevnom govoru, tj. u analizi ponašanja domaćinstava i firmi. Dilema „štednja ili potrošnja” u

makroekonomskom smislu ne treba da postoji, jer je u ovoj oblasti ekonomska nauka dala veoma jasne i precizne odgovore. Naime, karakter fiskalne politike (ekspanzivnost, neutralnost ili restriktivnost) određuje se na osnovu faze privrednog ciklusa. Ključni indikator koji određuje fazu privrednog ciklusa je stopa nezaposlenosti. Samo u slučaju visoke inflacije ili hiperinflacije, inflacija ima prednost nad stopom nezaposlenosti. Ukoliko se privreda nalazi na nivou pune zaposlenosti (stopa nezaposlenosti od četiri do šest odsto), tada se sprovodi neutralna fiskalna politika, tj. tada je cilj postizanje budžetske ravnoteže.

Ako je, pak, privreda u fazi recesije ili klizi ka recesiji, tj. u uslovima visoke nezaposlenosti, kao što je slučaj u Srbiji u ovom veku, ali i ranije, onda se primenjuju ekspanzivne antirecesione mere koje će prigušiti recesione pritiske i smanjiti stopu nezaposlenosti.

4) Analiza predstavlja tehniku pomoću koje možemo da analiziramo međusobne odnose između više varijabli (više od dve), i to simultano prema odgovarajućem modelu na kojem se bazira ta tehnika. Statističke analize koje se sprovode su pre svega deskriptivna statistička analiza svih posmatranih varijabli u svakoj državi u posmatranom periodu, korelaciona analiza svih varijabli pojedinačne regresione analize uticaja nezavisnih varijabli na zavisnu u svim posmatranim državama kao i panel analiza uticaja nezavisnih varijabli na zavisnu u posmatranom periodu. Osnove makroekonomije temeljno su povezane sa područjem nezaposlenosti. Teorija, praksa ekonomske misli i situacija do izbijanja Velike depresije, nisu dovoljno pažnje posvećivale fenomenu nezaposlenosti, iline u razmeri kojom je ona po svojim obeležjima, uzrocima i posledicama trebala biti analizirana u ekonomskom, socijalnom, političkom i kulturno-civilizacijskom određenju. Pojavom Kejnza problem nezaposlenosti, postaje ključan, jer upravo ovaj problem dovodi u pitanje opstanak kapitalističke privrede i sistema. Kejnz je rešavanjem problema nezaposlenosti, rešavao goreće pitanje kapitalizma. Ovakav način izlaska iz krize bio je dominantan sve do sedamdesetih godina prošlog veka, kada se nametnula druga ekonomska boljka-inflacija, čime je problem nezaposlenosti donekle marginalizovan u korist permanentnog dostizanja ciljanog nivoa i dinamike cena. U praksi savremenih tržišnih ekonomija kontrola inflacije je dominantna, dok je problem nezaposlenosti druga na lestvicipo značaju.

Predmet istraživanja

Predmet istraživanja je precizno i vremenski definisan. Obuhvata vremenski period 2015-2019 godine. Predmet istraživanja je takođe i multidisciplinarnog karaktera. Obuhvata široko područje privrede, ekonomije, ekonomske diplomatije, politike i drugih nauka i naučnih disciplina. Zato je za njegovo istraživanje značajno prikupljati podatke od raznih izvora iz navedenih oblasti.

Prostorno određenje predstavljaju zemlje bivše SFRJ odnosno Slovenija, Hrvatska, Srbija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora i Makedonija.

U ovom istraživanju potrebno je ostvariti sve nivoe naučnog saznanja: deskripciju, klasifikaciju, objašnjenje i predviđanje.

- 1) Naučni opis (deskripcija) biće dominantan u delovima koji se odnose na fizičko – geografske odlike posmatranih zemalja bivše SFRJ i njihove privrede, opšti pojam stope nezaposlenosti i na makroekonomske faktore koji utiču na nezaposlenost.
- 2) Naučna klasifikacija biće dominantna u celokupnom istraživačkom postupku, od definisanja pojmova, preko izrade sistema hipoteza, do klasifikovanja prikupljenih podataka i konačne izrade saopštenja.
- 3) Naučno objašnjenje će biti dominantno u svim onim delovima gdje je potrebno uočiti uzročno-posledične veze i odnose između stope nezaposlenosti i drugih elemenata nacionalne ekonomije i posmatranih varijabli.
- 4) Predviđanje će biti dominantno u zaključcima disertacije gdje će se pokušati dati osnovne preporuke teoriji i praksi, značajne za stopu nezaposlenosti u zemlje bivše SFRJ.

Cilj i hipoteze istraživanja

Praktični ciljevi ovog istraživanja su

- 1) da se pokaže kretanje stope nezaposlenosti u analiziranim zemljama regiona posmatranom periodu, kao i odraz makroekonomskih faktora na stopu nezaposlenosti;
- 2) da se dođe do komparativnog odnosa stope nezaposlenosti po državama bivše SFRJ i ukupno u posmatranom periodu;

- 3) da se dokaže da su varijable izvoz, rast realnog BDP-a, investicije, broj zaposlenih, javna potrošnja i štednja navedenih država ključne varijable koje su uticale i utiču na stopu nezaposlenosti u zemljama bivše SFRJ.

U ovo istraživanje se polazi od opšte statističke hipoteze H0:

H0: Pojedine varijable (*BDP rast, Izvoz, Broj zaposlenih, Javna potrošnja, Investicije i Bruto domaća štednja*) kao elementi složenog koncepta nacionalne konkurentnosti, utiču na stopu nezaposlenosti i određuju uslove poslovnog ambijenta u Republikama bivše SFRJ u posmatranom periodu.

i njoj suprotne:

H1 : Nijedna od navedenih varijabli kao elementi složenog koncepta nacionalne konkurentnosti, ne utiče na stopu nezaposlenosti i ne određuju uslove poslovnog ambijenta u Republikama bivše SFRJ u posmatranom periodu.

Posebne istraživačke hipoteze su:

1. Ho: BDP rast pozitivno utiče na stopu nezaposlenosti u Republikama bivše SFRJ u posmatranom periodu.
2. H1: BDP rast ne utiče stopu nezaposlenosti u Republikama bivše SFRJ u posmatranom periodu.
3. Ho: Izvoz pozitivno utiče na stopu nezaposlenosti u Republikama bivše SFRJ u posmatranom periodu.
4. H1: Izvoz ne utiče stopu nezaposlenosti u Republikama bivše SFRJ u posmatranom periodu.
5. Ho: Broj zaposlenih pozitivno utiče na stopu nezaposlenosti u Republikama bivše SFRJ u posmatranom periodu.

6. H1: Broj zaposlenih ne utiče stopu nezaposlenosti u Republikama bivše SFRJ u posmatranom periodu.
7. Ho: Javna potrošnja (%BDP) pozitivno utiče na stopu nezaposlenosti u Republikama bivše SFRJ u posmatranom periodu.
8. H1: Javna potrošnja ne utiče stopu nezaposlenosti u Republikama bivše SFRJ u posmatranom periodu.
9. Ho: Investicije pozitivno utiču na stopu nezaposlenosti u Republikama bivše SFRJ u posmatranom periodu.
10. H1: Investicije ne utiču stopu nezaposlenosti u Republikama bivše SFRJ u posmatranom periodu.
11. H1: Bruto domaća štednja (%BDP) pozitivno utiče na stopu nezaposlenosti u Republikama bivše SFRJ u posmatranom periodu.
12. H1: Bruto domaća štednja (%BDP) ne utiče stopu nezaposlenosti u Republikama bivše SFRJ u posmatranom periodu.

U ovom istraživanju primeniće se kompleks do sada poznatih i priznatih naučnih metoda, a naročito opštih, posebnih i empirijskih.

Način istraživanja

Opšte naučne metode su u svakom istraživanju neizostavne i one predmet istraživanja obuhvataju u celini, te se smatra da jedna opšta naučna metoda može obezbediti pouzdano naučno saznanje.

Za ovo istraživanje dominantno će biti primenjena statistička metoda Panel analize. Statističke analize koje će se sprovoditi su pre svega deskriptivna statistička analiza svih posmatranih varijabli u svakoj državi u oba posmatrana perioda, korelaciona analiza svih varijabli u oba perioda, pojedinačne regresione analize uticaja nezavisnih varijabli na zavisnu u svim posmatranim državama i periodima, kao i panel analiza uticaja nezavisnih varijabli na zavisnu u oba posmatrana perioda.

Primena statističke metode, kao opšte naučne metode, realizovaće se kroz sledeće korake i tehnike:

- Deskriptivna statistička analiza podataka
- Testiranje stacionarnosti vremenske serije (Levin Lin Ču test stacionarnosti (eng. Levin-Lin Chuunit root test))
- Formiranje matrice korelacije između uvoza i nezavisnih promenljivih i analiza koeficijentakorelacije (Pirsonovi koeficijenti korelacije (eng. Pearson's Coefficient Corelati)
- Analiza regresionog panel modela (eng. Panel Regression Model)
- Ocena regresionih koeficijenata (Model običnih najmanjih kvadrata(eng. Ordinary Last Squares Model), Model fiksnih kamata(eng. Fixed Effekcts Model) i Model stohastičkih efekatan (eng. Random Effekcts Model)
- Testiranje postojanja individualnih i/ili vremenskih efekata u modelu("F" test i eng. Breusch- Pagan test)
- Izbor panel modela (eng. Hausman test)
- Identifikovanje validnosti i stabilnosti regresionog modela ("F" test)
- Otkrivanje prisustva serijske korelacije (eng. Pasaran s Test)
- Pojedinačne regresione analize

Primenom Panel analize u ovoj disertaciji doći će se do važnih kvantitavnih pokazatelja i rezultata po pitanju stope nezaposlenosti i uticaja makroekonomskih elemenata na isti, a na osnovu kojih će se izvesti glavne (bitne) hipoteze. Dobijeni pokazatelji i rezultati na osnovu statističke metode koristiće nam kako bi što temeljnije odredili kretanje stope nezaposlenosti u analiziranim zemljama regiona.

Naučna i društvena opravdanost istraživanja

Kao ključni i esencijalni očekivani rezultati istraživanja, koji bi se konkretno implementirali u privredama posmatranih zemalja, mogu se izdvojiti sledeći: (1) rezultati dobijeni istraživanjem stope nezaposlenosti u određenom vremenskom periodu u posmatranim zemljama regiona mogu doprineti projekciji makroekonomskih pokazatelja i predviđanju njihovih kretanja u budućnosti (2) Dobijeni pokazatelji će omogućiti bolje

tržišno pozicioniranje između država u regionu, kao i na širem evropskom tržištu. Na osnovu rezultata sprovedenog empirijskog istraživanja može se potvrditi opšta hipoteza i zaključiti da pojedini faktori, kao elementi složenog koncepta nacionalne konkurentnosti, utiču na stopu nezaposlenosti i bolje sagledavaju varijable koji ga određuje u ovih šest posmatranih zemalja i razlike koje ga determinišu u posmatranom periodu.

PRVI DEO - TEORIJSKE OSNOVE PREDMETA ISTRAŽIVANJA

1. ZEMLJE REGIONA

Ono što se podrazumeva pod nazivom bivša Jugoslavija je teritorija države koja se do 25. juna 1991. godine zvala Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija (SFRJ). Konkretnije, sastojala se od šest republika koje su bile deo federacije: Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Hrvatske, Makedonije, Srbije (uključujući pokrajine Kosovo i Vojvodinu) i Slovenije. Proglašenja nezavisnosti Slovenije i Hrvatske 25. juna 1991. godine praktično je okončalo postojanje SFRJ. Do aprila 1992. godine još dve republike, Makedonija i Bosna i Hercegovina su usvojile deklaracije o proglašenju nezavisnosti, ostavljajući samo Srbiju i Crnu Goru u federaciji.

Ove dve preostale republike su 27. aprila 1992. godine proglasile Saveznu Republiku Jugoslaviju (SRJ). Savezna Republika Jugoslavija je 2003. godine preuređena i preimenovana u Državnu Zajednicu Srbija i Crna Gora. Ova unija je faktički formalno prestala da postoji nakon proglašenja nezavisnosti Crne Gore 3. juna 2006. i Srbije 5. juna 2006. godine.

1.1 Republika Srbija

Srbija se nalazi u centralnom delu Balkanskog poluostrva, na najvažnijim putnim pravcima koji povezuju Evropu i Aziju i zauzima površinu od 88.361 kvadratnog kilometra. Dužina granica Srbije je 2.114,2 km. Procenjen broj stanovnika u Republici Srbiji u 2020. godini je 6 899 126. Na istoku Srbija se graniči sa Bugarskom, na severoistoku sa Rumunijom, na severu sa Mađarskom, na zapadu sa Hrvatskom i Bosnom i Hercegovinom, na jugozapadu sa Crnom Gorom, a na jugu sa Albanijom i Makedonijom. Ukupna spoljnotrgovinska robna razmena Srbije za period januar–septembar 2017. godine iznosi:

- 28.264,4 miliona dolara – porast od 12,8% u odnosu na isti period prethodne godine; ili
- 25.401,1 miliona evra – porast od 13,3% u odnosu na isti period prethodne godine.

Izvezeno je robe u vrednosti od 12.525,7 mil. dolara, što čini rast od 13,0% u odnosu na isti period prethodne godine, a uvezeno je robe u vrednosti od 15.738,7 mil. dolara, što je za 12,6% više nego u istom periodu prethodne godine. Izvoz robe, izražen u evrima, imao je vrednost od 11.254,1 miliona, i to je povećanje od 13,4% u poređenju sa istim periodom prethodne godine. Uvoz robe imao je vrednost od 14.147,0 miliona, što predstavlja povećanje od 13,1% u odnosu na isti period prošle godine. Deficit iznosi 3.213,1 mil. dolara, što čini povećanje od 11,3% u odnosu na isti period prethodne godine. Izražen u evrima, deficit iznosi 2.892,9 miliona, što je povećanje od 11,8% u poređenju sa istim periodom prethodne godine. Pokrivenost uvoza izvozom je 79,6% i veća je od pokrivenosti u istom periodu prethodne godine, kada je iznosila 79,3%. Posmatrano regionalno, najveće učešće u izvozu Srbije imao je Region Vojvodine (32,9%); sledi Beogradski region (26,6%), Region Šumadije i Zapadne Srbije (24,8%), Region Južne i Istočne Srbije (15,7%), a oko 0,1% izvoza nerazvrstano je po teritorijama. Najveće učešće u uvozu Srbije imao je Beogradski region (45,8%); slede Region Vojvodine (27,3%), Region Šumadije i Zapadne Srbije (16,6%), Region Južne i Istočne Srbije (9,6%), a oko 0,7% uvoza nije razvrstano po teritorijama. Ne raspolaže se podacima za Region Kosovo i Metohija.

Sistem planiranja, odnosno, programiranja srednjoročnog razvoja potreba je ekonomije svake zemlje, što se potvrđuje i stavom da zemlje članice Evropske unije imaju obavezu da donose takav planski dokument. Ovakav pristup kompatibilan je sa činjenicom da su, tokom nekoliko decenija nakon Drugog svetskog rata, skoro sve zemlje primenjivale

koncept razvojnog planiranja, što im je omogućilo da ostvare ekonomski prosperitet. Zahvaljujući takvom pristupu, nastajali su efikasni institucionalni i organizacioni mehanizmi posredstvom kojih su prevazilažene ključne prepreke razvoja i, istovremeno, ostvarivane održive visoke stope ekonomskog rasta. Navedena pozitivna iskustva kako najrazvijenijih ekonomija, tako i ekonomija u razvoju ukazuju da „sveobuhvatna okvirna politika razvoja može igrati važnu ulogu u ubrzavanju razvoja i smanjenju siromaštva“.¹ Za razliku od takvog pristupa, u Republici Srbiji na ekonomski rast i razvoj se posmatra kao naproces koji je rezultat spontanog delovanja tržišnog mehanizma. Ekonomske posledice takvog pristupa potvrda su stava da „u zemljama u razvoju nekontrolisana tržišna privreda može, što često i čini, podvrgnuti zemlju ekonomskom dualizmu, liberalnim cenama, nestabilnim tržištima i niskom stepenu zapošljavanja“.² Shodno tome, tržište nije adekvatan mehanizam za mobilisanje ograničenih resursa na način koji će doneti strukturne promene neophodne za stimulisanje ravnotežnog i održivog rasta ekonomije u celini. Zbog toga se razvojno planiranje prihvata kao ključno sredstvo vođenja i ubrzavanja ekonomskog rasta uskoro svim zemljama u razvoju.

Strateška priroda ekonomskog razvoja proizilazi, s jedne strane, iz potrebe nacije da se organizuje u cilju podizanja životnog standard i, s druge strane, kao rezultat visoke korelacije između razvoja i drugih značajnih ekonomskih, političkih i društvenih ciljeva. To podrazmeva da se razvoj posmatra kao višedimenzionalni proces koji uključuje krupne promene društvene strukture, javnih institucija, kao i ubrzanje ekonomskog rasta, smanjenje nejednakosti i ukidanje siromaštva. U svojoj suštini, razvoj treba da predstavlja paket promena kojim se celokupan društveni sistem, stvaranjem uslova života koji su materijalno i duhovno bolji i prilagođeni raznim osnovnim potrebama i željama pojedinacai društvenih grupa unutar sistema, razlikuje od uslova života koji se smatraju nezadovoljavajućim.

Nacionalna razvojna strategija je efikasna zajednička akcija, institucija kojom se pokreću nacionalni ekonomski akteri i smanjuje se njihova nesigurnost, neka vrsta neformalnog sporazuma između svih društvenih i ekonomskih aktera i kolektivne saradnje pred stranim

¹Todaro, M. P. i Smith, S. C. (2006). Ekonomski razvoj. Sarajevo, Bosna i Hercegovina: Šahinpašić, str. 496

² Ibidem., str. 497

konkurentima, skup vrednosti i normi čija je suština odbrana domaćih radnih snaga, znanja, kapitala od međunarodne konkurencije, ali i osposobljavanje ekonomskih aktera da budu uspješniji na domaćem i međunarodnom konkurentnom tržištu. Da bi mogla da bude uspešno sprovedena, nacionalna razvojna strategija treba da bude podržana od strane niza novih institucija: novih zakona koji bi trebalo da budu relativno postojani, ekonomske i socijalne politike, i poslovne i društvene prakse koje imaju normativnu moć.

Tabela br. 1. Ključni makrekonomske indikatori u Republici Srbiji
za period 2005-2015

	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.
BDP u mil. EUR	33.705	30.655	29.766	33.424	31.683	34.263	33.519	33.094
BDP per capita u EUR	4.586	4.184	4.082	4.619	4.400	4.781	4.672	/
Stopa rasta BDP	5,4	-3,1	0,6	1,4	-1,0	2,6	-1,8	0,8
Stopa rasta ind. pr.	1,4	-12,6	1,2	2,5	-2,2	5,5	-6,3	8,3
Stopa inflacije	8,6	6,6	10,3	7,0	12,2	2,2	1,7	1,5
Budž. defic. %BDP	-2,6	-4,4	-4,6	-4,8	-6,8	-5,5	-6,6	-3,8
Javni dug, %BDP	28,3	32,8	41,8	45,4	56,2	59,6	70,4	75,6
Spoljni dug, mil E	20.981	22.272	23.508	24.123	25.645	25.738	25.471	26.513*
Spoljni dug, %BDP	62,3	72,7	79,0	72,2	80,9	75,1	77,3	80,3
Stopa nezaposlen.	13,6	16,1	19,2	23,0	23,9	22,1	19,4	16,7

Izvor: Ministarstvo finansija Vlade Republike Srbije 2016.

Da bi postojeće stanje ekonomije moglo da se prevaziđe, zemlji je neophodan dinamičan ekonomski rast, a ekonomska realnost je potvrda stava da dugoročni rast nigde u Svetu nije ostvaren spontano, već je rezultat svesne aktivnosti države, koja ima odgovornost za stanje ekonomije, pa i za održivost ekonomskog razvoja. Država može da upravlja razvojem na adekvatan način i da doprinosi ostvarivanju dinamičnih stopa rasta ukoliko je podržana od strane efikasnih i odgovornih institucija. Iznaj visoke stope rasta (u proseku 5,9%), imali smo paradoksalnu situaciju da nije bilo adekvatnog rasta zaposlenosti. Razlog je što je taj rast dominantno bio rezultat aktivnosti ostvarenih u sektoru usluga, uz istovremenu deindustrijalizaciju zemlje, koja je uslovlila rast nezaposlenosti. U uslovima dominacije

neoliberalnog ekonomskog modela država nije vodila aktivnu ekonomsku i monetarnu politiku. Za kreatora monetarne politike, koja je fokusirana na očuvanje cenovne stabilnosti i stabilnosti kursa valute, ukupno stanje privrede, a nezaposlenost, pre svega, skoro da su bili potpuno irelevantni ekonomski parametri. Za razliku od takvog koncepta ekonomske i monetarne politike, imajući u vidu ukupno stanje privrede, mnogo više bi bio neophodan model politike koji bi rezultirao bržim oživljavanjem privrede i ostvarivanjem pune zaposlenosti.³ Bitan uslov uspešnog sprovođenja razvojne strategije jeste način njenog donošenja i delegiranja odgovornosti za sprovođenje. Ako se ugledamo na EU, potrebno je da koristimo i neka pozitivna iskustva.

1.2 Republika Bosna i Hercegovina

Bosna i Hercegovina država koja se nalazi na prostoru Balkana, površine 51.209 km², u kojoj živi nešto više od 3.5 miliona stanovnika prema popisu iz 2013. godine. Bosna i Hercegovina se sastoji od dva entiteta: Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske, dok Brčko Distrikt ima poseban status. Federacija Bosne i Hercegovine je administrativno podeljena na 10 kantona. Kantoni su podeljeni na opštine. Na području Federacije Bosne i Hercegovine je 79 opština i gradova. Republika Srpska je administrativno podeljena na 62 općine. Grad Brčko je zasebna administrativna jedinica – Distrikt pod suverenitetom Bosne i Hercegovine.

Privreda Bosne i Hercegovine, od perioda osamostaljenja od bivše države suočila se mnogobrojnim problemima i izazovima. Ratna dešavanja i u velikoj meri uništeni privredni objekti i infrastruktura predstavljali su najveću poteškoću u obnavljanju privrednih aktivnosti. Također, promena državnog sistema, tj. tranzicija iz socijalističke planske privrede u slobodnu tržišnu ekonomiju usporila je očekivani rast privrede Bosne i Hercegovine. U posleratnom periodu kao glavni prioriteti se postavljaju ponovna izgradnja porušene države i uvođenje tržišnih reformi u njenu dotadašnju plansku ekonomiju. Jedno

³Leković, V., (2006), Razvojna strategija: potencijal i uloga u privredi Republike Srbije, Ekonomski Fakultet Kragujevac, str. 5-22

od nasleđa iz prethodnog perioda je vojna industrija sa prekobrojnošću radne snage. BiH je imala izgrađene ogromne vojne industrije, što je rezultiralo velikim učešćem vojnih poduzeća u njenoj ekonomiji, a sa druge strane bilo je vrlo malo tržišno stabilnih poduzeća. Iako je poljoprivreda bila gotovo isključivo u privatnom vlasništvu, farme su bile malene i neuspešne, a Bosna i Hercegovina je tradicionalno bila uvoznik hrane.

Industrija je ostala sa prekobrojnom zaposlenom radnom snagom, što je nasleđeno iz socijalističke ekonomske strukture bivše Jugoslavije. Državna valuta konvertibilna marka (BAM) uvedena je 1998. godine i vezana je za nemačku marku u odnosu 1:1, a posle uvođenja eura, vezana je za euro u odnosu 1 EUR = 1,95583 BAM. Postepeno je raslo poverenje u državnu valutu, a bankarski sektor je porastao. Provođenje privatizacije se odvijalo sporo, a lokalni organi vlasti samo delimično podržavaju državne institucije u tom procesu.

Aspiracije BiH za članstvo u EU datiraju od Samita u Solunu održanog 2003. godine na kojem je Evropsko veće izjavilo da je budućnost zapadnog Balkana u EU. Bosna i Hercegovina je na putu pristupanja EU, sa statusom potencijalne države kandidata. Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju (SSP) potpisan je 2008. godine i stupio je na snagu u junu 2015. godine. Godine 2016. Bosna i Hercegovina je podnela zvaničan zahtev za članstvo u Evropskoj uniji, a 2018. godine je Evropskoj uniji dostavila odgovore na Upitnik, kako bi se ocenila spremnost države da otvori pregovore o pristupanju EU

Tabela br.2. Brutodomaći proizvod, prema rashodnom pristupu,
tekućecene (u 000 KM)

GODINA YEAR	Konačna potrošnja Final consumption expenditure	Domaćinstva Households	Država Government	Bruto investicije Gross capital formation	Izvoz roba i usluga Exports of goods and services	Uvoz roba i usluga Imports of goods and services	BRUTO DOMAĆI PROIZVOD GROSS DOMESTIC PRODUCT	GODINA YEAR
	1=2+3	2*	3	4	5	6	7=1+4+5-6	
2008	27,541,410	21,902,675	5,638,735	6,908,991	6,851,447	15,136,742	26,165,106	2008
2009	26,899,589	21,085,602	5,813,987	4,905,673	6,201,956	12,086,332	25,920,886	2009
2010	27,324,906	21,461,605	5,863,301	4,143,473	7,532,260	13,005,289	25,995,350	2010
2011	28,117,400	22,058,555	6,058,844	4,915,744	8,403,440	14,637,143	26,799,441	2011
2012	28,606,834	22,505,058	6,101,777	5,039,414	8,481,929	14,635,943	27,492,234	2012
2013	28,970,223	22,860,496	6,109,728	4,864,652	9,035,823	14,496,377	28,374,321	2013
2014	29,313,354	23,057,028	6,256,326	5,229,688	9,299,204	15,477,350	28,364,896	2014
2015	29,665,144	23,381,597	6,283,548	5,332,896	9,884,363	15,216,480	29,665,923	2015
2016	30,042,257	23,776,124	6,266,133	5,867,947	10,587,840	15,635,760	30,862,284	2016

Izvor: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, *Ekonomске statistike, Nacionalni računi, 2018*

U nekoliko proteklih godina zemlja je postigla značajan napredak prelazeći od krhke, posleratne ekonomije do zemlje višeg srednjeg prihoda. Sredinom 2015. godine su svi nivoi vlasti usaglasili Reformsku agendu za period 2015–2018, što je dovelo do postizanja pozitivnog napretka u pokretanju značajnih reformi i odmrzavanja procesa integracije zemlje u Evropsku uniju (EU).

Na temelju podataka sa Eurostata, rast BDP u 28 država Evrope je u posmatranom periodu bio 6,1% dok je rast izvoza bio 8,3%. Iz ovoga bi se moglo zaključiti da BiH ima nešto veće stope rasta nego što ih imaju zemlje Evropske Unije. S druge strane, trenutni nivo razvijenosti BiH je daleko niži od proseka EU i stoga bi trebale znatno veće stope rasta da se ona približi nivou razvijenosti EU. Očigledno je da BiH mora ubrzati svoj razvoj, međutim nema jasne vizije i strategije kako to učiniti. Iz ekonomske teorije je poznato da ekonomski rast i razvoj (odnosno produktivnost) je određen sa četiri faktora, koje čine: ljudski kapital, prirodna bogatstva, fizički kapital i tehnologije⁴. BiH bi povećanje svoje produktivnosti trebala fokusirati na dva od četiri navedena faktora i to:

⁴P. Samelson, W. Nordhaus, (2007) *Ekonomija*, XV izdanje, Mate, Zagreb str. 531.

- 1) Ljudski kapital odnosno znanje i vještine koje radnici stiču kroz obrazovanje (spretnost, znanje i motivacija radne snage); obično se isti uzima za najvažniji faktor ekonomskog rasta i
- 2) Tehnologija (tehničko-tehnološki progres, inovacije) podrazumijeva najbolje/najbrže tehnološke načine proizvodnje dobara i usluga.

Dostizanje određenog nivoa konkurentnosti privrede jeste i jedan od preduslova za prijem u EU, jer države moraju da zadovolje i uslov postojanja delotvorne tržišne privrede i konkurentnih preduzeća, sposobnih da izdrže pritisak zajedničkog tržišta. Prema tome, povećanje konkurentnosti će imati presudnu ulogu u dugoročnom razvoju privrede Bosne i Hercegovine, ali i njenom integrisanju u evropsku i svetsku privredu. Zbog toga je primarni cilj u razvoju konkurentnosti privrede permanentno unapređenje dugoročno održivog rasta produktivnosti preduzeća.

1.3 Republika Hrvatska

Hrvatska se do devedesetih godina XX veka nalazila u sastavu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) i kao i ostale republike posedovala privrednu strukturu koja je bila izrazito centralističko-planskog karaktera. Nakon raspada državne zajednice Hrvatskoj je predstojao dug i naporan proces obnove infrastrukture, privredne transformacije, podsticanja privrednog razvoja i povećanja privrednog rasta. Jula 2013. godine, pošto se nalazila u procesu recesije, Hrvatska postaje punopravna članica EU. Pristup otvorenom evropskom tržištu i mogućnost korišćenja sredstava iz EU fondova doprineli su bržem oporavku ove zemlje. Međutim, BDP i dalje nije dostizao željene vrednosti i bio je za 9% niži u odnosu na period pre otpočinjanja globalne krize, stopa nezaposlenosti je bila visoka (čak 13,8%), a posebnu zabrinutost je izazivala izuzetno visoka stopa nezaposlenosti mladih od čak 34%. U budućnosti, Hrvatska se mora posvetiti uspostavljanju makroekonomske stabilnosti uz promovisanje produktivnosti i konkurentnosti privatnog sektora kako bi se uticalo na stvaranje novih radnih mesta i povećanje zaposlenosti.

Pretpostavlja se da će sprovođenje pomenutih mera uticati na smanjenje visokog javnog duga, smanjenje barijera za ulazak privatnog kapitala i rast produktivnosti. Neki od ključnih problema u Hrvatskoj koji zahtevaju brzo reagovanje i primenu strategijskog pristupa pri rešavanju odnose se na smanjenje broja stanovnika i povećanje učešća starih osoba u ukupnoj populaciji.⁵ Oba problema se negativno mogu odraziti na rast životnog standarda i na fiskalnu održivost. Da bi se ublažilo dejstvo ovih problema, kreatori ekonomskih politika u Hrvatskoj se moraju usmeriti ka povećanju ulaganja u podizanje kvaliteta veština radne snage, modernizaciji i racionalizaciji sistema socijalne i zdravstvene zaštite i pripremiradne snage na produktivan radni vek koji bi bio duži od dosadašnjeg. Pored navedenog, u Hrvatskoj se konstantno ulažu napori kako bi se modernizovale javne službe, posebno pravosuđe, i modernizovao sistem upravljanja državnim preduzećima.

Tabela br. 3. Makroekonomski pokazatelji u Republici Hrvatskoj
(2014-2019)

⁵Ministarstvo regionalnoga razvoja i fondova Europske Unije. (2017). Strategija regionalnog razvoja RH za razdoblje do kraja 2020. Zagreb

	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Površina (u km ²)	56.594	56.594	56.594	56.594	56.594	56.594
Broj stanovnika (u mil.) ^a	4,238	4,204	4,174	4,125	4,088	4,065
BDP (u mil. HRK, tekuće cijene) ^b	331.322	339.663	351.197	367.501	385.377	402.332
BDP (u mil. EUR, tekuće cijene)	43.423	44.636	46.644	49.262	51.979	54.269
BDP po stanovniku (u EUR)	10.246	10.618	11.174	11.942	12.716	13.349
BDP - realna godišnja stopa promjene (u %)	-0,3	2,4	3,5	3,4	2,8	2,9
Prosječna godišnja stopa inflacije potrošačkih cijena	-0,2	-0,5	-1,1	1,1	1,5	0,8
Tekući račun platne bilance (u mil. EUR) ^c	111	1.461	1.003	1.691	935	1.520
Tekući račun platne bilance (u % BDP-a)	0,3	3,3	2,1	3,4	1,8	2,8
Izvoz robe i usluga (u % BDP-a)	43,3	46,4	47,7	50,0	50,2	52,0
Uvoz robe i usluga (u % BDP-a)	43,7	46,1	46,5	49,3	51,0	52,2
Inozemni dug (u mil. EUR, na kraju razdoblja) ^c	49.468	48.340	44.678	43.553	42.589	40.285

Izvor: Hrvatska Narodna Banka, 2020

Tokom 2019. godine nastavljena su pozitivna kretanja ekonomske aktivnosti te je realni rast bruto domaćeg proizvoda (BDP) iznosio 2,9%, što predstavlja blago povećanje u usporedbi s 2018. Trgovina na malo zabeležila je rast već šestu godinu zaredom, u turizmu je ostvarena još jedna rekordna sezona, a zabeležen je i snažan rast građevinske aktivnosti, koja se osetno ubrzala u odnosu na prethodne godine. Isto tako, nakon pada u 2018., industrijska proizvodnja je u 2019. zabeležila blago međugodišnje povećanje. Kretanja na tržištu rada ukazuju na dalji rast zaposlenosti, dok je anketna nezaposlenost u 2019. dostigla rekordno nizak nivo. Prosečna inflacija je u 2019. usporila u odnosu na prethodnu godinu te je iznosila 0,8%. Nastavljen je trend visoke likvidnosti finansijskog sektora te smanjenja spoljnih neravnoteža domaće privrede.

Gledajući pojedinačne komponente s rashodne strane, najveći pozitivan doprinos rastu BDP-a u 2019., u iznosu od 2,3 procentna poena, došao je od izvoza roba i usluga, koji je realno povećan 4,6%. Pritom je rast izvoza usluga od 4,9% ostvario nešto snažniji doprinos ukupnom rastu od izvoza roba, koji je povećan za 4,3%. Pozitivan doprinos od 2,0

procentna poena, došao je od potrošnje domaćinstava, koja je realno porasla za 3,6%. Na rast potrošnje domaćinstava u 2019. delovali su rast zaposlenosti uz realni rast plata, povoljni uslovi zaduživanja te značajno poboljšanje poverenja potrošača koje se tokom 2019. nalazilo na rekordno visokom nivou. Bruto investicije u fiksni kapital su u 2019. ubrzale rast na 7,1% te tako pridonele ukupnom rastu BDP-a s 1,4 procentna poena. Pozitivan doprinos rastu (0,7 procentnih poena) u 2019. godini došao je i od realnog rasta državne potrošnje od 3,3%. Istovremeno, realni rast uvoza roba i usluga iznosio je 4,8%, čime je njegov negativan doprinos promeni BDP-a iznosio 2,5 procentnih poena.

1.4 Republika Crna Gora

Crna Gora jeste suverena država republikanskog oblika vladavine u jugoistočnoj Evropi. Nezavisnost je proglašena 3. juna 2006. godine istupanjem iz državne zajednice sa Srbijom, tako da spada u red najmlađih evropskih država. GDP Crne Gore iznosi 10.600\$ (2008). Crna Gora leži u jugozapadnom delu Balkanskog poluostrva i izlazi na Jadransko more pa je ona balkanska i jadransko-mediteranska zemlja. Crna Gora se nalazi u jugoistočnoj Evropi, na Balkanskom poluostrvu. Teritorija Crne Gore zauzima približno 13.812 km². Graniči se sa Hrvatskom (14 km duga granica) na zapadu, Bosnom i Hercegovinom na severu (225 km), Srbijom na istoku (203 km), Albanijom na jugu (172 km), a od Italije je razdvojena Jadranskim morem. Dužina obale je 293,5 km. Crna Gora je bila najnerazvijenija republika u Jugoslaviji, a danas je jedna od najrazvijenijih i najstabilnijih država na Balkanu. Država s malom, ali dinamičnom i tržišno orijentisanom ekonomijom. Tokom poslednjih deset godina, posebno od obnove državnosti, ostvaren je veliki napredak meren povećanjem nacionalnog dohotka po glavi stanovnika. Od 2003. godine Crna Goraje utrostručila bruto nacionalni dohodak po glavi stanovnika (po Atlas metodu Svetske banke), sa 2.400 hiljade \$ na 7.220\$ u 2012. godini. Sada ima najveći dohodak po glavi stanovnika među šest država Jugoistočne Evrope.

Ekonomska regulativa Crne Gore je u velikoj meri usaglašena sa pravilima Evropske unije. Zvanična valuta je evro. Niske poreske stope, slobodan trgovinski režim i prenos kapitala, uz konstantno unapređivan poslovni ambijent crnogorsku ekonomiju čine

atraktivnom za strane investicije. Ekonomija Crne Gore se temelji na malim i srednjim preduzećima, koja stvaraju više od polovine BDP-a. Sektor usluga učestvuje sa više od 60% u BDP-a. Zbog dostupnih prirodnih resursa crnogorska ekonomija se u velikoj meri oslanja na turizam i energetiku, koje istovremeno privlače najveću pažnju investitora. Sektor poljoprivrede u ukupnoj ekonomiji učestvuje sa 7,4%, i zapošljava uglavnom lokalnu radnu snagu.

Crna Gora ima razvijeni jug i manje razvijeni sever. Nezaposlenost iznosi 18% i posebno je izražena u manje razvijenim opštinama u severnom regionu. Istovremeno, značajan broj nerezidenata iz zemalja regiona i pojedinih članica EU angažovan je na stalnim i sezonskim poslovima, uglavnom u turizmu, građevinarstvu i poljoprivredi. Crnogorska ekonomija je kroz trgovinske tokove, investicije i turizam, najviše povezana sa neposrednim okruženjem i Evropskom unijom. Spoljnotrgovinska razmena najveća je sa potpisnicama CEFTA sporazuma i Evropskom unijom. Najveći broj turista dolazi iz Srbije, Rusije, Bosne i Hercegovine, Albanije. Crna Gora je saobraćajno povezana sa regionom i svetom preko dva međunarodna aerodroma, železnicom, pomorskim prevozom i drumskim putem. Na obali Jadranskog mora uspostavljeno je više međunarodnih luka, od kojih je najznačajnija Luka Bar, koja može da primi brodove sa velikim teretom. Luka Bar je železničkom i putnom infrastrukturom povezana sa regionom i Centralnom Evropom preko Beograda i Budimpešte.

U odnosima sa inostranstvom ekonomija Crne Gore beleži deficit od preko 20% BDP.⁶ Deficit je finansiran značajnim prilivom kapitala iz inostranstva i visokim prilivima od remitenata. Prilivi po osnovu stranih direktnih investicija kao udio u BDP su u poslednjih godina u proseku iznosili preko 20% BDP, a prilivi od remitenata preko 5% BDP-a. Deficit u spoljnoj trgovini je delimično ublažen suficitom na računu usluga, dominantno po osnovu prihoda od turizma. Državna potrošnja je na nivou od 45% BDP-a. Poreske stope su niske - PDV je 21%, a oporezivanje dohotka i dobiti je proporcionalno i jednocifreno – 9%. U godinama nakon nezavisnosti budžet je beležio suficit. Ali, globalna finansijska kriza iz 2008. izazvala je zastoj u prilivu kapitala i probleme u bankarskom sektoru, što je

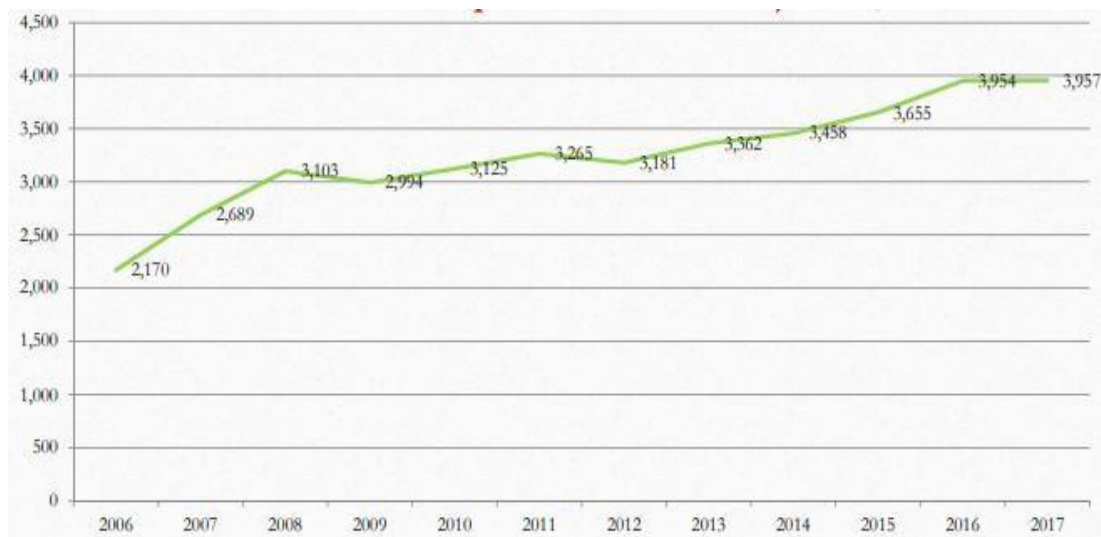
⁶Bonomi, M. & Reljić, D. The EU and the Western Balkans: So Near and Yet So Far. Stiftung Wissenschaft und Politik (the German Institute for International and Security Affairs, SWP)., 2017

ekonomiju gurnulo u recesiju, a budžet u deficit. Pod pritiskom deficita i manje ekonomske aktivnosti, javni dug je poslednjih godina povećan. Budžetski deficit je 2015. iznosio 4% BDP, a javni dug 56% BDP.⁷

Stanje javnog duga na kraju 2017. godine iznosi oko 65,1 odsto i sačinjavao ga je državni dug koji je iznosio oko 62 odsto i dug lokalne samouprave koji je iznosio oko 3,1 odsto. Neto javni dug na kraju 2017. godine uzimajući u obzir i depozite iznosio je 63,45 odsto BDP-a. U istom periodu kao što smo naveli državni dug kao što je već rečeno iznosio je oko 62 odsto, dok je državni dug umanjeno za depozit iznosio oko 60,3 odsto.

Grafikon br. 1. BDP Crne Gore u tekućim cenama 2006-2017

(mil. EUR)

Izvor: MONSTAT Uprava za Statistiku Crne Gore, 2018

Snažan ekonomski rast i ukupna ekonomska aktivnosti u Crnoj Gori u prvoj polovini 2017. godine, doprineli su otvaranju novih radnih mesta.⁸ Tako je prosečan broj zaposlenih u zemlji u prvih šest meseci povećan za 6.314 u odnosu na isti period 2016. godine. Istovremeno je nastavljen i trend smanjenja nezaposlenosti, smanjujući anketnu stopu nezaposlenosti na 15,1% na kraju II kvartala 2017, dok je administrativna stopa nezaposlenosti u drugoj polovini septembra smanjena na 20,99%.

⁷Ibidem, 2017

⁸ Government of Montenegro., Economic Reform Programme for Montenegro 2017–2019 . Podgorica, 2017

1.5 Republika Severna Makedonija

Severna Makedonija država je u jugoistočnoj Evropi u središnjem delu Balkanskog poluostrva. Zauzima površinu od 25.713 km², i ima nešto više od 2 miliona stanovnika. Glavni i najveći grad je Skoplje sa 506.926 stanovnika, u njemu se nalaze sedišta državnih institucija i predstavlja politički, administrativni, privredni, univerzitetski i kulturni centar zemlje.

Tabela br. 4. Makroekonomski pokazatelji Severne Makedonije

POKAZATELJ	1990.	2000.	2010.	2015.	2016.	2017.	2018.
Stanovništvo, ukupno	1.996.228,00	2.034.819,00	2.070.741,00	2.079.328,00	2.080.745,00	2.081.996,00	2.082.958,00
BND, PPP (mlrd.USD)	10,91	12,24	23,02	27,85	29,60	30,59	32,64
BND po glavi stan. PPP (USD)	5.460,00	6.010,00	11.120,00	13.400,00	14.220,00	14.690,00	15.670,00
BDP (mlrd.USD)	4,70	3,77	9,41	10,06	10,67	11,28	12,67
BDP po glavi stan. (USD)	2.354,26	1.854,15	4.542,90	4.840,27	5.129,16	5.417,64	6.083,72
Rast realnog BDP (%)	...	4,55	3,36	3,86	2,85	0,24	2,66

Izvor: World Bank (World Development Indicators), 2019

Nakon sticanja nezavisnosti (1991) Severna Makedonija je imala znatan pad BDP-a; 1991. iznosio je 4,9 milijardi USD, a 1992. pao je na 2,4 milijarde USD. Potom je usledio spori privredni oporavak, uporedno s ekonomskim reformama i liberalizacijom tržišta (nivoBDP-a iz 1991. dostignut je tek 2003). Tranzicija od socijalističke do tržišne ekonomije bila je otežana i zbog prekida trgovine sa Srbijom (koja je 1992–95. bila pod međunarodnim sankcijama), te zbog grčke trgovinske blokade do 1995 (uvedene zbog spora oko državnog imena Makedonije). Početkom 2000-ih privreda je ostala opterećena raširenom korupcijom i sivom ekonomijom čiji se udeo u BDP-u procenjuje i do 45%.

Godine 2017. stopa nezaposlenosti bila je oko 23%, a udeo siromašnoga stanovništva približno 22%. Vrednost BDP-a ostvarenoga 2017. iznosio je 11,2 milijarde USD; BDP po stanovniku iznosi oko 5400 USD. U sastavu BDP-a vodeći je uslužni sektor (62,5%), a slede industrijski (26,6%) i poljoprivredni (10,9%) sektor.⁹

Povećanje potrošnje domaćinstava i javne potrošnje i snažan rast izvoza bili su osnova ekonomske ekspanzije Severne Makedonije u 2015. Realni BDP je porastao za 3,7%, blago ubrzavajući u odnosu na svoje performanse u prethodnoj godini.¹⁰ Nakon ponovljenih pogrešnih odluka tokom proteklih godina, od vlade se ponovo zahtevalo da pribegne rebalansu budžeta sredinom godine i povisi nivo deficita. Revidirani cilj je ispunjen na kraju godine, ali je potrošnja i dalje usmerena ka socijalnim transferima, a kapitalni izdaci su ponovo bili izrazito nedovoljno realizovani u poređenju sa budžetom. Vlada očekuje značajno ubrzanje rasta BDP-a do 2021. Predviđa se da će ekonomska aktivnost postepeno jačati na 4. 5% u 2018. godini, zahvaljujući ubrzanom rastu privatne potrošnje i ponovnom povećanju ulaganja. Očekuje se da će neto izvoz težiti rastu tokom realizacije čitavog programa. Ovaj scenario rasta deluje preterano optimistično, jer očekivani porast domaće potražnje presudno zavisi od daljeg rasta zaposlenosti i povećanja raspoloživog dohotka, kao i od sprovođenja vladinih planiranih javnih radova.¹¹ Oni su izloženi važnim negativnim rizicima. Štaviše, zemlja prolazi kroz ozbiljne političke rizike koje mogu odvratiti strane investitore i negativno uticati na sposobnost vlade da sprovodi investicije i reforme. Iako postoji neposredna zabrinutost zbog spoljne održivosti, nivo spoljnog duga ostaje i dalje visok. Nije verovatno da će se smanjiti u srednjoročnom periodu, budući da potrebe za finansiranjem javnog sektora ostaju velike i da će ih u velikoj meri podmiriti zajmovi iz inostranstva. Vlada ostaje posvećena fiskalnoj konsolidaciji, ali ne želi da preduzme konkretne mere podrške. Vlada namerava da smanji fiskalni deficit na 2,6% do 2020. godine, istovremeno zadržavajući nisko poresko okruženje. Nije precizirano koje mere će Vlada doneti za uravnoteženje prihoda i rashoda koji podržavaju

⁹Gerovska-Mitev, M., Poverty and Social Exclusion in Macedonia, Serbia and Croatia: Status and Policy Responses . Revija za socijalnu politiku, 2019, str. 81-94 .

¹⁰Ibidem, str. 96

¹¹Bonomi, M. & Reljić, D. The EU and the Western Balkans: So Near and Yet So Far. Stiftung Wissenschaft und Politik (the German Institute for International and Security Affairs, SWP)., 2017

proklamovane ciljeve ako se planira dalje značajno povećanja rashoda u 2020. Očekuje se dalji rast ukupnog duga, kao i javnog duga, koji uključuje zagarantovane obaveze državnih preduzeća, i da se stabilizuje posle 2020. godine. ali propušta da ukaže na konkretne mere podrške.

1.6 Republika Slovenija

Slovenija, država u srednjoj Evropi, graniči s Italijom na zapadu, Austrijom na severu, Mađarskom na severoistoku i Hrvatskom na jugu. Slovenija ima izlaz na Jadransko more sa površinom od 20. 256 km²a dužina njene morske obale je oko 46,6 km. Smestila se na dodiru Alpa, Dinarida, Panonske nizije i Sredozemlja. Pretežno je planinska zemlja, s nizinama samo na severoistoku i u primorju. Na severozapadu se protežu Alpe (Julijske, Kamničke, Savinjske i Karavanke), građene od trijaških vapnenaca i dolomita, osim Karavanki, u čijoj građi u istočnom delu prevladavaju paleozojski škriljci i magmatske stene. U Julijskim su Alpama, na nadmorskoj visini između 1200 i 1800 m, karakteristične su prostrane krške visoravni (Jelovica, Komna, Mežalka i Pokljuka). Ovde se nalazi i najviši vrh Slovenije, Triglav (2864 m). Na alpski prostor otpada o. 2/5 teritorija. Severnim delom zemlje pružaju se Centralne Alpe, građene od magmatskih i metamorfnih stena, a kojima pripada niže Pohorje (Črni vrh, 1543 m). Slovenija prema poslednjem popisu ima 1.971.739. stanovnika od kojih 50% čini gradsko stanovništvo. Ljubljana predstavlja administrativni i kulturni centar Slovenije koja je stekla svoju nezavisnost 1991. godine izlaskom iz državne zajednice pod nazivom Jugoslavija. Sloveniju je pre sticanja nezavisnosti karakterisao raznolik privredni sistem pri čemu su preovladavala mala i srednja preduzeća.

Tabela br. 5. Makrekonomske pokazatelje Slovenije 2014-2018. godine

	Jedinica	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.
BDP	mil €	37.246	38.543	39.769	43.278	45.900
BDP	% promjene	2,6	2,9	2,5	5,0	4,1
BDP po glavi stanovnika	€	18.100	18.680	19.179	20.951	22.200
Inflacija	%	0,4	-0,8	-0,2	1,6	1,6
Nezaposlenost	%	9,8	9,1	7,9	6,8	4,4
Saldo tekućeg računa	mil €	1.819	-	-		
Izvoz	mil €	23.049	23.940	24.940	28.265	30.869
Uvoz	mil €	22.197	23.190	24.107	27.606	30.705
Direktna strana ulaganja	mil €	275	252	98		

Izvor: Eurostat, Statistički Zavod Slovenije, 2019

Iako se nakon II. svetskog rata provodila planska industrijalizacija s naglaskom na baznoj industriji, već 1950-ih uspešno se razvijala industrija robe za široku potrošnju, delom na bazi starije zanatske i industrijske tradicije (tekstilna industrija, željezare, industrije obuće), a delom na bazi domaćih sirovina (drvena, papirna i prehrambena industrija). Sa samo 8% stanovništva bivše države, proizvodila je oko 20% ukupnih dobara te učetovala u čak 30% od ukupnog izvoza.¹² Nagli gubitak najvećeg dela tržišta bivše Jugoslavije te bivših socijalističkih zemalja uzrokovao je privrednu depresiju, što je uzrokovalo smanjenje industrijske proizvodnje i nacionalnog proizvoda 1993. za četvrtinu u odnosu na 1990.

Mnoga su preduzeća propala, porasla je nezaposlenost (1990. g. 44 200; 1993. g. 129 000). Već 1994. zaustavljen je pad BDP-a i industrijske proizvodnje, te je Slovenija nakon osamostaljenja prvi put beleži rast BDP-a za 5,3% i industrijske proizvodnje za 6,4%.

U privrednoj strukturi sa 60% u BDP-u dominiraju usluge, dok je udeo nekad vodećeg industrijskog sektora pao na oko 30%.¹³ U oktobru 1991. Slovenija je uvela svoju nacionalnu valutu, slovenski tolar (SIT), koji je 1995. postao potpuno konvertibilan. Evro je uveden 1. 1. 2007. Slovenija danas ima 172 000 ha oranica i bašta (8,53% površine), 13 000 ha voćnjaka (0,6% površine), 17 000 ha vinograda (0,8%) te 308 000 ha pašnjaka i

¹² Beko,-Jani, Festić,-Mejra. Disinflation in Slovenia. Evidence from an Iterative Multisectoral Model. Eastern European Economics, 42, 2004

¹³ Damijan,-Jože, Majcen,-Boris (2003.). Trade Policy in Small Advanced Transition Economy: Trade Policy Review of Slovenia. World Economy, 26

travnjaka (15,2%). Oko 1,4% obradivih površina pod stalnim je kulturama. Vlastitom poljoprivrednom proizvodnjom danas zadovoljava oko 84% potreba stanovništva za hranom.¹⁴Izrazita je usmerenost na stočarstvo (goveda; mleko i meso). Najvećim delom poljoprivreda je razvijena na severoistoku Slovenije. U kontekstu poboljšavanja ekonomskih uslova potrebno je spomenuti Zakon o transformaciji vlasništva koji je Parlament prihvatio na kraju 1992. Usvajanje Zakona usledilo je nakon dugih i kontroverznih rasprava u kojima se tražio širi politički konsenzus između mnogih opcija. Posle usvojenog Zakona, put privatizacije u Sloveniji bio je transparentan. Koncept vlasničke transformacije ponudio je prihvatljive mogućnosti za unutrašnji radnički i menadžerski otkup vlasništva.¹⁵

2. STOPA NEZAPOSLENOSTI

Usko povezana sa ekonomskim nejednakostima i ekonomskom krizom je i kriza nezaposlenosti, koja pretila da postane trajna. Strukturne promene tržišta rada izazvane globalizacijom, savremenom tehnologijom čiji se razvoj ubrzava do nepredvidljivih razmera, kao i finansijskim i ekonomskim krizama i starenjem stanovništva, imaju za posledicu visoku permanentnu nezaposlenost, sa kojom vlade širom sveta vode tešku borbu, bez izgleda da u dogledno vreme mogu postići vidljive rezultate. Nejednakosti i nezaposlenost su najveći izazovi sa kojima se svet danas susreće. Istraživanje problema nezaposlenosti tek poslednjih nekoliko decenija dobija na svom značaju i postaje vrlo važno političko pitanje.¹⁶Takva istraživanja i službene statistike pokazuju da je nezaposlenost poslednjih decenija dosegla mnogo veću visinu nego u bilo kom periodu nakon Drugog svetskog rata. Tokom prošlog veka, stope nezaposlenosti su u velikoj meri varirale, brojni modeli intervencije u pogledu smanjenja stope nezaposlenosti pokazali su

¹⁴Mencinger,-Jože (2001.). Why is transition in Slovenia often considered a success story?. J. écon. étud. hum.,11

¹⁵Kračun,-Davorin (2000.). Economics of transition : stabilization and economic performance, (Ekonomska knjižnica EDP). Maribor: Ekonomskoposlovna fakulteta, Institut za ekonomsko diagnozo in prognozo.

¹⁶Labour market policy statistics, Methodology.: EuroStat Manuals and guidelines, European Commission, 2013

da je nezaposlenost teško kontrolisati, a takođe i da se definicija nezaposlenosti ne može sasvim lako i precizno utvrditi.

Različiti autori navode različite definicije samog pojma nezaposlenosti, ali prvenstveno, ona nam govori da je neko radno sposoban „ bez posla“, „bez plaćenog posla“ ili „ bez posla u okviru priznate profesije“. ¹⁷ Aktivno stanovništvo (radnu snagu) jedne zemlje čine svi zaposlena i nezaposlena lica od 15 do 64 godine života. Taj pojam se odnosi na stanovništvo sa prebivalištem u zemlji ali ne i na i radnike koji su zaposleni na teritoriji ali na njoj ne žive. Stopa nezaposlenosti predstavlja procenat nezaposlenih u ukupnom broju aktivnih stanovnika. Nezaposleno stanovništvo čine lica koja su raspoloživa za rad ili traže zaposlenje, bez obzira na to da li primaju dohodak ili ne. Administrativna stopa nezaposlenosti dobija se kada se popišu nezaposlena lica prijavljena u državnim službama za zapošljavanje. Brojke uzete iz anketa koje se redovno vode na reprezentativnim uzorcima stanovništva omogućavaju da se izračuna usklađena stopa nezaposlenosti.

Stopa nezaposlenosti je izuzetno važan indikator stanja u kojem se društvo nalazi. Može se govoriti o čitavom nizu uzroka koji generišu visoku nezaposlenost, odnosno, strukturalni poremećaj na tržištu rada između ponude radne snage i potražnje za radnom snagom. Takođe, nezaposlenost proizvodi čitav niz negativnih, ne samo ekonomskih, nego i socijalnih, socijalno-psiholoških, demografskih posledica.

Podnošljiva stopa nezaposlenosti je ona koja se kreće između hipotetičkog nultog procenta i 5%. To znači da većina radno sposobnog stanovništva ima posao kojim obezbeđuje bar minimalne uslove za svoju egzistenciju, ukoliko ostaje bez posla lako nalazi novi posao, po društvo ne postoji opasnost od nemira i protesta, a ekonomski sistem je efikasan u eksploataciji radne snage samim time što uspeva da uključi većinu radno sposobnog stanovništva bez obzira na kvalifikacije koje ono poseduje. Stopa nezaposlenosti koja se nalazi na nivou između 5% i 10% je alarmantna. Ovako visoka nezaposlenost već ukazuje na poremećaj u odnosu ponude i potražnje za radnom snagom na tržištu rada, na pad privredne aktivnosti, usporen proces stvaranja novih radnih mesta, nekonkurentnost privrede itd.¹⁸

¹⁷Gidens, Entoni: *Sociologija*, Beograd: Ekonomski Fakultet univerziteta u Bogradu, 2007, str. 412-413

¹⁸Obadić, A.: Utjecaj aktivnih i pasivnih politika na tržište rada. *Financijska teorija i praksa*, 27 (4), 2003

Društvo koje ima stopu nezaposlenosti iznad 15%, i posebno iznad 20% već je ozbiljno raslojeno društvo i socijalno podeljeno, u kojem preovladava osećaj socijalne nepravde, a velik broj ljudi već nema skoro nikakve šanse da ostvari svoje pravo na rad, drugim rečima da obezbedi uslove sopstvenog opstanka. Jasno je da postoji par privredne aktivnosti i da je vođena pogrešna ekonomska politika. Ovako visoka stopa nezaposlenosti lako može da uslovi talas socijalnih nemira i protesta, zatim emigracione talase, rast kriminala, suicida, čak i probleme u oblasti fizičkog i mentalnog zdravlja socijalno ugroženih kategorija stanovništva.

Veoma je važno otkriti uzroke koji izazivaju pojavljivanje nezaposlenosti i koji utiču na njen obim i strukturu. Njihovim otkrivanjem može se utvrditi o kojoj vrsti nezaposlenosti radi, te se mogu preduzeti odgovarajuće mere za njeno rešavanje. Uzroci nastajanja nezaposlenosti su veoma kompleksni i najčešće su posledica niske produktivnosti, prenaseljenosti, niskog nivoa obrazovanja, nerazvijenosti infrastrukture, nerazvijenosti i nesavršenosti tržišta. Jedan od najznačajnijih uzroka nezaposlenosti jeste nemobilnost radne snage. Tehnološki progres je dugo važio za jedan od uzroka nezaposlenosti jer je označavao zamenu živog rada minulim. Međutim, mašine nisu postale zamena radne snage, već na indirektan način stvaraju više posla i više radnih mesta, što se može videti na primeru zemalja na višem stepenu razvoja koje imaju manju nezaposlenost od nerazvijenih zemalja. Još jedna od bitnih poteškoća pri zapošljavanju mladih je i to što se kao uslov traži radno iskustvo.

Nezaposlenost, prema rečima velikog broja ekonomista možemo podeliti na:¹⁹

1. **Frikcionu nezaposlenost**– prisutna je u svakoj privredi a odnosi se na onaj deo ukupne nezaposlenosti koji je uzrokovan promenom posla, traženjem posla nakon diplomiranja, pauza tokom bolesti. Radi se o napuštanju postojećeg posla zbog promene mesta stanovanja, zbog traženja bolje plaćenog ili zanimljivijeg posla i slično. Budući da tržište rada trenutno ne obezbeđuje spajanje ponude rada i tražnje za radom, u privredi uvek postoji frikciona nezaposlenost i smatra se kratkoročnim fenomenom.

¹⁹Haralanbos, M i Holborn, M.: *Sociologija teme i perspektive*, Zagreb: Golden marketing, 2002, str. 624-630

2. **Strukturalnu nezaposlenost**– koja je trajnijeg karaktera, a do nje dolazi zbog velikih promena u privredi, a ne samo u okolnostima koje utiču na pojedince. Ova nezaposlenost je dugoročan fenomen jer radnici koji ostaju bez posla moraju da potraže u drugim granama, što zahteva prekvalifikaciju ili selidbu a to nije moguće uraditi za kratko vreme.
3. **Ciklična nezaposlenost**– posledica je smanjenja agregatne tražnje i nivoa privredne aktivnosti u recesionoj ili depresionoj fazi ciklusa. Smanjenje agregatne potrošnje uzrokuje pad agregatne proizvodnje, a budući da je tražnja za radnom snagom izvedena iz tražnje gotovih proizvoda dolazi do smanjenja tražnje za radnom snagom i povećanja nezaposlenosti. Budući da se zarade i cene sporo prilagođavaju, povratak privrede u stanju je pune zaposlenosti je veoma otežan. Postoje ljudi koji bi radili i za postojeću nižu zaradu, ali ne mogu da nađu posao. Na duži rok, kada dođe do prilagođavanja zarada i cena na niže, stvorice se preduslovi za povećanje agregatne tražnje do nivoa pune zaposlenosti.

Postoje različite tvrdnje efekata nezaposlenosti na društvo. Smatra se da su svi ti efekti za društvo, a prvenstveno za pojedinca, negativni. Adrian Sinfield tvrdi da uticaj nezaposlenosti devalvira ili urušava standard, odnosno sam kvalitet života u društvu. U skladu sa gore navedenim posledice tj. efekte nezaposlenosti možemo grupisati na sledeći način:²⁰

1. *Finansijske posledice nezaposlenost* – Svakako da je najznačajnija i najvidljivija posledica gubitak posla gubitak prihoda. Nezaposlenost prvenstveno utiče na pojedinca i članove njegove porodice jer im ugrožava egzistenciju, narušava normalan život i smanjuje razvojne mogućnosti. Sa druge strane visok nivo nezaposlenosti može da ugrozi snagu jedne društvene zajednice, životni standard ljudi i društvene veze unutar te zajednice.
2. *Socijalni i ekonomski problem* –visoka nezaposlenost je generator socijalnog nezadovoljstva. Što je stopa nezaposlenosti viša, to je veća verovatnoća socijalnih nemirai protesta, porasta svih oblika nasilja, kao i kriminalizacije društva, zatim suicida, intenzifikacije emigracionih talasa itd.
3. *Emocionalne i psihološke posledice nezaposlenosti* – nezaposlenost je jedan od uzroka stresa, anksioznosti, depresije, nervoze, sniženog samopouzdanja i osećanja beznađa.

²⁰Sinfield Adrian,.: What Unemployment Means, Cambridge University Press, 2009,

4. *Uticao nezaposlenosti na zdravlje*– osobe koje su dugo nezaposlenene, koje su konstantno pod stresom mogu ozbiljno narušiti svoje zdravlje
5. *Mladi i posledice nezaposlenosti*- iako većina istraživanja pokazuju da su negativne psihološke posledice i promene usled nezaposlenosti prisutnije kod onih koji pripadaju kategoriji srednje dobi, nego kod ljudi koji pripadaju kategoriji mladih, njihov uticaj ne ogroman i na ovu grupu ljudi. Mladi koji nisu zaposleni ostaju da žive sa roditeljima, kasnije zasnivaju porodice i teže se odlučuju za rađanje dece
6. *Rod i posledice nezaposlenosti*– ranije su žene bile diskriminisane prilikom zapošljavanja međutim u današnje vreme sve je više zaposlenih žena. Tradicionalna shvatanja da su žene domaćice i majke sve se više odbacuju, a ženama sve češće pripadaju visoke poslovne funkcije.

Kad je reč o nezaposlenosti, svaka zemlja i region su slučaj za sebe. No, nezavisno od toga, svetska finansijska kriza iz 2008. godine reflektovala se na ekonomska kretanja u svim delovima sveta, i uslovlila je rast stope nezaposlenosti na globalnom nivou nakon 2007. godine, kao i druge promene na globalnom tržištu rada koje se tiču strukture nezaposlenih i dužine trajanja nezaposlenosti.

2.1 Tržište rada

Prepoznavanje nezaposlenosti kao jednog od najozbiljnijih makroekonomskih problema uticalo je da se u savremenim privredama ulažu sve veći naponi u formulisanju odgovajućih mera kojim bi se ovaj problem ublažio.²¹ Te mere su danas zastupljene u formi politike tržišta rada (aktivne i pasivne mere) i politike zapošljavanja, kao šireg koncepta. Mada je poznato da ne postoji “univerzalni recept” za rešavanje problema nezaposlenosti, ipak je činjenica da će od načina na koji su formulisane i primenjene mere tržišta rada (naročito aktivne) zavisiti i kretanje stope nezaposlenosti. Politika tržišta rada, koja je uključena u širi

²¹Stahl, C. W. : Labor emigration and economic development, International migrationreview, No. 16, 1982

koncept politike zapošljavanja, obuhvata dve vrste mera: aktivne i pasivne.²² Aktivne politike tržišta rada (Active Labour Market Policy – ALMP) usmerene su ka podizanju stepena zaposlenosti određenih, obično ugroženih ili teško zapošljivih, segmenata radne snage. Mada se tek poslednjih decenija o aktivnim politikama tržišta rada intenzivnije govori, njihova primena ima dugu tradiciju, koja započinje još prvih decenija XX veka. Mere u formi javnih radova, koje su se primenjivale u godinama nakon Prvog svetskog rata i za vreme i posle Velike Depresije, imale su za cilj upošljavanje nezaposlenih pojedinaca, pri čemu je očekivani ishod ovih mera na makroekonomskom nivou bio povećanje agregatne tražnje i multiplikovani uticaj na proizvodnju i zaposlenost.

Međutim, aktivne politike tržišta rada u formi u kojoj danas postoje počele su da se primenjuju posle Drugog svetskog rata, uglavnom u skandinavskim zemljama. Ovo se može smatrati prvom fazom razvoja aktivnih mera na tržištu rada. Njihov cilj bio je ograničavanje uticaja porasta zaposlenosti na stopu inflacije u kratkom roku, kao i usporavanje rasta tražnje za radom. Druga faza razvoja aktivnih mera na tržištu rada započeta je u Francuskoj, Nemačkoj i SAD-u, tokom naftne krize 1973-1975.²³ Primenjeni programi bili su usmereni ka ponudi rada, naročito ka ugroženim segmentima radne snage. Ove mere su primenjivane sa ciljem boljeg povezivanja (uparivanja) nezaposlenih radnika sa slobodnim radnim mestima. Konačno, treća faza započinje 1990-ih godina, kada aktivne politike tržišta rada dobijaju poseban značaj u strukturnim promenama u Evropskoj uniji. Svrha ovih mera odnosila se na stimulisanje nezaposlenih i neaktivnih osoba da stupe na tržište rada. Ovo se postizalo prilagođavanjem ponude rada potrebama tržišta, kroz različite programe obuke i prekvalifikacije. Pomenuta forma aktivnih mera kasnije je često primenjivana u zemljama u tranziciji.²⁴ Danas se u aktivne politike tržišta rada svrstavaju mere koje primenjuje država kroz programe obuke, različite usluge Nacionalne službe za zapošljavanje, primenu programa za mlade, kao i subvencionisane programe zapošljavanja osoba sa invaliditetom. *Aktivne mere* tržišta rada su, stoga, usmerene na stranu ponude na tržištu rada, mada mogu tangirati i stranu tražnje, kao u slučaju subvencionisanog

²²Papastergiadis, N.: The Turbulence of Migration: Globalization, Deterritorialization and Hybridity, Cambridge: Polity Press., 2011

²³Bonoli, G. : The political economy of active labour market policy. Working Papers on the Reconciliation of Work and Welfare in Europe, WP No. 01/2010, RECOWE Publication, Edinburgh, 2010, str. 14

²⁴Zubović, J., Simeunović, I.: On the New Methodology of Cost-Benefit Analysis of ALMP – The Case of Serbia, 2011

zapošljavanja. Ipak, njihova prevashodna usmerenost na stranu ponude je opravdana, imajući u vidu činjenicu da se problem nezaposlenosti ne može rešavati samo podsticanjem strane agregatne tražnje, zbog trade-off-a između inflacije i nezaposlenosti. Kaonajznačajniji ciljevi aktivnih mera na tržištu rada navode se: smanjivanje stope nezaposlenosti, ublažavanje segmentacije na tržištu rada kroz dovođenje u ravnopravniji položaj grupa stanovnika koji se teže zapošljavaju, povećanje mobilnosti radne snage (regionalne, kvalifikacione i sektorske) i povećanje produktivnosti rada. Takođe, aktivnim merama se utiče na proces uparivanja (matching) nezaposlenih radnika i slobodnih radnih mesta, kao i obezbeđenje obuke dugotrajno nezaposlenih, u cilju lakšeg pronalaženja posla. Jedna od značajnih karakteristika aktivnih mera je njihova selektivnost, u smislu da su usmerene prema teže zapošljivim segmentima nezaposlenih.

Mada se od zemlje do zemlje razlikuju, aktivne mere se mogu podeliti na nekoliko oblasti:

- obezbeđenje dodatnog obrazovanja, kroz dokvalifikaciju, prekvalifikaciju i specijalizaciju;
- kreiranje novih radnih mesta;
- pružanje pomoći u traženju posla;
- programi javnih radova;
- subvencionisano zapošljavanje;
- specijalni programi za ranjive grupe nezaposlenih, itd.²⁵

Pasivne politike tržišta rada obuhvataju sistem naknada za nezaposlenost, kao vid podrške osobama koje su ostale bez posla. Pored toga, obuhvata i različite programe podrške u slučaju prevremenog odlaska u penziju. U zemljama Evropske unije izdvajanja za pasivne mere (kao % bruto domaćeg proizvoda) prevazilaze izdvajanja za aktivne mere. Međutim, ova razlika je izraženija u slučaju zemalja u tranziciji, budući da se u pasivne mere uključuju i izdvajanja za podršku radnicima koji su ostali bez posla, jer su preduzeća u kojima su bili zaposleni privatizovana ili su u fazi restrukturiranja.

²⁵Obadić, A.: Utjecaj aktivnih i pasivnih politika na tržište rada. *Financijska teorija i praksa*, 27 (4), 2003, str. 535

2.1.1. Politika tržišta rada u EU

U Evropskoj uniji, politika tržišta rada definisana je za duži vremenski period u okviru dugoročnih strategija. Budući da se ciljevi Lisabonske strategije, donete 2000. godine, nisu ostvarili u dovoljnoj mjeri²⁶, 2010. godine je u Briselu doneta strategija za pametan, održiv i inkluzivni razvoj, nazvana „Evropa 2020“. Osnovni ciljevi ove strategije u domenu politike zapošljavanja odnose se na:²⁷

- *Povećanje stope participacije radne snage* – postavljeni cilj je povećanje stope zaposlenosti žena i muškaraca starosti 20-64 godine na 75% do 2020. godine. Kako bi se to postiglo, u državama članicama se radi na podsticanju povećanja učešća mladih, starijih radnika, nisko kvalifikovanih i legalnih migranata. Takođe, u okviru nacionalnih politika zapošljavanja promoviraju se značaj principa fleksibilnosti i mobilnosti radne snage;

- *Povećanje znanja i veština radne snage* – radi se na razvijanju novih veština koje odgovaraju potrebama tržišta rada u cilju povećanja produktivnosti i zapošljivosti radnika. Operacionalizacija ovih mera sprovodi se kroz povećanje kvaliteta formalnog obrazovanja ali i promovisanje koncepta celoživotnog učenja. Insistira se na otvorenosti programa za obuku za nisko i visoko kvalifikovane radnike, a posebno na podršci od strane socijalnih ustanova i preduzeća;

- *Unapređenje obrazovnog sistema i sistema obuke* – podrazumeva ulaganje u poboljšanje kvaliteta ovih sistema, kroz prilagođavanje nastavnih metoda društveno-ekonomskim trendovima, sa ciljem povećanja zapošljivosti pojedinaca. Očekuje se da se do 2020. godine stopa ranog napuštanja formalnog obrazovanja smanji ispod 10%, a da bar 40% osoba starosti 30-34 godine bude visoko obrazovano;

²⁶ Osnovni cilj Lisabonske strategije bio je da Evropska unija postane najdinamičnija i najkonkurentnija privreda sveta, dok su, u domenu tržišta rada, figurirali sledeći ciljevi: razvoj i unapređenje znanja, rast i zapošljavanje, povećanje zaposlenosti na 70%, sa većim učešćem žena i ulaganje u istraživanja i razvoj od 3% BDP-a

²⁷http://europa.eu/legislation_summaries/employment_and_social_policy/eu2020/em0040_en.htm, (datum pristupa 16.02.2021.

- *Borba protiv socijalne isključenosti* – ova mera je namenjena najugroženijem stanovništvu, sa teškom finansijskom situacijom, koji nemaju ili imaju otežan pristup tržištu rada.

U okviru politike zapošljavanja, definisane su i konkretne politike tržišta rada, kroz aktivne i pasivne mere. U zemljama Evropske unije zastupljen je poseban sistem klasifikacije aktivnih i pasivnih politika tržišta rada. Na bazi tog sistema se vrši i prikupljanje i kategorisanje podataka o izdvajanjima za finansiranje ovih mera. Aktivne mere su obuhvaćene kategorijama 1- 7, pri čemu je kategorija 3 uključena u kategoriju 4, tako da se pravi razlika između šest kategorija aktivnih politika tržišta rada. Osnovna svrha ovih mera, kao što je već istaknuto, odnosi se na povećanje zaposlenosti. Pasivne mere obuhvaćene su kategorijama 8 i 9, a njihov cilj je poboljšanje položaja osoba koje su ostale bez posla, odnosno koje su ranije otišle u penziju.

Konkretno, kategorije aktivnih i pasivnih politika na tržištu rada u zemljama Evropske unije su sledeće:²⁸

1. Javne usluge zapošljavanja i administracija – u ovu grupu spadaju usluge informisanja nezaposlenih o različitim mogućnostima zaposlenja, savetovanje i posredovanje u nalaženju posla i finansijska podrška. Tu spadaju i izdvajanja za budžet ustanova koje upravljaju programima na tržištu rada iz kategorija 2-7, ali i programima naknada iz kategorija 8 i 9.

2. Obuka – izdvajanja za ovu meru odnose se na formalnu (institucionalizovanu) obuku (u kojoj se najmanje 75% vremena provodi u ustanovi za obuku - škola, centar za obuku, itd.), obuku na radnom mestu, naizmeničnu obuku (u ustanovi za obuku i na radnom mestu), kao i specijalizovanu obuku za pripravništvo (podrška namenjena poslodavcima kako bi angažovali pripravnike iz ciljanih segmenata radne snage).

3. Ova kategorija se više ne koristi i uključena je u kategoriju 4.

4. Podsticaji za zapošljavanje – odnose se na izdvajanja za stimulisanje regrutovanja nezaposlenih lica, pri čemu većinu troškova snosi poslodavac. Pored toga, uključuju i

²⁸Labour market policy statistics, Methodology .: EuroStat Manuals and guidelines, European Commission, 2013, str. 13-21.

podsticaje za zadržavanje zaposlenja u određenim situacijama (npr. u slučaju restrukturiranja preduzeća u kojem je lice zaposleno). Treba posebno istaći da se u okviru ove kategorije nalazi i ranije korišćena kategorija 3, koja se odnosila na rotiranje poslova (zamena zaposlenog nezaposlenom osobom ili osobom iz druge ciljne grupe na određeno vreme) i na podelu poslova (delimična zamena zaposlenog nezaposlenim licem, odnosno podela radnog vremena).

5. Subvencionisano zapošljavanje i rehabilitacija – subvencionisano zapošljavanje ima za cilj produktivno zapošljavanje osoba sa smanjenom sposobnošću za rad, bilo privremenog ili trajnog karaktera. Mada dužina primene ove mere nije vremenski određena, obično se slučajevi kada se mera primenjuje do kraja života svrstavaju u domen socijalne politike, i ne uključuju se u evidenciju u okviru ove kategorije. Rehabilitacija se odnosi na osposobljavanje lica sa smanjenom radnom sposobnošću, radi pripreme za stupanje na posao ili uključivanje u redovnu obuku. Medicinska rehabilitacija nije obuhvaćena ovom kategorijom.

6. Direktno kreiranje poslova - uključuje programe kojima se stvaraju novi poslovi, obično od koristi za društvo, i to u javnom ili ne-profitnom sektoru (mada se mogu sprovoditi i u privatnom sektoru). Namenjeni su dugoročno nezaposlenim licima kao i onim iz teško zapošljivih segmenata radne snage. Finansiranje ovih programa se najvećim delom vrši iz budžeta.

7. Inicijative za započinjanje biznisa – mere za promovisanje preduzetništva podsticanjem nezaposlenih da započnu sopstveni posao (da postanu samozaposleni).

8. Naknade i podrška osobama van posla – ova kategorija, koja uz kategoriju 9 spada u pasivne mere na tržištu rada, obuhvata potpune nadoknade za nezaposlenost (osiguranje od nezaposlenosti i pomoć u slučaju gubitka posla), delimične naknade za nezaposlenost (koje se isplaćuju u slučaju prekida radnog odnosa, koji se kasnije nastavlja), nadoknade za osobe koje su prestale da rade puno radno vreme, kao i naknade radnicima koji su ostali bez posla jer je preduzeće koje ih zapošljava smanjilo proizvodnu aktivnost, otišlo u stečaj ili bankrotiralo.

9. Rano penzionisanje – svrha programa je da se olakša potpuno ili delimično rano penzionisanje starijim osobama za koje se pretpostavlja da imaju malu šansu da pronađu

posao ili čije penzionisanje omogućava zapošljavanje nezaposlenog lica iz druge ciljne grupe. Nadnoknade za rano penzionisanje se isplaćuju sve dok osoba ne stekne uslov za starosnu penziju. Eventualne naknade koje se isplaćuju licima koja su redovno penzionisana ne evidentiraju se u okviru ove kategorije.

Imajući u vidu da je primarni cilj aktivnih mera na tržištu rada povećanje zaposlenosti, odnosno smanjenje stope nezaposlenosti, logičnim se nameće da se empirijski proveriti u kojoj meri je korelirano kretanje izdvajanja za aktivne mere tržišta rada u odabranim zemljama EU i stope nezaposlenosti u njima. Postojanje izvesnog kvantitativnog slaganja može biti signal manje ili veće uspešnosti primenjenih mera u smanjenju nezaposlenosti. Uočava se da je najveći stepen kvantitativne povezanosti između izdvajanja za aktivne mere tržišta rada i stope nezaposlenosti prisutan u slučaju Danske, dok u ostalim zemljama ne postoji statistički značajna veza²⁹ Sa druge strane, veći stepen povezanosti postoji između izdvajanja za pasivne mere i stope nezaposlenosti, budući da postoji jaka pozitivna statistički značajna veza u slučaju četiri zemlje (Austrija, Belgija, Nemačka i Portugalija).³⁰ To se može objasniti samom ulogom pasivnih mera, budući da se za njih više izdvaja u godinama kada je stopa nezaposlenosti viša, kako bi se popravio položaj osoba koje su ostale bez posla. U slučaju Italije takođe postoji statistički značajna veza između ovih varijabla, ali samo prema Pirsonovom koeficijentu korelacije. Imajući u vidu da je uzorak mali (10 godina), merodavniji je rezultat Spirmenovog koeficijenta korelacije ranga, prema kojem rezultat za Italiju nije statistički značajan. Uz sve navedeno treba reći i da se primenjenom analizom ne može utvrditi kauzalna veza između izdvajanja za aktivne i pasivne mere i stope nezaposlenosti, već je za to potrebno kompleksnije ispitivanje.

2.2 Uzroci nezaposlenosti

Veoma je važno otkriti uzroke koji izazivaju pojavljivanje nezaposlenosti i koji utiču na njen obim i strukturu. Njihovim otkrivanjem može se utvrditi o kojoj vrsti nezaposlenosti

²⁹Todorović, M. Globalna ravnoteža. Niš: Ekonomski fakultet Univerziteta u Nišu. 2007

³⁰OECD, Database, 2010-2018

se radi, te se mogu preduzeti odgovarajuće mere za njeno rešavanje. Jedan od najznačajnijih uzroka nezaposlenosti jeste prostorna i geografska nemobilnost radne snage. Do smanjene mobilnosti radne snage dolazi usled raznih tradicionalnih, ekonomskih i socio-kulturnih razloga ili to da veliki broj mladih živi sa roditeljima i traži posao u mestu stanovanja. Shodno tome, mogu se javiti opštine i regioni gde i nema nezaposlenih određenog zanimanja, ali postoje gde i njihov broj iznosi nekoliko stotina, čak i hiljada.

Postoje i zanimanja gde nema nezaposlenih i druga zanimanja koja mogu da broje i više hiljada nezaposlenih, to je tzv. profesionalna nemobilnost. Obe ove nemobilnosti su pokazatelji neefikasnog funkcionisanja tržišta rada i sistema obrazovanja. Dešava se da mladi koji završe školovanje dugo čekaju na posao i da dosta profila visokoškolskog kadra postaju suficitarni. Tehnološki progres je dugo važio za jedan od uzroka nezaposlenosti jer je označavao zamenu živog rada minulim. Međutim, mašine nisu postale zamena radne snage, već na indirektnan način stvaraju više posla i više radnih mesta, što se može videti na primeru zemalja na višem stepenu razvoja koje imaju manju nezaposlenost od nerazvijenih zemalja.

U periodima kriza dolazi do masovnog otpuštanja zaposlenih, a i cena otvaranja novog radnog mesta raste, pa su vlasnici kapitala manje zainteresovani za zapošljavanje novih radnika. Još jedna od bitnih poteškoća pri zapošljavanju mladih je i to što se kao uslov traži radno iskustvo.

Znatan broj penzionera i dalje radi honorarno, veliki broj zaposlenih lica obavlja dodatne poslove i time još više smanjuju mogućnost zapošljavanja nezaposlenih lica. Današnja tržišta radne snage zahtevaju nova zanimanja i neprestano menjanje profila veština, kvalifikacija i iskustava. Nedostaci veština i njihova neprilagođenost, posebno kada je reč o informaciono-komunikacionim tehnologijama, često su jedan od razloga nezaposlenosti u određenim regijama i granama industrije.

Nezaposlenost u svetu je tvrdokoran problem, dugotrajan, prouzrokovan različitim okolnostima i obuhvata relativno velik deo radno sposobnog stanovništva. Zbog složenosti problema zahteva se multidisciplinarni pristup i preduzimanje mera koje obuhvataju područja raznih politika kao što su socijalna, fiskalna, monetarna, obrazovna, strukturna, tehnološka, regionalna, politika dohotka kao i politika tržišta rada. Nezaposlenost

predstavlja ozbiljan problem kako za društvo, tako za pojedinca. Rad je bitan faktor za normalno psihofizičko funkcionisanje čoveka i u slučaju njegova odsustva dolazi do erozije stečenih znanja i veština, pojedinac postaje finansijski ovisan o okolini, gubi samopouzdanje i sklonost ka proaktivnosti.³¹Obzirom da se bivša republike SFRJ ubrajajuu socijalne države, u kojima zdravstveni i penzioni sistemi u najvećem delu funkcionišu po principu solidarnosti, svaki gubitak radnog mesta znači i manju uplatu doprinosa u te sisteme, što utiče na pad standarda i socijalnih prava svih građana. Na državi je zadatak da stvori kvalitetnu institucionalnu infrastrukturu, odnosno efikasnu državnu upravu, pravosudni sistem, da kroz obrazovanje podstiče razvoj preduzetničkog duha i da stvara radnu snagu sa kvalifikacijama za kojima postoji potražnja na tržištu rada.

Nezaposlenost u manjoj meri ne predstavlja pretnju privrednom rastu. Naprotiv, ona može biti i korisna. Poslodavcu omogućava da u slučaju loših radnih rezultata pojedinca može naći njegovu zamenu na tržištu rada. Postojanje osećaja zamenjivosti kod radnika dovodilo povećanja radne discipline i radne efikasnosti. Treba uzeti u obzir i da ukoliko na tržištu rada ne postoji dovoljno raspoložive radne snage, a postoji potreba za njom, u skladu s pravilima ponude i potražnje dolazi do velikog porasta cena nadnica što može uzrokovati i neželjeni opći rast nivoa cena tj. inflaciju.³²Možemo reći da je nezaposlenost u bivšim republikama SFRJ rezultat loše provedene i još uvek nedovršene tranzicije i privatizacije, dubokih strukturnih problema, te delimično i preliivanja privredne krize sa spoljnih tržišta. Problem je kompleksan i za njegovo ublažavanje je potrebno preduzeti čitav niz mera. Nezaposlenost koja proizlazi iz pada privrednog ciklusa se uobičajeno suzbija preduzimanjem anticikličnih mera koje podrazumevaju uticaj na povećanje agregatne potražnje, što se postiže vođenjem, ukoliko je to moguće, ekspanzivne monetarne i fiskalne politike. Ipak, takva politika često nije dovoljna za rešavanje nezaposlenosti. Ukoliko je nezaposlenost uzrokovana dubokim strukturnim manjkavostima bitno je reformirati one sisteme koji uzrokuju kočenje privrednog razvoja; obrazovnog, upravnog, pravosudnog, finansijskog ili nekog drugog sustava. Kretanje broja nezaposlenih osoba je povezano uz privrednaa kretanja i promene u BDP-u.

³¹Togati, T., *The New Economy and Macroeconomic Stability:Neo-Modern Perspective Drawing on the Complexity Approach and Keynesian Economics*. London and New York: Routledge Frontiers of Political Economy. 2009

³²Verdoorn, J. P.: *On the Factors Determining the Growth of Labor Productivity*|| .Italian Economic Papers, Vol. II, Oxford: Oxford University Press, 1993.

Moguće je da dođe do rasta BDP-a bez povećanja zaposlenosti (povećanjem produktivnosti već zaposlenih osoba). Ipak, može se reći kako je preduzimanje mera kojima se utiče na privredni rast ujedno i mera kojom se utiče i na smanjenje nezaposlenosti. Pri visokom nivou nezaposlenosti, radnici se često vode politikom “bolje ikakav posao nego nikakav” te se više izlazi u susret zahtevima poslodavaca. Što je stopa nezaposlenosti niža to više ima prostora za jačanje prava radnika.

Jedan od poremećaja na tržištu rada koji u poslednje vreme privlači pažnju mnogih je obrazovna neusklađenost. U savršeno konkurentnom tržištu, poslodavac je upoznat sa svim informacijama na tržištu rada, te zna koji radnik bi bio najbolji izbor za određeno radno mesto. Na takvom tržištu, poslodavac ne bi menjao radnike, a ni radnici ne bi bili zainteresovani za promenu posla. Poremećaji se, dakle, ne bi javljali u ovako definisanom tržištu rada. Stvarnost, ipak, pokazuje da se na tržištu rada javljaju poremećaji poput nezaposlenosti i obrazovne neusklađenosti. Bečić smatra da se obrazovna neusklađenost javlja zbog dve osnovne karakteristike tržišta rada:

- 1) Heterogenosti radnih mesta i radnika. Naime, različita radna mjesta imaju različite zahteve (znanja i potrebne kako bi se efikasno obavljao posao), dok se radnici razlikuju prema znanju i veštinama koje imaju.
- 2) Raznih spoljnih uticaja koji sprečavaju usklađivanje tržišta kao što je to opisano u modelu savršene konkurencije potpunih informacija.³³

Obrazovna neusklađenost se, prema autorki, može posmatrati kao vertikalna i horizontalna neusklađenost, pri čemu *vertikalna neusklađenost* podrazumeva "nepodudaranje nivoa obrazovanja koju pojedinac poseduje s nivoom potrebnim da bi se posao obavljao", dok *horizontalna neusklađenost* nastaje kad "pojedinci prihvataju poslove u delatnostima, odnosno

na područjima koje nije u skladu s područjem obrazovanja kojega imaju. Možemo napomenuti da se vertikalna obrazovna neusklađenost javlja u dva oblika: u obliku *podobrazovanosti* (kada je formalni nivo obrazovanja radnika ispod minimalno

³³Bečić, Marija. : Obrazovna neusklađenost na tržištu rada: preobrazovanost i njezine implikacije Ekonomski vjesnik, XXVI (2), 2013, str. 621-636

potrebnog nivoa obrazovanja za posao koji obavlja) i u obliku *preobrazovanosti* (kada je formalni nivo obrazovanja iznad minimalno potrebnog nivoa obrazovanja za posao koji obavlja, a višak obrazovanja za pojedinca predstavlja propalu investiciju). Neusklađenost obrazovnih sistema potrebama tržišta radodovodi do situacije da određeni broj prijavljenih potreba za zapošljavanjem ostaje nepopunjen, jer nema lica sa odgovarajućim znanjima i veštinama, a sa druge strane postoji veliki broj lica sa zanimanjima za koja ne postoji potreba na tržištu rada.

2.3 Uticaj nezaposlenosti na migracije

Migracije su značajan impuls izmeni stanovništva.³⁴ Migranti su uglavnom mladi odrasli ljudi i njihova kontinuirana, dugoročna emigracija bi zato mogla da izmeni starosnu strukturu regiona iz kog potiču. U onim zemljama gde migraciju pretežno sačinjavaju žene, posledica može da bude poremećena polna struktura. Migracija ima direktan uticaj na broj novorođenih, zato što smanjuje populaciju potencijalnih majki. Parovi često emigriraju s decom koja su rođena pre emigracije. Ovi faktori doprinose skraćivanju starosne piramide. Pored ovih direktnih demografskih, postoje i indirektne ekonomske i društvene posledice. Demografski procesi imaju uticaj na ponudu radne snage, što može biti naročito štetno kada su emigranti dobro obrazovani i ne vraćaju se. U zavisnosti od obrazovne i profesionalne strukture, produktivnost migranata i inovativnost ekonomije mogu da budu pogođeni. Vremenom, praznine u grupaciji mlađih odraslih ljudi mogu da dovedu i do smanjenja nivoa porodične brige za stare. U poslednjih nekoliko decenija međunarodni migracioni tokovi su po svom obimu i efektima postali značajniji privukli su pažnju velikog broja ekonomista, sociologa i demografa.³⁵ U većini tradicionalno imigracionih zemalja broj imigranata iz godine u godinu raste, a etnički sastav stanovništva se širi. U SAD, Kanadi i Australiji, pored imigranata iz Evrope koji su posmatrano kroz istoriju bili najbrojniji, sveje veći priliv imigranata iz Azije, Afrike i Južne Amerike. Evropske zemlje koje su tradicionalno bile emigracione doživele su transformaciju i postale odredište imigranata sa

³⁴Papastergiadis, N.: The Turbulence of Migration: Globalization, Deterritorialization and Hybridity, Cambridge: Polity Press. , 2011

³⁵Ibidem

azijskog i afričkog kontinenta.³⁶ Nakon Drugog svetskog rata, uporedo sa privrednim razvojem, zapadnoevropske zemlje postaju privlačne za brojne radnike iz inostranstva, u početku iz zemalja Južne Evrope, a kasnije i za radnike sa drugih kontinenata. Prisustvo migracionih tokova postalo je osobenost skoro svih ekonomski razvijenih zemalja. U cilju boljeg razumevanja njihovih efekata neophodno je ustanoviti osnovne uzroke međunarodnih migracionih kretanja. Ne postoji jedinstvena teorija koja bi objasnila migracione tokove. Priroda migracionih procesa je veoma složena i njeno potpuno razumevanje zahteva multidisciplinarn pristup, kako bi se kroz različitost pretpostavki i nivoa analize dobio odgovor na pitanje šta uzrokuje međunarodna migraciona kretanja. Ekonomske teorije usmerene su na analizu osnovnih razloga međunarodnih migracionih kretanja radne snage. Međunarodni migracioni tokovi se uglavnom analiziraju iz perspektive zemalja destinacije. Istraživanja u čijem su fokusu zemlje porekla su značajno manje zastupljena, a naročito ona koja istovremeno obrađuju oba aspekta. S druge strane, očigledan je nedostatak pouzdanih i javnosti dostupnih informacija koje sadrže podatke o migracionim tokovima između zemalja porekla i zemalja prijema, o teritorijalnom poreklu i demografskoj strukturi migranata, što onemogućava detaljniju analizu. Ni zemlje Zapadnog Balkana, iako imaju dugogodišnju emigracionu tradiciju, još uvek nemaju zadovoljavajuće statističke podatke o međunarodnim migracijama. Raspoloživi podaci u ovim zemljama su skromni i u najvećoj meri se zasnivaju na malom broju procena stručnjaka, anketa koje su za ciljnu grupu uglavnom imale istraživače zaposlene u naučnim ustanovama i istraživačko-razvojnim jedinicama, ili su se odnosile na istraživanje emigracionih namera. S obzirom da direktna evidencija emigranata, koju su u 1990-im godinama vršili organi SFR Jugoslavije, nije bila obavezna, podaci o migracionim tokovima nisu pouzdani. Nauka i znanje danas u svetu predstavljaju jedan od najvažnijih faktora razvitka privrede i društva, tako da će talentovani pojedinci sve više biti u pokretu tražeći bolje šanse za život, rad i razvoj svojih sposobnosti.

³⁶ Bloom, D. E., Canning, D. & Graham, B., Longevity and Life Cycle Savings. *The Scandinavian Journal of Economics*, Vol. 105, No. 3, 2003

Smatra se čak da svet postaje jedinstveno tržište visokokvalifikovane radnesnage i da se stručnjaci usmeravaju ka sredinama u kojima mogu da pruže maksimum u najpovoljnijim društvenim i ekonomskim uslovima, dok se njihovo znanje smatra vlasništvom celog sveta. Uslovi obrazovanja, rada i življenja većine ljudi, naročito intelektualnih delova društva, kretali su se ka naglom snižavanju životnog standarda i rastu nesigurnosti. Politička i društveno-ekonomska kriza pored negativnih posledica na psihološkom planu, doprinela je i rastu nezaposlenosti, podzaposlenosti, neadekvatne zaposlenosti visokoobrazovanih lica, što je prouzrokovalo dvostruki nacionalni gubitak – njihovim iseljavanjem u razvijene zemlje i deprofesionalizovanjem rada i nepostojanjem mogućnosti da se iskoriste radni potencijali koji su ostali u ovim zemljama.

Izrazom ekonomska migracija određuje se da je uzrok migracije pre svega ekonomske prirode, a kao istoznačan izraz se koristi i internacionalna radna migracija.³⁷ Ekonomski emigranti se sele iz jednog regiona, mesta ili države u druge sa ciljem da poboljšaju sopstveni standard življenja ili finansijski status.³⁸ Ekonomske emigrante podstiče potraga za poslom ili boljom platom i tražnja imigracionih zemalja za određenim tipom radne snage dok društvenu mrežu koriste za obaveštavanje o stanju u drugim zemljama. Neekonomske emigrante pokreće želja da se pridruže porodicama ili ih iz vlastite zemlje tera rat i proganjanje, a mrežu koriste za transport, komunikaciju, institucionalnu pomoć u emigraciji ili kao izvor informacija o novim mogućnostima i podsticaj na traganje za novim iskustvima. Ekonomska emigracija, definisana kao privremena migraciju radne snage uglavnom u obližnje zemlje, se razlikuje od demografske koja dovodi do trajnog preseljenja, a rezultuje smanjenjem opterećenja tržišta države porekla i opadanjem populacionog rasta u njoj. Osnovni cilj ekonomskih migranata je poboljšanje materijalnih uslova života. Zbog toga oni države biraju prema mogućnosti legalizacije svog statusa i zapošljivosti, a do odluke najčešće dolaze spontano.³⁹

Savet Evrope (1996) ukazuje da se klasifikacija ekonomske migracije može izvršiti na osnovu perspektive politike zemalja koje deluju u procesu ili individualnih namera migranata, ali napominje da ova klasifikacija nije isključiva. On predlaže podelu

³⁷Stahl, C. W. : *Labor emigration and economic development*. International migrationreview, No. 16, 1982

³⁸Collins, W. : *English Dictionary Complete and Unabridged*. New York : Harper Collinspublisher, 2003

³⁹Boski, P.: *A Psychology of Economic Migration*, Journal of Cross-Cultural Psychology, 20(10), str. 5-27, 2013

ekonomske migracije na osnovu suštine i forme kretanja na sledeće kategorije: migracija zbog obrazovanja ili obuke, migracija zbog profesionalnih ili poslovnih razloga, migracija po ugovoru (privremene, sezonske ili projektom vezane migracije), migracije radi nastanjivanja, ilegalne migracije, izbeglištvo i migracije radi dobijanja azila. Poslednje dve vrste migracije karakteriše prisilnost dok su sve ostale dobrovoljnog karaktera. Po svojim karakteristikama emigracija visokoobrazovanih pripada ekonomskoj migraciji.

Emigracija visokoobrazovanih osoba se često naziva odliv mozgova (eng. brain drain) kako bi se naglasile negativne posledice po zemlju porekla u vidu gubitka političke, ekonomske i intelektualne elite s jedne strane i investicija u njihovo obrazovanje s druge strane.⁴⁰Odliv mozgova se koristi za emigraciju naučnika ili tehničara koja dovodi do prevage gubitaka zemlje porekla nad dobitkom, a u protivnom se govori o mobilnosti ili umrežavanju koja se u savremenom društvu smatra za korisnom i potrebnom . Ovaj izraz je opterećen ekonomskim nacionalizmom jer indikuje da visokoobrazovane osobe koriste zemlji porekla samo ako žive u njoj, a da joj svojom emigracijom izazivaju veliki i nenadoknativ gubitak. Transnacionalni teoretičari se protive korišćenju analitičke perspektive metodološkog nacionalizma u migracionim studijama i predlažu da se ona zameni perspektivom globalne snage obuhvatajući perspektive lokaliteta, analize transnacionalnih polja moći i koncept različite lokalne i transnacionalne inkorporacije imigranata Sa aspekta transnacionalne teorije ni bespovratna migracija nije štetna ako migranti održe bliske veze sa zemljom porekla i postanu prenosioci tehnologije i znanja. Emigracija visokoobrazovanih osoba iz država u razvoju je delom uzrokovana anomalijom tržišta rada usled koje se ne poštuje procedura zapošljavanja nego se zapošljava preko porodičnih veza, političkim uticajem i korupcijom.

2.4 Karakteristike tržišta rada u zemljama bivše SFRJ

Tržišta rada i zaposlenost na nivou zemalja regiona i indikatori predstavljaju stanje ekonomije, a politike zapošljavanja, su te koje modeluju i daju smernice kako poslodavcima, tako i potencijalnim i postojećim zaposlenima o tendencijama odnosno

⁴⁰UNESCO, 2011

pravicima razvoja privrede svake od zemlje u okruženju. U ovom delu disertacije predstavljeni su dostupni podaci u vezi sa zaposlenošću u zemljama Zapadnog Balkana - Crnoj Gori, Makedoniji, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Sloveniji i Srbiji. Uvažavajući specifičnosti privrednog i socijalnog razvoja pomenutih zemalja, koje se manifestuju i kroz stanje na tržištu rada, istraživanjem su obuhvaćene najznačajnije odrednice privredne dinamike i tendencije kretanja stopa zaposlenosti i nezaposlenosti, kao i učešća ranjivih grupa u okviru nezaposlenih lica, kao što su mladi, osobe sa niskim stepenom kvalifikacijai dugoročno nezaposleni. Istraživanje je usmereno na identifikovanje i evaluacija relativnog značaja pojedinih determinanti stanja na tržištu rada u zemljama regiona, u funkciji definisanja preporuka za konkretne mere politike zapošljavanja koje mogu doprineti poboljšanju performansi i većoj efikasnosti tržišta rada. Osnovni zaključak je da stanje na tržištu rada u bivšim republikama SFRJ, budući da je pod direktnim uticajem makroekonomskog i političkog okruženja i brojnih drugih činilaca, može biti unapređeno samo koordinisanom primenom seta strategija koje bi simultano delovale na privredni rast i razvoj, poslovni ambijent, sistem obrazovanja, povezivanje obrazovnih institucija sa tržištem rada i doslednu primenu aktivnih mera usmerenih na posebno ugrožene grupe nezaposlenih lica.⁴¹

2.4.1 Tržište rada u Crnoj Gori

Opšti cilj Nacionalne strategije zapošljavanja i razvoja ljudskih resursa za period 2007- 2011. godine bio je podizanje nivoa i kvaliteta zapošljavanja u Crnoj Gori. Strategijom su definisana 3 prioriteta, ciljevi i mere za njihovo ostvarenje u pravcu rešavanja glavnih izazova tržišta rada.⁴² Realizacijom ciljeva u okviru segmenta povećanje zaposlenosti bilo je predviđeno rešavanje izazova strukturne nezaposlenosti, visoke stope nezaposlenosti mladih, neprijavljenog rada i bolje uravnoteženosti fleksibilnosti i sigurnosti na tržištu rada. U cilju povećanja produktivnosti i kvaliteta radne snage aktivnosti i mere bile su usmerene

⁴¹Bogićević Milikić, B., Menadžment ljudskih resursa. Beograd: Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu, 2017

⁴² Vlada Crne Gore je definisala prioritete u okviru Nacionalne strategije zapošljavanja

na usklađivanje ponude obrazovnih institucija i potreba tržišta rada, unapređenje sistema savetovanja i profesionalne orijentacije, veće zainteresovanosti poslodavaca za dugoročna ulaganja u razvoj ljudskog kapitala i unapređenje sistema koncepta celoživotnog učenja. U odnosu na baznu - 2013.godinu, napredak postoji već u 2014 godini, odnosno prvoj godini implementacije Strategije. Stopa zaposlenosti populacije od 15-65 godina porasla je sa 47,4% na 50,4%, stopa zaposlenosti žena sa 41,9% na 43,5%, a stopa nezaposlenosti smanjena je sa 19,5% na 18,2%.

Tabela br.6. Nezaposlenost/ zaposlenost u Crnoj Gori

Stopa	2013	2014	2015	2016
Zaposlenost 15-65	47,4%	50,4%	43,6,%	44,8%
Nezaposlenost 15-65	19,5%	18,2%	15,4%	17,7%

*Izvor: Nacionalna strategija zapošljavanja i ljudskih resursa 2017-2020 u Crnoj Gori (2018),
Ministarstvo rada i socijalnog staranja, Podgorica, str.8*

Uticaj globalne ekonomske krize se reflektovao skoro na sve indikatore uspešnosti implementacije Strategije, ali se ukupna situacija na tržištu rada stabilizovala. Nacionalna strategija zapošljavanja i razvoja ljudskih resursa za period 2017-2020. godine predstavlja nastavak prethodne Strategije i zasnovana je na sveobuhvatnoj i međusektorskoj definiciji politike zapošljavanja, obuhvatajući mere na strani ponude i tražnje, razvojne ciljeve zapošljavanja, te razvoja ljudskih resursa. Strategija je usklađena sa drugim razvojnim prioritetima i strateškim dokumentima Vlade Crne Gore.

Opšti cilj Nacionalne strategije zapošljavanja i razvoja ljudskih resursa za period 2017- 2020 u Crnoj Gori je stvaranje boljih preduslova za otvaranje radnih mesta i ulaganje u ljudski kapital, a sve sa ciljem rasta nivoa zaposlenosti i konkurentnosti Crne Gore.

U SWOT analizi Strategije istaknuti su glavni izazovi u oblasti zapošljavanja i razvoja ljudskih resursa u Crnoj Gori, a oni se odnose na: ⁴³

⁴³Drobnic, Janez, Zagorc, Stojan,: Planning, monitoring, evaluating and managing active labor market

1. Sporiji rast. Smanjen potencijal otvaranja radnih mesta u ekonomiji/privredi.

2. Visoka stopa nezaposlenosti. Visok stepen dugoročne nezaposlenosti.

- Prioritet 1 Strategije: "Povećanje zaposlenosti. Smanjenje stope nezaposlenosti" je osmišljen kao glavni odgovor na sve izazove. Ciljevi i aktivnosti u okviru ovog prioriteta se fokusiraju na:
 - Održavanje ekonomske stabilnosti. Stimulisanje generisanja zaposlenosti poboljšanjem biznis okruženja i upravljanja tržištem rada. Pronalaženje odgovarajuće ravnoteže između fleksibilnosti, produktivnosti i sigurnosti na tržištu rada. (Cilj 1)
 - Povećanje efikasnosti politika aktivacije – sa posebnim naglaskom na integraciju dugoročno nezaposlenih lica i mladih nezaposlenih na tržištu rada. (Cilj 2)
 - Povećanje samozapošljavanja. Podsticanje preduzetništva, posebno u nerazvijenim područjima Crne Gore. (Cilj 3)

3. Neusklađenost ponude i tražnje. Potrebe tržišta rada nijesu usklađene sa sistemom obrazovanja i obuke.

Prioritet 2 Strategije: Unapređenje znanja, veština i kompetencija u cilju povećanja mogućnosti zapošljavanja i povećanja konkrentnosti kroz formalno obrazovanje, neformalno učenje i osposobljavanje“ i to:

- Promovisanje pristupa i učešća odraslih u CŽO. Podizanje svesti o značaju celoživotnog učenja“ (Cilj 1)
- "Unapređenje kvaliteta obrazovanja na svim nivoima. Jačanje veze između obrazovanja i tržišta rada“. (Cilj 2)

4. Povećan stepen siromaštva i socijalne isključenosti. Veliki broj lica bez zaposlenja koja trpe višestruke nedostatke tržišta rada.

Prioritet 3 Strategije: Promovisanje socijalne inkluzije i smanjenje siromaštva je osmišljen kao glavni odgovor na ove izazove. Ciljevi i aktivnosti u okviru ovog prioriteta se fokusiraju na:

- Unapređenje sistema socijalnih davanja i socijalnih usluga u cilju bolje usmerenosti i pokrivenosti ranjivih grupa.
- Integracija u zapošljavanju lica sa invaliditetom.
- Integracija u zapošljavanju Roma, izbeglica i raseljenih lica.

Visoka stopa nezaposlenosti, nedovoljna ekonomska aktivnost u pogledu otvaranja novih radnih mesta kao generatora zapošljavanja, prepoznati problemi vezani za nepotizam i kronizam, neusklađenost potreba tržišta rada i obrazovnog sistema, samo su neki od razloga dugoročne nezaposlenosti kao negativne i zabrinjavajuće pojave na tržištu rada u Crnoj Gori, koja posebno pogađa mlade radnike i radnice.⁴⁴ Godinama unazad postoji nužna potreba da se iznađu mehanizmi koji će olakšati ovu tranziciju. Dugoročna nezaposlenost pogađa, kako pojedince, tako i društvo u celini jer su svi na gubitku. Kod lica koja dugo čekaju na zaposlenje, posebno kada je reč o onima koja dugo čekaju na prvo zaposlenje, dolazi do obezvređivanja stečenih znanja i veština, kontakt sa tržištem rada opada, javlja se obeshrabrenost pa samim tim i opada intenzitet traženja zaposlenja. S druge strane, dugoročna nezaposlenost vodi ka raslojavanju društva, nejednakosti, većih izdavanja za socijalna davanja i davanja po osnovu nezaposlenosti, te ono što je najvažnije društvo u celini ostaje uskraćeno zbog nedovoljno iskorišćenog potencijala. U Vladi su svesni da dugoročna nezaposlenost sa kojom je neraskidivo povezan loš socioekonomski standard, jedan je od razloga napuštanja zemlje, posebno onog najproduktivnijeg dela radno sposobnog stanovništva.⁴⁵

2.4.2 Tržište rada u Severnoj Makedoniji

⁴⁴Ibidem, str. 21-32

⁴⁵Government of Montenegro. . Economic Reform Programme for Montenegro 2017–2019 Podgorica, 2017

Stanje na tržištu rada često je odraz širih tendencija vezanih za dinamiku ekonomskog rasta i razvoja, kao i izmenu privredne strukture. Osim što reaguju na ciklične privredne fluktuacije, pojedini indikatori tržišta rada, poput stope nezaposlenosti, su pod uticajem faktora vezanih zapolitičku situaciju u zemlji, sistem obrazovanja i demografske činioce. U tom smislu, analiza stanja i tendencija na ovom tržištu predstavlja važan indikator privrednog razvoja uopšte, dok je unapređenje efikasnosti tržišta rada u funkciji intenziviranja tog razvoja jedan od ključnih izazova. Podatke o tržištu rada u Makedoniji obrađuju i Zavod za statistiku Makedonije i Eurostat, te su podaci u vezi sa zaposlenošću u ovoj bivšoj jugoslovenskoj republici preuzeti iz obe baze (Eurostat beleži podatke samo za stopu zaposlenosti).

Tabela br. 7. Nezaposlenost/zaposlenost u Severnoj Makedoniji

Stopa	2013	2014	2015	2016
Zaposlenost 15-65	39,6%	40,2%	41,0%	41,9%
Nezaposlenost 15-65	29,0%	28,0%	26,1%	23,7%

Izvor: World Bank Database, 2017

Kao i druge zemlje, koje teže pridruživanju Evropskoj uniji, na području zapošljavanja i Makedonija putem akcionih planova zapošljavanja definiše planove na tržištu rada u cilju dostizanja zahteva koje je Strategija Evropa 2018. definisala.

Planovi za rast zaposlenosti postoje, a njihova realizacija zavisiće kako od mogućnosti ulaganja kako domaćih tako i stranih investicija. U Nacionalnoj strategiji zapošljavanja Makedonije, upravo je to i naglašeno, da sredstva za njeno finansiranje zavise od Vlade, sredstava iz pretpristupnih fondova Evropske unije, donacija i lokalnih samouprava.

Prema podacima Zavoda za statistiku Makedonije stope aktivnosti i zaposlenosti su u trogodišnjem periodu rasle, a stopa nezaposlenosti iz godine u godinu opadala.

Dugoročno nezaposlena lica predstavljaju još jednu grupu u okviru nezaposlenih, koja se smatra posebno ranjivom. Pod njima se smatraju osobe koje su bez zaposlenja jednu godinu ili duže. Dugoročna nezaposlenost ima brojne negativne posledice, kako na same nezaposlene pojedince i njihove radne sposobnosti, tako i na percepciju poslodavaca u pogledu kvaliteta kadrova koji su duži period izvan rada. Imanentna karakteristika tržišta rada u zemljama Zapadnog Balkana pa tako i Severne Makedonije je i prisustvo visoke neformalne zaposlenosti, što je dobrim delom posledica neadekvatne i nedovoljno restriktivne regulative koja propisuje ovu oblast. Neformalna zaposlenost je jako visoka među ranjivim grupama, posebno među mladima, ženama i starijim licima.⁴⁶ Imajući u vidu specifičnosti privrede Severne Makedonije i tranzicione procese koji su u njoj prisutni, mora se naglasiti i važna uloga vlade i to u formulisanju mera koje će doprineti rešavanju socijalnih posledica privatizacije i restrukturiranja preduzeća. Takođe, zakonskim aktima i propisima je neophodno urediti odnose na relaciji radnik-poslodavac, u funkciji pobošljanja kvaliteta zaposlenosti (ugovori, naknade za rad, veštine i kvalifikacije, zdravlje i sigurnost na poslu, socijalna i zdravstvena zaštita zaposlenih itd.). Njima je neophodno preduprediti i diskriminaciju u procesu zapošljavanja, vezanu za pol, starost, nacionalnu pripadnost i slično.

2.4.3 Tržište rada u Hrvatskoj

U Hrvatskoj, najmlađoj članici Evropske unije, Anketu o radnoj snazi sprovodi Državni zavod za statistiku, u skladu sa metodološkim pravilima i principima Međunarodne organizacije rada (MOR) i Evropskog statističke organizacije Eurostata, te je ovaj izvor podataka međunarodno uporediv. Hrvatska se nalazi među zemljama koje imaju najstrože propise o zaštiti zaposlenja u Evropi. Otpuštanje viška radnika teško je i skupo, a ograničeni su fleksibilniji oblici zapošljavanja. Istovremeno je visoka dugotrajna nezaposlenost, dok zaposlenost pada. Može se očekivati da će, strogi propisi o zaštiti zaposlenja, proizvesti ograničenu fluktuaciju radnih mesta. Zatvaranje radnih mesta bit će u malom obimu jer je za poslodavce skupo ukinuti neproduktivno radno mesto. Otvaranje radnih mesta bit će takođe minimalno jer poslodavci nastoje da ne zapošljavaju nove radnike kako bi izbegli

⁴⁶Oruč, N., Bartlett, W. : *Labour Markets in the Western Balkans: Performance, Causes and Policy Options*. Bosnia and Herzegovina: Regional Cooperation Council, 2018, str. 13-17

troškove njihova otpuštanja. Prema međunarodnim standardima, dinamika zatvaranja radnih mesta u Hrvatskoj je niska, a još je niži nivo otvaranja novih radnih mesta. Rezultat je daljnje smanjivanje zaposlenosti i povećanje nezaposlenosti, uveliko uzrokovano ulaskom novih tražioca zaposlenja koji ne mogu naći posao na tržištu rada. Iz toga sledi da je posledica strože zaštite zaposlenja ograničila stvaranje novih radnih mesta.

Integrisanje Hrvatske u evropsko tržište stvorilo je snažan konkurentski pritisak u preduzetničkom sektoru. Proces prilagođavanja koji iz toga proizlazi može rezultirati velikom preraspodelom radne snage između sektora i unutar njih, kao i promenama u kvalifikacijama potrebnim za različita zanimanja, od industrijskih radnika i administrativnih službenika sve do osoba koje obavljaju profesionalnu delatnost, državnih službenika i preduzetnika. To će neizbežno zahtevati zatvaranje nekih radnih mesta i otvaranje novih. Suprotno tim potrebama, hrvatsku privredu karakteriše visoka nezaposlenost i ograničene promene u broju radnih mesta.

Dinamika otvaranja novih radnih mesta u Hrvatskoj je spora zbog većeg broja činilaca, uključujući i nefleksibilno tržište rada. Veoma strogi propisi o zaštiti zaposlenja koji ograničavaju fluktuaciju radnih mesta i razmerno visoki jedinični troškovi rada koji destimulišu zapošljavanje i ulaganje samo su neki od ključnih primera nefleksibilnosti tržišta rada. Visoki jedinični troškovi rada odražavaju jaku pregovaračku snagu onih koji su insajderi – radnici sa zaštićenim radnim mestima – i pregovaranje se odvija uglavnom na nivou industrijskih grana, što stvara pritiske na plate. Prema tome, nužno je otvaranje novih radnih mesta kako bi se smanjila nezaposlenost, što zahteva liberalizaciju tržišta rada s ciljem snižavanja troškova zapošljavanja i otpuštanja. Jasno je da to mora biti dopunjeno svim onim reformama koje će olakšati restrukturiranje preduzeća, otvaranje novih radnih mesta i finansiranje novog ulaganja.

Tabela br. 8. Nezaposlenost / zaposlenost u Hrvatskoj

Stopa	2013	2014	2015	2016
-------	------	------	------	------

Zaposlenost 15-65	36,4%	38,5%	43,2,%	42,1%
Nezaposlenost 15-65	17,1%	13,7%	15,9%	17,3%

Izvor: Državni Zavod za Statistiku Hrvatske, 2017

Kao što se vidi iz tabele 4. zaposlenost u 2016 opada a nezaposlenost od 2014 postepeno raste. U cilju podrške i pomoći nezaposlenima u procesu traženja zaposlenja, a posebno dugotrajno nezaposlenim licima, organizovano je više oblika grupnog i individualnog rada, u cilju podstreka za aktivno traženje posla i uključivanje u obrazovanje i druge mere aktivne politike zapošljavanja. Prema podacima Godišnjaka 2016, Hrvatskog zavoda za zapošljavanje (HZZ) u radionice za unapređenje veština upravljanja karijerom i aktivnog traženja posla pomenute godine, uključeno je 26.395 osoba, dok je individualnim savetovanjem obuhvaćeno 9.816 nezaposlenih. "U skladu sa Zakonom o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom⁴⁷ i sprovođenju mera iz Nacionalne strategije izjednačavanja mogućnosti osoba sa invaliditetom u intervalu 2007-2015.godine, tokom 2012.godine u aktivnosti profesionalnog usmeravanja koje sprovodi Hrvatski zavod za zapošljavanje bilo je uključeno 1.355 osoba sa invaliditetom, od čega je 360 osoba savetovano putem radionica. U sprovođenju postupaka profesionalnog usmeravanja i obrazovanja osoba sa invaliditetom Zavod je sarađivao sa Hrvatskim društvom tumača i prevodilaca znakovnog jezika gluvih, čime je omogućeno usvajanje sadržaja uz pomoć tumača znakovnog jezika. U cilju povećanja zaposlenosti osoba sa invaliditetom njih 779 je bilo uključeno u neke od oblika obrazovanja kroz mere aktivne politike unutar Zavoda, lokalnih partnerstava ili IPA projekata , što je porast od 25,4% u odnosu na broj uključenih osoba u 2011. godini.⁴⁸

⁴⁷Narodne Novine br.143/02, 33/05, Zagreb

⁴⁸Hrvatski Zavod za Statistiku, 2012, str. 31

2.4.4. Tržište rada u Bosni i Hercegovini

U Bosni i Hercegovini, Anкета o radnoj snazi predstavlja istraživanje kojim se prikupljaju podaci o osnovnim karakteristikama radno sposobnog stanovništva, na osnovu kojih se vrši procena ukupne radne snage u zemlji, kao i podaci o demografskim, obrazovnim, socioekonomskim i drugim karakteristikama stanovništva. Glavni cilj ovog istraživanja je dobijanje podataka o tri osnovne, međusobno isključive, grupe stanovništva: zaposlenih, nezaposlenih i neaktivnih lica. Podaci su takođe i u funkciji praćenja, merenja i ocenjivanja ekonomskih i društvenih kretanja u Bosni i Hercegovini. Anketom je 2012. godine, obuhvaćeno 10.525 domaćinstava, i to: 5.994 u Federaciji BiH, 3.518 u Republici Srpskoj i 1.013 u Brčko distriktu BiH. Uzorkom nisu obuhvaćena kolektivna domaćinstva (studentski i Đački domovi, domovi za decu i omladinu ometenu u razvoju, domovi za socijalno ugroženu decu, domovi za penzionere, stare i iznemogle, domovi za odrasle invalide, manastiri, samostani i slično). Anketu o radnoj snazi je sprovedla Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine u saradnji sa Republičkim zavodom za statistiku Republike Srpske i Federalnim zavodom za statistiku Federacije Bosne i Hercegovine. Iz tabele 9. se može videti da postoje prilično male oscilacije kada su u pitanju trendovi stopa zaposlenosti odnosno nezaposlenosti i tek u 2016 dolazi do pozitivnih kretanja ovih pokazatelja.

Sve planirane aktivnosti su u saglasnosti sa osnovnim ciljem Strategije zapošljavanja u Bosni i Hercegovini 2010-2014. godine, sa ciljem povećanja kvaliteta i kvantiteta radnih mesta i istovremeno promovisanje socijalne uključenosti i borbe protiv nejednakosti među polovima.

Osnovni ciljevi Strategije zapošljavanja u Bosni i Hercegovini 2014-2018 su:

1. Promocija inkluzivnog i zapošljavanjem zasnovanog rasta i smanjenje deficita produktivnog zaposlenja i dostojanstvenog rada,
2. Unapređenje zapošljavanja žena i muškaraca, a naročito iz najugroženijih grupa,
3. Unapređenje delovanja, efikasnosti i upravljanja politikama i institucijama tržišta rada.

Tabela br.9. Nezaposlenost / zaposlenost Bosna i Hercegovina

Stopa	2013	2014	2015	2016
Zaposlenost	34,3%	34,0%	33,8,%	35,1%
15-65				
Nezaposlenost	27,5%	27,5%	27,7%	25,1%
15-65				

Izvor: <http://www.arz.gov.ba/>

U BiH su prisutna dva pojavna razloga postojeće dominantno strukturne nezaposlenosti :

- 1) loš kvalitet obrazovanja, koje osigurava kompetencije i veštine koje poslodavci ne trebaju,
- 2) neefikasne kompanije, koje ne generišu potražnju za novim radnicima.

Uzrok za visoku stopu nezaposlenosti mladih je loš kvalitet obrazovanja što je uveliko posledica nedostatka formalnih veza između škola i poslovnog sektora. Škole ne traže mišljenje poslodavaca o tome kakvo osoblje trebaju. S toga je nemoguće osigurati visokokvalitetnu praktičnu nastavu za učenike. U meri u kojoj se nudi, praktična nastava je uglavnom osiguranakroz neformalne kanale i dobru volju nastavnog osoblja i menadžera kompanija. Škole nemaju povratnu informaciju o tome kakav obrazovni učinak postižu i ne inoviraju planove i programe na bazi toga. Kao rezultat, dodatni trening od minimalno 6-12 meseci je potreban kako bi učenici ovladali veštinama neophodnim za posao. Samo učenici koji su dobili praktičnu obuku u određenim kompanijama mogu da se zaposle bez dodatne obuke, obzirom da su ovladali veštinama neophodnim za obavljanje dnevnih aktivnosti.

Uobičajeno se smatra da je potrebno edukovati osobe kako bi ih se zaposlilo, posebno u slučaju dobro plaćenih pozicija. Međutim, u isto vreme moguće je uočiti da postoje visokoobrazovane osobe koje su nezaposlene ili podzaposlene, što znači da posedovanje dobrog obrazovanja nije dovoljno za visoku zapošljivost. U vezi sa otvaranjem novihposlova situacija je čak i teža nego u slučaju obrazovanja. Kako bi ekonomija BiH kaojedna od najmanje konkurentnih u Evropi kreirala nove poslove, neophodne su duboke strukturne reforme. One su preduslov za pripremu terena za postizanje visokih stopa

ekonomskog rasta, neophodnih za povećanje produktivnosti (i povećanje konkurentnosti u cilju eliminisanja visokog spoljnotrgovinskog deficita) i povećanje stopa zaposlenosti (kako bi se smanjila masovna neaktivnost i nezaposlenost).

2.4.5 Tržište rada u Srbiji

Ekonomski razvoj i prosperitet Srbije direktno zavise od zaposlenosti, a strategije u vezi sa ovom politikom kreira Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja.⁴⁹ Nacionalna služba za zapošljavanje realizuje mere aktivne politike zapošljavanja sinhronizovano sa njenim kreatorom. Pitanjem zapošljavanja u Republici Srbiji bave se i drugi privredni subjekti, (državni sindikati Unija poslodavaca, tako i privatni npr. on line berze poslova). Zaposlena lica su lica koja su najmanje jedan sat u posmatranoj sedmici obavljala neki plaćeni posao (u novcu ili naturi), kao i lica koja su imala zaposlenje, ali koja su u toj sedmici bila odsutna sa posla. U zaposlena lica, pored lica koja imaju zasnovan radni odnos i rade u preduzeću, ustanovi ili u drugoj vrsti organizacije ili rade kao privatni preduzetnici, uključuju se i individualni poljoprivrednici, pomažuci članovi u domaćinstvu, kao i lica koja su obavljala neki posao koji su samostalno pronašla i ugovorila (usmeno ili pismeno) bez zasnivanja radnog odnosa i kojima je taj rad predstavljao jedini izvor sredstava za život. Prema tome, u Anketi se ne uzima u obzir formalni status lica koje se anketira, nego se radni status tog lica određuje na osnovu stvarne aktivnosti koju je ono obavljalo u posmatranoj sedmici.

Stopa aktivnosti predstavlja procenat aktivnog stanovništva od ukupnog stanovništva radnog uzrasta. Stopa zaposlenosti predstavlja procenat zaposlenog od ukupnog stanovništva radnog uzrasta. Stopa nezaposlenosti predstavlja procenat nezaposlenog od ukupnog broja aktivnog stanovništva radnog uzrasta. Stopa neaktivnosti predstavlja procenat neaktivnog stanovništva u ukupnom stanovništvu starom 15 i više godina.

⁴⁹Leković, V. : Razvojna strategija: potencijal i uloga u privredi Republike Srbije, Ekonomski Fakultet , Kragujevac, 2006

Anketa o radnoj snazi je istraživanje koje predstavlja karakteristike radne snage, na osnovu kojih se vrši procena ukupne radne snage u Srbiji. Njen osnovni cilj je dobijanje podataka o tri osnovna, međusobno isključiva kontingenta stanovništva: zaposlena, nezaposlena i neaktivna lica. U fokusu Ankete je stanovništvo radnog uzrasta (starosti 15-65 godine), a dobijeni podaci imaju primenu u praćenju, merenju i ocenjivanju ekonomskih i društvenih kretanja u Republici Srbiji.

Tabela br. 10. Trendovi na tržištu stanovništvo 15-65, godišnji proseci (2008-2014)

God.	Stanovništvo radno sposobno	Aktivno stanovniš.	Zaposleni	Nezaposleni	Stopa aktivnosti	Stopa zaposlenosti	Stopa nezaposlenosti
2008.	4.936.124	3.094.293	2.649.326	444.967	62,7%	53,7%	14,4%
2009.	4.899.384	2.970.612	2.468.688	501.924	60,6%	50,4%	16,9%
2010.	4.818.981	2.841.355	2.273.473	567.883	59,0%	47,2%	20,0%
2011.	4.775.996	2.836.624	2.166.656	669.968	59,4%	45,4%	23,6%
2012.	4.731.007	2.841.135	2.142.682	698.454	60,1%	45,3%	24,6%
2013.	4.630.482	2.853.245	2.198.200	655.045	61,6%	47,5%	23,0%
2014.	4.619.091	2.853.688	2.291.525	562.163	61,8%	49,6%	19,7%

Izvor: *Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike, Nacionalni akcioni plan zapošljavanja za 2013. godinu, Beograd, 2014. str.4.*

Jedinica anketiranja je član slučajno izabranog domaćinstva, a jedinica izbora jedomaćinstvo izabrano u uzorak. Socio-demografski podaci prikupljeni su o svim licima u obuhvaćenim domaćinstvima, dok su o radnoj aktivnosti anketirana samo lica stara 15 i više godina. Osnovni instrument sprovođenja aktivne politike zapošljavanja u Srbiji je Nacionalni akcioni plan zapošljavanja (NAPZ). Njime se na godišnjem nivou definišu ciljevi i prioriteti politike zapošljavanja i utvrđuju programi i mere koji će se realizovati, kako bi se dostigli postavljeni ciljevi i omogućilo održivo povećanje zaposlenosti.

Pravni osnov za utvrđivanje NAPZ-a predstavlja Zakon o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti („Službeni glasnik RS”, broj 36/09) kojim je definisano sprovođenje aktivne politike zapošljavanja i utvrđena obaveza izrade NAPZ-a nagodišnjem nivou. Pri izradi NAPZ-a za 2011. godinu uzeti su u obzir ciljevi, prioriteti i smernice evropske strategije 2020 koje se odnose na zapošljavanje i kojom pametan, održivi inkluzivni rast ekonomije stvara mogućnost za visok nivo zaposlenosti,

produktivnosti, socijalnu i teritorijalnu koheziju, a uzeti su uobzir i ciljevi EU, prioriteta i planirane aktivnosti usvojenih nacionalnih strategija i razvojnih dokumenata.

Stanje na tržištu rada je alarmantno, te je više nego potrebna jača saradnja svih stejkholdera, odnosno privrede-poslodavaca, obrazovnog sistema-univerziteta, države kao medijatora na tržištu rada - Nacionalne službe za zapošljavanje i drugih agencija za zapošljavanje u cilju prevazilaženja ovog problema.⁵⁰ Preduslov predstavlja ulaganje u proizvodnju, čime i stvaranje potreba za novim radnim mestima.⁵¹ Nacionalna služba za zapošljavanje tako ima brojne programe, od informisanja i savetovanja preko obuka i prekvalifikacija nezaposlenih, a obrazovne ustanove, pre svega univerziteta (u čemu prednjače privatni univerziteti) na bazi prikupljenih informacija, svoje studijske programe prilagođavaju potrebama tržišta rada.

Kako je pitanje zaposlenosti direktno povezano sa stručnom spremom, odnosno obrazovanjem neophodno je osvrnuti se i na dalji razvoj obrazovanja (strateške dokumente na ovom polju) u Republici Srbiji. U okviru polazišta reformi za unapređenje sistema obrazovanja Republike Srbije, Strategija razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020. godine, pored stalnog podizanja kvaliteta sistema obrazovanja i povećanja investicija u obrazovni sistem koji obezbeđuje veću fleksibilnost i sigurnost na tržištu rada, jeste i jačanje veza između obrazovnih institucija, istraživačkih centara i privrede. Predstavnicima Vlade Republike Srbije, u okviru ovog dokumenta ističu da "jačanje veza između pomenutih učesnika na tržištu treba sprovesti podsticanjem programa saradnje, što podrazumeva i izmene regulatornog okvira sa ovim ciljem; usklađivanje obrazovnih profila sa potrebama poslodavaca; donošenje nacionalnog okvira kvalifikacija u skladu sa potrebama tržišta rada u Republici Srbiji; razvoj klastera koji povezuju privatni i javni sektor i obuhvataju grupu preduzeća, dobavljača, uslužnih delatnosti i povezanih institucija (obrazovne i istraživačke institucije, instituti, fakulteti, škole). U cilju boljeg određivanja potreba za odgovarajućim strukovnim profilima neophodno je da visokoškolske ustanove i srednje škole prate pokazatelje kao što su procenat zaposlenih, procenat studenata koji nastavljaju drugu vrstu studija, vreme koje je potrebno da se oni zaposle, gde se zapošljavaju (u zemlji ili inostranstvu i u kom sektoru), kao i da se redovno sprovodi nezavisno anketiranje

⁵⁰ Sachs, J., Doba održivog razvoja. Beograd: JP Službeni glasnik., 2014

⁵¹ A Andrejević-Panić, J Ješić, S Vukadinović - Poslovna ekonomija, 2014, str. 217-238

relevantnog dela privrede u vezi sa nivoom osposobljenosti radne snage koju proizvodi određena škola ili visokoškolska ustanova. Proces restrukturiranja i privatizacije, ekonomska kriza i promene vezane za ključne institucije tržišta obeležili su period od poslednjih 15 godina. I pored poboljšanja na tržištu rada u prethodnih nekoliko godina, primetno je da su osnovni indikatori – stopa aktivnosti, stopa zaposlenosti i stopa nezaposlenosti u toku 2018. godine bili lošiji u odnosu na prosek u Evropskoj uniji. Osim toga, brojni pokazatelji su ukazali i na probleme u vezi sa kvalitetom zaposlenosti u Srbiji: relativno visoko učešće ranjive zaposlenosti, visoka stopa neformalne zaposlenosti i niže učešće zaposlenih radnika koji imaju ugovore na neodređeno vreme. Važan nalaz sprovedenog istraživanja je da u Srbiji postoje značajne međuregionalne i unutarregionalne razlike po pitanju kvaliteta zapošljavanja.

2.4.6 Tržište rada u Sloveniji

Nakon što je prije više od jedne decenije službeno započeo proces post-socijalističke tranzicije, može se oceniti da je Slovenija jedna od zemalja koja ga je vrlo uspešno sprovela i u smislu privrednog razvoja i s obzirom na socijalni položaj svog stanovništva. Niz pokazatelja upućuje na zaključak da je po ekonomskom razvoju Slovenija bila bliža manje (slabije) razvijenim članicama Evropske unije poput Portugala, Grčke ili čak Španije nego drugim (ostalim) bivšim socijalističkim zemljama. Prvo, BDP je gotovo jednak ili čak nešto viši od onoga u Portugalu ili Grčkoj i približno dvostruko veći od ostalih najnaprednijih zemalja istočne Evrope kao što su Češka Republika, Mađarska ili Poljska.

Ta je razlika pogotovo velika ako se provede poređenje sa drugim zemljama jugoistočne Evrope. Na sličan zaključak navodi i pokazatelj društvenog razvoja (human development index), koji uključuje proxy potpokazatelje kao što su opšte zdravstveno i obrazovno stanje stanovništva. Konačno, različiti izveštaji o konkurentnosti zemlje, kao što su World Competitiveness Yearbook ili Global Competitiveness Report, jasno pokazuju da je Slovenija jedna od najkonkurentnijih postsocijalističkih zemalja, uprkos svojoj tvrdoglavoj nesklonosti prihvatanju bilo kakvih korenitih liberalizacija, privatizacija ili primene nekih

uvoznih recepata šok terapije. Ipak, taj relativno uspešan ishod bio je upitan krajem 1980-ih i početkom 1990-ih.

Početni je ekonomski šok stvarno bio ozbiljan. BDP je znatno pao u tri uzastopne godine. To je u određenoj meri bila posledica opšteg fenomena transformacijske recesije.⁵² Bez obzira na navedeno – zbog relativno liberalne ekonomske politike u usporedbi s drugim socijalističkim zemljama – to je možda bilo manje važno od posledica dezintegracije Jugoslavije i sledom toga naglog gubitka tradicionalnih tržišta u bivšim jugoslavenskim republikama.⁵³ Ipak, Slovenija je jedna od prvih tranzicijskih zemalja koja je već 1993. ostvarila pozitivan ekonomski rast i koji je od tada zadržan na godišnjoj stopi od približno 4%.

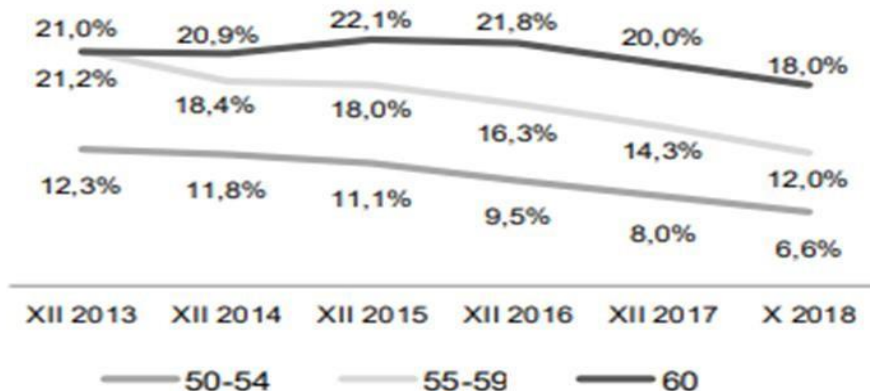
Uspešnije kompanije prilagodile su se gubitku tržišta i prilično se dobro preusmerile na domaće tržište, što zahteva sve više preduzetničkog duha i konkurentnosti zbog postupnog otvaranja i politike liberalizacije. Zbog suženog domaćeg tržišta slovenačka su se preduzeća takođe morale okrenuti tržištima zapadnoevropskih zemalja. Usprkos svojoj veličini i priličnoj nepoznanici koja se obično veže uz Sloveniju (pa je stranci često mešaju sa Slovačkom ili Slavonijom), čak su i strani analitičari shvatili posebnosti te oaze blagostanja.⁵⁴ Nakon određenog razdoblja tranzicija se u Sloveniji političarima i nekim ekonomistima čini kao uspešna priča.

⁵²Kornai, J., “Transformational Recession: A General Phenomenon Experienced through the Example of Hungary’s Development” in J. Kornai, ed. *Highway and Byways*. London: The MIT Press. 1995

⁵³Koyama, J. “Gospodarsko prestrukturiranje in internacionalizacija v Sloveniji: Strategija majhne drave za preivetje in razvoj” u M. Stanojeviæ, ur. *Uspešna nedozorelost*. Ljubljana: Fakulteta za drubene vede, 2001

⁵⁴Standing, G., : “Social Protection in Central and Eastern Europe: a Tale of Slipping Anchors and Torn Safety nets”, in G. Esping-Andersen ed. *Welfare States in Transition: National Adaptations in Global Economie* London;Thousand Oaks; New Delhi: Sage., 1996, str. 225

Grafikon br.2. Kretanje stope nezposlenosti u Sloveniji(2013 – 2018. godina)

Izvor: Zavod Republike Slovenie za Zaposlovanje, 2019

Nema sumnje da je tranzicija imala svoju cenu i značajno uticala na svakodnevni život stanovništva. To su stečajevi mnogih preduzeća, ekonomsko restrukturiranje privrede u kome je značenje industrije i s tim povezano otpuštanje brojnih zaposlenih bilo preveliko, smanjivanja rashoda za socijalnu pomoć, povećanje siromaštva i socijalne nejednakosti... Slovenija nije mogla izbeći sve te procese. Ipak, postoji bitna razlika u intenzitetu tih nepovoljnih trendova, posebno u poređenju sa drugim zemljama jugoistočne Evrope.

Pozitivni ekonomski trendovi u 2018. godini su ostvareni uprkos većim rizicima u međunarodnom okruženju ineizvesnosti u svetskoj trgovini. Ekonomski rast je donekle usporen, ali je ostao znatno veći nego u drugim zemljama EU. Uslovi zapošljavanja bili su ohrabrujući zbog dobrih performansi preduzeća a sve veći problem predstavljao je nedostatak radnika sa određenim veštinama i zanimanjima. Broj zaposlenih se povećavao, ali manje nego godinu dana pre tj. u 2017. Najviše se povećao u poljoprivredi, transportu, skladištenju i građevinarstvu..Ekonomski rast, koji je u 2018. bio nešto niži nego prethodne godine, bio je posledica izvoza i povećanja domaće potrošnje. Rast je bio prisutan i u finalnoj potrošnji, koja je ojačala pod uticajem stimulativnih kretanja na tržištura, i u bruto investicijama. Bruto investicije u osnovna sredstva su povećane, što je dovelo do rasta ulaganja u osnovna sredstva odnosno u građevinske objekte, kao i u mašine i opremu. Građevinarstvo je dobilo novi zamah, pa je privredna aktivnost porasla u svim segmentima.

Proizvodnj e u periodu od januara do decembra 2018. godine u odnosu na isti period 2017. godine povećan je za 4,6%. Vrednost izvedene građevinskih radova u prvih jedanaest meseci 2018. godine bila je 21,2% veća od vrednosti izvedenih građevinskih radova u

uporednom periodu prethodne godine. Najnoviji dostupni podaci o bruto domaćem proizvodu u 2018. godine, nam pokazuju da je BDP povećan za 4,8% u odnosu na treći kvartal 2017. godine. Povoljna ekonomska klima na tržištu rada odrazila se na sve veće potrebe poslodavaca za radnicima, a sve manje broj tehnoloških viškova, ukupan pa se povećao broj radnog stanovništva. Broj zaposlenih u novembru 2018. bio je 3,1% veći nego pre godinu dana. Registrovana stopa nezaposlenosti je u ovom periodu pala za 0,8 procentnih poena na 7,9%. U proseku, 78.474 ljudi je bilo nezaposleno na mesečnom nivou u 2018. godini. U 2018. poslodavci su obavestili Zavod za zapošljavanje da traže kandidate za zapošljavanje na 154.205 slobodnih radnih mesta od kojih je 79.568 (51,6%)

slobodnih radnih mesta za koje su poslodavci želeli učešće Instituta prilikom traženja kandidata.⁵⁵ Većina slobodnih radnih mesta bila je za radnike za jednostavne poslove u proizvodnji, vozači teških kamiona i traktora, zidari, čistači, serveri i pomoćnici u domaćinstvu itd. u kancelarijama, hotelima i druge ustanove, konobari, zavarivači, prodavci, medicinski radnici, stolari, kuvari, skladištari i službenici za nabavku i prodaju, električari, alatničari i zdravstveni radnici.

Stopa registrovane nezaposlenosti u novembru 2018. godine iznosila je 7,9%, što je u odnosu na novembar 2018. godine 0,8 procentnih poena manje. U odnosu na uporedni kvartal prethodne godine, takođe se smanjila i stopa nezaposlenosti, koja je iznosila 5,0% u trećem kvartalu 2018. godine a 6,3% u istom kvartalu prethodne godine. Desezonirana stopa nezaposlenosti izračunata na osnovu podataka o radnoj snazi Eurostat, u Sloveniji je u decembru 2018. iznosila je 5,2%, što je ispod proseka Evropske unije, gde je ta stopa bila 6,6%.

⁵⁵Podaci Državnog Zavoda Republike Slovenije za Zapošljavanje, www.ess.gov.si/trg_dela/trg_dela_v_stevilkah/

3. MAKROEKONOMSKI POKAZATELJI

Da bi se izmerio rezultat poslovanja određenog preduzeća, porede se njegovi prihodi i rashodi, odnosno njihova razlika – dobit ili gubitak. Ako je preduzeće ostvarilo dobit, onda možemo tvrditi da je rezultat njegovog poslovanja manje ili više dobar, zavisno od visine dobiti i zavisno od ostalih pokazatelja uspešnosti poslovanja (likvidnost i solventnost preduzeća, stanje njegove imovine, očekivani rezultati u budućnosti). Analizom rezultata pojedinačnog preduzeća bavi se mikroekonomija.⁵⁶

Kako, međutim, možemo odrediti uspešnost rezultata koji je u određenoj godini ostvario čitav ekonomski sistem odnosno čitava nacionalna ekonomija? U jednoj privredi se u toku godine proizvede mnoštvo najrazličitijih proizvoda, trguje se različitim vrstama robe i pružaju se najraznovrsnije usluge. Da bi se vrednosno i količinski obuhvatili svi ti rezultati proizvodnje, ekonomska nauka, odnosno makroekonomija kao njen deo, razvila je čitav sistem takozvanih *makroekonomskih agregata* – sistem određenih globalnih i sintetičkih pokazatelja kojima se izražavaju osnovni sadržaji, dinamika i struktura, kao i rezultati ekonomske aktivnosti u nekoj državi, odnosno društvenoj zajednici. Cilj makroekonomskih agregata je kvantitativno izražavanje vrednosti društvene proizvodnje kako bi se ona dalje mogla analizirati i razmatrati, planirati i porediti sa rezultatima drugih privreda.⁵⁷

3.1. Strane direktne investicije – definicija i pojavni oblici

Pod međunarodnim kretanjem kapitala podrazumevamo transfer realnih i finansijskih sredstava iz jedne zemlje u drugu, bez kontra transfera ili bez kontra transfera za određeno

⁵⁶Attanasio, O. P., Picci, L. & Scorcu, A. E., Saving, Growth, and Investment: A Macroeconomic Analysis Using a Panel of Countries. *The Review of Economics and Statistics*, Vol. 82, No. 2, 2000

⁵⁷Romer, D., *Advanced Macroeconomics*. New York, NY: McGraw-Hill. 2006

vreme, a u cilju ostvarivanja ekonomskih i političkih interesa učesnika u tom transferu.). Što više jedna privreda danas uvozi i troši na osnovu korišćenja stranog kapitala, to će u budućnosti morati više da izvozi, a manje da troši, pošto se mora otplatiti glavnica i zarada na strani kapital $(1+i)$ gde je i kamata – profit ili dividenda ⁵⁸

U najširem smislu, strane direktne investicije predstavljaju jedan oblik stranog ulaganja odnosno jedan od oblika međunarodnog kretanja kapitala pored indirektnih (portfolio) investicija i međunarodnog kreditiranja. Direktne investicije su kategorija međunarodnih investicija koja odražava pojavu kada rezident koji se nalazi u jednoj zemlji (strani direktni investitor ili matično preduzeće) ostvaruje trajne koristi nad preduzećem koje je rezident neke druge zemlje (SDI preduzeće, ili preduzeće afilijacija ili inostrana afilijacija)

Za razliku od definicije koju je dao Međunarodni monetarni fond za potrebe sastavljanja bilansa plaćanja, postoji različit koncept i drugačija zvanična definicija SDI u okviru američkog sistema nacionalnih računa, koji zadržava ideju kontrole i odražava mikro stanovište u definisanju fenomena. U okviru ovog sistema, koji registruje proizvodnju, potrošnju i investicije, radije nego opis knjiženja tokova kapitala, postoji definicija o preduzećima koja se nalaze pod inostranom kontrolom. Preduzeća koja se nalaze pod inostranom kontrolom predstavljaju pomoćne jedinice koje su više od 50% u vlasništvu matičnog ili roditeljskog preduzeća. Pridružena preduzeća u kojima je stanje inostranog vlasničkog uloga 10%-15%, mogu biti uključena ili isključena iz pojedinih zemalja prema kvalitativnim procenama učešća inostrane kontrole. ⁵⁹

Usled toga, sa aspekta zemlje domaćina, kao i za potrebe analize proizvodnje, zaposlenosti i trgovine, kontrola i dalje ostaje prioritetan element u definisanju SDI. Poslednjih godina Ministarstvo trgovine SAD-a je prihvatilo definiciju stranih direktnih investicija koju je odobrio MMF i kriterijum od 10% kao granicu za kontrolu aktive.

Ostvarivanje dugoročnih interesa ukazuje na postojanje dugoročnih odnosa saradnje između direktnog investitora i preduzeća afilijacije, kao i na značajan stepen uticaja investitora na upravljanje preduzećem koje je rezident neke druge zemlje. Takve

⁵⁸ Unković, M, *Međunarodna ekonomija*, Univerzitet Singidunom, Beograd, 2010

⁵⁹ Lipsey, M., & Wilson, D. *Practical meta-analysis*, Thousand Oaks, CA: Sage. 2001

investicije osim što uključuju inicijalne transakcije između dva entiteta, nego i sve druge naknadne transakcije između njih i između samih afilijacija nad kojima su uspostavljeni odnosi korporativnog upravljanja, ali i one koje se ne nalaze pod kontrolom konkretnog matičnog preduzeća. Preko stranih direktnih investicija se vrši transfer menadžerskih ili tehničkih vještina u upravljanju, a sa druge strane i širenje znanja ili preduzetništva u formi istraživanja i razvoja, proizvodne tehnologije, marketinških znanja, menadžerskih vještina itd..⁶⁰

Dakle kod pojmovnog određivanja stranih direktnih investicija treba voditi računa o tome da su to ona vrsta ulaganja koja obezbeđuju pravo upravljanja, te ih zbog te činjenice treba razlikovati od investicija inostranih ulagača koja to pravo ne obezbeđuju, kao što suprimera radi portfolio ulaganja čija je svrha diversifikacija rizika. Bez obzira na to dali se radi o ulaganju kapitala u cilju osnivanja novog preduzeća od strane inostranog ulagača ili se radi o ulaganju kojim se preuzima vlasništvo na već postojećim preduzećima, zajednička karakteristika jeste da ova vrsta investicija može ubrzati privredni rast, povećati bruto društveni proizvod, poboljšati životni standard i obezbediti pristup novoj tehnologiji, dok odgovarajuća politika otvaranja domaćeg tržišta inostranoj konkurenciji može stvoriti dugoročnu osnovu za velike koristi od investicija.⁶¹

Kod stranih direktnih investicija, transfer kapitala preduzeća se vrši na način i u formi, koji osigurava stranom ulagaču sticanje prava vlasništva, kontrole i upravljanja nad subjektom u koji se ulaže. Pravo upravljanja je ono što razlikuje strane direktne investicije od portfolio investicije. Osnovna svrha ovog oblika investiranja je stvaranje takvog aktivnog interesa koji odražava nameru stranog ulagača da kroz kontrolu i upravljanje nad uložnim kapitalom ostvaruje profit. U suštini ove kategorije leže elementi kontrole i upravljanja, odnosno kategorije koje određuju pojam, suštinu i karakter direktnih investicija. Neodvojivost kapital funkcije od kapital svojine kod direktnih investicija je ključ uspeha i efikasnosti ovog oblika transfera kapitala. Time je očuvana osnovna poluga ekonomske dominacije privatnog oblika svojine.

⁶⁰Dunning, J.: *Multinational Enterprise and Global Economy*, Addison Wesley Publishing, 1992

⁶¹ Krugman, P., Obstfeld, M., *Međunarodna ekonomija Teorija i ekonomska politika*, Zagrebačka škola ekonomije i menadžmenta, Zagreb, 2010, str. 167

Postoje tri glavne kategorije strane direktne investicije: ⁶²

(1) *Equity kapital* - vrednost investicija u akcije preduzeća u inostranstvu. Stanje vlasničkog uloga od 10% ili više običnih glasačkih prava u akcionarskom preduzeću ili neakcionarskom preduzeću obično se smatra kao granica za kontrolu aktive. Ova kategorija obuhvata merdžere i akvizicije i stvaranje novih postrojenja, tzv. greenfield investicije. Napomenimo da merdžeri i akvizicije predstavljaju značajan izvor stranih direktnih investicija za razvijene zemlje, mada njihov relativan udeo značajno varira;

(2) *Reinvestirani profiti* (zarade) - prihodi afilijacija u inostranstvu koji nisu raspodeljeni u dividende i nisu vraćeni nazad u matičnu zemlju, tj. zemlju investitora. Pretpostavlja se da se zadržani profiti reinvestiraju u afilijaciju. Ova kategorija predstavlja oko 60% izlaznih investicija za zemlje kao što su SAD i Velika Britanija.

(3) *Ostali kapital* (intra-kompanijski zajmovi ili intra-kompanijske dugovne transakcije) - kategorija koja se odnosi na kratkoročne i dugoročne pozajmice i zajmove između matičnog preduzeća (direktnog investitora) i afilijacije. Ova kategorija uključuje i menadžere, akvizicije, „grinfield“ investicije (stvaranje novih postrojenja) i „braunfield“ investicije (delovi građevinskog zemljišta koji su ugroženi ranijim korišćenjem, koji su zapušteni, koji se više ne koriste, koji mogu da stvore probleme zagađenosti, koji se nalaze u izgrađenom urbanom području, i koji zahtevaju investiciju kako bi bili vraćeni na kvalitetnije korišćenje). Menadžeri i akvizicije su važan izvor inostranih direktnih investicija za razvijene zemlje, mada njihov relativan udeo značajno varira.⁶³

Pored toga, inostrani direktni investitor takođe može ostvariti pravo glasa nad upravljanjem u poslovanju drugog entiteta na način koji ne uključuje kupovinu kontrolnog paketa akcija.⁶⁴ Ova kategorija stranih direktnih investicija predstavlja ne-equity oblik stranih direktnih investicija, i u sebi uključuje, između ostalog, podugovaranje

⁶²UNCTAD, 2003, str. 231

⁶³Jaćimović, D.,: Increasing effectiveness of FDI might improve the Competitiveness in Western Balkan Region, Book of proceedings: Economic and Social development, Varazdin Development and Entrepreneurship Agency and Faculty of Commercial and Business Sciences, Volume II, Issue 2012,

⁶⁴Banićević, D, Vasić, V., Strane direktne investicije (SDI) u procesu tranzicije i razvoja sa posebnim osvrtom na Srbiju, Finansije - časopis za teoriju i praksu finansija, br. 1-6. Beograd, 2006.

(subcontracting), ugovore o upravljanju, „ključ u ruke aranžmane“, franšizing, licenciranje i učestovanje u proizvodnji proizvoda.

3.2. Klasifikacija stranih direktnih investicija

Strane direktne investicije se prema obliku organizovanja proizvodnog procesa dele na:

- horizontalne,
- vertikalne, i
- konglomeratske investicije.

Autori poput Markusen i Venables, Zhang i Markusen⁶⁵ su se bavili temama horizontalnog i vertikalnog ulaganja. Zaključci njihovih radova i studija slažu se da ova vrsta stranih direktnih ulaganja doprinose razvoju međunarodne trgovine, budući da se proizvodi u različitim fazama isporučuju između različitih filijala koja su u različitim zemljama.

Uslovi potrebni za pojavu *vertikalnih* stranih direktnih investicija jesu razlike u karakteristikama zemalja, a pre svega troškovi trgovine, izvoza i carinske barijere moraju biti niski da bi fragmentiranje proizvodnje bilo isplativo. Vertikalna strana direktna ulaganja se sastoje od dve grupe: ulaganja orijentisana unapred i ulaganja orijentisana unazad. U slučaju ulaganja orijentisana unapred, multinacionalne kompanije osnivaju sopstvenog dobavljača ulazne robe, koji isporučuje input za matičnu kompaniju. Sprovedenjem direktnih stranih investicija, kompanija osniva filijalu u inostranstvu, koja dobija input od matične kompanije za sopstvenu proizvodnju, i tako ostaje iza matične kompanije u lancu proizvodnje.

Nasuprot ovom tipu ulaganja, *horizontalna* strana direktna ulaganja se odnose na želju kompanije da dobije pristup novom tržištu i obično se javljaju kada je kompaniji profitabilnije da snabdeva strano tržište proizvodnjom iz lokalne fabrike, nego izvozom iz matične zemlje kompanije. Kao posledica toga, horizontalno integrisana preduzeća sa

⁶⁵Markusen, J. R, Venables A. J.: *The theory of endowment, intra-industry and multi-national trade*, Journal of International Economics, December, 2000, str. 209-234

više proizvodnih pogona proizvode istu robu u različitim zemljama za lokalnu prodaju. Drugim rečima, horizontalne direktne strane investicije se odnose na inostranu proizvodnju proizvoda i usluga približno sličnih onima koje kompanija proizvodi na domaćem tržištu. Ova vrsta direktnih stranih investicija se nazivaju „horizontalna“, jer multinacionalne kompanije dupliraju iste aktivnosti u različitim zemljama. Horizontalna direktna strana ulaganja nastaju zato što je suviše skupo da se putem izvoza opslužuju strana tržišta, zbog troškova transporta ili trgovinskih barijera. Dakle, osnovni motiv za ovu vrstu investicija jeste da se eliminišu transportni troškovi ili da se nastupi na tržištu koje može samo lokalno da se servisira. Međutim, kod ovog vida ulaganja treba imati u vidu da rastu troškovi osnivanja filijale u stranoj zemlji. Pored toga, postoje i fiksni i varijabilni troškovi, koji zavise od cene faktora proizvodnje i tehnologije. Sa druge strane postoje uštede usled prelaska sa izvoza na proizvodnju na lokalnom stranom tržištu. Benefiti se ogledaju i u lakšem i bržem opsluživanju lokalnog tržišta i odgovoru na promenljive preferencije lokalnih kupaca. Otuda, prilikom sagledavanja efekata od ove vrste stranih direktnih ulaganja treba sagledati i uštede i benefite, ali i rastuće troškove i ulazne barijere ulaska na novo strano tržište. Modeli horizontalnih direktnih stranih ulaganja predviđaju da, s obzirom na postojanje trgovinskih troškova i ekonomije obima na nivou postrojenja i preduzeća, investicioni tokovi mogu nastati između sličnih zemalja.⁶⁶ Naime, ukoliko se dve zemlje razlikuju po veličini i po snabdevenosti faktorima proizvodnje, pojava multinacionalne kompanije je malo verovatna iz manje zemlje jer će imati nepovoljniji položaj u odnosu na nacionalnu firmu sa sedištem i proizvodnim pogonom u većoj zemlji, jer će se nacionalna kompanija u većoj zemlji suočiti sa trgovinskim troškovima za mali iznos izvoza u manju zemlju. U slučaju kada se zemlje razlikuju po snabdevenosti faktorima proizvodnje, horizontalnih stranih direktnih ulaganja neće biti jer bi to podrazumevalo proizvodnju i u skupljoj zemlji gde su faktori proizvodnje oskudni. U tom slučaju nacionalna kompanija ima prednost jer ima kompletnu proizvodnju u zemlji bogatoj faktorima proizvodnje, te su joj i troškovi proizvodnje niži. U ovom slučaju transportni troškovi su od presudne važnosti jer u zavisnosti od njih zavisi i to da li će strano tržište biti opsluženo kroz izvoz

⁶⁶Protsenko, A.: *Vertical and Horizontal Foreign Direct Investments in Transition Countries*, PhD thesis, Ludwig-Maximilians-Universität München., 2003

proizvoda ili ne. U ovom slučaju koriste se prednosti ekonomije obima kompletne proizvodnje u jednoj fabrici. Prethodno rečeno ukazuje da se teorijski modeli horizontalnih direktnih stranih ulaganja zasnivaju na kompromisu između dodatnih fiksnih troškova od uspostave novog postrojenja i uštede varijabilnih troškova od izbegavanja tarifa i transporta. Dakle, ovaj oblik stranih ulaganja se javlja kao alternativa izvozu i efikasan je samo ako su trgovinski troškovi veći od fiksnih troškova od osnivanja nove fabrike.⁶⁷

Konglomeratske strane direktne investicije se javljaju kada kompanija ulaganjem u diversifikaciju proizvodnje, ostvaruje vlasništvo nad proizvodnim kapacitetima za proizvodnju različitih proizvoda na teritoriji izvan nacionalnih granica zemlje u kojoj se nalazi njeno sedište. Opređenjem za proširivanje sopstvenog proizvodnog programa proizvodima koji su potpuno drugačiji od postojećeg asortimana ponude na raznim lokacijama širom sveta kompanija nastoji da minimizira eventualne rizike poslovanja i kreira veće mogućnosti za ostvarivanje finansijske dobiti.⁶⁸ Pad tražnje za jednom grupom proizvoda koji se proizvode na jednoj geografskoj destinaciji kompenzira se orijentacijom ka drugoj grupi proizvoda na drugoj lokaciji koja nije obeležena opadajućom tražnjom. Konglomeratske strane direktne investicije nastaju ili kupovinom određenog procenta akcija stranog preduzeća, čime se stiče pravo upravljanja i kontrole poslovanja, ili spajanjem sa stranom kompanijom drugačijeg tipa proizvodnje. I pored određenih prednosti, ovo je vid investiranja i plasmana kapitala u međunarodnoj poslovnoj praksi koji se najređe susreće. Važno je razlikovati strane direktne investicije orijentisane na tražnju od stranih direktnih investicija orijentisanih na ponudu. Budući da ova vrsta ulaganja uključuje ulazak u industriju u kojoj investitor nema prethodno iskustvo, često ima oblik zajedničkog ulaganja sa stranom kompanijom koja već posluje u toj industrijskoj grani (Investopedia, 2020). U nadi da će veća tražnja na tržištu druge zemlje opravdati ulaganja, investicijama orijentisanim na lokalnu tražnju, primarno se osvaja, snabdeva i „kupuje” nacionalno tržište zemlje uvoznice kapitala. Cilj ulaganja usmerenih na ponudu ogleda se u postizanju efikasnosti i uvećanju nivoa izvoza eksploatacijom lokalnih resursa zemlje domaćina i

⁶⁷Brainard, Lael S.: *A Simple Theory of Multinational Corporations and Trade with a Tradeoff between Proximity and Concentration*, NBER Working Paper No. 4269, 1993

⁶⁸Vujović, S.: *Strane direktne investicije kao faktor jačanja konkurentnosti privrede i preduzeća*, doktorska disertacija, Univerzitet u Prištini, Ekonomski fakultet, 2012

plasmanom proizvodnje ka atraktivnim izvoznim tržištima. U ovom slučaju tokovi kapitala se usmeravaju na relaciji razvijene zemlje- nerazvijene i zemlje u razvoju koje se, pri tome pojavljuju kao glavni snabdevači sirovinama i jeftinom radnom snagom.⁶⁹

3.2.1 Osnovni oblici stranih direktnih investicija

Posmatrajući na koji način inostrani vlasnici kapitala ostvaruju svoje poslovne aktivnosti vezane za međunarodno kretanje kapitala možemo da navedemo nekoliko osnovnih vidova ulaganja : zajednička ulaganja, merdžeri, akvizicije, greenfield investicije i drugi.

Ulazak na strano tržište u formi direktnih investicija ostvaruje se na nekoliko načina:

- a) osnivanjem u inostranstvu nove kompanije, inače, afilijacije matične kompanije, nad kojom strani investitor ostvaruje potpuno vlasništvo. Kako izgradnja novih proizvodnih kapaciteta, pretpostavlja startovanje iz početka, sa ledine, odnosno zelenog polja, ovaj vid investiranja je u literaturi, ali i poslovnoj praksi prepoznatljiv kao »greenfield« projekat;
- b) kupovinom postojeće domicilne kompanije ili dela kompanije i sticanjem većinskog udela u vlasništvu već postojećeg preduzeća akcijama spajanja (merger, fusion) ili kupovine (acquisition), koje znače promenu kontrole nad imovinom i poslovanjem spojenih ili pripojenih preduzeća. Kod prekograničnog spajanja preduzeća imovina i poslovne aktivnosti dva pravna entiteta se udružuju radi stvaranja novog subjekta nad kojim kontrolu ostvaruje tim iz jednog ili iz oba preduzeća zavisno od toga da li je u pitanju merdžer ili konsolidacija. Kod prekogranične akvizicije se kontrola nad imovinom i poslovanjem prenosi sa jednog preduzeća na drugo (strano) preduzeće, pri čemu prvo postaje podružnica inostranog vlasnika
- c) zajedničkim ulaganjem (joint venture). Zajedničko ulaganje predstavlja oblik dugoročne poslovne saradnje kojim partneri iz različitih zemalja u cilju zajedničkog poslovanja, snošenja rizika i podele ostvarenog profita stvaraju zajednički poslovni entitet, koji zajednički kontrolišu. Za razliku od integracije i spajanja dva preduzeća kad jedno od njih prestaje da postoji, u slučaju zajedničkog poslovnog ulaganja nastaje novi entitet kao novi konkurent na

⁶⁹ Ruane, F. & Uđur, A., Foreign Direct Investment and Productivity Spillovers in The Irish Manufacturing Industry. Evidence From Firm Level Panel Data, 2002

tržištu. Postoje primeri koji ukazuju da zajedničko ulaganje nije obavezno povezano sa ulaganjem u određeno preduzeće jednog od partnera ili formiranjem zajedničkog preduzeća već se realizuje i u nekorporativnoj formi.

Savremena privredna kretanja pokazuju da preduzeća veoma često, umesto sopstvenih ulaganja u razvoj proizvoda i kapaciteta favorizuju metod eksternog rasta opredeljujući se za ukрупnjavanje preduzeća na bazi pripajanja, odnosno preuzimanja već egzistirajućih biznisa. Na taj način, po pravilu, jača konkurentna pozicija integrisanog preduzeća, ostvaruje se visoka koncentracija kadrova, kapaciteta i sredstava, naročito za istraživanje i razvoj, podiže se tržišna reputacija i stvaraju uslovi za brže osvajanje i tržišta i novih područja delatnosti, upravo zbog snage koja proizilazi iz koncentracije.⁷⁰

3.3. Značaj investicija za posmatrane zemlje regiona

Region Zapadnog Balkana prošle godine zabeležio je rast stranih direktnih investicija, uprkos negativnom trendu u celom svetu, pokazuje izveštaj tela Ujedinjenih nacija. Dok su u celom svetu strane direktne investicije pale za 13 odsto na 1.300 milijardi dolara, u regionu Zapadnog Balkana, koji je u izveštaju označen kao jugoistočna Evropa i deo šireg regiona privreda u tranziciji, došlo je do rasta od 33 odsto na 7,4 milijarde dolara. Prema "Izveštaju o investicijama u svetu 2019" Konferencije UN o trgovini i razvoju (UNCTAD, 2019), najveći rast na Zapadnom Balkanu zabeležila je Severna Makedonija u kojoj je priliv stranih direktnih investicija povećan za 260 odsto s 205 miliona dolara 2017. na 737 miliona dolara prošle godine. Srbija, koja ima najveći priliv stranih direktnih investicija u regionu, zabeležila je rast od 44 odsto na 4,1 milijarde dolara.

Crna Gora je jedina u regionu zabeležila pad - 12 odsto na 490 miliona dolara, dok je Bosna i Hercegovina imala rast od četiri odsto na 468 miliona dolara. Od zemalja u regionu koje su u Evropskoj uniji, najveći rast priliva stranih direktnih investicija je imala Slovenija -- 81 odsto na 1,4 milijarde dolara. U Hrvatskoj je zabeležen pad od 43 odsto na 1,2 milijarde

⁷⁰Todosijević, R.: *Strategijski menadžment-teorijske postavke*, Ekonomski fakultet, Subotica, 2009

dolara, a u Bugarskoj od 21 odsto na dve milijarde dolara. Grčka je zabeležila rast od devet odsto na 4,3 milijarde dolara i Rumunija od devet odsto na 5,9 milijardi dolara. Srbija je u 2018. bila drugi najveći recipijent stranih direktnih investicija među tranzicionim zemljama, što obuhvata i zemlje bivšeg Sovjetskog Saveza, s rastom akcijskog kapitala, navodi se u izveštaju UNCTAD-a.

Srpska privreda je najveća u podregionu i relativno je diversifikovana, sa strateškim položajem koji olakšava logističku infrastrukturu, dok rudna bogatstva, posebno bakra, privlači kompanije koje istražuju resurse. Među stranim direktnim investicijama, izveštaj navodi udeo francuskog Vansi erports (Vanci Airports) u aerodromu "Nikola Tesla" i kineskog Zidina u rudniku Bor.⁷¹

Izveštaj tela UN za trgovinu i razvoj ukazuje i na investicije u srpski automobilski klaster s projektima britanske Eseks Jurop (Essex Europe) i japanskog Jazakija (Yazaki), kao i istraživački centar u Novom Sadu nemačkog proizvođača guma Kontinental (Continental).

Priliv stranih direktnih investicija u Severnoj Makedoniji je tri puta veći s rekordnih 737 miliona dolara. Većina je, ukazuje se u izveštaju UNCTAD-a, otišla u izvozno orijentisani investicioni klaster, uglavnom u automobilskoj industriji u tehnološko-industrijskim razvojnim zonama. Jedna od skopskih slobodnih zona je privukla američkog proizvođača automobilskih rezervnih delova Dura automotiv systems (Dura Automotive Systems). U svetu su prošle godine strane direktne investicije pale za 13 odsto na 1.300 milijardi dolara, što je najniži nivo od svetske finansijske krize.

⁷¹Dorđević, A., Značaj stranih direktnih investioija za zemlje Jugoistočne Evrope sa posebnim osvrtom na Srbiju, Beograd, Strane direk tne investicije i privredni rast u Srbiji, Naučno društvo ekonomista Srbije sa Akademijom ekonomskih nauka i Ekonomski fakultet u Beogradu 159-175., Ekonomski fakultet. 2016

Tabela br. 11. Strane direktne investicije u bivše republike SFRJ(u milionima \$)

godina	2011	2012	2013	2014	2015	2016
zemlja						
SLOVENIJA	876	1,220	1,227	1,232	1.264	1,367
BIH	497	395	276	529	270	285
CRNA GORA	558	620	447	497	699	226
HRVATSKA	1,692	1,504	958	2,870	270	1,745
SRBIJA	4,932	1,299	2,053	1,996	2,347	2,299
S. MAKEDONIJA	479	143	335	272	240	374

Izvor: UNCTAD (2017), World Investment Report 2017, New York and Geneva

Treći godišnji pad uzastopce, ocenjuje UNCTAD, uglavnom je posledica vraćanja akumuliranih zarada američkih multinacionalnih kompanija u prva dva kvartala 2018. posle poreske reforme. Jedno od karakterističnih obeležja savremene svetske ekonomije je sve veće prisustvo i značaj stranih direktnih investicija. Ove investicije obezbeđuju protok trgovine, kapitala, radne snage, tehnologije i tako postaju jedan od osnovnih akceleratora globalizacije i ključni faktor razvoja mnogih zemalja. Iz prethodno navedenih razloga, republike bivše SFRJ smatraju privlačenje stranog kapitala u obliku SDI jednim od osnovnih prioriteta njihovog razvoja

Prema istraživanju provedenom u UN, u periodu 2000-2016. države regiona su imale ukupan priliv stranih direktnih investicija od oko 70,5 milijardi američkih dolara po tekućim cenama, što se u celini može smatrati nedovoljnim, jer je taj iznos samo dvostruko

veći nego vrednost stranih direktnih investicija u Hrvatskoj. Pod uticajem globalne finansijske i ekonomske krize u 2009. i posebno u 2010. godini, direktna strana ulaganja su se drastično smanjila u zemljama regiona. Zbog nedovoljne domaće štednje, republike bivše SFRJ moraju da tretiraju angažovanje stranog kapitala kao uslov trajnog podizanja stope ekonomskog rasta na viši nivo. Pored toga, strane direktne investicije su nosioci velikog broja tehnoloških i organizacionih inovacija. Međutim, negirajući njihov pozitivan učinak, treba imati na umu da one ne mogu zameniti domaću štednju. Budući da svetska ekonomska istorija ne pamti ekonomski razvoj nijedne zemlje bez domaće štednje, nije realno očekivati da će strana ulaganja biti ključni izvor finansiranja u zemljama regiona u narednom periodu. Pa ipak mnoge tranzicione i zemlje u razvoju, uključujući zemlje Zapadnog Balkana, vide značajnu ulogu stranih direktnih investicija za privredni razvoj. Ipak, da bi strane direktne investicije zaista imale očekivane pozitivne efekte neophodno je da države domaćini primene strategijski pristup prema prilivu stranih direktnih investicija, identifikuju one koje pozitivno utiču na privredni razvoj i preduzmu adekvatne mere u njihovom privlačenju. Cilj ovog rada je da izvrši komparativnu analizu kretanja stranih direktnih investicija u bivšim republikama SFRJ, kao i njihovu relativnu atraktivnost za strane ulagače.

Pa ipak, strane direktne investicije su od presudne važnosti za svaku zemlju, bilo da je visoko razvijena zemlja ili zemlja u razvoju. U tom kontekstu, postoje dve smernice koje uslovljavaju zemlje da budu dovoljno atraktivne i privlačne za strane investitore. Naime, prva smernica podrazumeva razvijenu poslovnu klimu, okruženje i ambijent, te veličinu tržišta. Tako bi blizina regiona Balkana tržištima zemalja Centralne i Istočne Evrope trebala rezultirati povećanju stranih investicija, ali i povećanju konkurentnosti i efikasnosti u poslovanju preduzeća dominantnih na balkanskom prostoru. Druga smernica podrazumeva sprovođenje političkih, ekonomskih, socijalnih i institucionalnih reformi, te uspostavljanje jedinstvene pravne i zakonske regulative kojima bi se stimulisao veći priliv stranih direktnih investicija. Tek kada se zadovolji barem jedna od smernica, ne bi trebala biti prisutna dvoumljenja stranih investitora.

U republike bivše SFRJ slilo se daleko manje stranih direktnih investicija nego što je to bio slučaj u Centralnoj Istočnoj Evropi. Razloga za takvo stanje ima više, a između ostalog

navodimo i veći stepen uspešnosti i efikasnosti centralnih i istočnih evropskih zemalja u implementaciji reformi koje je zahtevala koncepcija tržišne ekonomije. Zahvaljujući brzim akcijama, te zemlje su za kratak vremenski period okončale tržišno-ekonomske reforme, uspostavile makroekonomsku stabilizaciju, osigurale solidnu osnovu za unosne (profitabilne) investicije, a sam porast priliva stranih direktnih investicija pospešio je ubrzo tranziciju tih zemalja. Na kraju, to je povećalo atraktivnost Centralne i Istočne Evrope za strane investitore.

Kod kreatora industrijskih i investicionih politika u zemljama regiona, kontinuirano se traga na koji način da se uspostavi zajednički lanac vrednosti proizvodnje u regionu. Potrebno je napomenuti da je region suočen sa izazovima koji su direktna posledica neizvesnosti i nesigurnosti zbog usporavanja globalnog ekonomskog rasta. Sva usporavanja kod naših glavnih spoljnotrgovinskih partnera direktno se prelivaju na ekonomije regiona. Činjenica je da je ukupan izvoz svih ekonomija regiona prošle godine iznosio 53,1 milijardu dolara što je realno daleko ispod stvarnih potencijala naših privreda. Broj izvoznika je mali samo 10 do 20 odsto registrovanih kompanija iz regiona prodaje robu na stranom tržištu, struktura izvozne ponude i dalje je nepovoljna posebno u razmeni unutar regiona, a spoljnotrgovinski deficit značajan. Treba da težimo izvozu inovativnih proizvoda i proizvoda visoke dodate vrednosti što zahteva dosta ulaganja i strukturnih promena u ekonomijama regiona. Razni skupovi i konferencije posvećene su ovim ključnim temama sa ciljem jačanja naših ekonomija, stvaranja povoljne investicione klime, promocije investicionog potencijala, kao i zajedničkih lanaca vrednosti u regionu jer investitori posmatraju region kao celinu.

Predstavnici OECD, odeljenja za jugoistočnu Evropu, ukazali su na neophodnost nastavka sprovođenja reformi u regionu, povećanja ulaganja, podrške sektoru malih i srednjih preduzeća, povezivanja stranih investitora i lokalnih dobavljača. Kao strateški sektori za ulaganje i dalji razvoj regiona u izveštaju su navedeni poljoprivreda i prehrambena industrija, kao i metalska, mašinska i auto industrija. Preporuke za unapređenje u ovim oblastima odnose se na povećanje produktivnosti i održivosti proizvodnje, ulaganje u moderne tehnologije, poštovanje fitosanitarnih i sanitarnih standarda, unapređenje veština i kapaciteta zaposlenih, energetske efikasnosti.

Uticaj stranih direktnih investicija na proces tranzicije zemalja regiona ka tržišnoj ekonomiji je direktan i indirektan. Pod direktne uticaje mogu se svesti oni koji su vezani za ekonomski rast u ključnim industrijskim granama, trgovinu i razvoj trgovinskih veza sa Zapadom, i transfer tehnologije. Indirektan uticaj stranih direktnih investicija ogleda se u izgradnji institucionalnih sistema tih zemalja, podsticanju procesa privatizacije i kreiranju uslova konkurencije. Industrijske grane zemalja u tranziciji u koje je ušao strani kapital obično postižu dobre poslovne rezultate i deluju podsticajno na ukupni ekonomski oporavak zemlje. Strane afilijacije, ili domaće kompanije povezane sa stranim partnerima, često se definišu kao „svetle tačke“ privreda kada su u pitanju izvozni rezultati, ostvareni nivo produktivnosti ili brzina restrukturiranja postojećih kapaciteta.⁷² Strane direktne investicije podstiču trgovinu zemalja u tranziciji tako što donose materijalne i nematerijalne resurse koji mobilisu i domaće faktore na trgovinu. Zemlje Zapadnog Balkana ne smeju da zanemare dalji razvoj intraregionalne trgovine, koja može podsticajno da deluje na razvoj i brze reformske procese. „Intraregionalna trgovina je i faktor privlačenja novih tokova stranih direktnih investicija, koji sada ceo region vide kao potencijalnu potrošačku bazu, a ne samo kao tržište pojedinačne zemlje u tranziciji, koje je obično malo.⁷³ Bitan direktni uticaj prisustva transnacionalnih kompanijama u tranzicionim državama realizuje se transferom tehnologije ka lokalnim partnerima. Posebno su značajni uvođenje programa kontrole kvaliteta i viših standarda kvaliteta koji odgovaraju zahtevima zapadnih tržišta, i obuka lokalne radne snage u skladu s proizvodnim i menadžerskim procesima kompanija sa Zapada. Prenos tehnologija često prati i razvoj novih usluga, koje su do tada bile nepoznate u istočnim ekonomijama, kao što su menadžment, konsalting, reklamne i marketinške agencije, prodaja nekretnina i slično.⁷⁴

Efekat stranih direktnih investicija koji je svakako najznačajniji na zemlje Zapadnog Balkana jeste podsticajno delovanje na izgradnju institucionalnih i zakonskih okvira neophodnih za delovanje tržišta. Osnovni značaj svakako predstavlja donošenje regulative

⁷²Banićević, D, Vasić, V. (2006), *Strane direktne investicije (SDI) u procesu tranzicije i razvoja sa posebnim osvrtom na Srbiju*, Finansije - časopis za teoriju i praksu finansija, br. 1-6. Beograd, str. 18-28.

⁷³Vujović, S. : *Strane direktne investicije kao faktor jačanja konkurentnosti privrede i preduzeća*, doktorska disertacija, Univerzitet u Prištini, Ekonomski fakultet, 2012, str. 47

⁷⁴Antevski, M. *Strane direktne investicije: karakteristike, obrasci i efekti*, Međunarodni problemi, vol. 60, br. 1, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2008, str. 97-117

o stranim direktnim investicijama u tim ekonomijama, uglavnom liberalnog karaktera. U set ostalih neophodnih zakona spadaju i zakon o organizaciji i funkcionisanju preduzeća, poreski zakoni, zakoni koji regulišu fer konkurenciju i funkcionisanje pravne države, zatim domen finansija i finansijskih institucija koji odgovaraju zahtevima tržišne ekonomije, i drugi. Tržišna ekonomija se ne može realizovati bez ostvarivanja procesa privatizacije u privredama u tranziciji. Direktno, tako što transnacionalne kompanije obezbeđuju neophodna finansijska sredstva za kupovinu državnih preduzeća i time premošćuju gap male štednje i nerazvijenih finansijskih institucija tih zemalja. Prema nekim procenama, raspoloživi domaći privatni izvori kapitala u republikama bivše SFRJ mogli bi da pokriju manje od 25% aktive državnog sektora koja se iznosi na tržište. Indirektno, prisustvo transnacionalnih kompanije u ekonomiji u tranziciji podsticajno deluje na razvoj privatnog preduzetništva putem demonstracionog efekta, kako na strani tražnje, tako na strani ponude. Na strani tražnje, domaći ponuđači nastoje da ponude intermedijalne proizvode i nove usluge koje transnacionalne kompanije u procesu svoje proizvodnje traže. Na strani ponude, podstiču konkurenciju i podižu kvalitet proizvoda koji se nude na domaćem tržištu. Još jedan od uticaja stranih direktnih investicija na privredu zemalja regiona povezan je sa podsticanjem konkurencije u tim ekonomijama. Izlaganje državnih monopola konkurenciji obezbeđuje efikasniju alokaciju resursa i slobodno formiranje cena. Kao osnovne prednosti koje formiranje konkurentskih uslova u privredama u tranziciji donosi navode se pad cena i podizanje nivoa proizvoda koji se nude lokalnim potrošačima. Praksa stranih investitora da uglavnom kupuju domaća preduzeća koja već imaju monopolsku poziciju, ili da svoj ulaz uslovljavaju zaštitom domaćeg tržišta na određeni period ili uvođenjem različitih zaštitnih mera uvoza, zahteva pažljivo tumačenje odnosa i relacija monopola i konkurencije. Tranzicione zemlje postaju svesne da same snose odgovornost za kreiranje što privlačnijeg okruženja za strane investitore, koje čini: zdrav i konkurentan domaći sektor, pravni i institucionalni okviri koji ohrabruju ulaganja bez diskriminacije, liberalni devizni sistem, fleksibilno tržište radne snage, poboljšano regulisanje javnog sektora i obezbeđenje fizičke i ljudske infrastrukture. Odnosno, kako režimi stranih direktnih investicija u većini zemalja postaju sve sličniji u smislu liberalizovanog pristupa, tako stabilni makroekonomski uslovi i efikasni ekonomski mehanizmi zemlje potencijalnog domaćina investicija postaju sve važnija determinanta za privlačenje stranog kapitala.

Eksterni transmisioni mehanizmi svetske ekonomske krize na region Zapadnog Balkana obuhvataju smanjenje priliva stranog kapitala, uključujući bankarske kredite, strane direktne investicije, doznake radnika iz dijaspore, te smanjenu globalnu tražnju za uvozom, koja se negativno odražava na izvozne aktivnosti zapadnobalkanskih zemalja.⁷⁵ Obim trgovine sa Evropskom unijom značajnije je smanjen u poređenju sa trgovinom na interregionalnom nivou. Stoga je unapređivanje regionalne kooperacije i integracije od izuzetne važnosti u podsticanju privrednog rasta pomenutih zemalja.⁷⁶ Trend rasta stranih direktnih investicija u republike bivše SFRJ promenjen je tokom 2009. godine. Veliki broj projekata bio je odložen, ili pak otkazan. Hrvatska i Srbija, koje su u prethodnom periodu ostvarile najviši priliv SDI, tokom 2009. godine suočile su se sa padom priliva stranih direktnih investicija. Transnacionalne kompanije iz Austrije i Holandije povukle su svoje resurse iz Hrvatske. U Republici Makedoniji takođe je došlo do znatnog smanjenja priliva stranih direktnih investicija. Iste godine Crna Gora ostvarila je značajan rast dolaznih stranih direktnih investicija (United Nations Conference on Trade and Development, World Investment Report 2010: Investing in a Low -Carbon Economy).

Tokom 2010. godine nastavlja se negativan trend stranih direktnih investicija u državama Zapadnog Balkana. U najvećoj meri pogođene su Hrvatska i Srbija. Nova privatizaciona agenda u periodu posle izbijanja globalne finansijske krize dovodi do privremenog rasta priliva stranih direktnih investicija na nivou regiona, u 2011. godini. U Srbiji je privatizacija dva javna preduzeća poput „Telekom Srbija“-a i „JAT“-a planirana da se sprovede do 2018. godine. Vlada Bosne i Hercegovine računala da će u periodu od 2012. do 2013. godine ostvariti prihod u vrednosti od 5 milijardi dolara po osnovu prodaje svog vlasništva u 25 velikih kompanija. Vlada Hrvatske nameravala je da sprovede privatizaciju po osnovu manjinskog državnog vlasništva u preko 600 kompanija, i većinskog vlasništva u više od 60 kompanija (United Nations Conference on Trade and

⁷⁵Bartlett, W. & Prica,.: *The Variable Impact of the Global Economic Crisis in South East Europe*, LSEE Paperson South East Europe, London, LSE, 2012, str. 44-60

⁷⁶Jaćimović, D.,: *Increasing effectiveness of FDI might improve the Competitiveness in Western Balkan Region*, Book of proceedings: Economic and Social development, Varazdin Development and Entrepreneurship Agency and Faculty of Commercial and Business Sciences, Volume II, 2012, str.15.

Development, World Investment Report 2012: Towards a New Generation of Investment Policies, World Investment Report 2013: Global Value Chains: Investment and Trade for Development). Međutim, mnogi od ovih planova nisu realizovani na način na koji su planirani odnosno, nisu ostvarene dinamike priliva stranih direktnih investicija.

Usled smanjenog investiranja od strane Evropskih država, u bivših republika dolazi do pada priliva SDI i tokom 2012. godine. U Srbiji je iste godine došlo do značajnog odliva stranih direktnih investicija. Faktor koji je delimično doprineo smanjenju priliva stranih direktnih investicija u državama regiona jeste taj da su glavni investitori u ovom regionu države članice Evropske unije, kod kojih se negativni efekti svetske ekonomske i finansijske krize osobito odražavaju na investicije u zemljama Jugoistočne Evrope. Veliki globalni investitori poput Sjedinjenih Američkih Država, Japana i Kine nisu i značajni investitori u ovom delu Evrope. Osim toga, strane direktne investicije u zemljama regiona pretežno su bile usmerene u sektor usluga, odnosno u bankarstvu, telekomunikacijama, trgovini i poslovima sa nekretninama. Manji broj investicija bio je usmeren u turizam i izvozno orijentisane usluge. Strane direktne investicije u industrijskom sektoru republika bivšeSFRJ , bile su značajno manje u poređenju sa investicijama ostvarenim u sektoru usluga.

U 2013. godini došlo je do porasta priliva stranih direktnih investicija u region Balkana zahvaljujući privatizaciji preostalih državnih preduzeća u sektoru usluga. L.P.“ preuzima „Srpske kablovske mreže - SBB/Telemach“, a nacionalna avio kompanija Ujedinjenih Arapskih Emirata postaje vlasnik 49% kapitala srpske avio kompanije „JAT“ (United Nations Conference on Trade and Development, World Investment Report 2014: Investing in the SDGs: An Action Plan). Za razliku od prethodnih godina, strani investitori, privučeni niskim troškovima proizvodnje i mogućnošću pristupa tržištima Evropske unije, tokom 2014. godine počinju da investiraju u proizvodne delatnosti na nivou zemalja regiona. Među deset najvećih greenfield projekata u zemljama u tranziciji tokom 2014. godine, jesu i projekti u Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini, Makedoniji i Srbiji. Greenfield investicije su značajne, jer pružaju mogućnost otvaranja novih radnih mesta. Projekatitalijanske kompanije „Terna” u Crnoj Gori, u oblasti prenosa električne energije, vredan je 1 milijardu dolara, i treba da obezbedi 292 radna mesta. Investicija kineske kompanije „Hareon Solar Technology” u izgradnju solarnih elektrana u Bosni i Hercegovini, vredna je

636 miliona dolara i omogućuje otvaranje 306 novih radnih mesta. Projekat kineske kompanije „Weibo Group” usmeren je na izgradnju kompleksa tekstilnih proizvodnih objekata u Makedoniji. Vredan je 400 miliona dolara, i obezbeđuje otvaranje 4.500 novih radnih mesta. Investicija švedske kompanije „Ikea” u Srbiji, vredna 373 miliona dolara usmerena je u oblast maloprodaje, i omogućuje 2.789 novih radnih mesta.⁷⁷

Tokom 2015. godine strane direktne investicije pretežno su usmerene sektor industrije. Glavni investitori u regionu potiču iz evropskih država, ali i pojedinih zemalja u razvoju među kojima su najznačajniji Ujedinjeni Arapski Emirati i Narodna Republika Kina.

3.4 Efekti investicija na uvoz i izvoz

Investicije mogu prouzrokovati mnogobrojne i višestruke efekte u zemlji domaćinu. Najznačajniji efekti se odnose na zaposlenost, spoljnu trgovinu i platni bilans, pri čemu se oni međusobno prepliću i kreiraju mrežu uticaja. U modernoj razvojnoj etapi, SDI imaju ulogu ključnog razvojnog faktora. One uz međunarodnu trgovinu postaju osnovni mehanizam globalizacije svetske privrede odnosno poslovanja preduzeća.⁷⁸

Pozitivni efekti investicija se ogledaju u pokretanju privrednog razvoja zemalja u razvoju i država u tranziciji. Osnovna odlika ovih zemalja je nestašica kapitala, koji je neophodan za generisanje ekonomskog prosperiteta. U odnosu na zajmovni kapital, strane investicije ne zahtevaju vraćanje glavnice i kamata, pri čemu utiču na poboljšanje stanja platnog bilansa, rast bruto domaćeg proizvoda i stabilizaciju inflacije. Pozitivni efekat se dalje ogleda kroz smanjenje stope nezaposlenosti i povećanje raspoloživog dohotka stanovništva, usled angažovanja lokalne radne snage u filijalama. Ovo utiče na bolje prilive u zdravstvene i penzione fondove, ali i budžete lokalnih zajednica. Kako bi se omogućilo pokretanje novog biznisa u inostranstvu, neophodno je omogućiti transfer tehnologija u zemlju domaćina. Transfer tehnologija kao pozitivan efekat stranih investicija odnosi se ne samo na tehnička

⁷⁷United Nations Conference on Trade and Development, World Investment Report 2015: Reforming international Investment Governance, 2016, str. 65-69

⁷⁸Bjelic, P.M., Gajic, D., Bakic, D., Popovic, I. & Gnjatovic, M. :Svetska privreda u informatičkoj eri, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd 2002, str. 29

znanja, već i na veštine iz oblasti marketinga i menadžmenta čime se unapređuje način poslovanja nacionalne ekonomije u celini, što u krajnjoj instanci doprinosi rastu konkurentnosti celokupne privrede. Strane investicije doprinose i boljem snabdevanju domaćeg tržišta putem novoizgrađenih kapaciteta, dok se viškovi izvoze, čime se poboljšava imidž zemlje domaćina. Bubnjević, ukazuje da se putem stranih investicija, omogućava da se privreda zemlje domaćina oprobava u industrijama sa visokim fiksnim troškovima i većim nivoom proizvodnje.⁷⁹ Grigorova ukazuje na tri načina manifestovanja uticaja investicija na zemlju domaćina koji se ostvaruju:⁸⁰

- 1) stimulisanjem razvoja u zemlji kroz rast BDP-a, rast kapitala i izvoznih kapaciteta,
- 2) unapređenjem transfera tehnologije i knowhow-a u zemlji domaćinu; i
- 3) razvojem infrastrukture uz uvažavanje ekoloških principa.

Aitken takođe ukazuje na pozitivne uticaje stranih investicija, pri čemu zastupaju stanovište da multinacionalne kompanije deluju kao katalizator za domaće izvoznike.⁸¹ Ovo dejstvo se ogleda u tome da multinacionalne kompanije kroz izvoz svojih proizvoda na inostrana tržišta mogu uticati i navesti domaće kompanije da krenu istim pravcem. Pozitivan uticaj stranih investicija se ogleda i u povećanju kvaliteta postojećih, ali i razvoju novih inputa.⁸²

Zahvaljujući stranim investicijama, tražnja za inputima koju su kreirali inostrani investitori, postaje dostupna i domaćim kompanijama. Bengoa & Sanchez-Robles ukazuju da strane investicije doprinose unapređenju komunikacione i transportne mreže čime pojednostavljaju procese proizvodnje i distribucije sirovina koje se nalaze u zemlji domaćinu.⁸³ Podsticanjem akumulacije kapitala u zemlji domaćinu, strane investicije pozitivno deluju na ekonomski rast.⁸⁴ Ukoliko su strane investicije efikasnije ili produktivnije u odnosu na domaće investicije, one mogu podstaći ekonomski rast. Barrell & Pain ukazuju da se pozitivni uticaji stranih investicija ogledaju i kroz uticaje na performanse zemlje domaćina,

⁷⁹Bubnjevic, D. :Efekti stranih direktnih investicija po zemlju domacina, Naučnostručni časopis, Skola biznisa br.4. Visoka poslovna škola strukovnih studija, Novi Sad, 2009, str. 70-79

⁸⁰Grigorova, V. : *FDI in Industry in Bulgaria*, Sofia, Bulgarian Academy of Sciences, 2007, str. 136-142

⁸¹Aitken, B., Hanson, G. H. & Harrison, A. E. : *Spillovers, foreign investment, and Export behavior*. Journal of International Economics, 43(1- 2), 1997. str. 103-132.

⁸²Rodriguez-Clare, A. : *Multinationals, Linkages, and Economic Development*, The American Economic Review, 86(4), 1996, str. 852-873.

⁸³Bengoa, M. & Sanchez-Robles, B.: Foreign direct investment, economic freedom and growth: new evidence from Latin America. European journal of political economy, 19(3), 2003, str. 529-545.

⁸⁴Borensztein, E., de Gregorio, J. & Lee, J. W.: *How does foreign direct investment affect economic growth?* Journal of international Economics, 45(1), 1998, str. 115-135.

pre svega putem međunarodnog transfera tehnologije iznanja kroz strane investicije. Aktivnosti multinacionalnih i transnacionalnih kompanija, uticale su na dinamičan rast investicija, pri čemu ove kompanije igraju značajnu ulogu u globalnom investiranju i tokovima stranih investicija. Pored pozitivnih efekata u literaturi se navode i negativni efekti po osnovu stranih investicija. Bubnjević ukazuje da je jedan od argumenata protiv stranih investicija eksploatacija radne snage, pri čemu transnacionalne kompanije koje se bave radno-intenzivnim delatnostima, odlučuju da plasiraju kapital u državama sa najnižim nadnicama. Pod uticajem stranog kapitala naročito kada su u pitanju strane investicije, privreda se razvija prema potrebama i interesima stranaca, a ne vodi se računa o nacionalnim ciljevima ekonomskog i društvenog razvoja.⁸⁵ U nedovoljno razvijenim zemljama, posebno se ističe problem u pogledu obezbeđivanja transparentnosti tržišta. Ovo predstavlja poseban izazov za državnu upravu i druga vladina tela, imajući u vidu da naročito u početnim godinama poslovanja, ekonomski moćne kompanije mogu eliminisati konkurenciju i iskoristiti dominantan položaj na tržištu. Kao negativni efekti javljaju se i preliivanja akumulacije zemlje domaćina u inostranstvo putem transfera profita iz filijale u matičnu kompaniju. Transfer profita ima za posledicu narušavanje bilansa plaćanja što može dovesti do neutralisanja inicijalnih pozitivnih efekata koji nastaje prilivom kapitala.

Posebna pažnja istraživača po pitanju direktnih efekata stranih investicija usmerena je na ispitivanje efekata na spoljnu trgovinu, pri čemu su razvijene teorije koje se bave ovim pitanjem.⁸⁶ Teorija supstitucije razmatra pitanje povezanosti stranih investicija i izvoza, odnosno kako strane investicije utiču na izvoz iz matične zemlje u zemlju domaćina. Mundell zastupa tvrdnju da su strane investicije savršeni supstituti izvozu, navodeći još 1968. godine da porast odliva stranih investicija doprinosi smanjenju izvoza iz matične zemlje u zemlju domaćina.⁸⁷ Stanovište Goldenberga & Kelima se razlikuje od prethodnog, s obzirom da oni navode da je strane investicije moguće posmatrati i kao supstitut i kao komplement izvozu. Ovo stanovište se zasniva na tome da neki tokovi stranih investicija

⁸⁵Jovanovic Gavrilovic, P.: *Međunarodno poslovno Rnansiranje*, Ekonomski fakultet, Beograd, 2004

⁸⁶Vasyechko, O. A Review of FDI Theories: An Application for Transition Economies, *International Research Journal of Finance and Economics*, Issue 89, 2012, str. 118-137.

⁸⁷Đorđević, A. Transnaoionalne kompanije i efekti njihovog poslovanja na privredu Srbije. *Bankarstvo*, 1/2015, 2015, str. 48- 77.

dovode do rasta, a neki do pada trgovine. Kritike teorije supstitucije se zasnivaju na stanovištu da strane investicije ne mogu biti savršen supstitut izvozu, kao i da prilivi stranih investicija doprinose rastu trgovine poluproizvodima koji se koriste u proizvodnji u zemlji domaćinu. Pored teorije supstitucije, kasnih 1970-ih godina razvijena je teorija komplementarnosti. Ovu teoriju je razvio Kojima koji navodi da strane investicije utiču na povećanje trgovine i bogatstva putem promovisanja izvoza kako matične tako i zemlje domaćina. Teorija komplementarnosti se zasniva na stanovištu da strane investicije dolaze iz onih sektora koji nisu konkurentni u matičnoj zemlji, ali da potencijalno imaju konkurentsku prednost u zemlji domaćinu, u zavisnosti od različitog nivoa privrednog razvoja zemalja. Efekti stranih investicija na spoljnu trgovinu variraju u zavisnosti od namene date investicije. Povoljni efekti sepostizu kada strane investicije predstavljaju supstitut za uvoz, dok će efekti biti nepovoljniji ukoliko se investicija preduzima radi prodaje proizvoda na tržištu zemlje domaćina, pri čemu proizvodnja u velikoj meri zavisi od uvoza inputa iz drugih zemalja.⁸⁸ Dunning & Lundan ukazuju da indirektni uticaji predstavljaju dopunu direktnim efektima stranih investicija na spoljnu trgovinu zemlje domaćina i ogledaju se u efektima prelivanja (spillover). Kako bi efekat bio okarakterisan kao efekat prelivanja, preduslov je taj da strani investitor ne može da ga prisvoji i učini delom svoje poslovne prakse. Efekti prelivanja podrazumevaju uticaj stranih kompanija na domaće dobavljače (vertikalni efekti unazad), na domaće distributere (vertikalni efekti unapred), na lokalna preduzeća iz iste grane (horizontalni uski efekti) i na lokalna preduzeća iz drugih grana (horizontalni široki efekti). Transnacionalne kompanije (TNK) kao nosioci stranih investicija, kreiraju tražnju za proizvodima i uslugama domaćih dobavljača i distributera, i brojnih drugih preduzeća koja u interesu strane kompanije obavljaju određene poslove. Kreirajući tražnju, kroz postavljanje visokih standarda, kao i kroz procese transfera znanja, obuke i tehnicke podrške i pomoci, transnacionalne kompanije doprinose razvoju domaćih preduzeća, poboljšavaju kvalitet njihovih proizvoda, čime utiču na unapređenje njihove konkurentnosti, a samim tim i na izvoz. Efekti stranih investicija na izvoz zavise od strukture investicija, tj. od karakteristika poput sektorske distribucije, oblika stranih investicija (vertikalne, horizontalne i konglomeratske) i tipa stranih investicija prema načinu preduzimanja (grinfild, braunfild, merdžeri i akvizicije).

⁸⁸ Ibidem, str. 86

3.5. Javna potrošnja i prosečne zarade u zemljama regiona

Socijalna kohezija je u zemljama Zapadnog Balkana izložena stalnim rizicima. Slaba socijalna država i dugogodišnja teška ekonomska situacija stvaraju nestabilno okruženje koje može da dovede u pitanje održiv razvoj društava Zapadnog Balkana. Važna uloga savremene države je da učestvuje u obezbeđenju socijalne zaštite i socijalne sigurnosti za svoje građane. Aktivnosti države u socijalnom sektoru – u domenu novčanih davanja i naknada, zdravstvene zaštite, obrazovanja, stanovanja i usluga socijalne zaštite, najčešće su aktivnosti koje država sprovodi kako bi osigurala što povoljniju klimu među svojim stanovništvom. Ciljevi države objedinjeni pojmovima pravičnosti i efikasnosti su višestruki, od smanjenja siromaštva i nejednakosti, ujednačavanja potrošnje tokom životnog ciklusa, do zaštite od rizika kao što su nezaposlenost, invaliditet i bolest.⁸⁹ Među osnovnim dilemama je pitanje da li i koliki deo obrazovanja, zaštite i sigurnosti treba da se obezbeđuje uz pomoć državnih i/ili društvenih institucija? Ovo je par excellence ideološko pitanje, povezano sa generalnim uverenjima o prevelikoj ili nedovoljnoj ulozi države (libertarijanci versus demokratski socijalisti, na primer). U meri u kojoj su prihvaćene teorije o nesavršenosti tržišta u socijalnom sektoru ova dilema se bar jednim delom pretvara u tehničko pitanje, a njeno sveukupno razrešenje zavisi prvenstveno od ideološkog diskursa odgovarajućih ciljeva koje jedno društvo definiše, između ostalog i u sferi pravičnosti.⁹⁰ Mnoge evropske zemlje su se u ustavu odredile kao socijalne države ili eksplicitno (Nemačka, Francuska, Španija, Slovenija, Hrvatska) ili implicitno, detaljno opisujući obaveze države u socijalnom sektoru u kontekstu socijalnih prava (na primer Švedska).

Povećanje efikasnosti kroz obuzdavanje i smanjenje rashoda u okviru javnih sistema – pomeranje težišta od univerzalnih ka davanjima koja se dodeljuju uz proveru materijalnog stanja; promene u javnom penzijskom sistemu (produženje radnog staža i starosne granice za penzionisanje, izjednačenje uslova za muškarce i za žene, rigorozniji uslovi za sticanje prava na invalidske i beneficirane penzije, promena indeksiranja i načina obračuna penzija),

⁸⁹Briggs, A. : *The welfare state in historical perspective*, European Journal of Sociology, II, 1961

⁹⁰Stiglitz, J. *Ekonomija javnog sektora*, Ekonomski fakultet, Beograd, 2013

promene u modelima finansiranja javnog zdravstva i obrazovanja radi povećanja efikasnosti (kapitacija, dijagnostički srodne grupe); Povećanje efikasnosti kroz unapređenje kvaliteta usluga (na primer izmene u sadržaju i u programima obrazovanja, obezbeđenje kontinuiranog obrazovanja profesionalaca, unapređenje minimalnih standarda, formulisanje različitih vrsta protokola međusektorske saradnje...).

Izazovi i pritisci na javne finansije koji su nametali reforme u prošlosti velikim delom su relevantni i za budućnost države socijalne ravnoteže. U literaturi se među najvažnijim izazovima navode globalizacija, integracioni procesi, demografske promene, a pre svega starenje stanovništva, porast očekivanja potrošača, promene u porodičnoj strukturi i promene na tržištu rada.⁹¹ Kao novi izazovise ističu nejednakost, posebno globalna nejednakost među pojedincima na svetskom nivou i migracije, uključujući i izbeglištvo koje poslednjih godina dobiva gotovo nesagledive razmere.⁹²

3.5.1. Javna potrošnja i zarade u Crno Gori

Zemlje u tranziciji, kojima pripada i Crna Gora, često su odobravale kreditna sredstva kojima su održavani veliki ekonomski sistemi, čije bi propadanje značilo veliki gubitak ekonomskog potencijala zemlje. Takođe, pozajmice su često motivisane i socijalnim razlozima kao i potrebom saniranja velikih sistema do završetka procesa privatizacije. Sredstva nisu data kao bespovratna već kao krediti koje država nakon sanacije dužnika naplaćuje i ta naplata se iskazuje kao poseban oblik prihoda. Analitičko sređivanje podataka u delu sintetičkih računa izvršeno je po vrsti korisnika kredita koji je obezbeđivala država. Donacije u delu sintetičkih računa razvrstane su na tekuće i kapitalne. Transferna davanja namenjena su potrebama konsolidacije i iskazana po institucijama koje obezbeđuju transfere. Na taj način omogućena je istovremenost evidentiranja transakcije kao primitak i kao izdatak. Pozajmice i krediti su na sintetičkim računima iskazani kao domaći i inostrani. Značaj upravljanja javnom potrošnjom vezan je za ulogu vlade koju su

⁹¹Castles, F., *The Future of the Welfare State: Crisis Myths and Crisis Realities*, New York: Oxford University Press, 2004, str. 224-250

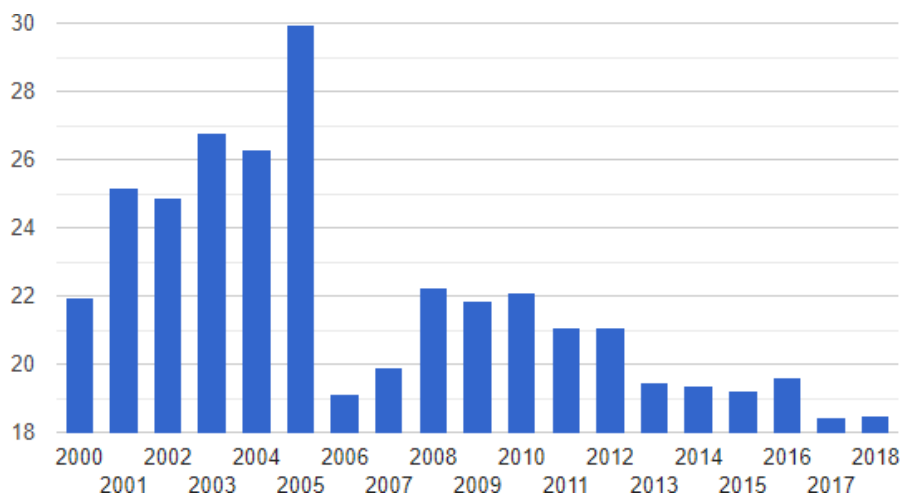
⁹²Gilbert, N., & Terrell, P., *Dimensions of social welfare policy*, Boston: Allyn & Bacon, 2010

joj dodelili njeni građani. Vlada ima obavezu da na odgovarajući način prikupi sredstva, raspodeli i koristi sredstva na odgovoran, efikasan i delotvoran način. Upravljanje javnom potrošnjom je samo jedan, ali ipak ključni instrument vladine politike koji se realizuje preko nacionalnog budžeta.⁹³ Neophodno je odgovoriti na pitanja: šta treba uraditi i na koji način to uraditi. Upravljanje javnim izdacima generalno mora zadovoljiti tri osnovna cilja: održavanje ukupne fiskalne discipline, alokaciju sredstava u skladu sa prioritetima vlade i promovisanje efikasnog pružanja usluga. Fiskalna disciplina u vezi je sa ograničenjima u potrošnji na nivou potrošačke jedinice, a koja se odnose na pojedinačno iskazane izdatke. Alokacija sredstava zahteva: uspostavljanje prioriteta unutar budžeta u skladu sa prioritetima vlade, prebacivanje sredstava na nove prioritete, prebacivanje sredstava sa manje produktivnih na više produktivne aktivnosti. Promovisanje efikasnog pružanja usluga predstavlja tehničku ili operativnu efikasnost korišćenja budžetskih sredstava, ili pružanja usluga po najnižim troškovima. To podrazumeva: fiskalnu disciplinu kao opštu kontrolu nad izdacima, alokacijsku efikasnost između potrošačkih jedinica u delu pojedinih izdataka, programa i projekata i tehničku efikasnost koja se odnosi na operativni nivo izvršenja budžeta i zavisi od načina implementacije programa unutar potrošačke jedinice. Javni prihodi u prvom kvartalu 2018. godine iznosili su 365,8 mil. € ili 8,3% procenjenog BDP-a (4.397,7 mil. €). U odnosu na uporedni kvartal 2017. godine naplata prihoda je viša za 33,5 mil. € ili 10,1%, najvećim delom kao rezultat povećanja poreskih prihoda (porezi i doprinosi) za 32,2 mil. €, odnosno za 21,2%. U ovoj kategoriji najviše su povećani prihodi od: poreza na dodatu vrednost za 13,5 mil. €, doprinosa 5,9 mil. € i poreza na dobit pravnih lica 4,9 mil. €. U odnosu na plan, prihodi su niži za 7,2 mil. € ili 1,9%. Javna potrošnja u prvom kvartalu 2018. godine iznosila je 440,1 mil. € ili 10,0% BDP-a, i povećana je za 32,7 mil. € ili 8,0% u odnosu na uporedni period prethodne godine. Javna potrošnja je povećana zbog većih transfera institucijama, pojedincima, nevladinom i javnom sektoru u iznosu od 15,8 mil. €, i većeg izdvajanja za kapitalni budžet u iznosu od 5,8 mil. €. U odnosu na plan javna potrošnja je niža za 27,6 mil. € ili 5,9%.

⁹³Blečić, M. , „Dostignuti nivo makroekonomske stabilnosti u funkciji privrednog razvoja Crne Gore“, „Akcionar“- časopis za ekonomska pravna pitanja korporativne privrede, br.1-2, godina IV, Cetinje, 2006

Deficit javnih finansija na kraju prvog kvartala 2018. godine iznosio je 74,3 mil. € ili 1,7% BDP-a, i niži je za 0,8 mil. € u odnosu na deficit ostvaren u istom periodu prethodne godine. U odnosu na plan deficit je niži za 20,5 mil. € ili 21,6%.

Grafikon br. 3. Javna potrošnja u Crnoj Gori u odnosu na BDP

Izvor: GlobalEconomy. Com, 2018

Ukupni izdaci budžeta za prvi kvartal 2018. godine iznosili su 397,5 mil. € ili 9,0% procenjenog BDP-a za 2018. godinu (4.397,7 mil. €), što je za 29,4 mil.€ ili 8,0% više u odnosu na isti period prethodne godine. U odnosu na plan izdaci su niži za 39,8 mil. € ili 9,1%. U strukturi izdataka, tekući budžetski izdaci, ostvareni su na približno istom nivou u odnosu na planirane, dok je Kapitalni budžet realizovan ispod plana usled slabijeg intenziteta izvođenja radova u zimskom periodu, što će biti nadomešteno u narednim mesecima. U odnosu na prethodnu godinu sredstva planirana za realizaciju kapitalnih projekata ostvarena su za 5,8 mil.€ više.

EK je prognozirala da će javni dug Crne Gore u 2017. godini iznositi 69,5 odsto BDP-a, a u narednoj 73,2 odsto. U 2018. godini EK očekuje povećanje duga Crne Gore na 74,9odsto. Javni dug Crne Gore je na kraju 2016. godine iznosio 2,54 milijarde eura ili 67,5 odsto BDP-a. Prosečna zarada (bruto) u februaru ove godine u Crnoj Gori iznosila je 785 eura, dok je prosečna zarada bez poreza i doprinosa (neto) iznosila 523 eura, saopšteno je izMONSTAT-a. Prosečna neto zarada u februaru u odnosu na januar zabeležila je pad od 0,2 odsto, dok je prosečna neto zarada u februaru 2020. godine u odnosu na isti mesec

prethodne godine zabeležila rast od 1,8 odsto. Po sektorima delatnosti prosečne zarade bez poreza i doprinosa u februaru u odnosu na prethodni mesec zabeležile su rast u sledećim sektorima delatnosti: obrazovanje (2,3 odsto), administrativne i pomoćne uslužne delatnosti (1,9 odsto), državna uprava i odbrana (1,7 odsto), prerađivačka industrija (1,7 odsto), snabdevanje vodom, upravljanje otpadom (1,2 odsto), poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo (1,1 odsto), snabdevanje električnom energijom (jedan odsto), vađenje ruda i kamena (0,7 odsto), zdravstvena i socijalna zaštita (0,5 odsto), umetnost zabava i rekreacija (0,5 odsto). Socijalni partneri u Crnoj Gori podržali su predlog Vlade Crne Gore da minimalna zarada iznosi 222 eura, a do kraja godine će nastaviti pregovore o njenom povećanju do ciljanog iznosa, odnosno 50 posto prosečne plate.

3.5.2 Javna potrošnja i zarade u BiH

U pogledu kompozicije najveći deo ukupne javne potrošnje odnosi se na tekuću potrošnju, kojom opet dominiraju izdvajanja za socijalne transfere i izdvajanja za plate i druge naknade zaposlenih. U analiziranom periodu obe ove kategorije izdvajanja rasle su brže u odnosu na ukupnu javnu potrošnju. Poseban je fokus usmeren na kategoriju potrošnje, „izdvajanja za robe i usluge“ za koju smo utvrdili da je znatno viša u Federaciji BiH u odnosu na Republiku Srpsku. Funkcionalno posmatrano, potrošnja na generalne javne usluge u FBiH u komparaciji sa zemljama regije je dosta visoka. Izdvajanja su visoka i kada se radi o javnom redu i sigurnosti i socijalnoj zaštiti. Slična je situacija i sa izdvajanjima za zdravstvo i obrazovanje. Uprkos relativno visokom nivou javne potrošnje i uprkos još uvek niskom kvalitetu infrastrukture, FBiH (sa izuzetkom Hrvatske) ima, u odnosu na analizirane zemlje, najniži nivo kapitalnih izdataka, što jasno potvrđuje orijentaciju na tekuću potrošnju.

Pre prelaska na analizu kretanja prihoda i potrošnje sektora države, neophodno je najpre dati kratak osvrt na specifičnosti strukture ovog sektora u BiH. Prema nivoima vlasti ovaj sektor, pored institucija na državnom nivou, čine dva entiteta (Federacija BiH i Republika Srpska) i Brčko distrikt BiH. Jasna je asimetrija strukture upravljanja u dva entiteta. Na jednoj strani imamo Federaciju BiH koja je podeljena na 10 kantona od kojih svaki ima izvršne,

zakonodavne i sudske strukture upravljanja. Kantoni se dalje dele na 79 opština. Pored značajnog stepena decentralizacije, podela kompetencija između kantona i Federacije BiH u mnogim aspektima nije najjasnija, što značajno otežava upravljanje. Na drugoj stranije entitet Republika Srpska sa znatno višim stepenom centralizacije. Ovaj entitet je podeljena 63 opštine. Asimetrija između dva entiteta evidentna je i kod strukture vanbudžetskih fondova koji ulaze u sektor države. U Republici Srpskoj postoji 6 vanbudžetskih fondova (penzioni fond, fond za zapošljavanje, zdravstveni fond, dečiji fond, fond cesta, fond autocesta). U Federaciji BiH, kao rezultat izražene decentralizacije, imamo čak 35 vanbudžetskih fondova (1 penzioni fond, 11 fondova za zapošljavanje, 11 fondova zdravstva, 11 fondova za ceste i 1 fond za autoceste).

Tabela br. 12: Opšte javne usluge kao % učešće u rashodima i izdacima

(za 2014. godinu)

Nivoi u BiH	Opšte javne usluge	Ostale opšte vladine usluge	Zajedničke i komunalne službe	Ekonomske usluge	Ostala potrošnja
FBiH (bez kantona)	51%	6%	36%	7%	0%
RS	6%	15%	36%	9%	33%
BD	21%	12%	53%	5%	9%
BiH	18%	69%	3%	6%	3%
BiH (konsolidovano za 4 nivoa)	29%	21%	31%	7%	12%

Izvor: kalkulacija autora na osnovu Dokumenta okvirnog budžeta za: FBiH (2015-2017), RS (2015-2017), BiH (2014-2016); Brčko Distrikt (Budžet 2014)

U Distriktu Brčko BiH trenutno postoje dva vanbudžetska fonda (fond zdravstva i fond zapošljavanja). Javni budžetski aranžmani odražavaju ovde navedene specifičnosti. Udio državne potrošnje u BDP-u opao je na oko 46% u 2011. godini, ali ne kao rezultat smanjenja potrošnje, nego kao rezultat promene u BDP-u. Značajni deficiti u periodu 2008.

- 2011. godine rezultirali su osetnim povećanjem javnog duga, sa 7,4 milijarde KM u 2008. godini na gotovo 10 milijardi KM na kraju 2011. godine.

Iako je javni dug još uvek održiv, treba imati u vidu da je prostor za njegovo dalje finansiranje vrlo limitiran. Država nema pristup inostranom finansiranju (osim

međunarodnih finansijskih institucija). Takođe su limitirane i mogućnosti finansiranja duga na domaćem tržištu.

Iz tabele 12. vidljivo je da oko 30% konsolidovanog budžeta za BiH odlazi na opšte javne usluge. Međutim, postoji nelogičnost u procentu koji pokazuje nivo Republike Srpske (izuzetno nizak) i nivo Federacije Bosne i Hercegovine (izuzetno visok). Naime, ako se posmatraju opšte javne usluge u RS-u, uočljivo je da samo 6% budžeta odlazi na iste, dok je ostala potrošnja 33% (u njoj je uključen i dug), dok u FBiH na opšte javne usluge odlazi 51%, dok ostale potrošnje praktično i nema. Naime, postoji različita statistička klasifikacija između različitih nivoa vlasti u BiH, te su uočljive velike razlike. Klasifikacije bi trebalo uskladiti i unaprediti, kako bi bile uporedive.

Prema podacima Agencije za statistiku BiH, najniža prosečna neto plata u oktobru bila je u pružanju smještaja, te pripremi i usluživanju hrane i iznosila je 551 KM, u građevinarstvu 592 KM, dok je prosečna neto plata u administrativnim i pomoćnim uslužnim djelatnostima iznosila 618 KM. U proizvodnji i snabdevanju električnom energijom, plinom, parom i klimatizaciji prosečna neto plata u oktobru iznosila je 1.440 KM, u finansijskim i delatnostima osiguranja 1.405 KM, a u sektoru informacija i komunikacija iznosila 1.294 KM. Prosečna mjesečna bruto plata u BiH u oktobru iznosila je 1.379 KM i nominalno je viša za 4,1 posto u odnosu na isti mjesec prošle godine, te viša za tri posto u odnosu na decembar 2017. Prosečna neto plata u BiH prvi put je prešla 800 KM u decembru 2009. godine kada je iznosila 802 KM. Varirala je do marta 2011. godine kada je bila 818 KM i do danas nije bila niža od 800 KM.

3.5.3. Javna potrošnja i zarade u Hrvatskoj

Kao što se može videti iz podataka Državnog Zavoda za Statistiku, najveći deo javne potrošnje odnosi se na državni budžet, ali vrlo značajan deo otpada i na nacionalne fondove mirovinsko-invalidskog i zdravstvenog osiguranja, te nekoliko ostalih fondova i javno preduzeće "Hrvatske vode". Budžeti lokalne samouprave ne zahvataju tako veliki deo javnog novca (samo oko 12 posto). Na temelju analiziranih podataka lako se može zaključiti da u finansiranju javne potrošnje u Hrvatskoj relativno mali udeo imaju porezi na

dohodak i dobit, ali je istovremeno veliki udeo posrednih poreza – poreza na dodanu vrednost i trošarina. Sve to sugerise da se kreatori javnih politika u Hrvatskoj u velikoj meri oslanjaju na regresivne oblike oporezivanja, koji snažnije opterećuju građane slabije dohodovne sposobnosti. Kako bismo mogli uporediti visinu i strukturu javne potrošnje u Hrvatskoj s drugim članicama Europske unije, koristit ćemo podatke Eurostata. Podaci o rashodima opšte države klasifikovani su prema socioekonomskim funkcijama (COFOG), a poslednji podaci dostupni su za 2016. Tako je u 2016. ukupna javna potrošnja u Hrvatskoj, prema međunarodno uporedivoj metodologiji ESA 2010, iznosila 164,6 milijardi kuna ili 47,1 posto BDP-a u toj godini. Takav udeo javne potrošnje u BDP-u ne samo da je veći od onog u uporedivim zemljama - u Slovačkoj je 41,5 posto, u Estoniji 40,6 posto, u Češkoj 39,4 posto, u Rumuniji samo 34 posto BDP-a - nego je veći i od proseka EU 28 (46,3 posto).

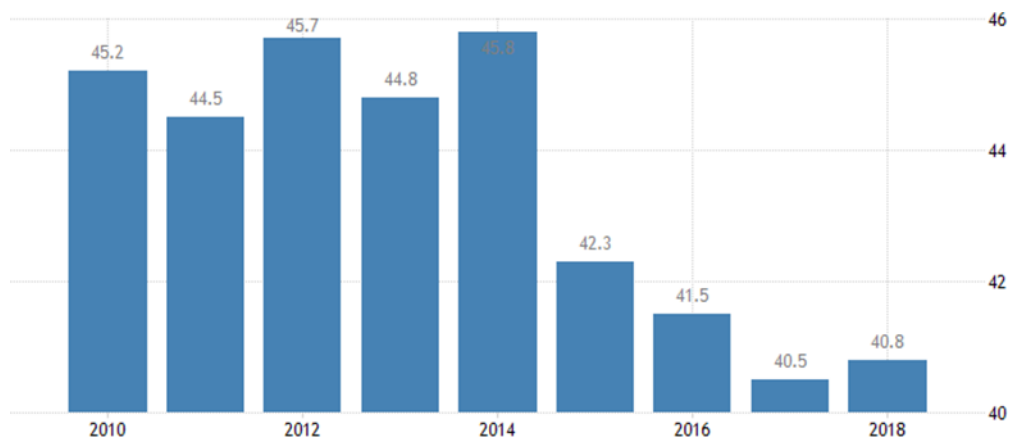
Zapravo, samo nekoliko zemalja EU ima veći udeo javne potrošnje u BDP-u, a radi se o redom starim članicama poput Švedske, Danske, Finske ili Francuske, čije su javna administracija i institucije na relativno visokom nivou (za razliku od hrvatskih), pa građanima i privredi isporučuju zadovoljavajuće usluge (vrednost) za prikupljena sredstva poreskih obveznika. Kada pogledamo strukturu javne potrošnje u Hrvatskoj, možemo videti da je najveći dio, 31 posto ili više od 51 milijardu kuna godišnje, odlazi na funkciju “socijalna zaštita”, kojoj pripadaju penzije, naknade za bolovanja, invalidnost, tuđu negu i za nezaposlene, dečji doplatak i slično.

Na funkciju “opšte javne usluge”, koju dominantno čine rashodi za izvršna i zakonodavna tela države te troškovi javnog duga (kamate) odlazi 18,6 posto ili 30,6 milijardi kuna. Funkcija “zdravlje” (troškovi bolničkog lečenja, lekova, ostalih medicinskih proizvoda itd.) na trećem je mestu s učešćem od 13,9 posto ili 23 milijarde kuna godišnje.

Na funkciju “ekonomski poslovi” (koja uključuje troškove razvoja, regulacije i nadzora različitih tržišta, troškove navodnjavanja i pošumljavanja površina, troškove gradnje i održavanja saobraćajne infrastrukture i komunikacijskih sistema itd.) otpada 11,3 posto ili 18,6 milijardi kuna. Na petom je mestu obrazovanje s učešćem od 10,3 posto u javnoj potrošnji, zatim javni red i bezbednost s 4,9 posto itd. Tako možemo da zaključimo da su javni izdaci za socijalnu zaštitu osetno manji u Hrvatskoj (za više od 4 postotna boda BDP-a) nego što je to prosek u EU.

Ipak, detaljnijim uvidom u podatke može se videti da čak 11 zemalja ima niže izdatke nego Hrvatska dok prosek, zapravo, podižu bogate zemlje (Finska, Francuska i Danska) koje mogu finansirati natprosečna izdvajanja za socijalnu zaštitu. Kad bi izdvajanja za funkciju opštih javnih usluga doveli na nivo proseka EU, otvorio bi se prostor s više od 10 milijardi kuna (2,8 posto BDP-a) koje bi Vlada mogla iskoristiti za značajno poresko rasterećenje privrede ili ih, preusmeriti za finansiranje nekih drugih socioekonomskih funkcija.

Grafikon br.4. Javna potrošnja u Hrvatskoj u odnosu na BDP

Izvor: EUROSTAT, 2017

Javnu potrošnju u Evropskoj uniji karakteriše trend dugoročnog rasta. Naime, prosečna javna potrošnja u Evropskoj uniji povećala se sa 3.7 milijardi evra u 1995. godini na 6.9 milijardi evra u 2016. godini. Istovremeno, udeo javne potrošnje u BDP-u smanjio se s 51% u 1995., na 46% u 2016. godini, ali je još uvek jako visok. Osim kretanja ukupnog nivoa javne potrošnje zanimljivo je proučiti i kretanje pojedinih vrsta javnih rashoda. Prema podacima Ministarstva finansija Republike Hrvatske ukupni javni rashodi u 2002. godini iznosili su 74,2 milijarde kuna dok su u 2015. godini iznosili 118,6 milijardi kuna, te time bili veći za čak 59,8% u odnosu na 2002. godinu. Što se tiče učešća javne potrošnje u BDP-u, vidljiv je pad istog u promatranom razdoblju. Ako se Hrvatska uspoređi s prosekom EU- a jasno je da su i apsolutni nivo javne potrošnje i udeo u BDP-u niži od proseka EU-a, u svim promatranim godinama.

Prosečna plata za radna mesta za koje je potrebno fakultetsko obrazovanje u Hrvatskoj je 1.130 evra, za radna mesta za koje je potrebna viša stručna sprema 881 evro, za

srednjoškolsko obrazovanje prosečna je 650 evra, za niže obrazovanje 517 evra u 2018. godini. Prosečna mesečna neto plata u Hrvatskoj u drugom kvartalu ove godine iznosila je 753 evra, što je nešto niže nego u prethodnom kvartalu, muškarci su u proseku imali 12 odsto veću platu od žena, a u odnosu na isto razdoblje 2017. prosečna plata je za jedanodsto viša. ekvalifikovani radnici u telekomunikacijama najbolje su plaćeni u svojoj kategoriji stručne spreme sa 845 evra prosečnom platom, dok fakultetski obrazovani kadar u obrazovanju prima prosečno po 835 evra, 808 evra zaposleni u delatnosti socijalnepomoći, 804 evra prosečna je plata u ostaloj preraĐivačkoj industriji.

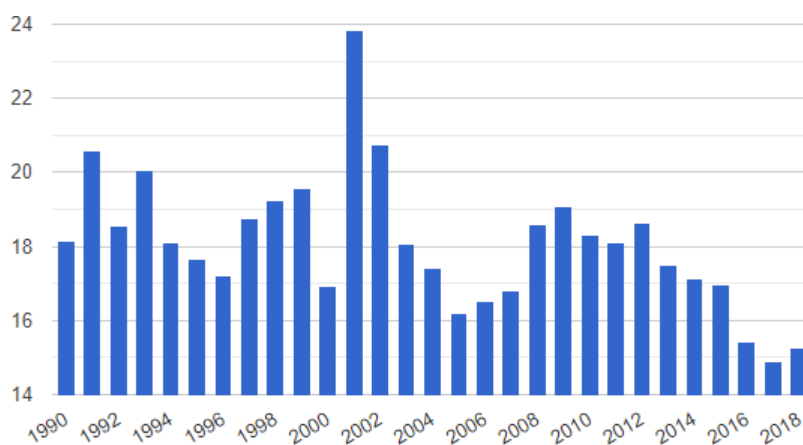
3.5.4. Javna potrošnja i zarade u Severnoj Makedoniji

Svetska banka je objavila procenu da će bruto domaći proizvod Makedonije i u 2017 godini imati rast od 3,7 odsto, a da će u narednoj godini biti četiri odsto. U polugodišnjem izveštaju Svetske za zemlje jugoistočne Evrope navodi se da je Makedonija u prošloj godini sa porastom ekonomije od 3,7 odsto imala najvišu stopu rasta u regionu. Na taj rast je uticao javni sektor i izvoz stranih kompanija koje rade u slobodnim zonama, a porast BDP se preslikava i na otvaranje novih radnih mesta u privatnom sektoru. Makedonija je sprovodila reforme i evidentno je bilo pomeranja ka rastu koji pokreću investicije. Najveći rizik za dalji makedonski ekonomski rast je politička nesigurnost, koja, kako je istaknuto napredstavljanju izveštaja Svetske banke, mora da se prevaziđe. Prema Svetskoj banci, glavni izazovi Makedonije su rešavanje političke krize, produžavanje strukturnih reformi i smanjivanje fiskalnog deficita. Veliki rizik za makedonsku ekonomiju, pored političke, predstavlja i aktuelna izbeglička kriza.

Makedonski bruto domaći proizvod (BDP) u četvrtom tromesečju 2016 godine je veći za 2,6 posto u usporedbi s istim razdobljem prethodne godine. Prema Državnom statističkom zavodu, najveći je porast kod industrijskih sektora, u proizvodnji i uslugama. Investicije u mašine i opremu u 2016. godini su porasle za 18 posto u odnosu na 2015. Javna potrošnja je u četvrtom kvartalu prošle godine za 3,5 posto veća i iznosila je 246 milijuna eura. U 2016. godini ukupna je javna potrošnja bila za 6,4 posto veća nego u 2015. godini. U istom razdoblju porasli su i prihodi u državnom budžetu za 6,7 posto što je rezultat povećanja

prihoda. U istom su se vremenu uvećali i budžetski rashodi i na kraju 2017 godine budžet je imao deficit od pet milijardi denara, ili 81,3 milijuna eura. Statistički, makedonski je izvoz u četvrtom kvartalu 2016. nominalno je veći za 17,8 posto. Izvoz stoke veći je za 13,3 posto, a izvoz usluga je porastao za 38,7 posto. Uvoz stoke i usluga je nominalno veći za 15,5 posto. Pored samog nivoa, bitna je i struktura javne potrošnje. Investicije u dobru infrastrukturu (putevi, pruge, gasovodi, dalekovodi, širokopojasni Internet) otklanjaju uska grla i privlače privatne investicije. To se odnosi i na strane i na domaće privatne investicije, budući da ovakva ulaganja olakšavaju poslovanje i smanjuju troškove, što ubrzava ekonomski rast.

Grafikon br.5.Javna potrošnja u odnosu na BDP u Severnoj Makedoniji

Izvor: https://www.theglobaleconomy.com/Macedonia/Government_size/

Tekuća potrošnja (plate, penzije, javne nabavke za državnu administraciju) ima mnogo manji uticaj na ekonomski rast, ali i ovde ima sektora koji imaju pozitivan uticaj. Dobro organizovan obrazovni sistem koji dovodi do akumulacije ljudskog kapitala pozitivno utiče na rast privrede, a slično je i sa dobrim zdravstvenim sistemom, kao i pravosudnim sistemom koji štiti imovinska prava i izvršenje ugovora.

Agencija Standard & Poor's snizila je rejting Republike Makedonije u 2017. za dugoročno zaduživanje u domaćoj i stranoj valuti sa 'BB' na 'BB-', upozoravajući na smanjenu transparentnost javnih finansija i slabije izgleda za rast preduzetništva. Kratkoročni rejting potvrđen je na nivou 'B', a prognoza je stabilna. Ocena transfera i konvertibilnosti snižena je sa 'BB+' na 'BB'. Razlog su ekonomski pritisci u regionu, sužen manevarski prostor

inostranih vlasnika domaćih banaka, teškoće u upravljanju vladinim finansijskim obavezama i pojačana javna potrošnja na neproduktivnu imovinu. Po oceni S&P ravnoteža moći među makedonskim političkim institucijama nije primerena, a vladino kašnjenje sa podmirivanjem finansijskih obveza dovodi u pitanje zacrtane fiskalne ciljeve. Stabilnaprognoza proizlazi iz strukturnih krutosti, političkih izazova i spoljne ranjivosti s jedne i relativno umerene visine duga s druge strane, navode u agenciji.

U Makedoniji je u 2018 godini bilo 452,29 hiljada nezaposlenih, dok je broj slobodnih radnih mesta iznosio 6,75 hiljada. To znači da je na jedno slobodno radno mesto u proseku konkurisalo 67 ljudi. Prema podacima Državnog zavoda za statistiku, najviše slobodnih radnih mesta ima u prerađivačkoj industriji i trgovini na veliko i malo, prenosi se u saopštenju Vlade. Najmanja potražnja za radnicima bila je u sektoru snabdevanja električnom energijom i u prometu nekretninama. Nove radnike najčešće su tražile male kompanije koje imaju od tri do devet zaposlenih i u takvim preduzećima bilo je 1,89 hiljadaslobodnih radnih mesta. Što se tiče politike dostupnosti informacija o aktivnim merama zapošljavanja, kako bi se smanjila stopa nezaposlenosti i povećalo učešće mladih u aktivnim merama zapošljavanja, vrlo je važno da informacije o ovim merama i programimakoji se implementiraju budu dostupne potencijalnim korisnicima, tj. nezaposlenim osobama. Državne agencije za zapošljavanje nadležne su za promovisanje aktivnih mera zapošljavanja u šest zemalja Zapadnog Balkana. U ovim zemljama informisanje o mogućnostima i uslovima za zapošljavanje odvija se preko: pružanja pojedinačnih informacija, grupnih informacija, oglasnih ploča, brošura, publikacija, webstranica, medija, sajмова poslova, informatora, postera, letaka i na druge načine u skladu s mogućnostima i tipom informacija.⁹⁴ Međutim, iako postoje mehanizmi za informiranje nezaposlenih, državni izveštaji o aktivnim merama zapošljavanja govore da su mladi uglavnom neobavešteni o programima zapošljavanja koje implementira državna agencija za zapošljavanje. Postoji konsenzus o tome da se mora još više raditi na približavanju programa za zapošljavanje nezaposlenim osobama, posebno mladima, kako bi se povećao broj zaposlenih osoba.

⁹⁴Western Balkans Labor Market, 2018

U Makedoniji ne postoji posebna politika informisanja mladih o aktivnim merama zapošljavanja, niti postoje istraživanja ili podaci o stavovima mladih o ovim merama. Uz to, aktivne mere zapošljavanja dostupne su samo osobama koje aktivno traže posao i koje se svaki mesec prijavljuju državnoj agenciji za zapošljavanje, pri čemu ih agencija obaveštava o aktivnim merama zapošljavanja.⁹⁵Situacija je lošija što se tiče informisanja mladih iz ruralnih i udaljenih područja, pogotovo ako se uzme u obzir nedostatak podataka o broju nezaposlenih mladih u takvim područjima. Stoga posebnu pažnju treba posvetiti mladima iz ruralnih i udaljenih područja kako bi bili informisani o postojećim aktivnim merama zapošljavanja i kako bi im se omogućilo da korišćenjem ovih mera dođu do zaposlenja na lakši i jednostavniji način.

Prosečna oktobarska neto zarada po zaposlenom u Severnoj Makedoniji u 2019. godini iznosila je 27.899 denara (450 evra) što je porast od 8,4 odsto u odnosu na isti mesec 2018. godine. Prosečna neto plata u sektoru računarskog programiranja, konsaltinga i srodnih delatnosti iznosila je u oktobru 66.831 denara (1.084 evra). Slede zaposleni u proizvodnji osnovnih farmaceutskih proizvoda i preparata sa prosečnom platom od 46.575 denara (755 evra), za 0,3 odsto nižom nego lani, i zaposleni u bankarskom sektoru čija su prosečna primanja iznosila u oktobru 43.800 denara (710 evra), što je pad od 1,2 procenta nagodišnjem nivou.

3.5.5 Javna potrošnja i zarade u Srbiji

Kada se konstatuje da Srbija (kako centralni nivo, tako i lokalni nivo vlasti) troši oko 43% BDP – svega što privreda i građani proizvedu – to nikako nije liberalni kapitalizam. To može biti samo „država blagostanja“, isti sistem kao u ostatku Evrope, koji je nastao kao neka sredina liberalnog kapitalizma u SAD i čvrstog socijalizma – ali kako je celokupno društvo siromašno, tako je i ta država blagostanja prilično mršava. Drugim rečima, nema šta puno da se deli. Dodatni problem predstavlja vrlo nizak kvalitet državne administracije,

⁹⁵Drobnic, Janez, Zagorc, Stojan (2017), *Planning, monitoring, evaluating and managing active labor market measures*, Podgorica, 2017, str. 34-47

usled koga i to malo para što ima ne odlazi tamo gde je najpotrebnije niti se troši na pravi način, pa zato u zdravstvu novac odlazi na kupovinu lekova kojih još uvek ima u zalihama, umesto da se prvo one potroše. Postoji jedno pravilo koje kaže da države na višem nivou dohotka imaju više javne rashode. Kako se privreda razvija, tako dolazi do različitih društvenih promena i očekivanja stanovnika, pa državni aparat polako preuzima i proširuje nadležnosti koje su pre toga uglavnom bile ostavljene privatnoj inicijativi. Srbija nalazi se na niskom nivou razvoja, ali sa visokim nivoom javne potrošnje, što upada u oči kada se posmatraju zemlje sa sličnim nivoom dohotka.⁹⁶ Svetska ekonomska kriza je do kraja razotkrila da dosadašnji model privrednog rasta i razvoja Srbije nije održiv i da se mora temeljno menjati, ako želi da izbegne sudbinu nerazvijene i prezadužene zemlje. Naime, više neće moći da funkcioniše model u kome je osetno brži rast unutrašnje tražnje od rasta BDP-a omogućavan rastućim udelom deficita tekućih transakcija u BDP-u. S obzirom na presušivanje privatizacionih prihoda i ograničenih mogućnosti daljeg prekomernog zaduživanja u inostranstvu, Srbija mora da se okrene novom modelu privrednog rasta i razvoja koji je proinvesticiono i izvozno orijentisan. U tom smislu u osnovnom scenariju budućeg razvoja u periodu 2011-2018. dominacija rasta potrošnje zamenjuje se dominacijom rasta investicija. Prosečan godišnji relani rast BDP-a bi iznosio 5,8%, a unutrašnje tražnje 4,7%. Finalna unutrašnja tražnja – zbog redukcije udela negativnog neto izvoza, u cilju obezbeđivanja održivosti spoljnog duga – mora da raste sporije od BDP-a! Vrednost BDP-a u 2018. godini dostigla bi 52,7 milijardi evra, ili oko 7,5 hiljada evra po stanovniku. U okviru ove dinamike, do kraja posmatranog perioda produktivnost bi se kumulativno uvećala za 50,4%, a zaposlenost za 16,9% (što odgovara porastu broja zaposlenih za oko 440 hiljada). Dinamički, rast BDP-a se ubrzava kroz vreme i to je uslovljeno dinamikom investicija. Projektovan prosečan godišnji rast industrije od 6,9% i građevinarstva od 9,7%, odnosno usluga od 5,5% stvara uslove za promenu privredne strukture. Udeo razmenjivih proizvoda u BDP-u bi se povećao sa 30,7% u 2009. na 33,1% u 2018. godini, i to uprkos nižoj prosečnoj stopi i padu udela poljoprivrede – sa 9,6% u 2009. godini, na 7,6% u 2018. Naime, udeo industrije i građevinarstva, uzetih zajedno,

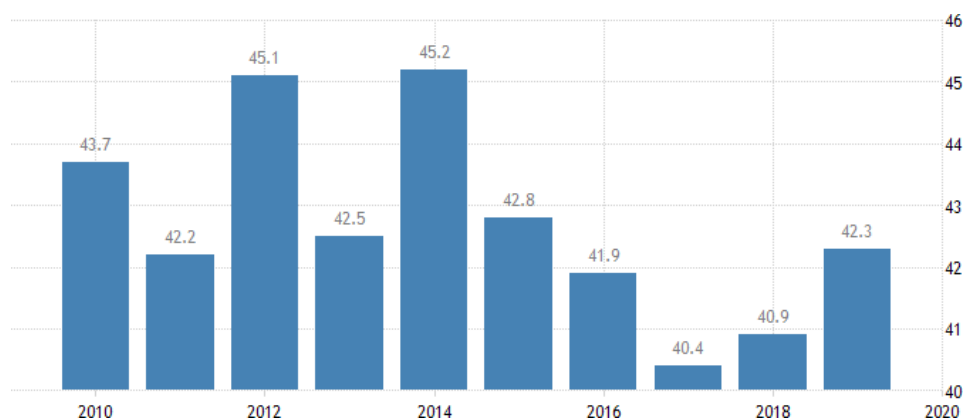
⁹⁶Terzic, D. , Značaj globalizacije i stranih direktnih investicija za Srbiju, Sremska Kamenica, Godina VIII, br 1, Edukons Univerzitet, 2014

povećava se sa 21,1% na 25,5% (u čemu industrije sa 17,4% na 18,5% i građevinarstva sa 3,7% na 6,9%); na drugoj strani, udeo usluga pada sa 55,3% na 52,9%.

Prilagođavanju u privrednom sistemu, makroekonomskoj politici i sektorskim politikama koncepciji ubrzavanja privrednog rasta zasnovanoj na zameni potrošačkog proinvesticionim scenarijem razvoja i premeštanjem težišta ulaganja ka razmenljivim dobrima. Posebno mesto u tome ima reforma javnog sektora. Odstupanje od ovih pretpostavki, predstavlja jedan od rizika za ostvarivanje prikazanog scenarija. Ovaj rizik je povezan sa pitanjem održivosti spoljnog duga i eksterne likvidnosti. Srbija u narednih pet godina snosi rizik opterećenja visokom otplatama privatnog duga i svoj neophodni investicioni ciklus mora zasnivati na stranim direktnim investicijama, javnim kreditima i bitnom povećanju udela domaće štednje u finansiranju investicija. Glavna rizična tačka u finansiranju platnog bilansa je visoka stopa servisiranja duga, koja je za prvo petogodište manje-više već predodređena tako da bi u 2015. još uvek iznosila 38% do 39% vrednosti izvoza robe i usluga. Otuda i imperativ smanjenja udela defcita trgovinske razmene i defcita tekućih transakcija platnog bilansa u BDP-u.

U prvom slučaju, samo malo sniženje prosečne godišnje stope realnog rasta BDP-a (4,9% umesto 5,8%) u periodu do 2018.g., smanjuje broj radnih mesta za 76.000 u odnosu na osnovni scenario rasta, a produktivnost se kumulativno povećava za 41% umesto za preko 50%. Mogućnosti porasta potrošnje bile bi ograničene na 2,5% godišnje umesto 3,5% dok bi investicije trebalo da rastu približno istim tempom kao i porast učešća izvoza u BDP-u, a reformski naponi bili bi približno isti.

Grafikon br.6. Javna potrošnja u odnosu na BDP u Srbiji

Izvor: Ministarstvo Finansija Republike Srbije, 2019

Predviđa da će se u narednom periodu stopa rasta BDP-a stabilizovati na nešto nižem nivou od 3,5% međugodišnje, nasuprot 4,3% međugodišnje, kako je prognozirano za 2018. godinu. Očekuje se nastavak snažnog pozitivnog doprinosa domaće tražnje, podstaknute ubrzanjem investicija i jačom privatnom i javnom potrošnjom, dok bi neto izvoz, zbog jačih pritisaka na uvoz (robe široke potrošnje i kapitalne robe), trebalo da ima suprotan efekat, uprkos očekivanom snažnom učinku izvoznog sektora. Zavod za statistiku je objavio konačne podatke za BDP u trećem kvartalu 2018. godine, koji su neznatno revidirani naviše, sa preliminarnih 3,7% međugodišnje na 3,8% međugodišnje. Na osnovu toga, prosečna stopa rasta u periodu od prvog do trećeg kvartala 2018. iznosila je solidnih 4,5% međugodišnje. Kada se radi o strukturi rasta u prva tri kvartala, najveći doprinos ukupnom rezultatu došao je sa strane domaće tražnje, pošto se lična potrošnja povećala za 3,2% međugodišnje, javna potrošnja za 3,7% međugodišnje, a investicije za čak 11,5% međugodišnje. Neto izvoz imao je suprotan efekat, pošto je porast uvoza od 11,2% međugodišnje premašio povećanje izvoza od 8,3% međugodišnje. Prema tome, ukupan doprinos domaće tražnje ukupnom rezultatu iznosio je veoma dobrih 6,7 p.p, dok je neto izvoz imao negativan efekat od 2,2 posto.

Prosečna zarada (bruto) obračunata za avgust 2018. godine iznosila je 68 831 dinar, dok je prosečna zarada bez poreza i doprinosa (neto) iznosila 49 773 dinara. U periodu januar - avgust 2018. godine ostvaren je nominalni rast prosečnih neto zarada od 6,3% u odnosu na isti period prošle godine. U istom periodu zarade su realno porasle za 4,3%. Medijalna neto zarada za avgust iznosila je 39 000 dinara, što znači da je 50% zaposlenih ostvarilo zaradu

do navedenog iznosa. Prosečna neto zarada za avgust 2018. godine iznosila je 421 evro.⁹⁷ Nasuprot niskom nivou razvoja i niskoj stopi zaposlenosti, Srbija je zemlja s velikim javnim sektorom. Stopa zaposlenosti u Srbiji je jedna od najnižih u Evropi (52,0% u 2015. godini za osobe uzrasta od 15 do 64 godine), dok su učešće zaposlenih u javnom sektoru u ukupnoj zaposlenosti i učešće zarada javnog sektora u BDP-u od 28,3% i 9,8% respektivno iznad proseka za OECD zemlje.⁹⁸

3.5.6 Javna potrošnja i zarade u Sloveniji

Ukupna javna potrošnja u zemljama Evropske unije u 2014. godini dostigla je 6,7 hiljada milijardi evra ili gotovo polovinu bruto domaćeg proizvoda Unije (48,1 odsto). U smanjenju javne potrošnje najuspešnije su bile Slovenija i Grčka, dok je Kipar zabeležio najveći rast. Najveći deo javne potrošnje članice EU usmeravaju u socijalnu zaštitu, pri čemu u tom segmentu prednjače davanja za penzije. Javna potrošnja u EU iznosi u proseku nešto više od 13.000 evra po stanovniku, ali je u Danskoj čak 11 puta veća nego u Bugarskoj. Prema podacima Evropske statističke službe (Eurostat), javna potrošnja u članicama EU varirala je od 35 odsto BDP – u Litvaniji i Rumuniji, do 57 odsto – u Finskoj, Francuskoj i Danskoj. U osam članica EU ukupna javna potrošnja bila je veća od polovine BDP-a, dok je u sedam država bila niža od 40 odsto BDP-a. Smanjenje državne potrošnje, gledano prema BDP, zabeleženo je u 2014. godini u odnosu na 2013, u većini članica EU, ali je najveći pomak načinjen u Grčkoj (smanjenje za 10,7 odsto), i u Sloveniji – za 9,9 procentnih poena. Istovremeno je najosetnije povećanje zabeleženo na Kipru, gde je javna potrošnja porasla za 7,7 procentnih poena. Slede Malta (1,6 odsto) i Austrija (1,4 odsto).

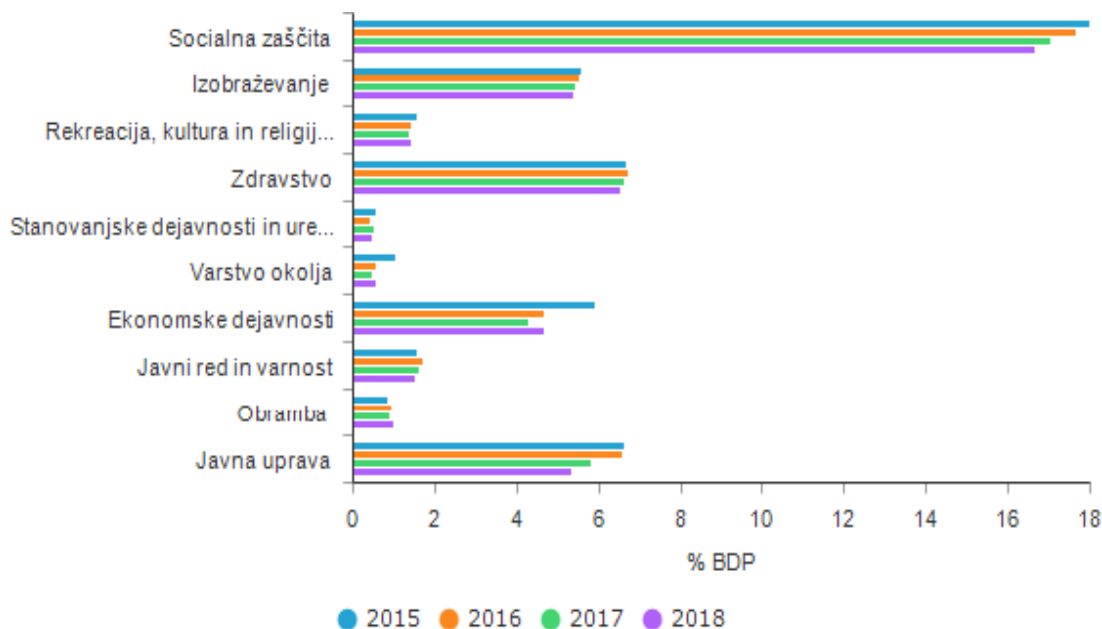
U svim članicama EU socijalna zaštita odnosi najveći deo javne potrošnje, a procenat se kreće od 28,6 odsto – na Kipru, do 44,4 odsto – u Luksemburgu, pri čemu osam zemalja u te svrhe izdvaja više od 40 odsto ukupne javne potrošnje. Davanja za socijalnu zaštitu dele

⁹⁷ Prosečni mesečni kurs evra je preuzet sa sajta NBS.

⁹⁸ Vladislavljević, M., Nojković, A.: „Fiskalna konsolidacija i premija zarada javnog sektora u Srbiji: ocene dobijene primenom metoda uparivanja i kvantilne regresije.“ Y: Prašćević, A. (ur.). Ekonomska politika Srbije u 2018. godini: kvalitet institucija i ekonomski rast. Beograd: Ekonomski fakultet, 2018, str. 175-187

se na devet grupa od kojih u svim članicama najveći udeo ima grupa za stare, kojauključuje penzije.

Grafikon br.7. Javna potrošnja u Sloveniji po sektorima

Izvor: Statistični Urad Republike Slovenie, <https://www.stat.si/StatWeb/news/Index/8584>, 2019

Prema podacima za 2013, više od četvrtine ukupne javne potrošnje odnosilo se na tu grupu – u Italiji 27,6 odsto, u Bugarskoj 25,9 odsto, u Luksemburgu 25,8 odsto, u Austriji 25,3 odsto, a u Rumuniji 25,1 odsto. Značajan udeo u ukupnoj javnoj potrošnji grupa „bolesni i invalidi“ ima u Holandiji (10,1 odsto) i Hrvatskoj (9,5 odsto), dok grupa „deca i porodica“ ima najveći udeo u javnoj potrošnji Danske (8,8 odsto) i Luksemburgu (8 odsto). Troškovi za nezaposlene najveći su u Irskoj (7,6 odsto ukupne potrošnje), Španiji (6,7 odsto) i Danskoj (5,9 odsto), pokazuju podaci Eurostata.

Republička Vlada je 2018. godine najveći deo rashoda dodelila oblasti socijalne zaštite, što odražava ulogu države u preraspodeli prihoda i imovine koja se finansira iz poreza i socijalnih doprinosa. Izdaci za socijalnu zaštitu nominalno su povećani za 4,0% u odnosu na prethodnu godinu. sa 7,333 miliona EUR na 7,625 miliona EUR. Oko 93% ovih rashoda bilo je u obliku socijalnih davanja i socijalnih transfera u naturi. Više od polovine rashoda u ovoj oblasti alocirano je na oblast starije populacije (uglavnom za starosne penzije); starosna potrošnja porasla je za 5,4% (sa 4.314 miliona evra na 4.547 miliona evra). Izdaci

za bolest i invaliditet povećani su za 1,0% u odnosu na prethodnu godinu (sa 951 milion EUR na 961 milion EUR; ovi rashodi uglavnom pokrivaju bolovanja i invalidske penzije). Izdaci za porodicu i decu porasli su za 3,3% (sa 794 miliona evra na 821 milion evra). Rashodi za nezaposlenost opali su za 5,6% (sa 213 miliona EUR na 201 milion EUR).

U 2018. godini izdvojeno je 6,6% BDP -a ili 3.001 milion evra za zdravstvenu zaštitu. U odnosu na prethodnu godinu, izdaci za ovu namenu nominalno su povećani za 148 miliona evra. Oko 40% zdravstvenih rashoda odnosi se na naknade zaposlenih, 28% na međufazne rashode i 25% na socijalne transfere u naturi. Ako se bolje pogleda, potrošeno je 3,0% BDP -a na bolničke usluge, 1,9% BDP -a na ambulantne usluge i 0,9% BDP -a na medicinske proizvode, uređaje i opremu.

3.6 Domaća štednja

Jedan od najvećih kurioziteta ekonomike privrednog rasta sadrži se u činjenici da nakon skoro sedam decenija istraživanja fundamentalnih determinanti štednje, potrošnje i privrednog rasta ekonomisti još uvek nisu utvrdili da li štednja izaziva rast, ili privredni rast uslovljava rast štednje – ili pak obe varijable deluju simultano, što otvara prostor višestrukim ravnotežama štednje i privrednog rasta. Ova uzročna veza je od presudne važnosti kako za razumevanje samog procesa, tako i za utvrđivanje preporuka za ekonomsku politiku. Ako je štednja samo posledica procesa rasta, politike privrednog rasta treba usmeriti ka poboljšanju investicione klime i rastu konkurentnosti, a rast štednje će biti posledica uspešnog sprovođenja ovih politika. Ali ako proces ide u suprotnom smeru, vlastibi morale da se fokusiraju na politike koje podstiču kako rast same štednje, tako i rast stope štednje. Danas je u svetu opšteprihvaćen stav u korist druge hipoteze – da neophodan preduslov održivog rasta predstavlja rast domaće stope štednje, kako bi se došlo do sredstava za investicije, pošto strane direktne investicije više nisu obilne kao ranije, a državni budžet podleže sve većim ograničenjima. Ova studija ima za cilj da analizira izvoreštednje u Srbiji i da li i kako se domaća štednja i stopa štednje mogu povećati.

Povećanjem nacionalne štednje može da se stvori potreban prostor za neinflatorno povećanje investicija koje je neophodno za ubrzavanje privrednog rasta u nacionalnoj

ekonomiji. Danas je u ekonomiji opšteprihvaćen stav da neophodan preduslov održivog rasta predstavlja rast domaće stope štednje, kako bi se došlo do sredstava za investicije, pošto strane direktne investicije više nisu obilne kao ranije, a državni budžet podleže sve većim ograničenjima. Nivo nacionalne štednje u zemljama regiona neodrživo je nizak. Zalaganje za politiku promene dinamike i strukture javne potrošnje je najefikasniji način dase taj nivo podigne. Samo povećanjem nacionalne štednje može da se stvori potreban prostor za neinflatorno povećanje investicija koje je neophodno za ubrzavanje privrednog rasta. Sposobnost nacionalnih ekonomija da povećaju stepen nacionalne štednje, ključno jepitanje održanja postignute makroekonomske stabilnosti i ubrzavanja njihovog rasta na srednji i dugi rok. Kada je reč o valutnoj strukturi štednih uloga, u posmatranom periodu znatna razlika bila je u korist štednje u inostranoj valuti iako su kamatne stope na dinarsku štednju bile povoljnije. U ovom delu najveća pažnja će biti posvećena štednji stanovništva, kao značajnom segmentu ukupne (nacionalne) štednje.

3.6.1 Pojam štednje

Štednja uopšteno znači čuvanje i odlaganje materijalnih dobara i novca, na primer ulaganjem u banku ili recimo u penzijski fond. Provođi se odgađanjem odnosno ograničavanjem potrošnje za određeno vreme ili tako što se čuvaju dobra od beskorisnog ilidruštveno manje korisnog trošenja u odnosu na druge potrebe. Razlikuje se materijalna, novčana, individualna, kolektivna, dobrovoljna i prisilna štednja. Zbog njenog velikog značenja za društvo svaka zemlja vodi brigu o štednji, osniva za to posebne ustanove, različitim merama podstiče stanovništvo da štedi i brine se da uštede budu racionalno iskorištene. Posebno je rasprostranjena štednja novca, i to ulaganjem novca u štedne ustanove, banke ili poštanske štedionice. Štedeti nije jednostavno. Pored toga, sačuvativrednost uštedenom novcu zahteva dodatnu analizu gde, na koji period i pod kojim uslovima ostaviti svoju ušteđevinu kao depozit. Cilj prave štednje je da zarađuje za nas. Tose postiže čuvanjem novčanih sredstava na računima banke u dogovorenom vremenskom periodu, banci se ustupa pravo raspolaganja tim novcem, a za to pravo banka isplaćuje korisniku određenu naknadu – kamatu na štednju.

Može se štedeti u:

- domaćoj i
- stranoj valuti.

Postoje dve osnovne vrste štednje:

- oročena i
- štednja po viđenju ili a vista štednja.

Oročena štednja podrazumeva polaganje novca na tačno određen period. Tek nakon isteka tog perioda klijent je u mogućnosti da raspolaže svojom ušteđevinom koja je uvećana za kamatu koju banka plaća za korišćenje novca u tom periodu. U nekim ugovorima se može dogovoriti ranije povlačenje novca ali u tom slučaju kamata se ne isplaćuje, dok u nekim bankama klijent plaća penale zbog nepoštovanja ugovora.

Štednja po viđenju podrazumeva polaganje novca sa mogućnošću povlačenja novca i do tada obračunate kamate u bilo kom trenutku bez plaćanja kazni. Kamate na štednju po viđenju su daleko niže od kamata na oročenu štednju.

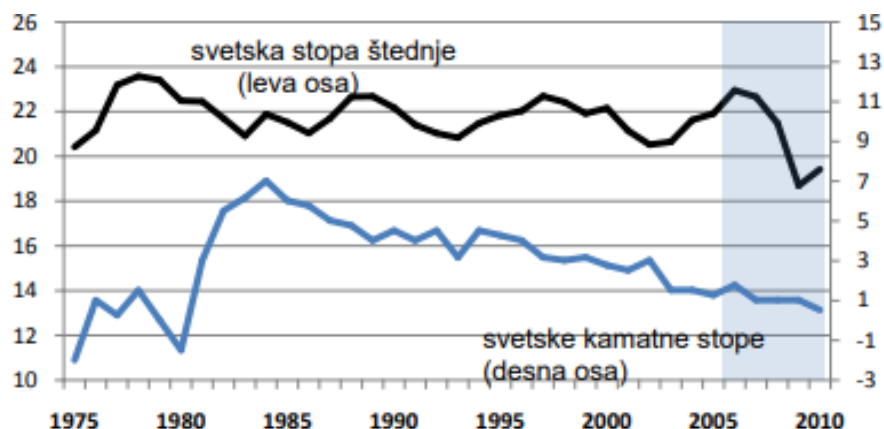
Prilikom oročavanja štednje potrebno i poželjno je znati nekoliko elemenata kako bi izabrali banku koja nudi najprihvatljiviji oblik štednje. Na tu odluku utiču: lične preferencije klijenta, namere za trošenje u budućnosti, poverenje u datu valutu, visina prihoda (kamatna stopa koja se razlikuje za različite valute) kao i zakonske odredbe o oporezivanju prihoda.

3.6.2. Uticaj štednje na privrednu aktivnost

Analiza uticaja štednje na privrednu aktivnost nacionalne ekonomije počinje pregledom zakonomernosti o štednji i privrednom rastu.

Zakonomernost br. 1 – Stope štednje u svetu ne pokazuju znake posustajanja. Globalna stopa štednje u poslednjih 35 godina dostigla je najviše vrednosti sredinom 1970-ih a zatim krajem veka, sve do izbijanja finansijske krize. Štaviše, korelacija između prosečnesvetske stope štednje i dugoročne kamatne stope ne uzima signifikantne vrednosti – podaci potvrđuju da na agregantom nivou kamatne stope nemaju uticaja na visinu štednje.

Grafikon br. 8. Stopa štednje u svetu i realna kamatna stopa

Izvor : World Bank database

Zakonomernost br. 2 - Putanje regionalnih stopa štednje značajno odstupaju jedne od drugih. Podaci jasno pokazuju da u poslednjih trideset godina stopa štednje u zemljama sa niskim dohotkom (i u manjoj meri u zemljama srednjeg nivoa dohotka) značajno raste, sa oko 12% u 1982 na oko 30% u 2010. godini. Međutim, globalna svetska stopa štednje zadržava isti nivo zahvaljujući relativno stabilnom padu štednje u zemljama visokog dohotka, naročito nakon 2004. Kada se uzme u obzir veličina i bogatstvo ovih zemalja, ne iznenađuje da ukupna svetska stopa štednje uzima skoro konstantne vrednosti mada skoro sve dohodne grupe sveta u stvari konstantno povećavaju svoju stopu štednje.⁹⁹Ovde je, međutim, sa stanovišta ovog istraživanja od značaja da se utvrde pravilnosti u ovom domenu u zemljama srednjeg i niskog nivoa dohotka, gde spadaju i republike bivše SFRJ. U ovim zemljama zabeležen je veoma intenzivan rast stope štednje sve do finansijske krize (2008), kao što je nakon krize dostignuti nivo stope štednje u osnovi održan na istom nivou. Stopa štednje u zemljama sa visokim dohotkom značajno je pala nakon krize, što je svakako jedan od razloga za značajno smanjenje raspoloživosti inostrane štednje u ovom trenutku.

⁹⁹Giannone, D. and Lenza, M. *The Feldstein-Horioka Fact, Working Paper Series 873*, European Central Bank, 2008

Zakonomernost br. 3 – Stope štednje pozitivno su korelisane sa nivoima dohotka, osim u zemljama visokog nivoa dohotka. Brojne empirijske studije ukazuju na to da ova relacija nije linearna, tj. da nakon dostizanja visokog nivoa dohotka stopa štednje počinje da pada. Na osnovu podataka možemo zaključiti da ova relacija nije ni linearna, pa čak ni monotona. Prema vrednostimakojim raspoložemo, ova relacija potvrđuje pozitivnu vezu dohotka i štednje na niskom i srednjem nivou dohotka i prestaje da važi nakon dostizanja visokog nivoa dohotka, kada relacija menja karakter, a veza postaje inverzna, te štednja sa daljim rastom dohotka beleži pad.¹⁰⁰

Zakonomernost br. 4 – Dugoročne stope štednje i stope rasta pozitivno su korelirane u svim zemljama, ali intenzitet veze varira sa promenom nivoa dohotka. Zemlje na startu imaju visoku stopu štednje i visoke stope privrednog rasta, dok zemlje OECD uz iste stope štednje ostvaruju nižu stopu rasta. Ali sve dohodne grupe beleže pozitivnu korelaciju između štednje i privrednog rasta. Naravno, preostaje pitanje: koja uzročna veza stoji iza ove korelacije? Ekonomska teorija po ovom pitanju ne daje jednoznačan odgovor.¹⁰¹

Zakonomernost br. 5 – Dugoročne stope štednje i investicija su pozitivno korelisane. Empirijski nalaz (Feldstein, Horioka) protivreči nalazima ekonomske teorije gde se tvrdi da uprisustvu pune kapitalne mobilnosti ne može biti korelacije između investicija i štednje. Nakon opsežne debate o tome da li ovaj empirijski rezultat može da se objasni niskom mobilnošću kapitala u zemljama visokog nivoa dohotka, poslednji podaci pokazuju da se kapitalna mobilnost u zemljama visokog nivoa dohotka stalno povećava, dok se korelacija između investicija i štednje tek neznatno smanjila. Takođe, u godinama kada je štednja visoka, visoke su i investicije.¹⁰² Mada se u poslednjih 30 godina ukupna stopa štednje u svetu nije značajnije promenila i iznosi otprilike oko 22% svetskog BDP, svedoci smo značajnih promena u stopama štednje u različitim dohodnim grupama. Naime, tokom poslednjih 30 godina stopa štednje u zemljama niskog nivoa dohotka (i u manjoj meri u zemljama srednjeg

¹⁰⁰Triantis, S.,: *Economic Growth and Saving Theory*, Kyklos, Vol. 52, No. 1, 2007, str. 45-61,

¹⁰¹Mavrotas, G. and Kelly, R. (2001), Old Wine in New Bottles: Testing Causality between Savings and Growth, *The Manchester School Supplement*, Vol. 69, Issue s1, 2001, str.. 97–105

¹⁰²Feldstein, M. and Horioka, C. (1980), Domestic Savings and International Capital Flows, *Economic Journal*, Vol. 90(358), 1980, str..314-29

nivoa dohotka) značajno je porasla, sa 12% (1982) na oko 27% BDP (2010). Zemlje srednjeg i srednjeg/višeg nivoa dohotka su u istom periodu takođe malo povećale stopu štednje (sa 24% na 30% BDP). Međutim, u istom periodu svetska stopa štednje ostaje ista zbog pada stope štednje u zemljama visokog dohotka, koji se naročito iskazao nakon 2004. godine kada je stopa štednje pala sa 22% na oko 17% BDP.

3.6.3. Vrste štednje

Nakon što smo utvrdili pojam štednje, sada ćemo govoriti o njenim različitim vidovima, odnosno načinima kako da uštedite. U nastavku izdvajamo nekoliko osnovnih vrsta štednje u banci i njihove ključne karakteristike.

Oročena štednja je, kako reč kaže, štednja na određeni rok. Novac predajete banci na određeni vremenski period. Kada on istekne, svoj novac dobijate nazad, ali sa kamatom – dakle, sa uvećanjem. Ovo deluje vrlo jednostavno, sigurno i izvesno – tako i jeste, ali svakako treba da obratite pažnju na nekoliko stvari:

- Da li postoji minimalna količina novca koju možete oročiti?
- Na koji rok oročenja se odnose kamatne stope?
- Koji su uslovi prekida roka oročenja?

Štednja „po viđenju”, ili „a vista”, je vrsta štednje u kojoj nema oročenja – novac vam je uvek dostupan i možete ga podići u bilo kom trenutku. Ipak, kamata na ova sredstva je simbolična – što znači da na osnovu nje nemate neku veću zaradu.

Štedno (ili mešovito) životno osiguranje je vrsta dugoročne štednje koja podrazumeva osiguranje za život, a koje se definiše ugovorom sa osiguravajućom kućom. Omogućava da tokom vremena ostvarite unapred poznat prinos, ali vam daje i mogućnost isplate u slučaju nesrećnog slučaja, smrti ili invaliditeta. Zato se i zove „životno osiguranje”.

Pomoću **dobrovoljnih penzionih fondova**, koji su relativno nov i manje poznat oblik štednje u zemljama regiona izuzev Slovenije i Hrvatske. Ova štednja funkcioniše tako što penzionom fondu redovno uplaćujete određene iznose, a u isto vreme se sredstva na vašem štednom računu uvećavaju i prihodom koji fond ostvaruje svojim poslovanjem i investiranjem.

Ulaganje u investicioni fond je štedna mogućnost koja sa sobom nosi određeni rizik, ali može doneti i veći prinos na uložena sredstva od drugih vidova štednje. Vaš prinos zavisi od uspešnosti poslovanja investicionog fonda. Ulaganja fonda napravljena su tako da umanje mogućnost gubitka i da budu raznovrsna, ali ipak – na njegovu uspešnost ne možete da utičete, niti možete da je predvidite.

Postoji i opcija da sami *ulažete u hartije od vrednosti*, ako zaista želite da osetite kako izgleda ulaganje na berzi. Za ovakvu akciju moraćete da sarađujete sa brokerskom kućom, ali suštinski sve funkcioniše na sličan način – kupujete hartije od vrednosti novcem koji ste izdvojili, a njegova vrednost se uvećava ili kroz prihod od dividendi, ili kroz rast vrednosti ovih hartija.

Važno je naglasiti da onaj ko se odluči da svoja sredstva uloži u akcije, obveznice ili druge finansijske instrumente može da očekuje da će ostvariti veći prinos no u slučaju da ista sredstava uloži u banku, ali se i izlaže većem riziku jer pri ovoj vrsti ulaganja ne postoje nikakve garancije – prinos zavisi od tržišta i uspešnosti kompanije.

Štednja domaćeg stanovništva prvenstveno je determinisana nivoom i dinamikom privrednerazvijenosti i faktorima koji su u najužoj vezi sprethodnim, među kojima se ističu zaposlenost stanovništva, produktivnost rada i raspoloživi dohodak stanovništva.¹⁰³ Regionalni raspored društvenog proizvoda, nacionalnog dohotka i novčane štednje stanovništva, mereno po glavi stanovnika, pokazuju da je novčana štednja stanovništva veća u područjima u kojima je dohodak veći i obratno. Dinamika ovih veličina vodi istom zaključku. Veće stoperasta realnog nacionalnog dohotka, najčešće su praćene većim stopama porasta realnih ušteda stanovništva, a usklađenost postoji i u slučaju opadanja ovih vrijednosti. Veza je uočljivija u kratkim terminima, a u dužimjeslabije izražena. Razlika u dinamici i postojanje određenog nesavršenog slaganja u komparaciji stanja pojedinih vrijednosti, rezultat su utjecajadrugih faktora statičke i dinamičke prirode kojikorigiraju međuregionalno stanje i opći toknovčane štednje stanovništva. Drugo, stalan rastukupnog broja zaposlenih u domaćoj privredi,povoljno je djelovao na novčanu štednju u dvostrukom smislu: kao faktor ekonomskog rasta i kroz

¹⁰³Pojatina D., Štednja stanovništva, “Insitut društvenih nauka - Centar za ekonomska istraživanja”, Beograd, 1991, str. 17-59.

učešće zaposlenih u raspodjeli. Budući da su prosječni osobni dohoci veći kod zaposlenih višeg stupnja obrazovanja, porast učešća visokokvalificiranih, kvalificiranih i polukvalificiranih radnika, te smanjenje učešća nekvalificiranih i radnika s nižom stručnom spremom u ukupnom broju zaposlenih, djelovali su također u pravcu stimuliranja porasta novčane štednje stanovništva. Sličan učinak je imao i nešto intenzivniji porast učešća broja zaposlenih u onim djelatnostima u kojima su prosječni osobni dohoci bilježili, a u neki drugi elementi iz dinamike strukture zapošljavanja. Treće, postoji evidentno slaganje između stopa porasta produktivnosti rada i stopa štednje stanovništva, iako stope novčanih ušteda sporije padaju ili čak rastu u godinama većih stopa isplata osobnih dohodaka od stopa porasta produktivnosti rada. Veza između raspoloživog dohotka i novčane štednje stanovništva je empirički najočitija. Postoji visok stupanj slaganja između stopa raspoloživog dohotka, te stopa financijske sklonosti štednji, koje se uzimaju kao postotno učešće prirasta financijskog viška u prirastu raspoloživog dohotka, pokazuju da veliki dio slaganja dohotka i štednje potvrđuje teoriju apsolutnog dohotka.

3.7 Bruto Društveni Proizvod

3.7.1 Bruto Društveni Proizvod – pojam

Gross domestic product (GDP) ili bruto domaći proizvod (BDP) u tekućim cenama predstavlja konačni rezultat aktivnosti proizvodnje rezidentnih proizvođača, odnosno ukupnu novčanu vrednost finalnih dobara i usluga proizvedenih u nekoj zemlji. Kao agregatni izraz jednak je bruto dodatoj vrednosti svih rezidentnih jedinica u određenom vremenskom razdoblju (obično godini dana).¹⁰⁴ Prema drugim autorima (Ivić, Mitić) postoje tri osnovne definicije BDP-a u jednoj privredi:¹⁰⁵

¹⁰⁴United Nations: *System of National Accounts* 1993, United Nations, Washington D.C., 1993, paragraf 1.28, 2.171-180, 7.17.

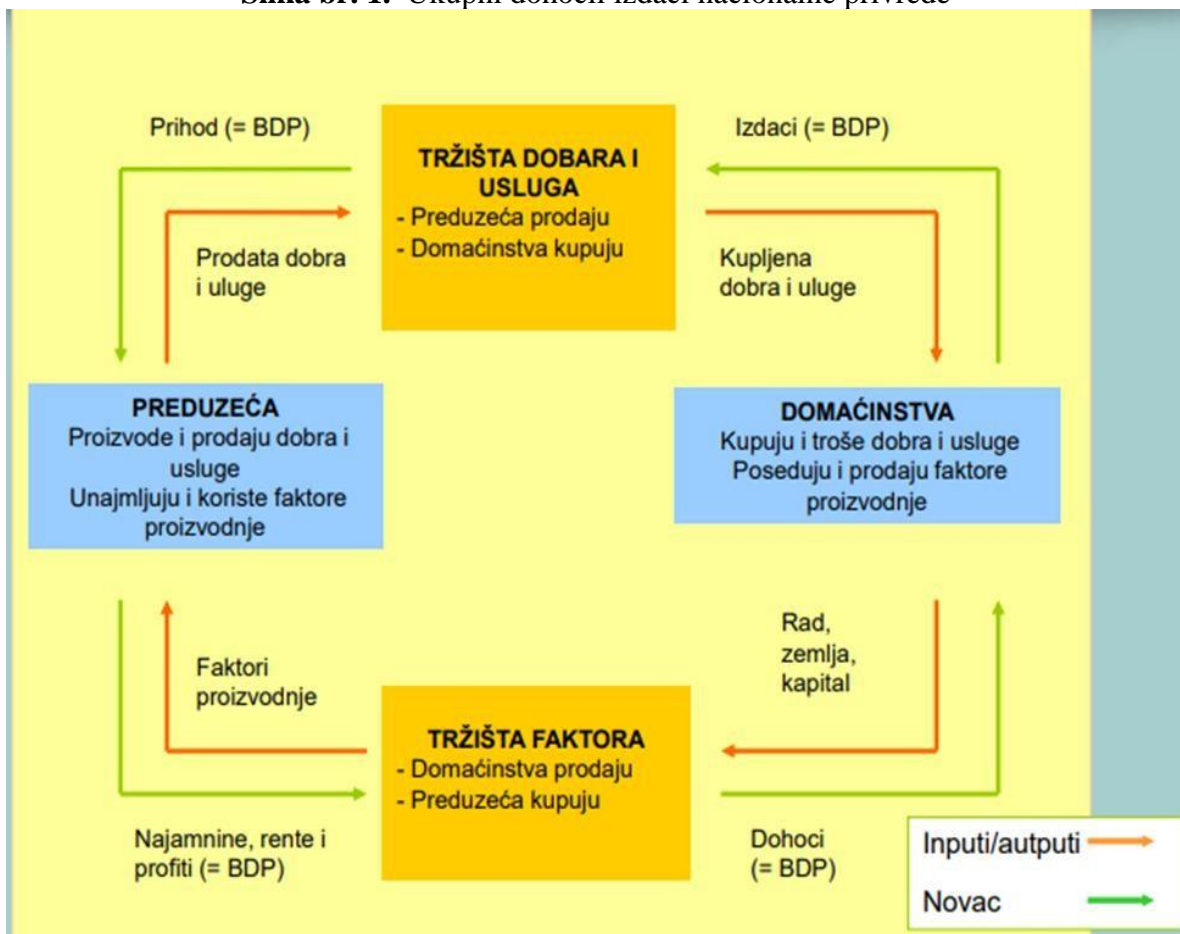
¹⁰⁵Ivić, M, Mitić, B. :Makroekonomija i globalni izazovi, PIM Banja Luka, 2016, str. 22-23

1. *BDP je vrednost finalnih proizvoda i usluga proizvedenih u privredi tokom datog razdoblja, a to je najčešće jedna godina;*
2. *BDP je zbir dodane vrednosti u privredi tokom jednog razdoblja. Pojam dodana vrednost predstavlja vrednost u proizvodnom procesu nekog dobra umanjena za vrednost dobara koja se koriste u proizvodnji datog dobra. Ta dobra koja se koriste u proizvodnji nekog drugog dobra se zovu *intermedijarna dobra*;*
3. *BDP je zbir dohodaka u privredi tokom određenog perioda. Bruto domaći proizvod se često uzima kao mera privredne aktivnosti u nekoj zemlji. Nominalni bruto domaći proizvod izražen je u tekućim cenama, a realni u stalnim cenama (sve aktivnosti se evidentiraju prema cenama iz nekog baznog perioda).*

Nominalni BDP predstavlja zbir količina proizvedenih finalnih dobara pomnoženih sa njihovim tekućim cenama. Po ovom se može zaključiti da tokom vremena nominalni BDP raste jer se proizvodnja dobara vremenom povećava, a i cene većine dobara rastu tokom vremena. Realni BDP predstavlja zbir količina finalnih dobara pomnoženih sa stalnim cenama. Nominalni BDP se naziva i dolarski BDP ili BDP u tekućim dolarima. Realni se naziva BDP u terminima dobara, BDP u stalnim dolarima.¹⁰⁶

¹⁰⁶Edwards, S., Openness, Productivity and Growth: What do We Really Know?. The Economic Journal, Vol. 108, 1998

Slika br. 1. Ukupni dohocii izdaci nacionalne privrede

Izvor: prikaz autora

Da bismo izračunali realni BDP trebamo uzeti cenu iz jedne godine kao zajedničku za proizvodnju u svim godinama. *BDP deflator* daje proječnu cenu proizvoda, odnosno finalnih dobara proizvedenih u jednoj ekonomiji. BDP predstavlja odnos nominalnog i realnog BDP-a.¹⁰⁷

$$P = \text{nominalni BDP} / \text{realni BDP}.$$

Iz ovog sledi:

$$\text{Nominalni BDP} = \text{BDP deflator pomnožen sa realnim BDP-om}.$$

BDP deflator daje prosečnu cenu proizvodnje finalnih dobara proizvedenih u jednoj ekonomiji.

¹⁰⁷Fogel, R. W. „Economic Growth, Population Theory, and Physiology: The Bearing of Long-Term Processes on the Making of Economic Policy. American Economic Review, Vol, 83, 1994

3.7.2. Bruto Društveni proizvod – način obračuna

Nominalni BDP se može meriti na tri načina:¹⁰⁸.

1. Možemo računati nominalni BDP tako da saberemo vrednost proizvodnje svih industrijskih sektora privrede (*proizvodna metoda*).
2. Možemo računati nominalni BDP tako da saberemo sve izdatke na robu i usluge svih sektorapotrošnje privrede:domaćinstava, preduzeća,države i ekonomski odnosi sa strancima(*rashodna metoda*).
3. Možemo računati nominalni BDP tako da saberemo sve dohotke (prihode) koji su generisani u procesu proizvodnje : plate zaposlenih, primanja i profite) (*prihodna metoda*)

BDPprema *proizvodnoj metodi* jednak je bruto vrednosti proizvodnje u bazičnim cenama umanjenoj za međufaznu potrošnju u tržišnim cenama, uvećanoj za poreze na proizvode i umanjenoj za subvencije na proizvode. Bruto dodana vrednost jednaka je razlici bruto vrednosti proizvodnje u bazičnim cenama i međufaznoj potrošnji u tržišnim cenama.Dakle, kad računamo nominalni BDP proizvodnom metodom, sabiramo novostvorenu vrednost svih industrijskih sektora privrede. Međufazna potrošnja predstavljatroškove sirovine i materijala, ostale spoljne troškove (troškovi prevoza, usluge izrade i prodaje dobara, usluge održavanja, usluge zakupa, usluge marketinga, intelektualne usluge i dr), te deo ostalih troškova poslovanja.¹⁰⁹ Dodana vrednost pojedine jedinice definiše se kao razlika bruto vrednosti proizvodnje i međufazne

potrošnje. Pošto bruto vrednost proizvodnje obuhvata subvencije, porezi na proizvode su isključeni, primenjuje se koncept bazične cene što je u saglasnosti sa međunarodnim preporukama.

¹⁰⁸Činjenica da je ukupna vrednost proizvodnje *uvek* jednaka ukupnoj vrednosti izdataka i uvek jednaka ukupnom prihodu naziva se *identitetom*; te su jednakosti uvek tačne zbog načela na kojima se temelji vođenje knjigovodstva, odnosno sistem dvojnog knjigovodstva

¹⁰⁹ Hall, R. & Papell, R. , Macroeconomics: Economic Growth, Fluctuations, and Policy, sixth edition. New York: W. W. Norton & Company. 2005

Nominalni BDP se može izračunati tako da se saberu ukupni izdaci za robu i usluge svakog sektora potrošnje – *rashodna metoda*. Ako označimo sa:¹¹⁰

C – ličnu potrošnju (potrošnju domaćinstva)

I – (bruto) investicije

G – javnu potrošnju (potrošnju države)

X – izvoz

M – uvoz

Y – nominalni BDP onda je

$$Y = C + I + G + (X - M).$$

- *Potrošnja* (C, uobičajeno je pod pojmom potrošnja mislimo, na ličnu potrošnju ili potrošnju domaćinstva) se definiše kao zbir svih izdataka domaćinstva na svu robu, na primer za trajna potrošna dobra (automobile, nameštaj, televizore), netrajna potrošna dobra (hrana, odeća, benzin) i usluge (finansijske usluge, obrazovanje, zdravstvo). Jedini oblik kupovine koje nisu uključene u potrošnju su izdaci za nove kuće i stanove ;

- *Bruto investicije* (I) su složena veličina. Sastoje se od zbira izdataka preduzeća na nove zgrade, opremu (mašine) i zalihe kojima se dodaju i izdaci domaćinstava na nove kuće i stanove. Razlikuju se tri kategorije izdataka: *fiksne investicije* u stambene objekte - nekretnine/novogradnje (izdaci domaćinstava na kuće i stanove), *ostale fiksne investicije* (izdaci preduzeća na zgradei opremu potrebnu za poslovanje) i *investicije u zalihe* (promjene zaliha poduzeća).

- *Javna potrošnja* (G) je suma izdataka na robu i usluge vlade i lokalnih samouprava. Treba primetiti da ukupni izdaci vlade nisu jednaki njenim ukupnim plaćanjima: transferna plaćanja domaćinstava (kao što je socijalna pomoć, pomoć nezaposlenima itd.) ili kamatena javni dug su plaćanja države koja nisu uključena u državnu potrošnju.

Procena BDP-a *prihodnom metodom* i njegovih prihodnih komponenti iskazana je u tekućim tržišnim cenama.¹¹¹ Prema prihodnom pristupu, BDP se sastoji od prihodnih

¹¹⁰Møller, S.V. & Rangvid, J., Global Economic Growth and Expected Returns Around the World: The End-of-the-Year Effect. Management Science, Vol. 64, No. 2, 2018

komponenti, kao kategorija primarnog prihoda primljenih od strane rezidentnih institucionalnih jedinica ili pojedinaca u procesu proizvodnje dobara i usluga. Bruto poslovni višak je prihod tržišnih i netržišnih proizvođača (ova kategorija javlja se u sektorima nefinansijskih poduzeća, finansijskih poduzeća, sektoru neprofitnih ustanova koje služe domaćinstvima, mešoviti prihod je prihod primljen od strane pojedinaca, tj. domaćinstava, a sredstva zaposlenih su primarni prihodi pojedinaca (njih plaćaju svi institucionalni sektori).¹¹² Budući da se BDP, prema prihodnoj metodi, obračunava istovremeno sa proizvodnom metodom, metodološki okvir je isti. Budući da u Računu dobitka i gubitka po različitim grupama izveštajnih jedinica, nema iskazane zarade pre odbitka kamata i poreza, potrebne za dobijanje bruto poslovnog viška, počevši od zadržane dobiti pa sve do bruto poslovnog viška; bruto poslovni višak i mešoviti prihod procjenjuju se kao razlika između dodane vrednosti po tržišnim cenama, neto ostalih poreza na proizvodnju i uvoz i sredstva zaposlenih.

3.7.3. Faktori koji deluju na formiranje nacionalnog dohotka

Faktori koji deluju na formiranje nacionalnog dohotka mogu se svrstati u tri grupe: ¹¹³

1. Institucionalne
2. Materijalne,
3. Monetarno-finansijske

Institucionalni se odnose na karakter privrednog sistema, načine i oblike upravljanja kapitalom i u društvu, osigurani motivi razvoja, državna struktura, intervencionizam države u privredi, način raspolaganja kapitalom i rezultatima reprodukcije, odnosi vlasništva i dr

Materijalni faktori se odnose na već dostignuti nivo materijalnog bogatstva, produktivnost rada, ekonomičnost i rentabilnost poslovanja, nivo tehnološkog progresa, naučnoistraživački rad, informaciona tehnologija, saobraćaj, energetika i sl., dakle sve ono što čini materijalno bogatstvo društva.

¹¹¹ Rodrik, D.: Growth strategies. In P. Aghion & S. Durlauf (Eds.). Handbook of Economic Growth, Elsevier, 2005

¹¹² Državni Zavod za Statistiku R.H. : *Izvori i metode obračuna bruto nacionalnog dohotka* , Zagreb, 2011

¹¹³Ristić, K. , Komazec, K., Ristić, Ž., : *Makroekonomija*, Etnostil, Beograd, 2015, str. 57-60

Moneterno-finansijski su vezani za monetarni sistem i upravljanje novcem, finansijsku ulogu banaka, države i privrednih subjekata, deficitarno finansiranje, fiskalnu politiku, priliv i odliv kapitala, ekonomsku politiku države i interventnu monetarnu i fiskalnu politiku i dr.

Materijalni u osnovi stvaraju realni dohodak, dok monetarno-finansijski uglavnom preko realizacije i monetizacije (kroz i preko tržišta) omogućava stvarno trošenje nacionalnog dohotka. Danas su sve privrede uglavnom više ili manje otvorene prema svetskom tržištu, tako da dolazi do stalnog priliva i odliva delova nacionalnog dohotka. Ukoliko privreda ima veći uvoz (M) od izvoza (X), dakle $M > X$, veći uvoz koriguje i dopunjava domaćiraspoloživi nacionalni dohodak i njegovu raspodelu. Na taj način imamo:

$$Y_{md} = Y_m + (M - H)$$

To je u stvari raspoloživi dohodak koji može da se utroši u društvu. Raspoloživi nacionalni dohodak za raspodelu i potrošnju (konačan) može se formirati iz domaćih izvora (Y_{md}) i uvozni deo (višak) nacionalnog dohotka ($M > X$).¹¹⁴ Domaći dohodak se može, videli smo, formirati iz materijalne proizvodnje i dodatnim intervencijama monetarnog sistema (preko rasta cena i inflacije). Na taj način domaći nacionalni dohodak prestaje u modernim privredama da se javlja kao gornja granica raspodele. Ta se granica proširuje uvoznim delom i unutrašnjim javnim dugom (koji prati inflatornu potrošnju i emisiju novca). Sada imamo kompletnu funkciju "korigovanog" nacionalnog dohotka:

$$Y_{rd} + M + D = C + I + G + X$$

Dakle, realni domaći nacionalni dohodak korigovan rastom cena i emisijom novca koja to pokriva unutrašnji javni dug (kao oblik potrošnje ex ante). Da bi se očuvala ravnoteža u raspodeli i stvaranje nacionalnog dohotka svi oblici konačne (finalne) potrošnje (C - lična potrošnja, I - neto investicije, G - državna potrošnja, X - izvoz) treba da budu jednaki tako formiranom nacionalnom (raspoloživom) dohotku. Nacionalni dohodak se stvara u određenim granama i delatnostima privrede. Međutim, stvaranje i prisvajanje nacionalnog dohotka po granama i oblastima se ne podudaraju. U granama u kojima se roba i usluge realizuju iznad tržišnih vrednosti, kod kojih su cene proizvodnje manje od prodajnih cena

¹¹⁴ Romer, D., *Advanced Macroeconomics*. New York, NY: McGraw-Hill. 2006

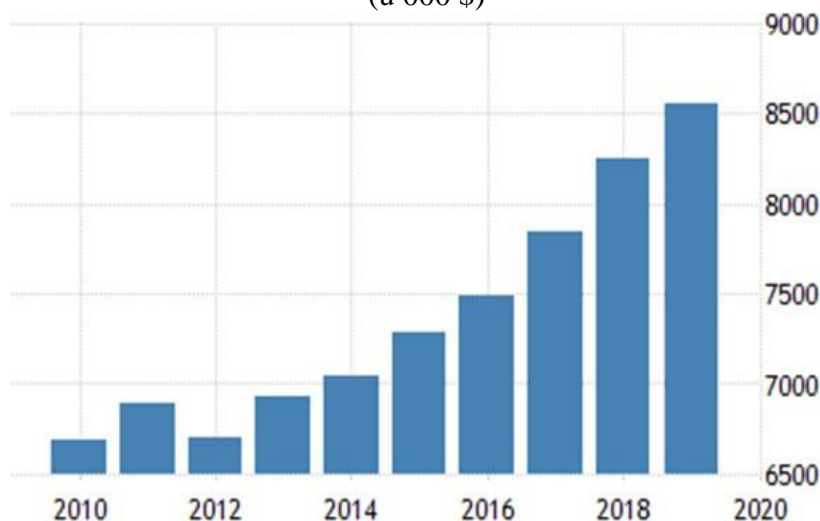
realizuju dodatni dohodak, dok je kod grana kod kojih su cene proizvodnje jednake ili više od prodajnih cena ostvaruju manji dohodak.¹¹⁵Na toj osnovi dolazi do međugranskog prelivanjadohotka, što se odnosi i na međunarodne odnose jedne zemlje. Stoga država nastoji da koriguje takvu raspodelu preko određene politike cena (podstičući prioritetne i bitne grane proizvodnje, kočeći druge), ali preko politike oporezivanja, budžetske intervencije (subvencije, pomoći i sl.). Na taj način nastoji se i svesno društveno regulisati osnovna raspodela dohodaka, a ne popuštanje stihiji tržišta i stihiji inflacije cena.

3.7.4. BDP per capita u zemljama regiona

Bruto domaći proizvod BDP Crne Gore u 2016 godini, na osnovu do sada dostupnih informacija o turističkoj sezoni i kretanju drugih makropodataka, će porasti 4,3 odsto, saopštila je Vlade Crne Gore. U saopštenju se navodi da je usvojen Predlog projekcija makroekonomskih i fiskalnih pokazatelja za period 2014 do 2018. godine, gde je realna stopa rasta u Crnoj Gori u prvom kvartalu ove godine prema podacima Monstata iznosila 3,2 odsto, dok procena Minsitarstva pokazuju da je u drugom tromesečju ostvaren rast od 3,6 odsto.

¹¹⁵Nićin, N., : *Makroekonomija*, Evropski Univerzitet Brčko, 2012, str. 95-100

Grafikon br. 9. BDP po glavi stanovnika Crne Gore
(u 000 \$)

Izvor: <https://tradingeconomics.com/montenegro/gdp-per-capita> (pristup 12.03.2021)

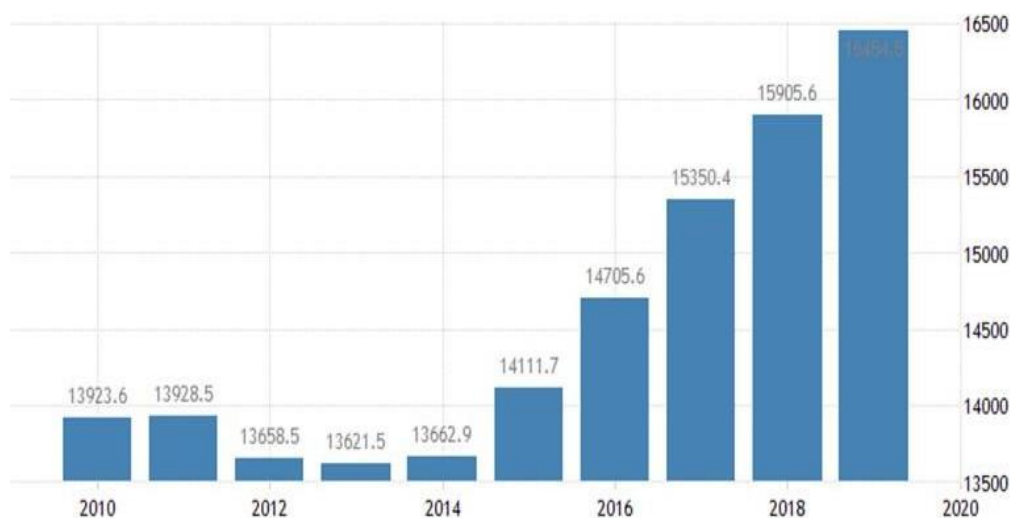
Realni rast BDP-a u drugom kvartalu 2014. godine, u odnosu na isti period prethodne godine, iznosio je 0,3 odsto navodi se u saopštenju MONSTAT-a.

Najznačajniji doprinos rastu BDP-a u 2017. imao je sektor snabdevanja električnom energijom a čija je proizvodnja realno bila veća 38,7 odsto u odnosu na prethodnu godinu. Sa druge strane najznačajniji negativan doprinos BDP-u. imao je sektor finansijskih usluga a čija je realizacija bila manja u 2017. od 10,5 odsto. ¹¹⁶Izazov Vlade u 2020. godini biće dovođenje u vezu rasta bruto domaćeg proizvoda (BDP) sa povećanjem zarada, odnosno penzija, s obzirom na to da životni standard u državi i dalje stagnira. U prošloj godini se zaposlenost povećala 2,3 odsto, najviše u građevinarstvu, turizmu i maloprodaji. Stopa nezaposlenosti je iznosila 15,1 odsto. Stopa zaposlenosti ostaje niska za žene, mlade i severni region, poručili su u Izveštaju iz svetske banke. Za naredni period se u pogledu ekonomskog rasta predviđa nešto umjerenija ekonomska aktivnost, sa daljim rastom investicija i zapošljavanja. Strateški najvažniji sektori turizma, energetike, poljoprivrede i industrije biće generatori ekonomskog rasta i u narednom periodu uz održivu valorizaciju značajnih prirodnih i drugih resursa. Nizak potencijal privrednog rasta Republike Hrvatske ostaje preprekom bržem sustizanju ostaka Evropske Unije. Nakon rekordno niskog nivoa iz 2010. godine, prošle 2017. stopa potencijalnog rasta procenjena je na 2,1 posto. Iako je to

¹¹⁶MONSTAT, Uprava za statistiku, Agregati nacionalnih računa, 2019

iznad proseka EU-a, to je najmanja stopa potencijalnog rasta među zemljama usporedivim s Hrvatskom. Doprinos tržišta rada potencijalnom rastu prošle je godine bio pozitivan zbog postupnog povećanja zaposlenosti, iako je ono najmanje među usporedivim zemljama. Demografski trendovi i niska stopa aktivnosti smetnja su doprinosu radne snage za rast u budućnosti. Bit će potrebne značajne strukturne reforme kako bi se povećao relativno niski potencijalni rast. Procenjuje se da će potencijalni rast ostati najnižu među zemljama usporedivim s Hrvatskom u razdoblju 2015-2019.

Grafikon br. 10. BDP per capita u Hrvatskoj
(u 000 \$)

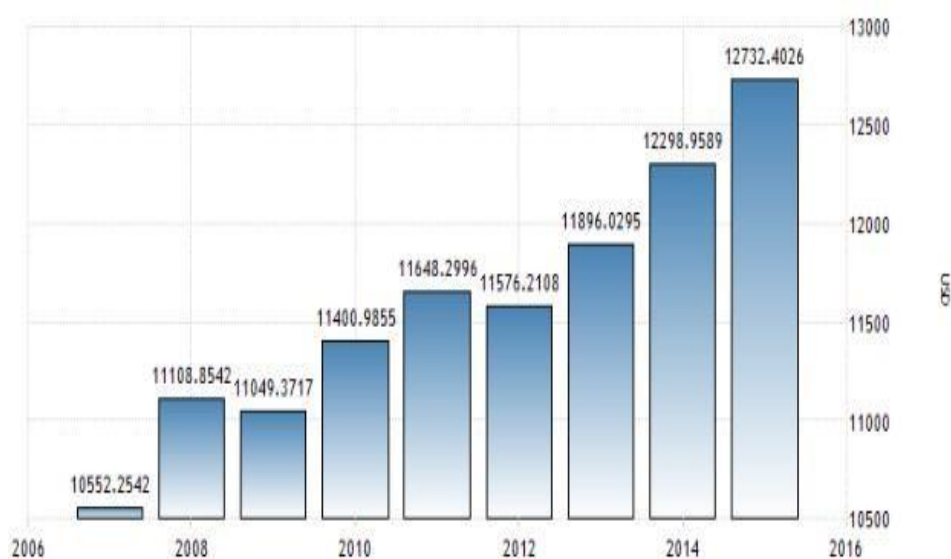

Izvor: <https://tradingeconomics.com/croatia/gdp-per-capita> (pristup 18.03.2021)

Unatoč poboljšanju na tržištu rada, za povećanje doprinosa radne snage potencijalnom rastu potrebno je podići nisku stopu aktivnosti, što će biti teško, posebno zbog demografskih izazova u Hrvatskoj. Rast produktivnosti i dalje je ograničen zbog slabe alokacijske efikasnosti, složenog poslovnog okruženja i nedelotvornog javnog sektora, navodi se u izveštajima za 2017. godinu. Po pitanju porezne politike, navodi se da je Hrvatska snažno usmerena prema neizravnom oporezivanju i ona je među zemljama članicama s najmanjim učešćem prihoda od izravnih poreza. To je delomično posledica vrlo niskih poreza na imovinu, koji se smatraju najpovoljnijima za privredni rast. Sledom reformi poreza na lični dohodak u protekle četiri godine, više od polovine zaposlenih ne plaća porez na dohodak. S druge strane, Hrvatska je negde u proseku EU-a po prihodima od socijalnih doprinosa u

odnosu na BDP, iako ima treću najmanju stopu zaposlenosti u EU-u, navodi se u izveštajima Komisije EU. Ono što bi, međutim, moglo i dalje značajnije rasti je BDP po glavistanovnika, dobrim delom zbog iseljavanja. Tako je 2016. u Hrvatskoj bilo 4.176 miliona stanovnika, a BDP po glavi stanovnika iznosio je 11.180 evra. Godinu dana kasnije broj stanovnika pao je na 4.125 miliona dok je BDP po stanovniku porastao na 11.882 evra. U 2017. godini je BDP po svakom od 4.089 stanovnika iznosio 12.594 evra. Drugim rečima, u tri godine broj stanovnika smanjen je za 87 hiljada dok je BDP po stanovniku porastao za 1.414 evra. Politička previranja u Severnoj Makedoniji su uticala na rast privrede.

Grafikon br. 11. BDP per capita u Makedoniji
(u 000 \$)

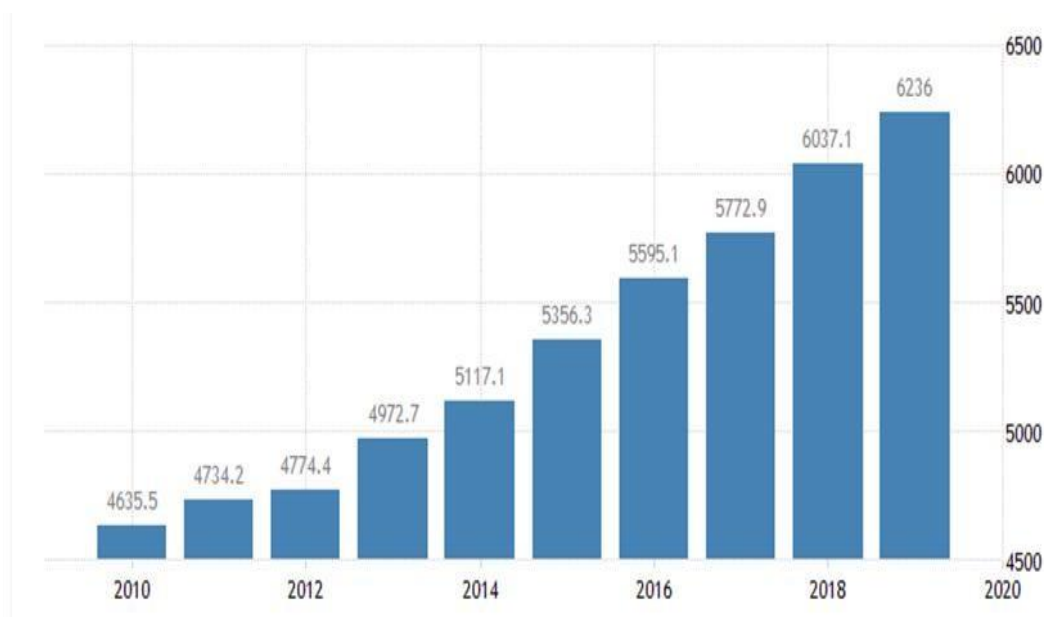
Izvor: Tradingeconomics. com i World Bank (pristup 16.04.2020)

Politička kriza, koja je počela 2015. je kulminirala formiranjem nove vlade u junu 2017. Tokom celog trajanja je remetila ekonomsku aktivnost. Rast BDP-a se usporio s 3,8 procenata u 2015., na 2,4 procenata u 2016., a za 2017. se očekuje pad na 1,5 procenata. Investicije su opale za 4,7 procenata u 2016., te za 9,6 procenata u prvoj polovini 2017., iako se do kraja godine očekuje početak oporavaka, kako se poverenje bude obnavljalo. Tokom prethodne dve godine, privatna potrošnja je bila glavni faktor rasta, podržana većom zaposlenošću i platama, ali su previranja u 2017. smanjila njen doprinos rastu.

Prema proceni Državnog zavoda za statistiku, u ovom periodu najveći porast zabeležen je u sektorima: trgovina na veliko i malo; popravak motornih vozila i motocikala; transport i skladištenje; usluge smeštaja i ishrane za 15,6%; poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo za 4,0% i rudarstvo i vađenje rude; prerađivačka industrija; snabdevanje električnom energijom, gasom, parom i klimatizacijom; snabdevanje vodom; uklanjanje otpadnih voda, upravljanje otpadom i sanacija za 1,1%. Konačna potrošnja domaćinstava, uključujući neprofitne institucije koje opslužuju domaćinstva, u četvrtom tromesečju 2017. godine nominalno je porasla za 4,9%, a njeno učešće u strukturi bruto domaćeg proizvoda iznosilo je 64,8%. Izvoz robe i usluga u navedenom periodu nominalno je porastao za 14,9%, dok je uvoz robe i usluga nominalno povećan za 11,0%.

Struktura bruto domaćeg proizvoda, odnosno bruto dodane vrednosti koju svojim radom ostvaruju pojedine delatnosti, govori da u BDP-u Bosni i Hercegovini i dalje dominantno učešće imaju trgovina, javne službe i indirektni porezi, nauštrb proizvodnje. Može se videti da je učešće proizvodnje u BDP-u Bosne i Hercegovine, iako je u poslednjih pet godina raslo, još uvek nedovoljno. U odnosu na visinu ukupnog BDP-a u 2018. godini, doprinos proizvodnih delatnosti iznosio je približno 8,483 milijarde KM ili u procentima 27,81 posto. Iako je ostvaren rast od tri procenta to je još uvijek daleko od zadovoljavajućeg. A bez proizvodnje nema ni rasta bruto dodane vrednosti. Kada je upitanju BDP BiH, zvanični podaci Agencije za statistiku BiH pokazuju da je, počev od 2015. godine do danas (ako gledamo mandatni period 2014 -2018.) BDP u proseku rastao za oko 3% . Tako je rast BDP- a u BiH u 2015. godini iznosio 3,3%, u 2016. godini 3,7%, a BDP Bosne i Hercegovine u 2017.godini realno je porastao 3,07%, jednako rastu godinu ranije.

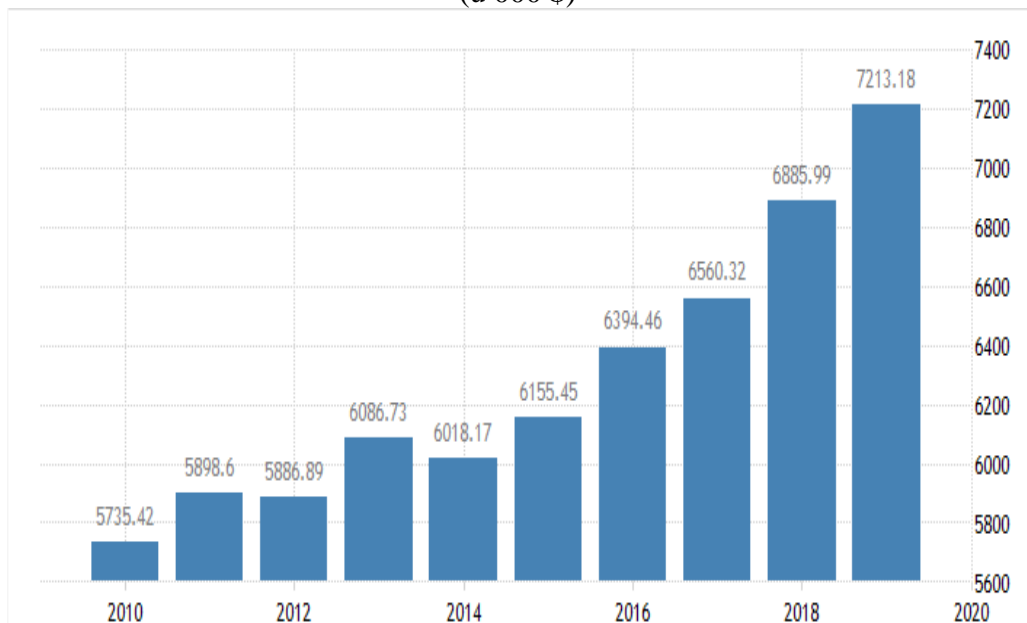
Grafikon br. 12.BDP per capita u Bosni i Hercegovini
(u 000 \$)

Izvor: Tradingeconomics. com i World Bank, (pristup, 21.04.2020)

Osim toga, u cilju boljeg životnog standarda bilo bi potrebno otvoriti više novih radnih mesta, posebno u tercijarnim delatnostima, ali i raditi na reformama sistema obrazovanja. Ono što bi se moglo identifikovati kao potencijalni rizici na fiskalnu održivost Bosne i Hercegovine u srednjem roku su ekonomski rast, budžetski bilans, povećanje učešća direktnog duga entiteta u ukupnom spoljnom dugu, povećanje servisa javnog duga, anaročito unutrašnjeg, kamatno opterećenje, kamatne stope, rizici deviznog kursa, rizikrefinansiranja, ali i kreditni rejting. Bruto domaći proizvod (BDP) Srbije u 2016. godini iznosio je u tekućim cenama oko 4,261 milijardi dinara i za 5,4% je veći nego prethodne godine, dok je realni rast, računat u stalnim cenama, bio 2,8%, saopštio je Republički zavod za statistiku. Posmatrano po delatnostima, u 2016. godini najznačajnije učešće u BDP-u u tekućim cenama imali su prerađivačka industrija (15,6%), trgovine na veliko i malo i popravke motornih vozila (10,1%), poslovanje nekretninama (8,6%) i poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo (6,5%). U upotrebi BDP-a učešće izdataka za ličnu potrošnju domaćinstava bilo je 71,4%, izdataka za finalnu potrošnju države 16%, bruto investicija u osnovne fondove 17,7%, izvoza robe i usluga 50% i uvoza robe i usluga 57,5%.

Grafikon br.13. BDP per capita u Srbiji
(u 000 \$)

Izvor: Tradingeconomics. com i World Bank, (pristup.23.4.2021)

Posmatrano po delatnostima, u 2017. godini najznačajnije učešće u formiranju BDP-aimaju: sektor prerađivačke industrije, 15,1%, sektor trgovine na veliko i malo i popravke motornih vozila, 11,4%, sektor poslovanja nekretninama, 7,3%, sektor poljoprivrede, šumarstva i ribarstva, 6,0% i sektor informisanja i komunikacija, 5,0%.

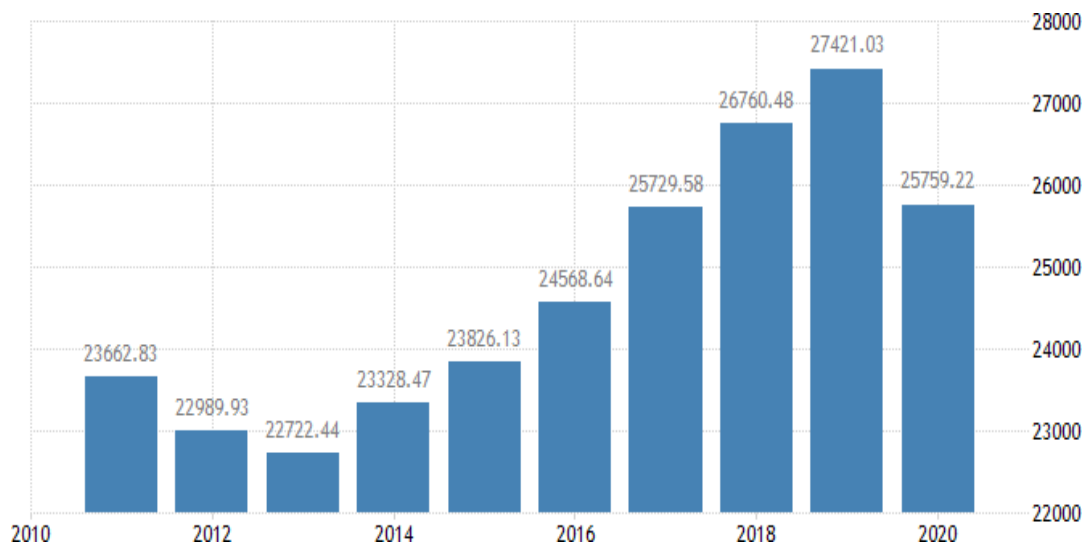
S druge strane, u upotrebi BDP-a učešće izdataka za ličnu potrošnju domaćinstava je 69,6%, izdataka za finalnu potrošnju države 16,2%, bruto investicija u osnovna sredstva 17,7%, izvoza dobara i usluga 50,5% i uvoza dobara i usluga 57,1%. Realni rast BDP-a u 2017. godini, u odnosu na prethodnu godinu, iznosio je 2,0%. Posmatrano sa rashodne strane, najveći realni rast beleže izvoz dobara i usluga, 8,2%, i uvoz dobara i usluga, 11,1%. Bruto investicije u osnovna sredstva imaju realni rast od 7,3%. Izdaci za finalnu potrošnju imaju realnu stopu rasta od 2,2%, od čega je realni rast izdataka za ličnu potrošnju sektora domaćinstava 2,0%. Izdaci za ličnu potrošnju države imaju realni rast od 3,7%, a izdaci za kolektivnu potrošnju rast od 2,7%.¹¹⁷

¹¹⁷ Gligorić, M.. Priliv stranih direktnih investicija u Srbiju: Novi izazovi u periodu krize, objavljeno u Arsić, M. i Šoškić, D., „Ekonomika Srbije u 2014”, 2014

Najvažniji sektori privrede Slovenijeu 2018. bili su industrija (27,2 %), veleprodaja i maloprodaja, promet, usluge smeštaja i prehrane (20,7 %) te javna uprava, obrana, obrazovanje i delatnosti zdravstvene zaštite i socijalne pomoći (15,9 %).U zemlje EU-a odlazi 76 % izvoza Slovenije (od čega 19 % u Nemačku, 12 % u Italiju i 7 % u Austriju).

Grafikon br. 14. BDP per capita u Sloveniji

(u 000 \$)

Izvor: *Tradingeconomics.com* i *World Bank*, (pristup.24.4.2020)

Kad je reč o zemljama izvan EU-a, po 3 % odlazi u Srbiju i Bosnu i Hercegovinu. Iz država članica EU-a dolazi 67 % slovenskog uvoza (od čega 16 % iz Nemačke, 13 % iz Italije i 9 % iz Austrije), a izvan EU-a 6 % dolazi iz Turske i 5 % iz Kine.

Eurostat je objavio kako je slovenski BDP po stanovniku u standardima kupovne moći u 2018. dostigao 87 posto proseka Europske unije (EU), što je za 2 posto više nego u 2017. Zapadna Slovenija dosegla je 105 posto proseka EU, a istočna 72 posto. Slovenija od 2014. beleži stabilan rast privrede koji je u 2017. iznosio gotovo 5 posto te je u 2016., 2017. i 2018. smanjila zaostatak za prosekom BDP-a po stanovniku prema standardima kupovne moći za 2 posto.¹¹⁸ Razlika između prosečne razvijenosti između zapadnog i istočnog dela zemlje se povećava. Slovenski BDP po stanovniku je prema podacima

¹¹⁸<https://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (pristup, 18.02.2021)

Eurostata u 2018. iznosio 22.100 evra, odnosno 26.400 prema standardima kupovne moći. Regija Zapadna Slovenija je ostvarila 26.500 evra, odnosno 31.600 prema standardima kupovne moći, a regija Istočna Slovenija 18.100, odnosno 21.700 prema standardima kupovne moći.

3.7.5. Uticaj Bruto društvenog proizvoda na uvoz

U drugoj polovini dvadesetog veka svetska trgovina je ostvarila znatno brži rast od svetskog GDP-a i posebno GDP-a po stanovniku, a čini se da se ti trendovi nastavljaju i s početka 21 veka. Rast obima svetskog izvoza bio je posebno intenzivan u poslednjoj četvrtini dvadesetoga veka (tačnije 1973-2001) i iznosio je 5,25% prosečno godišnje dok je istovremeno rast svetskog GDP-a po stanovniku bio znatno skromniji (1,4%)¹¹⁹. Postavlja se pitanje u kakvom su odnosu rast trgovine i GDP-a, odnosno da li trgovina stimuliše ekonomski rast. U cilju pronalaženja veze, odnosno uticaja spoljne trgovine na ekonomski rast izvršena su mnoga istraživanja, koja su posebno intenzivirana sa sve modernijim statističko-ekonometrijskim metodama ali i uz oslonac na kvalitetnije i kompatibilnije podatke.¹²⁰ I pored obimne literature o relaciji između trgovine i ekonomskog rasta, gde su, pored ostalog, primenjivane brojne „multi-country“ studije sa komparabilnim analitičkim instrumentarijumom, treba reći da još ne postoji potpuna saglasnost naučnika o pozitivnom uticaju intenziviranja spoljne trgovine na ubrzavanje stopa rasta. Pored istraživanja koja se tiču uticaja povećanja trgovine i promena njene strukture na ubrzavanje rasta, istraživanja su u značajnoj meri posvećena i uticaju regulative, institucija i trgovinske politike na obim trgovine, otvorenost i ekonomski rast.¹²¹ Od diskusije Adama Smita o specijalizaciji i veličini tržišta, preko debata o prednostima i nedostacima uvozne supstitucije i izvozno orijentisanog rasta do recentnih radova o endogenom tehnološkom progresu ulažu se veliki napor da otkrije priroda odnosa trgovine i rasta. Treba reći da je u poslednjih pola veka

¹¹⁹ Rast obima svetskog izvoza iznosio je 1973-2001 5,25%, 1950-73 7,85%, 1913-50 0,85%, 1870-1913 3,30%. Rast svetskog GDP po stanovniku 1973-2001 1,4%, 1950-73 2,9%, 1913-50 0,85%, 1870-1913 1,25%. Financial Times (Martin Wolf) 28.7.2004.

¹²⁰ Lederman D, Maloney W, Trade Structure and Growth, The World Bank, 2003

¹²¹ Nikolić, G., Uticaj spoljne trgovine na ekonomski rast, Ekonomski anali, br. 156, 2005, str. 146-150

ekonomska teorija a i praksa ostvarila značajne pomake kada je u pitanju izbor adekvatne trgovinske politike. Pedesete i šezdesete godine 20. veka karakterisala je politika uvozne supstitucije, koja je bila viđena kao sredstvo promovisanja ekonomskog rasta i sprečavanja negativnih efekata koji bi usledili zbog povećane konkurencije kao i usled opadajućih cena sirovina i proizvoda nižih faza finalizacije. Međutim, relativno brzo je postalo jasno da je ova strategija generalno doživela neuspeh, o čemu su svedočili i uvođenje restriktivnije devizne politike, pooštavanje uvozne kontrole (usled prevelike tražnje tehnološkiintenzivnijih roba kao i intermedijalnih proizvoda) kao i nezadovoljavajući privredni i spoljnotrgovinski rezultati.¹²² Uvozna supstitucija praktično je dovela do rasta samo proizvodnje jednostavnijih industrijskih roba (posebno radno-intenzivne industrije) a pokušaji da se ekspanzivnijom fiskalno-monetarnom politikom ublažavaju postojeći problemi dovodio je do porasta inflacije, precenjenosti valute i usporavanja rasta.¹²³ „Cross- country“ regresione analize obično pokazuju umereno pozitivnu relaciju GDP-a po stanovniku i trgovinske otvorenosti ali je problem, pored ostalog, to {to udeo razmene u GDP-u može biti endogena varijabla i, shodno tome, mnogi drugi faktori mogu uslovljavativeličinu dohotka. U poznatoj studiji Romera i Frankela , u kojoj se dokazuje da spoljna trgovina ima samo umereno signifikantan i pozitivan uticaj na rast, prvo se vrši izolacija geografskih karakteristika zemalja (distanca) koje su najvažnija determinanta ukupne trgovine zemlje (da bi se utvrdio efekat spoljne trgovine na dohodak, preko distance semora kontrolisati veličina zemlje.¹²⁴ U primenjenom OLS (ordinary least squares, metod običnih najmanjih kvadrata) regresionom modelu zavisna varijabla je log GDP-a po stanovniku dok su nezavisne udeo trgovine u GDP-u, logaritam stanovništva i logaritam površine zemlje. Istraživanje je obuhvatilo 150 (ili 98) zemalja i pronađena je statistički signifikantna veza trgovine i GDP-a; naime, rast udela trgovine u GDP-u za 1% podižeGDP po stanovniku za 0,9%. Zanimljiv je i nalaz koji ukazuje na značaj „unutrašnje trgovine“ zemlje.

¹²² Attanasio, O. P., Picci, L. & Scorcu, A. E., Saving, Growth, and Investment: A Macroeconomic Analysis Using a Panel of Countries. *The Review of Economics and Statistics*, Vol. 82, No. 2, 2000

¹²³ Baier S, Bergstrand J, ,The Growth of World Trade: Tariffs, Transport Costs, and Income Similarity, *Journal of International Economics* (53), 2001

¹²⁴ Romer D, Frankel A, Does Trade Cause Growth? Harvard University, 1999

Naime, ako je kontrolisana varijabla udeo trgovine u GDP-u, postoji pozitivna marginalno signifikantna veza veličine zemlje (koja je aproksimacija unutrašnje trgovine) i GDP-a po stanovniku. Analiza kanala kroz koje trgovina podstiče dohodak pokazuju da trgovina pospešuje akumulaciju fizičkog i ljudskog kapitala i povećava prinose za dati nivo kapitala (specijalizacija, povećani prinosi od većeg tržišta, razmena ideja, širenje tehnologije). Analiza simultanog statističkog preseka gde je zavisna varijabla rast GDP-a po stanovniku, dok su eksplanatorne inicijalni nivo GDP-a po stanovniku, broj telefona na 1000 stanovnika, životni vek (log) i trgovinska otvorenost, pokazuje da ne postoji signifikantna veza između trgovinske otvorenosti i rasta kada se kao zavisna varijabla uzme rast GDP po stanovniku.¹²⁵ Međutim, kada se mera otvorenosti zameni sa dve komponente: merom restrikcija u trgovinskoj politici (International Trade Taxation Indeks-I) i obimom trgovine (Trade Sektor Indeks-V) i kada se kao zavisna varijabla uzme prosečna stopa rasta GDP-a, uz inicijalni GDP, onda je veza obima trgovine i ekonomskog rasta signifikantno (prag značajnosti 5%) pozitivna dok je relacija trgovinskih restrikcija i ekonomskog rasta signifikantno negativna (10%). Kada se u sledećem regresionom modelu dodaju četiri egzogene varijable („veličina“ vlade, politička stabilnost, makroekonomska stabilnost, nivo regulacije) to povećava R2 (mera objašnjenih varijabli-udeo objašnjenog varijabiliteta zavisne varijable u ukupnom), dok je regresioni koeficijent za meru trgovinskih restrikcija negativan i za obim trgovine pozitivan (oba signifikantna) kao i u prethodnom modelu.¹²⁶ Ovi nalazi ukazuju da rast volumena trgovine podstiče ekonomski rast i istovremeno da trgovinske restrikcije negativno utiču na rast. Pokazalo se da je indeks trgovinske otvorenosti bio insignifikantan zato što su ga činile dve komponente sa suprotnim uticajima. Na osnovu iznetih istraživanja može se zaključiti da ne postoji potpuno jasan stav o relaciji spoljne trgovine i rasta iako veći broj studija pokazuje pozitivnu i statistički umereno signifikantnu vezu. U prethodnim analizama je obično testiran uticaj spoljne trgovine, odnosno trgovinske otvorenosti na GDP po stanovniku i uglavnom je nalažena umereno pozitivna relacija ali to, svakako, ne mora uvek da odražava pozitivan efekat spoljne trgovine na rast (npr. rast izvoza može biti posledica rasta GDP-a a ne obrnuto).

¹²⁵ Rruka D, 2004, Decoding the Effects of Trade Volume and Trade Policies on Economic Growth: Cross-Country Investigation, Chatahm College, Pennsylvania

¹²⁶ Cahn-Hyun S, Lee H, : Trade Structure nad Economic Growth, Korea Development Association, Korea Institute for International Economic Policy Choudhri E, Hakura D, 2003

Uzimajući u obzir brojne regresione analize koje tretiraju korelaciju spoljne trgovine i rasta (imajući u vidu i brojne „ograde“ koje idu iz njihove nalaze), čini se da je povećavanje trgovinske otvorenosti (odnosno rast spoljnotrgovinske razmene, pre svega izvoza), kao mera podsticaja ukupnog ekonomskog rasta, praktično bez alternative, posebno za zemlje, odnosno tržišta, skromne veličine kao što su tržišta zemalja u regionu.

DRUGI DEO - ANALIZA I INTERPRETACIJA REZULTATA ISTRAŽIVANJA

4. DESKRIPTIVNA STATISTIKA I REGRESIONA ANALIZA

4.1 Bosna i Hercegovina – deskriptivna statistika

Termin statistika je potekao od latinske reči “status” , koja znači političko stanje u državi.¹²⁷Nemački naučnik Gotfrid Ahneval (1719-1772) je prvi u nauci upotrebio izraz “statistika” u značenju “državno uređenje”.¹²⁸Predmet statističkog istraživanja su masovne pojave. Masovna pojava predstavlja skup elemenata koji se odlikuju nizom nizom zajedničkih ali varirajućih obeležja. Statistika se bavi prikupljanjem obradom i analiziranjem podataka o masovnim pojavama . Bazira se na podacima koji su prikupljeni u prošlosti, ali se na osnovu tih podataka može predvideti i ponašanje masovnih pojava u budućnosti.

Deskriptivna statistika obuhvata metode prikupljanja , sređivanja i prikazivanja podataka , kao i metode određivanja parametara osnovnog skupa.¹²⁹

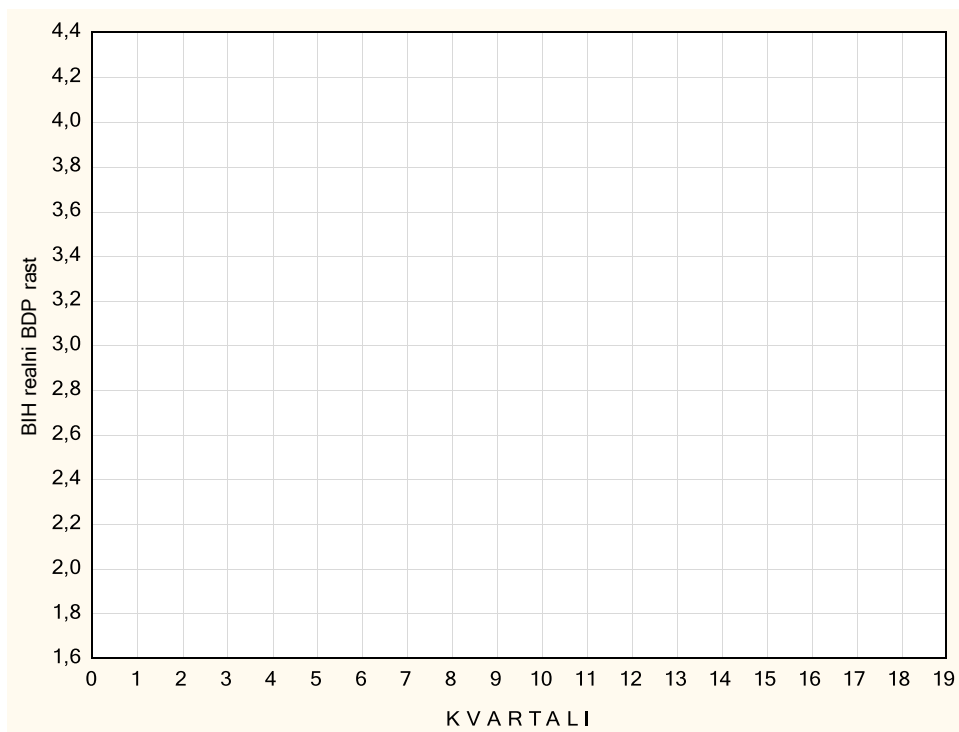
Inferencijalna statistika obuhvata metode kojima se objašnjava varijabilitet pojava uz pomoć statističkih pokazatelja i statističko zaključivanje na osnovu uzorka

¹²⁷Stojković M., „Statistika“ . Ekonomski fakultet Subotica, 2001

¹²⁸Šošić I., „Statistika“ . Školska knjiga Zagreb, 2006

¹²⁹Carver, R.P. „The case against statistical significance testing“ . Harvard educational Review 48, 1978

Grafikon br. 15. Kretanje BDP rasta po kvartalima

Deskriptivna analiza

Kod istraživanja masovnih pojava primenjuju se razni statistički metodi, koji se mogu podeliti u dve osnovne grupe.¹³⁰ U prvu grupu se svrstavaju metodi koji se koriste za statističko posmatranje, (prikupljanje, grupisanje, sređivanje i prikazivanje statističkih podataka). U drugu grupu svrstavaju se metodi statističke analize , koji se koriste za razna izračunavanja, obješnjenja i zaključivanje o karakteristikama osnovnog skupa na osnovu uzorka.¹³¹

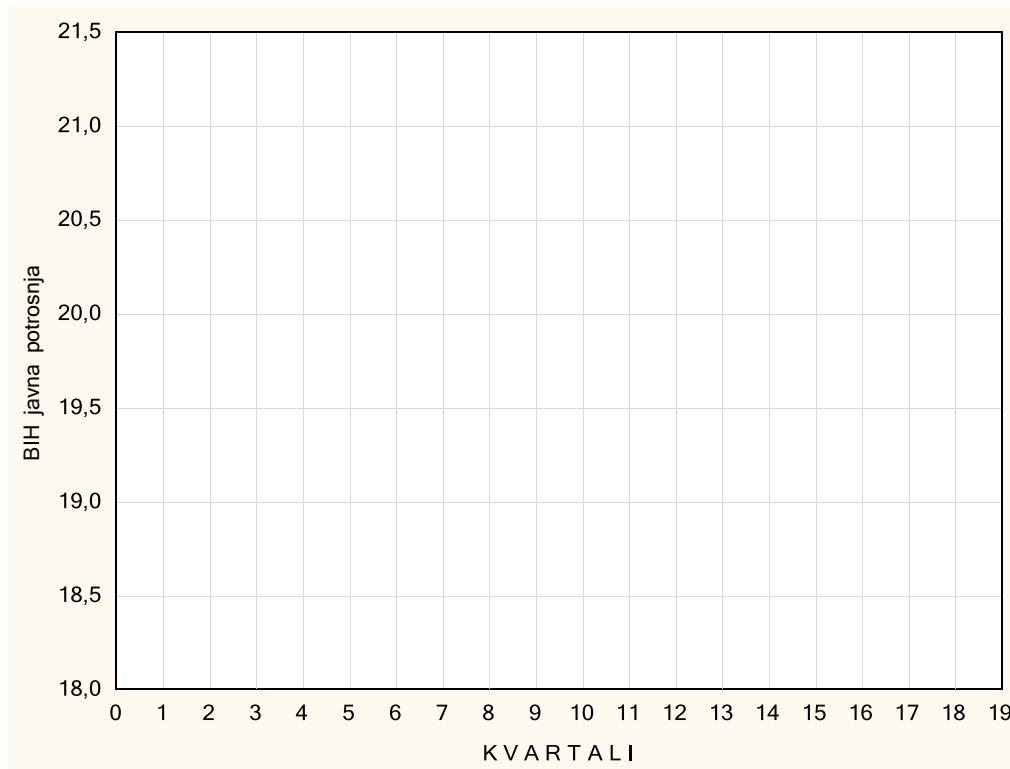
Prvi metodi pripadaju deskriptivnoj analizi a drugi metodi statističkoj analizi.¹³²U primeru će biti obrađene mere centralne tendencije mere disperzije.

¹³⁰Žižić M., Lovrić M., Pavličić D.“Metodi statističke analize“.Ekonomski fakultet Beograd, Beograd, 2002

¹³¹Vukadinovic S., Popović. J.“ Matematička statistika“ Univerzitet u Beogradu, 1996

¹³²Prem S.Mann: Statistics for business and economics – solution manual, Joh Wiley & Sons, New York, USA, 1995

Grafikon br. 16. Kretanje javne potrošnje po kvartalima

Aritmetička sredina

Srednja vrednost pokazuje, reprezentuje celu statističku masu , tj. ona je ta vrednost koja zamenjuje svako drugo obeležje u seriji koju posmatramo.¹³³Srednje vrednosti su vrednosti koje jednom brojčanom vednošću karakterišu statističku masu u celini.

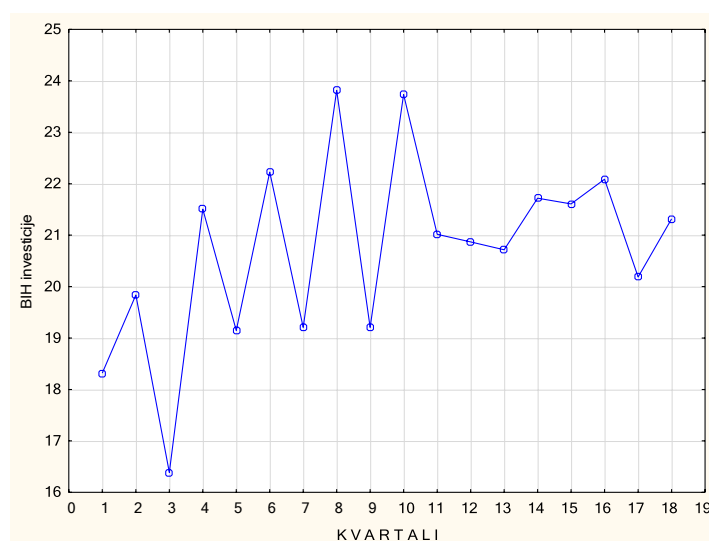
Statistics

	Realni BDP_ras t	Javna potrosnj a	Investicij e	Bruto dom stednja	Izvoz	Broj zaposleni h	St nezaposl enosti
Aritmetička sredina	3,1889	19,7600	20,7200	4,6600	910555,5 5	773756,0 55	21,8889
Mediana	3,2200	19,8050	20,9450	5,3150	944000,0 0	772850,0 0	21,30

¹³³McCloskey, Deirdre, : The Cult of Statistical Significance, 2008

Modus	2,51	18,19	19,21	-2,81	745000,00	712900,00	15,70
Std. Devijacija	,70459	,83083	1,85291	2,62984	103566,53	46612,111	4,257
Minimum	1,79	18,19	16,39	-2,81	745000,00	712900,00	15,70
Maximum	4,18	20,91	23,82	7,74	1082000,00	833909,00	27,80

Grafikon br.17.Kretanje investicija po kvartalima

4.2 Regresiona analiza

Englez F. Galton je u svojim studijama krajm XIX veka došao do “Opšteg zakona o regresiji”. K Pirson je početkom dvadesetog veka primenio metode statističke analize da dokaže teoriju Galtona. On je proučavao vezu izmedju visine sinova i visine očeva u pronašao da postoji regresija. Tako se došlo do zaključka da iako se moglo očekivati da će visoki očevi u proseku imati visoke sinove , ta veza ispoljava određeno nazadovanje visinesinova u odnosu na visinu očeva. Od tada je termin regresiona analiza opšte prihvaćen za

statističke metode putem kojih se ispituje zavisnosti izmedju pojava.¹³⁴

Vrlo podesan pristup proučavanju regresije je dijagram rasturanja. Praktično on omogućuje da uočimo ne samo postojanje zavisnosti izmedju dve pojave nego da se utvrdi i kakva je oblika ta zavisnost.

Ako se u statističkom istraživanju posmatraju dve ili više pojava i ako se između njih analiziraju veze, oblik i smer tih veza, onda se ta analiza naziva regresiona analiza.¹³⁵

Regresiona analiza je u suštini metod kojim se ispituje zavisnost dve ili više promenljivih, odnosno pojava.

Najprostiji oblik regresione krive predstavlja linearna regresija izražena funkcijom:

$$Y = a + bX$$

Ona se primenjuje kada postoji direktna ili obrnuto proporcionalna veza izmedju nezavisnih i zavisnih promenljivih. Sitem jednačina čijim rešavanjem se dobijaju parametric a i b je sledeći:

$$\sum Y_i = an + b\sum X_i$$

$$\sum X_i Y_i = a\sum X_i + b\sum X_i^2$$

Linija regresije prolazi kroz tačku čije su koordinate aritmetičke sredine X i Y varijabli i ta činjenica može da se koristi za izračunavanje jednačine regresionog modela.

Parametar a predstavlja tačku preseka linije regresije na ordinantnoj osi. Praktično, to je visina regresije u odnosu na koordinantni početak. Ukoliko linija regresije prolazi kroz koordinantni početak onda parameter a ima vrednost nula a=0. Parametar b pokazuje promenu zavisne promenljive za jedinicu Y u b jedinica za jedinicu X. Parametar b može da bude i pozitivan i negativan zavisno od toga da li se radi o opadajućoj ili rastućoj regresiji.

¹³⁴Miodrag Lovrić, Jasmin Komić, Stevan Stević, : „Statistička Analiza metodi i primjena“. Ekonomski fakultet Banja Luka, 2006

¹³⁵Jovičić.M., : „Ekonometrijski metodi“,Savremena Administracija Beograd, 1981

Dijagram rasturanja treba da nam ukaže na eventualno postojanje medjuzavisnosti dve promenljive.¹³⁶ Grupisanje tačaka sa određenom tendencijom porasta ili opadanja ukazuje da postoji veza između dve varijable. Koeficijent korelacije pokazuje stepen slaganja između ovih promenljivih u linearnoj medjuzavisnosti. To je jedan relativan pokazatelj nezavisan od jedinica mere u kojima su izraženi originalni podaci pa je zbog toga vrlo podesan za poredjenja sa drugim koeficijentima korelacije. Zavisno od stepena slaganja ovih parova, imaćemo veću ili manju korelaciju, tj. koeficijent korelacije. Koeficijent korelacije kreće se u interval od -1 do +1 zavisno od slaganja dve varijable. Kod pozitivne korelacije r se kreće od nule do jedinice a kod negativne od nule do minus 1. Pozitivna korelacija znači da sa porastom jedne varijable dolazi do porasta i druge. Negativna korelacija znači da je veza između dvaju varijabli u obrnutoj srazmeri, tj. porast jedne varijable dovodi do opadanja druge varijable. Ukoliko ne postoji apsolutno nikakva korelacije vrednost koeficijenta iznosi $r = 0$.

Ocena i testiranje koeficijenta korelacije sa dve promenljive ima za koeficijent korelacije ρ .¹³⁷ Izračunati koeficijent korelacije r je ocenjena vrednost dobijena iz uzorka koja može da se testira na isti način kao i parametric distribucije sa jednom promenljivom. Kada su dve promenljive nezavisne tada je $\rho=0$ i distribucija uzoraka koeficijenata korelacije ima raspored blizak normalnom, čija je sredina 0. Ali ako je $\rho>0$, ili $\rho<0$ distribucija uzoraka je asimetrična na desnu ili levu stranu. Sa povećanjem n i asimetričnost distribucije uzoraka koeficijenata korelacije pokazuje tendenciju da iščezne. Imajući ovo u vidu moguće je izvršiti testiranje hipoteze o vrednosti ρ . Za testiranje hipoteze da je $\rho=0$ kod velikog uzorka standardna greška se izračunava iz sledećeg obrasca:¹³⁸

$$Sp = \frac{1}{\sqrt{n-1}}$$

Izračunati koeficijent korelacije se deli sa standardnom greškom

¹³⁶Jonson, D.H.: „The insignificance of statistical significance testing“. Journal of Wildlife Management 63, 1999

¹³⁷ Green, W., H.: *Econometric analysis*. New Jersey: Pearson Education Publishing, 2002

¹³⁸Hadživuković S., Zegnal R., Čobanović, „Regresiona Analiza“, Privredni pregled Beograd, 1982

$$Z = r / S_r$$

Ovaj količnik se upoređuje sa kritičnom vrednošću iz tablica normalne distribucije za odgovarajući prag značajnosti i nulta hipoteza se prihvata ili odbacuje prema tome da li je izračunata vrednost manja ili veća od vrednosti u tabelama normalne distribucije. Za $\alpha = 0,05$ kritična vrednost je 1,96 a za $\alpha = 0,01$ ona je 2.58.

Ukupna suma kvadrata odstupanja od sredine zavisno promenljive $\sum (\gamma - \bar{\gamma})^2$

u objašnjenju koeficijenta determinacije u analizi varijanse može se podeliti na dva dela i to na deo sume kvadrata koji se duguje regresiji ili uticaju nezavisne promenljive X i drugi deo sume kvadrata koji je rezultat ostalih nekontrolisanih varijacija. Izraz r^2 naziva se koeficijent determinacije pošto od njega zavisi koliki će biti udeo varijacije regresije a time ostatak nekontrolisane varijacije. To je relativan pokazatelj koji se kreće od 0 do 1. Vrednost $(1 - r^2)$ se obično naziva koeficijent nedeterminacije ili koeficijent alienacije. Statističko zaključivanje o značajnosti modela kvadratne regresije u celini se svodi na zaključivanje o značajnosti modela višestruke regresije. Složena nulte hipoteze su:

$$H_0 : \beta = \gamma = 0 \quad \text{na prema} \quad H_0 : \beta_1 = \beta_2 = 0$$

4.2.1. Regresiona analiza uticaja realnog BDP rasta na stopu nezaposlenosti u Bosni i Hercegovini

Grafikon br. 18. Kretanje stope nezaposlenosti u zavisnosti od realnog BDP rasta

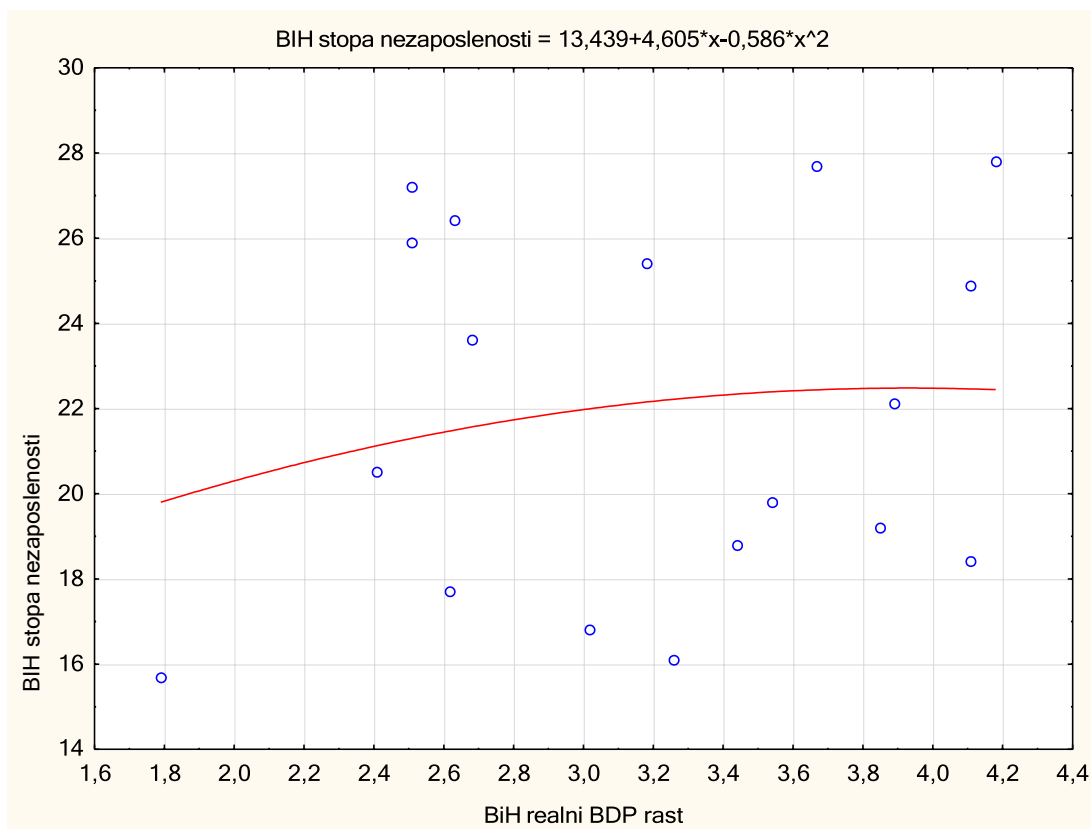

Tabela br. 13. Rezime regresionog modela

Rezime modela			
R	R ²	Prilagodjeni R ²	Std. greška
,168	,028	-,101	4,469

Tabela br. 14. Analiza varijanse regresionog modela**ANOVA**

	Suma kvadrata	Stepen slobode	Sredina kvadrata	F	p
Regresija	8,665	2	4,332	,217	,807
Residuali	299,553	15	19,970		
Ukupno	308,218	17			

Analizom varijanse kod regresije moguće je izvršiti testiranje hipoteze da je $\beta = 0$, kao i testiranje linearnosti regresije. U ovom drugom slučaju treba dokazati da se srednje vrednosti μ za svako X nalaze na liniji regresije. Ukoliko je poređenjem sa tabelama F distribucije za $F_{(\alpha;1 \text{ i } n-2)}$ izračunato F manje, tada se hipoteza prihvata dok se u suprotnom odbacuje.

U konkretnom primeru odnos varijansi $F = 0.217(p=0,807)$ pokazuje da između varijabli ne postoje visoko statistički značajne razlike. Model nema statističku značajnost.

Tabela br. 15. Tabela koeficijenata regresionog modela**Koeficijenti**

	Nestandardni koeficijenti		Standardni koeficijenti	t	p.
	B	Std. greška	Beta		
Relni_BDP_rast	4,605	14,568	,762	,316	,756
Reani BDP rast ** 2	-,586	2,314	-,611	-,253	,803
(Constant)	13,439	22,156		,607	,553

Jednačina proste linearne regresije za zavisnost stope nezaposlenosti u zavisnosti od realnog BDP rasta glasi:

$$Y = 13,439 + 4,605X - 0,586X^2$$

4.2.2. Regresiona analiza uticaja javne potrosnje na stopu nezaposlenosti u Bosni i Hercegovini

Grafikon br. 19. Kretanje stope nezaposlenosti u zavisnosti od javne potrosnje

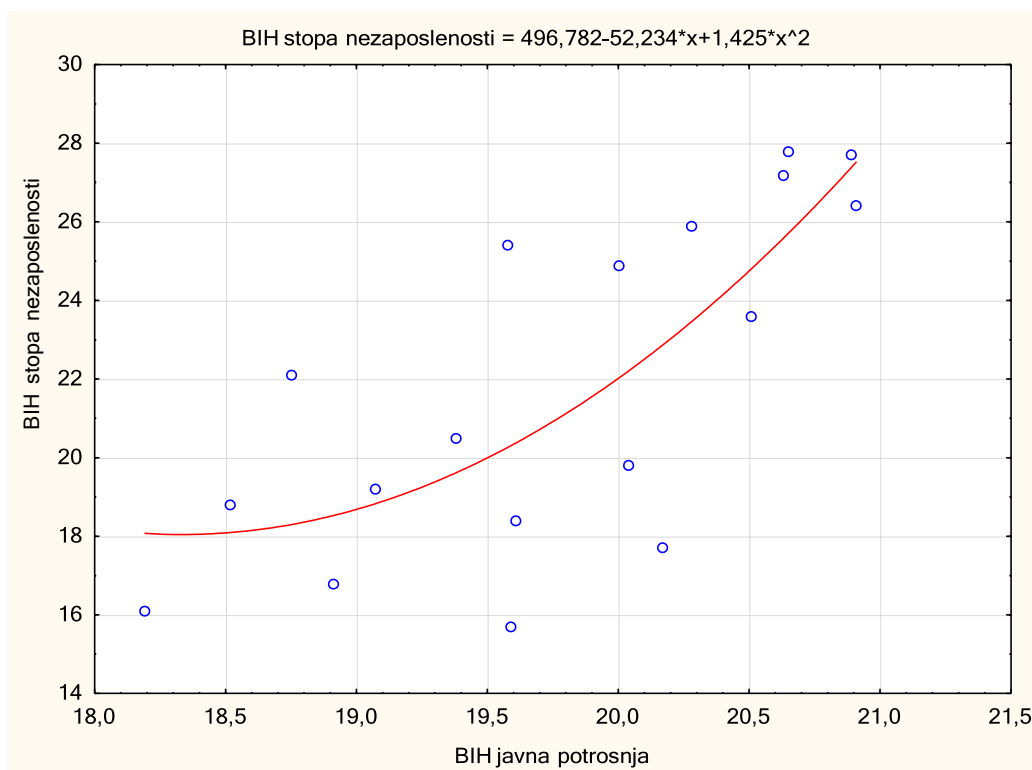

Tabela br. 16 Rezime regresionog modela

Rezime modela			
R	R ²	Prilagodjeni R ²	Std. greška
,759	,576	,519	2,953

Tabela br. 17. Analiza varijanse regresionog modela**ANOVA**

	Suma kvadrata	Stepen slobode	Sredina kvadrata	F	p
Regresija	177,423	2	88,712	10,174	,002
Residuali	130,794	15	8,720		
Ukupno	308,218	17			

Analizom varijanse kod regresije moguće je izvršiti testiranje hipoteze da je $\beta = 0$, kao i testiranje linearnosti regresije. U ovom drugom slučaju treba dokazati da se srednje vrednosti μ za svako X nalaze na liniji regresije. Ukoliko je poređenjem sa tabelama F distribucije za $F_{(\alpha;1 \text{ i } n-2)}$ izračunato F manje, tada se hipoteza prihvata dok se u suprotnom odbacuje

U konkretnom primeru odnos varijansi $F = 10.174$ ($p=0,002$) pokazuje da između varijabli postoje visoko statistički značajne razlike. Model ima statističku značajnost.

Tabela br 18. Tabela koeficijenata regresionog modela**Koeficijenti**

	Nestandardni koeficijenti		Standardni koeficijenti	t	p
	B	Std. greška	Beta		
Jav_potrosnja	-52,234	44,070	-10,192	-1,185	,254
Jav_potrosnja ** 2	1,425	1,122	10,922	1,270	,223
(Constant)	496,782	432,265		1,149	,268

Jednačina proste linearne regresije za zavisnost stope nezaposlenosti u zavisnosti od javne

potrošnje glasi:

$$Y = 496,782 - 52,234X + 1,425X^2$$

4.2.3. Regresiona analiza uticaja investicija na stopu nezaposlenosti u Bosni i Hercegovini

Grafikon br. 20. Kretanje stope nezaposlenosti od investicija

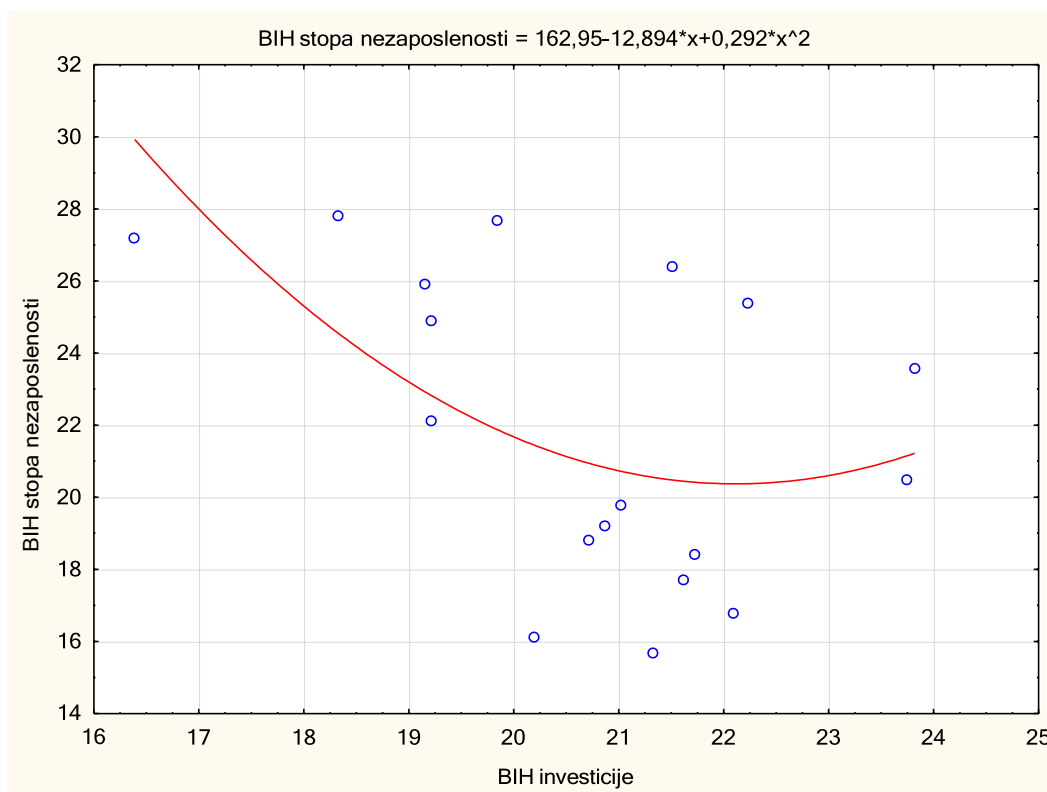

Tabela br. 19. Rezime regresionog modela

Rezime modela			
R	R ²	Prilagodjeni R ²	Std. greška
,546	,298	,204	3,798

Tabela br.20. Analiza varijanse regresionog modela

ANOVA

	Suma kvadrata	Stepen slobode	Sredina kvadrata	F	p
Regresija	91,837	2	45,919	3,183	,070
Residuali	216,381	15	14,425		
Ukupno	308,218	17			

Analizom varijanse kod regresije moguće je izvršiti testiranje hipoteze da je $\beta = 0$, kao i testiranje linearnosti regresije. U ovom drugom slučaju treba dokazati da se srednje vrednosti μ za svako X nalaze na liniji regresije. Ukoliko je poređenjem sa tabelama F distribucije za $F_{(\alpha;1 \text{ i } n-2)}$ izračunato F manje, tada se hipoteza prihvata dok se u suprotnom odbacuje

U konkretnom primeru odnos varijansi $F = 3.183$ ($p=0,07$) pokazuje da između varijabli ne postoje visoko statistički značajne razlike. Model nema statističku značajnost.

Tabela br.21.Tabela koeficijenata regresionog modela

Koeficijenti

	Nestandardni koeficijenti		Standardni koeficijenti	t	p
	B	Std. greška	Beta		
Investicije	-12,894	8,054	-5,611	-1,601	,130
Investicije ** 2	,292	,197	5,178	1,477	,160
(Constant)	162,950	81,872		1,990	,065

Jednačina proste linearne regresije za zavisnost kretanjastope nezaposlenosti od investicijaglasilasi:

$$Y = 162,95 - 12,894X + 0,292X^2$$

4.2.4. Regresiona analiza uticaja bruto domaće štednje na stopu nezaposlenosti u Bosni i Hercegovini

Grafikon br. 21. Kretanje stope nezaposlenosti od bruto domaće štednje

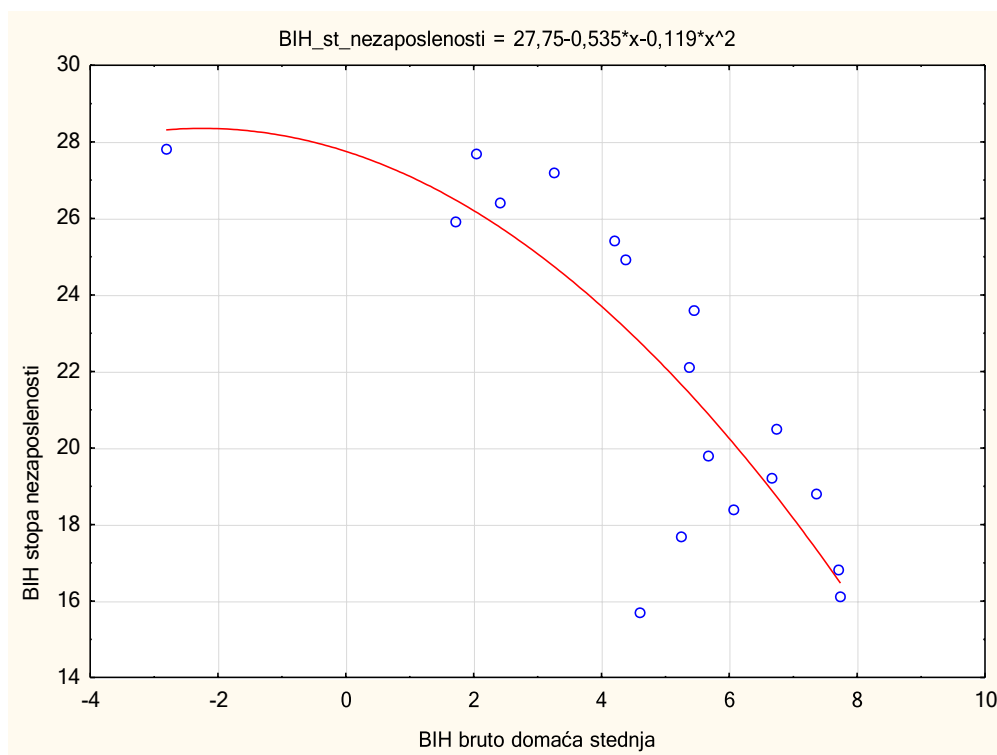

Tabela br. 22. Rezime regresionog modela

Rezime modela			
R	R ²	Prilagodjeni R ²	Std. greška
,827	,684	,642	2,549

Tabela br.23. Analiza varijanse regresionog modela**ANOVA**

	Suma kvadrata	Stepen slobode	Sredina kvadrata	F	p
Regresija	210,762	2	105,381	16,220	,000
Residuali	97,456	15	6,497		
Ukupno	308,218	17			

Analizom varijanse kod regresije moguće je izvršiti testiranje hipoteze da je $\beta = 0$, kao i testiranje linearnosti regresije. U ovom drugom slučaju treba dokazati da se srednje vrednosti μ za svako X nalaze na liniji regresije. Ukoliko je poređenjem sa tabelama F distribucije za $F_{(\alpha;1 \text{ i } n-2)}$ izračunato F manje, tada se hipoteza prihvata dok se u suprotnom odbacuje

U konkretnom primeru odnos varijansi $F = 16.22$ ($p=0,00$) pokazuje da između varijabli postoje visoko statistički značajne razlike. Model ima statističku značajnost.

Tabela br. 24. Tabela koeficijenata regresionog modela**Koeficijenti**

	Nestandardni koeficijenti		Standardni koeficijenti	t	p.
	B	Std. greška	Beta		
Bruto_dom_stednja	-,535	,459	-,330	-1,165	,262
Bruto_dom_stednja ** 2	-,119	,064	-,526	-1,855	,083
(Constant)	27,750	1,250		22,208	,000

Jednačina proste linearne regresije za zavisnost stope nezaposlenosti od bruto domaće

štednje glasi:

$$Y = 27,75 - 0,535X - 0,119X^2$$

4.2.5. Regresiona analiza uticaja izvoza na stopu nezaposlenosti u Bosni i Hercegovini

Grafikon br. 22. Kretanje stope nezaposlenosti u zavisnosti od izvoza

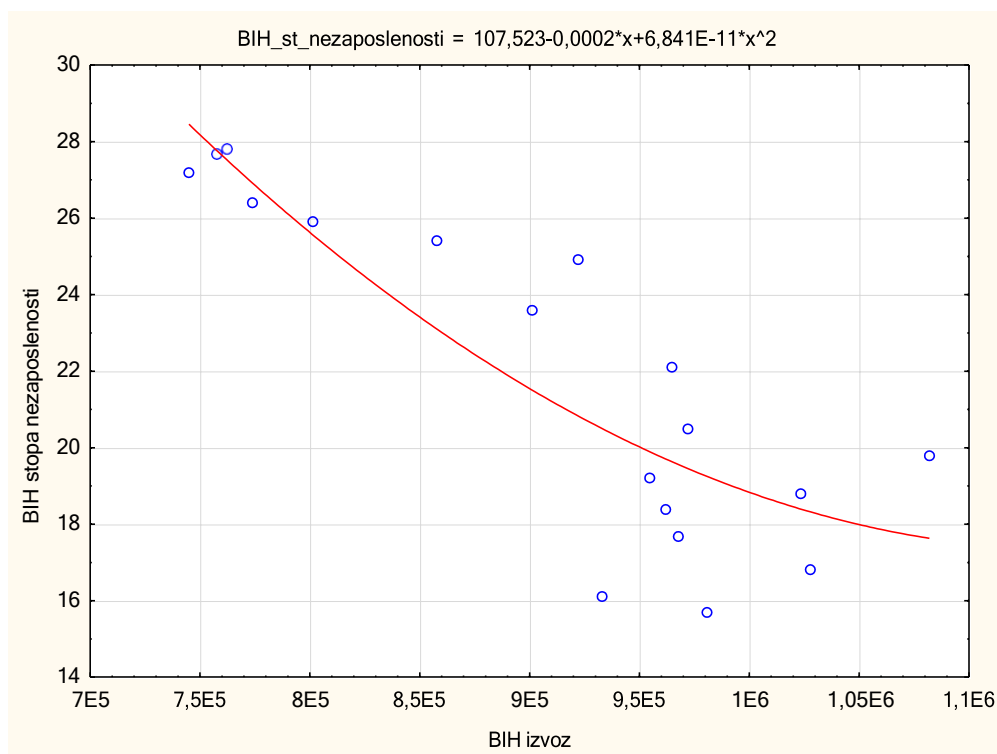

Tabela br. 25. Rezime regresionog modela

Rezime modela			
R	R ²	Prilagodjeni R ²	Std. greška
,860	,740	,705	2,311

Tabela br. 26. Analiza varijanse regresionog modela**ANOVA**

	Suma kvadrata	Stepen slobode	Sredina kvadrata	F	p
Regresija	228,085	2	114,042	21,347	,000
Residuali	80,133	15	5,342		
Ukupno	308,218	17			

Analizom varijanse kod regresije moguće je izvršiti testiranje hipoteze da je $\beta = 0$, kao i testiranje linearnosti regresije. U ovom drugom slučaju treba dokazati da se srednje vrednosti μ za svako X nalaze na liniji regresije. Ukoliko je poređenjem sa tabelama F distribucije za $F_{(\alpha;1 \text{ i } n-2)}$ izračunato F manje, tada se hipoteza prihvata dok se u suprotnom odbacuje

U konkretnom primeru odnos varijansi $F = 21.347$ ($p=0,00$) pokazuje da između varijabli postoje visoko statistički značajne razlike. Model ima statističku značajnost.

Tabela br. 27. Tabela koeficijenata regresionog modela**Koeficijenti**

	Nestandardni koeficijenti		Standardni koeficijenti	t	p
	B	Std. greška	Beta		
Izvoz	,0002	,000	-3,821	-1,476	,161
Izvoz ** 2	6,841E-11	,000	2,978	.	.

(Constant)	107,523	47,151		2,280	,038
------------	---------	--------	--	-------	------

Jednačina proste linearne regresije za zavisnost stope nezaposlenosti u zavisnosti od izvoza glasi:

$$Y = 107,523 + 0,0002X - 6,841E-11X^2$$

4.2.6. Regresiona analiza uticaja broja zaposlenih na stopu nezaposlenosti u Bosni i Hercegovini

Grafikon br. 23. Kretanje stope nezaposlenosti od broja zaposlenih

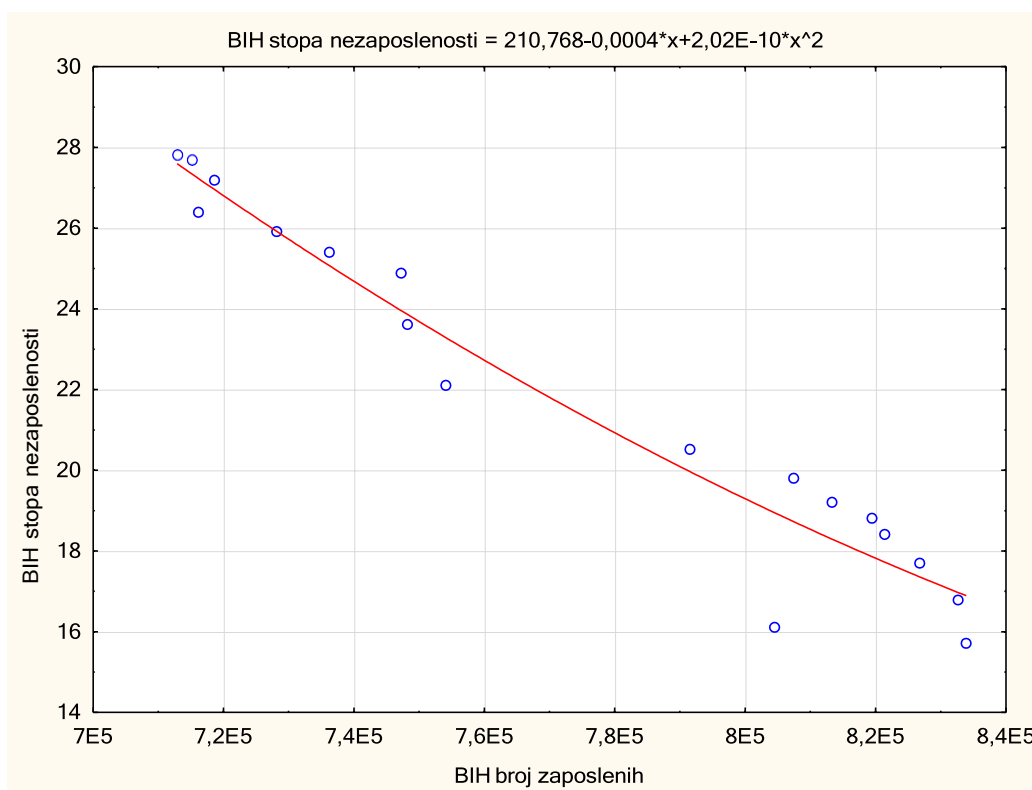

Tabela br. 28. Rezime regresionog modela
Rezime modela

R	R ²	Prilagodjeni R ²	Std. greška
,973	,946	,939	1,054

Tabela br. 29. Analiza varijanse regresionog modela**ANOVA**

	Suma kvadrata	Stepen slobode	Sredina kvadrata	F	p
Regresija	291,565	2	145,783	131,317	,000
Residuali	16,652	15	1,110		
Ukupno	308,218	17			

Analizom varijanse kod regresije moguće je izvršiti testiranje hipoteze da je $\beta = 0$, kao i testiranje linearnosti regresije. U ovom drugom slučaju treba dokazati da se srednje vrednosti μ za svako X nalaze na liniji regresije. Ukoliko je poređenjem sa tabelama F distribucije za $F_{(\alpha; 1 \text{ i } n-2)}$ izračunato F manje, tada se hipoteza prihvata dok se u suprotnom odbacuje

U konkretnom primeru odnos varijansi $F = 131.317$ ($p=0,00$) pokazuje da između varijabli postoje visoko statistički značajne razlike. Model ima statističku značajnost.

Tabela br. 30. Tabela koeficijenata regresionog modela**Koeficijenti**

	Nestandardni koeficijenti		Standardni koeficijenti	t	p
	B	Std. greška	Beta		
Br_zaposlenih	,0004	,000	-4,389	-1,217	,242

Br zaposlenih ** 2	2,020E-10	,000	3,419	.	.
(Constant)	210,768	126,941		1,660	,118

Jednačina proste linearne regresije za zavisnost stope nezaposlenosti od broja zaposlenih glasi:

$$Y = 210,768 + 0,0004X + 2,020E-10X^2$$

4.2.7 Korelaciona Analiza

Atributivna obeležja ne iskazuju se numeričkim vrednostima, već atributima.¹³⁹ Ponekad je moguće rangirati njihove jedinice posmatranjaprema atributivnom kriterijumu. Na taj način se uspostavlja veza izmedju atributa i nekog podskupa, skupa prirodnih brojeva pri čemu prirodni brojevi predstavljaju rangove obeležja.

Za dva obeležja ili dva uzorka koji su predstavljeni svojim rangovima moguće je ispitati stepen saglasnosti rangova i na osnovu toga izvesti zaključak o njihovoj zavisnosti.¹⁴⁰ Numerički pokazatelj kojim se izražava stepen slaganja rangova dva obeležja naziva se koeficijent korelacije ranga.¹⁴¹ Postoji više različitih postupaka za ispitivanje zavisnosti na osnovu rangova. Ono što je svima zajedničko jeste da su koeficijenti korelacije ranga definisani po uzoru na koeficijent linearne korelacije kao i to da se tumače isto kao i napred pomenuti koeficijent. Korelacioni koeficijenti su mere jačine (stepena) i smera povezanosti izmedju dve promenljive veličine.¹⁴² Najčešće korišćeni korelacioni koeficijenti su: Pirsonov koeficijent linearne korelacije r i Spirmanov koeficijent korelacije rangova.

Cilj korelacione analize je merenje intenziteta povezanosti opservirane izmedju bilo kojeg para varijabli i testiranje iskaza da li je intenzitet veći no što bi se očekivalo samo na osno vu slučajnosti. Jednom ustanovljena povezanost ne znači kauzalnost odnosa među varijablama. Tu povezanost možda najbolje opisuju različita strukturna objašnjenja

¹³⁹ Baltagi, B.H.. *Econometric analysis of panel data*. England: John Wiley & Sons Ltd., 2005

¹⁴⁰Derksen, S.& Keselman, H.J. „Backward, forward and stepwise automated subset selection algorithms: frequency of obtaining authentic and noise variables“. *British Journal of Matematical & Statistical psychology*, 45, 1992

¹⁴¹Breusch, T. and Pagan, A. (1979). A simple test for heteroscedasticity and random coefficient variation. *Econometrica*, vol. 47, no. 5, pp. 1287–1294.

¹⁴²Grafen, A. & Hails, R.: „*Modern Statistics for the Life Sciences*“. Oxford University Pres, Oxford, 2003

korelacije između varijabli Y_1 i Y_2 . Utvrđivanje značajne korelacije ne ukazuje nam kojije od ovih strukturalnih modela odgovarajući.¹⁴³

Dakle, korelacija ne podrazumeva uzročnost. Čak i vrlo jaka korelacija ne znači uzročnu povezanost između varijabli X i Y . imamo različite vrste korelacija.

Pozitivna, nepotpuna korelacija: Ako linearnom porastu jedne varijable uglavnom odgovara linearni porast druge varijable, i to tako da je jedna određena vrednost jedne varijable povezana s više vrednosti druge varijable (npr. odnos između visine i težine ljudi), onda je korelacija pozitivna, ali nije maksimalna. r je veći od 0, ali manji od +1. $0 < r$

Nepostojanje korelacije : Ako iz određene vrednosti jedne varijable ne možemo ništa zaključiti na vrednost druge varijable, tj. ako jednoj određenoj vrednosti jedne varijable odgovara bilo koja vrednost druge varijable (npr. odnos između stranih direktnih investicija u jednu državu i temperaturnih promena na jednom području), onda nema korelacije između dve pojave. $r = 0$

Negativna, nepotpuna korelacija: Ako linearnom porastu jedne varijable odgovara linearno opadanje druge varijable, ali je povezanost takva da je jedna vrednost jedne varijable povezana s više vrednosti druge varijable (npr. odnos stranih direktnih investicija neku veliku fabriku i privatnoj potrošnji u prvoj godini radate fabrike), onda je korelacija negativna i nepotpuna, i beleži se izrazom koji je manji od 0, a veći od -1. $-1 < r$

Negativna, potpuna korelacija: Ako linearnom porastu jedne varijable odgovara linearni pad druge varijable, i to tako da je jedna određena vrednost jedne varijable povezana s jednom korespondentnom vrednosti druge varijable (npr. odnos između pada životnog standarda na jednom području i broja ljudi koji se iseljavaju sa tog područja), onda je korelacija negativna i maksimalna. $r = -1$.

Pirsonov koeficijent korelacije r

Računa se po formuli:¹⁴⁴

¹⁴³Jovičić.M., : „Ekonomometrijski metodi“,Savremena Administracija Beograd, 1981

$$r = \frac{SD_{xy}}{SD_x SD_y}$$

Interpretacija koeficijenta korelacije

Najviše zavisi o kontekstu, o prirodi pojava. Okvirne granice su:

- od 0.00 do ± 0.20 \Rightarrow nikakva ili neznatna povezanost
- od ± 0.20 do ± 0.40 \Rightarrow lagana povezanost
- od ± 0.40 do ± 0.70 \Rightarrow stvarna značajna povezanost
- od ± 0.70 do ± 1.00 \Rightarrow visoka ili vrlo visoka povezanost

Spirman ρ (r_s) – Koeficijent korelacije ordinalnih podataka.

Neparametarski koeficijent korelacije. To je neparametarski metod za ocenu jačine povezanosti koji se primenjuje kada: ¹⁴⁵

- su podaci za najmanje jednu varijablu dati u vidu ordinalnih podataka ili rangova
- najmanje jedna varijabla nema normalnu raspodelu
- odnos između varijabli nije linearan

Izračunavanje Spearmanovog koeficijenta korelacije rangova se vrši tako što se dodeli rang vrednostima jedne varijable vodeći računa da rangiranje počne od najmanjeg do najvećeg podatka u rastućem nizu ili obrnuto. Podacima sa istim vrednostima obeležja dodeljuje se tzv. vezani rang (prosečna vrednost rangova koji pripadaju tim podacima). Isto to je potrebno učiniti i sa drugom varijablom. Nakon rangiranja potrebno je izračunati vrednosti koeficijenta korelacije rangova pomoću formule:

$$r_s = 1 - \frac{6 \sum d_i^2}{n(n^2 - 1)}$$

Gde je:

¹⁴⁴Lehmann R., EL; Jozeph P. Romano: „Testing Statistical Hypotheses“. New York: Springer, 2005

¹⁴⁵Pope, P.T. & Webster, J.T. „Use of an F-statistic in stepwise regeresion procedures“. Tehnometrics, 14, 1972

- d – razlika rangova
- n – broj jedinica analize

Testiranje koeficijenta korelacije ranga

Testiranje koeficijenta korelacije ranga se vrši preko sledeće formule: ¹⁴⁶

$$t = r_s \sqrt{\frac{n-2}{1-r_s^2}}$$

Ako je broj jedinica analize < 10, empirijske vrednosti testa se upoređuju sa kritičnim tabličnim vrednostima za odgovarajući broj parova podataka i nivo značajnosti. Ukoliko je vrednost dobijenog koeficijenta veća od tablične vrednosti, tada imamo statističku značajnost koeficijenta korelacije i obrnuto.

¹⁴⁶Stojković M., „Statistika“. Ekonomski fakultet Subotica, 2001

Correlations

		St. nezaposl enosti	Realni BDP rast	Jav. potrošnja	Investicije	Bruto dom štednja	Izvoz	Br. zaposlenih
stopa nezaposlenos ti	Pearson Cor	1	,155	,728	-,442	-,782	-,847	-,971
	Sig. (2- tailed)		,540	,001	,066	,000	,000	,000
realni BDP rast	Pearson Cor		1	-,151	-,276	-,099	,052	-,099
	Sig. (2- tailed)			,550	,268	,696	,838	,697
javna potrošnja	Pearson Cor			1	-,190	-,745	-,676	-,657
	Sig. (2- tailed)				,450	,000	,002	,003
investicije	Pearson Cor				1	,503	,491	,450
	Sig. (2- tailed)					,033	,039	,061
bruto dom štednja	Pearson Cor					1	,788	,759
	Sig. (2- tailed)						,000	,000
izvoz	Pearson Cor						1	,876
	Sig. (2- tailed)							,000

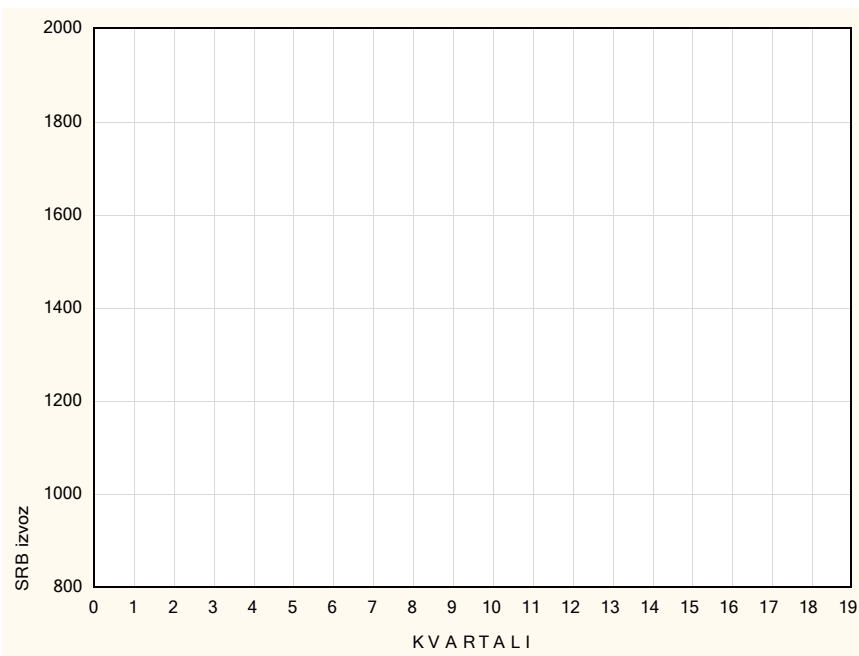
Analizirajući dobijene Pearsonove koeficijente korelacije ranga zaključujemo da statistički značajna povezanost postoji između sledećih varijabli.

- Varijabla stopa nezaposlenosti sa varijablom Javna potrošnja (pozitivan i značajan $R = 0,728$, $p = 0,01$) ukazuje da će sa rastom prve dolaziti do povećanja druge varijable.
- Varijabla stopa nezaposlenosti sa varijablom Bruto domaća štednja (negativan i jak $R = -0,782$, $p = 0,00$) ukazuje da će sa rastom prve dolaziti do pada druge varijable.
- Varijabla stopa nezaposlenosti sa varijablom Izvoz (negativan i jak $R = -0,847$, $p = 0,00$) ukazuje da će sa rastom prve dolaziti do pada druge varijable.
- Varijabla stopa nezaposlenosti sa varijablom Broj zaposlenih (negativan i jak $R = -0,971$, $p = 0,00$) ukazuje da će sa rastom prve dolaziti do pada druge varijable.
- Varijabla Javna potrošnja sa varijablom Bruto domaća štednja (negativan i značajan $R = -0,745$, $p = 0,00$) ukazuje da će sa rastom prve dolaziti do pada druge varijable.
- Varijabla Javna potrošnja sa varijablom Izvoz (negativan i značajan $R = -0,676$, $p = 0,002$) ukazuje da će sa rastom prve dolaziti do pada druge varijable.
- Varijabla Javna potrošnja sa varijablom Broj zaposlenih (negativan i značajan $R = -0,657$, $p = 0,003$) ukazuje da će sa rastom prve dolaziti do pada druge varijable.
- Varijabla Investicije sa varijablom Bruto domaća štednja (pozitivan i značajan $R = 0,503$, $p = 0,033$) ukazuje da će sa rastom prve dolaziti do povećanja druge varijable.
- Varijabla Investicije sa varijablom Izvoz (pozitivan i slab $R = 0,491$, $p = 0,039$) ukazuje da će sa rastom prve dolaziti do povećanja druge varijable.
- Varijabla Bruto domaća štednja sa varijablom izvoz (pozitivan i značajan $R = 0,788$, $p = 0,00$) ukazuje da će sa rastom prve dolaziti do povećanja druge.
- Varijabla Bruto domaća štednja sa varijablom Broj zaposlenih (pozitivan i značajan $R = 0,759$, $p = 0,00$) ukazuje da će sa rastom prve dolaziti do povećanja druge.
- Varijabla izvoz sa varijablom Broj zaposlenih (pozitivan i jak $R = 0,876$, $p = 0,00$)

ukazuje da će sa rastom prve dolaziti do povećanja druge varijable.

4.2.8 Srbija -deskriptivna statistika

Grafikon br. 24.Kretanje izvoza po kvartalima

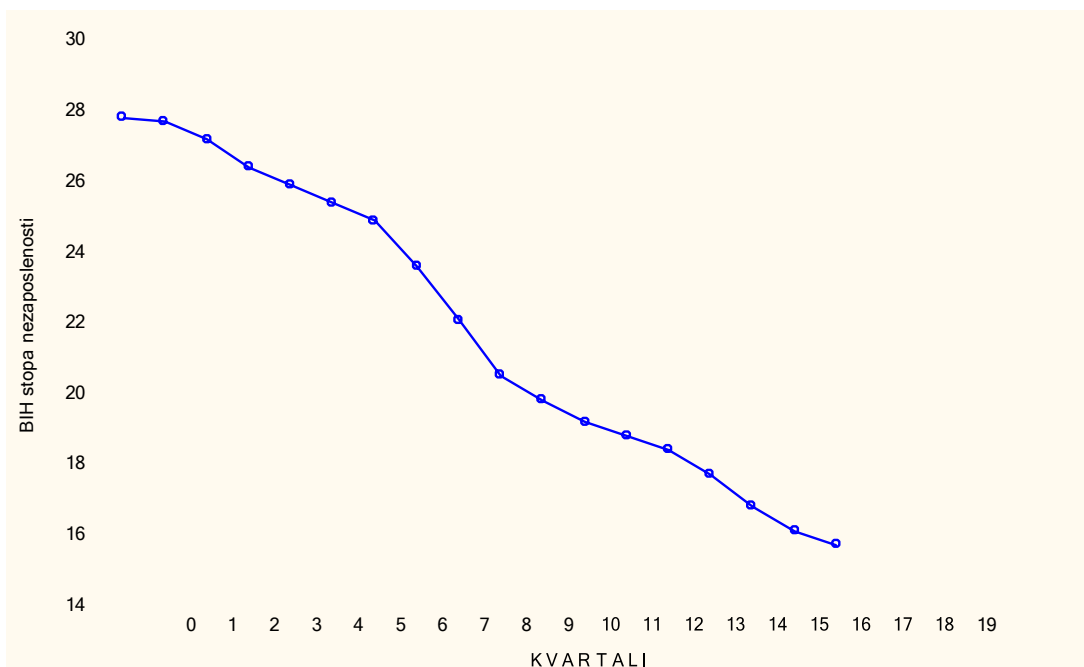

Statistics

	Realni BDP rast	Javna potrošnja	Investicije	Bruto dom štednja	Izvoz	Boj zaposlenih	St.nezapo slenosti
Aritmetička sredina	2,977	16,778	21,895	13,458	1463,87 7	2123555,5 5	13,616
Mediana	2,765	16,595	22,075	13,725	1476,95 0	2179000,0 0	13,450
Modus	,22	15,12	16,28	9,65	902,80	1950000,0 0	9,70

Std. Devijacija	1,255	1,130	3,278	1,798	246,276	100101,25	2,989
Minimum	,22	15,12	16,28	9,65	902,80	1950000,00	9,50
Maximum	4,80	20,31	28,52	16,69	1791,20	2220000,00	19,00

Grafikon br. 25. Kretanje stope nezaposlenosti po kvartalima

4.3 Regresiona analiza

4.3.1. Regresiona analiza uticaja realnog BDP rasta na stopu nezaposlenosti u Srbiji

Grafikon br. 26. Kretanje stope nezaposlenosti u zavisnosti od realnog BDP rasta

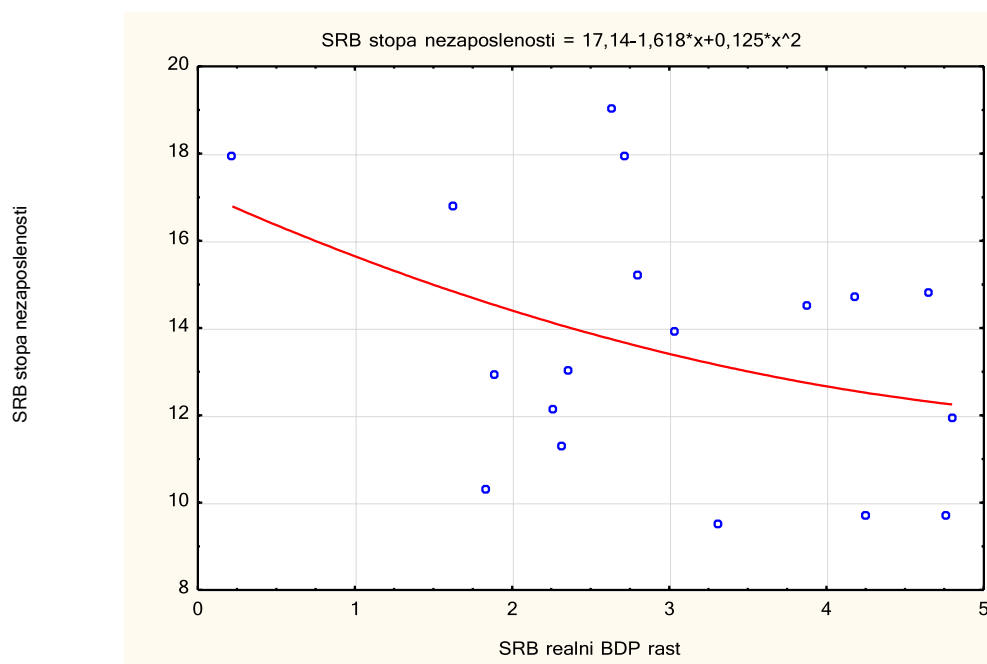

Tabela br. 31. Rezime regresionog modela

Rezime modela

R	R ²	Prilagodjeni R ²	Std. greška
,387	,150	,036	2,934

Tabela br. 32. Analiza varijanse regresionog modela**ANOVA**

	Suma kvadrata	Stepen slobode	Sredina kvadrata	F	p
Regresija	22,719	2	11,359	1,319	,297
Residuali	129,166	15	8,611		
Ukupno	151,885	17			

Analizom varijanse kod regresije moguće je izvršiti testiranje hipoteze da je $\beta = 0$, kao i testiranje linearnosti regresije. U ovom drugom slučaju treba dokazati da se srednje vrednosti μ za svako X nalaze na liniji regresije. Ukoliko je poređenjem sa tabelama F distribucije za $F_{(\alpha; 1 \text{ i } n-2)}$ izračunato F manje, tada se hipoteza prihvata dok se u suprotnom odbacuje

U konkretnom primeru odnos varijansi $F = 1.319$ ($p=0,297$) pokazuje da između varijabli ne postoje visoko statistički značajne razlike. Model nema statističku značajnost.

Tabela br. 33. Tabela koeficijenata regresionog modela**Koeficijenti**

	Nestandardni koeficijenti		Standardni koeficijenti	t	p
	B	Std. greška	Beta		
Realni_BDP_rast	-1,618	2,274	-,679	-,711	,488
Realni BDP rast ** 2	,125	,384	,310	,325	,750
(Constant)	17,140	3,159		5,425	,000

Jednačina proste linearne regresije za zavisnost stope nezaposlenosti u zavisnosti od realnog BDP rastaglasni:

$$Y = 17,14 - 1,618X + 0,125X^2$$

4.3.2. Regresiona analiza uticaja javne potrosnje na stopu nezaposlenosti u Srbiji

Grafikon br 27. Kretanje stope nezaposlenosti u zavisnosti od javne potrosnje

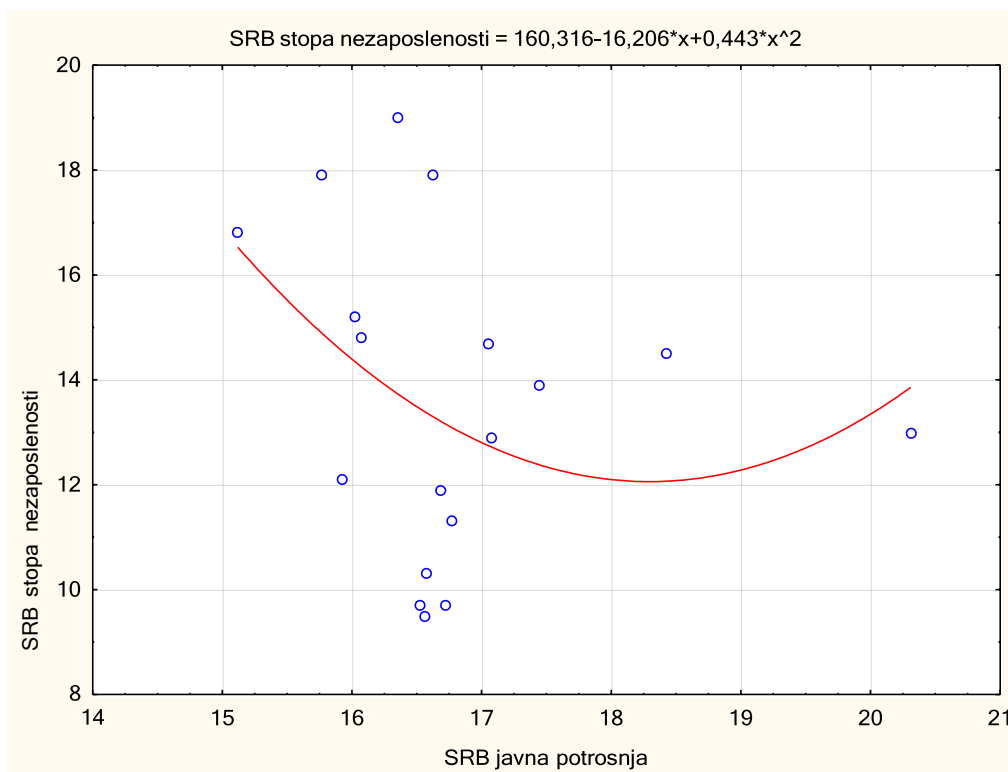

Tabela br. 34. Rezime regresionog modela
Rezime modela

R	R ²	Prilagodjeni R ²	Std. greška
,348	,121	,004	2,983

Tabela br. 35. Analiza varijanse regresionog modela**ANOVA**

	Suma kvadrata	Stepen slobode	Sredina kvadrata	F	p
Regresija	18,397	2	9,198	1,034	,380
Residuali	133,488	15	8,899		
Ukupno	151,885	17			

Analizom varijanse kod regresije moguće je izvršiti testiranje hipoteze da je $\beta = 0$, kao i testiranje linearnosti regresije. U ovom drugom slučaju treba dokazati da se srednje vrednosti μ za svako X nalaze na liniji regresije. Ukoliko je poređenjem sa tabelama F distribucije za $F_{(\alpha;1 \text{ i } n-2)}$ izračunato F manje, tada se hipoteza prihvata dok se u suprotnom odbacuje

U konkretnom primeru odnos varijansi $F = 1.034$ ($p=0,38$) pokazuje da između varijabli ne postoje visoko statistički značajne razlike. Model nema statističku značajnost.

Tabela br. 36. Tabela koeficijenata regresionog modela**Koeficijenti**

	Nestandardni koeficijenti		Standardni koeficijenti	t	p.
	B	Std. greška	Beta		
Jav_potrosnja	-16,206	12,982	-6,131	-1,248	,231
Jav potrosnja ** 2	,443	,365	5,951	1,212	,244
(Constant)	160,316	114,717		1,397	,183

Jednačina proste linearne regresije za zavisnost stope nezaposlenosti u zavisnosti od javne potrošnje glasi:

$$Y = 160,316 - 16,206X + 0,443X^2$$

4.3.3. Regresiona analiza uticaja investicija na stopu nezaposlenosti u Srbiji

Grafikon br. 28. Kretanje stope nezaposlenosti u zavisnosti od investicija

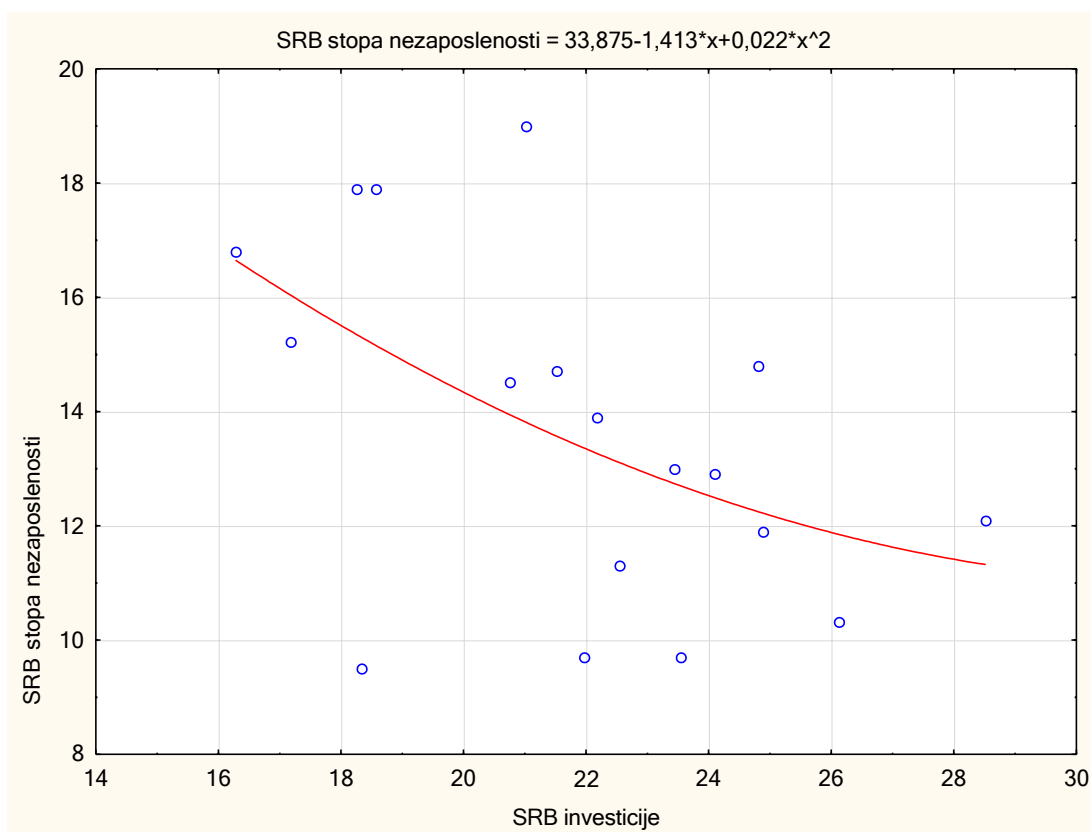

Tabela br. 37. Rezime regresionog modela
Rezime modela

R	R ²	Prilagodjeni R ²	Std. greška
,506	,257	,157	2,744

Tabela br. 38. Analiza varijanse regresionog modela**ANOVA**

	Suma kvadrata	Stepen slobode	Sredina kvadrata	F	p
Regresija	38,964	2	19,482	2,588	,108
Residuali	112,921	15	7,528		
Ukupno	151,885	17			

Analizom varijanse kod regresije moguće je izvršiti testiranje hipoteze da je $\beta = 0$, kao i testiranje linearnosti regresije. U ovom drugom slučaju treba dokazati da se srednje vrednosti μ za svako X nalaze na liniji regresije. Ukoliko je poređenjem sa tabelama F distribucije za $F_{(\alpha;1 \text{ i } n-2)}$ izračunato F manje, tada se hipoteza prihvata dok se u suprotnom odbacuje

U konkretnom primeru odnos varijansi $F = 2.588$ ($p = 0,108$) pokazuje da između ne varijabli postoje visoko statistički značajne razlike. Model nema statističku značajnost.

Tabela br. 39. Tabela koeficijenata regresionog modela**Koeficijenti**

	Nestandardni koeficijenti		Standardni koeficijenti	t	p.
	B	Std. greška	Beta		
Investicije	-1,413	2,405	-1,550	-,588	,566
Investicije ** 2	,022	,055	1,055	,400	,695
(Constant)	33,875	26,152		1,295	,215

Jednačina proste linearne regresije za zavisnost stope nezaposlenosti u zavisnosti od investicija glasi:

$$Y = 33,875 - 1,413X + 0,022X^2$$

4.3.4. Regresiona analiza uticaja bruto domaće štednje na stopu nezaposlenosti u Srbiji

Grafikon br. 29. Kretanje stope nezaposlenosti u zavisnosti od domaće štednje

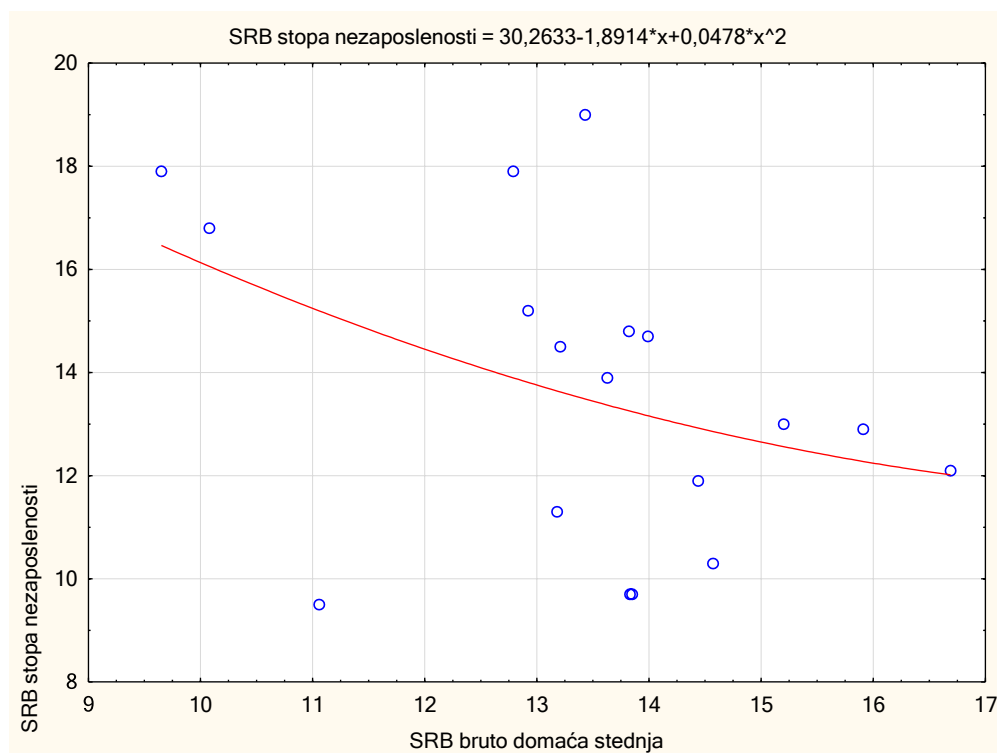

Tabela br. 40. Rezime regresionog modela

Rezime modela

R	R ²	Prilagodjeni R ²	Std. greška
,396	,157	,045	2,921

Tabela br. 41. Analiza varijanse regresionog modela**ANOVA**

	Suma kvadrata	Stepen slobode	Sredina kvadrata	F	p
Regresija	23,877	2	11,938	1,399	,277
Residuali	128,008	15	8,534		
Ukupno	151,885	17			

Analizom varijanse kod regresije moguće je izvršiti testiranje hipoteze da je $\beta = 0$, kao i testiranje linearnosti regresije. U ovom drugom slučaju treba dokazati da se srednje vrednosti μ za svako X nalaze na liniji regresije. Ukoliko je poređenjem sa tabelama F distribucije za $F_{(\alpha;1 \text{ i } n-2)}$ izračunato F manje, tada se hipoteza prihvata dok se u suprotnom odbacuje

U konkretnom primeru odnos varijansi $F = 1.399$ ($p=0,277$) pokazuje da između varijabli ne postoje visoko statistički značajne razlike. Model nema statističku značajnost.

Tabela br. 42. Tabela koeficijenata regresionog modela**Koeficijenti**

	Nestandardni koeficijenti		Standardni koeficijenti	t	p
	B	Std. greška	Beta		
Bruto_dom_štednja	-1,891	4,297	-1,138	-,440	,666
Bruto_dom_štednja ** 2	,048	,165	,751	,290	,776
(Constant)	30,263	27,767		1,090	,293

Jednačina proste linearne regresije za zavisnost stope nezaposlenosti u zavisnosti od domaće štednje glasi:

$$Y = 30,263 - 1,891X + 0,048X^2$$

4.3.5. Regresiona analiza uticaja izvoza na stopu nezaposlenosti u Srbiji

Grafikon br. 30. Kretanje stope nezaposlenosti u zavisnosti od izvoza

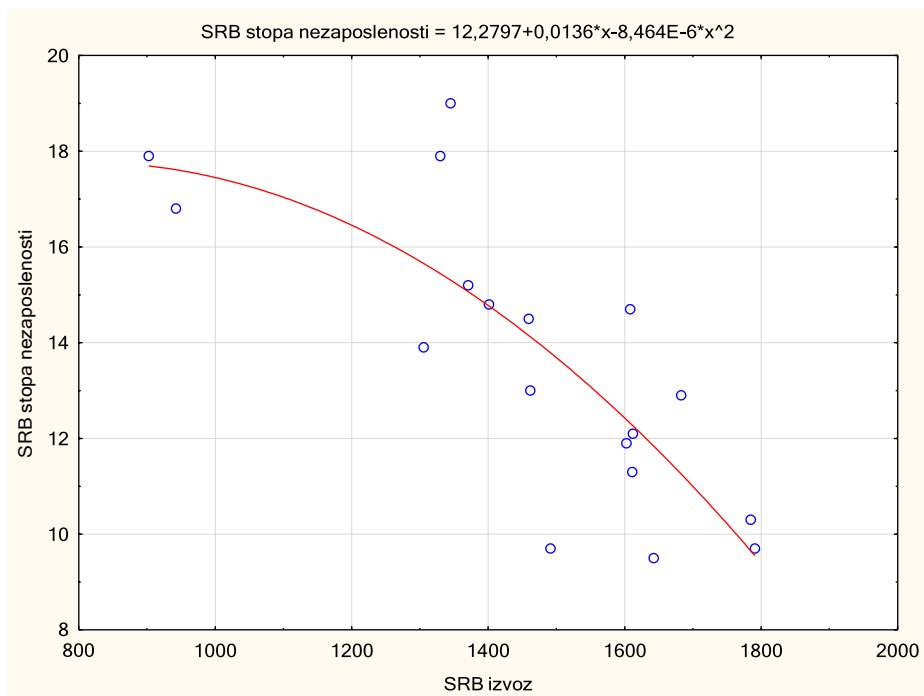

Tabela br. 43. Rezime regresionog modela

R	R ²	Prilagodjeni R ²	Std. greška
,790	,624	,574	1,951

Tabela br. 44. Analiza varijanse regresionog modela**ANOVA**

	Suma kvadrata	Stepen slobode	Sredina kvadrata	F	p
Regresija	94,782	2	47,391	12,449	,001
Residuali	57,103	15	3,807		
Ukupno	151,885	17			

Analizom varijanse kod regresije moguće je izvršiti testiranje hipoteze da je $\beta = 0$, kao i testiranje linearosti regresije. U ovom drugom slučaju treba dokazati da se srednje vrednosti μ za svako X nalaze na liniji regresije. Ukoliko je poređenjem sa tabelama F distribucije za $F_{(\alpha;1 \text{ i } n-2)}$ izračunato F manje, tada se hipoteza prihvata dok se u suprotnom odbacuje

U konkretnom primeru odnos varijansi $F = 12.449$ ($p=0,001$) pokazuje da između varijabli postoje visoko statistički značajne razlike. Model ima statističku značajnost.

Tabela br. 45. Tabela koeficijenata regresionog modela

Koeficijenti

	Nestandardni koeficijenti		Standardni koeficijenti	t	p.
	B	Std. greška	Beta		
Izvoz	,014	,018	1,123	,774	,451
Izvoz ** 2	-8,464E-6	,000	-1,897	-1,307	,211
(Constant)	12,280	11,741		1,046	,312

Jednačina proste linearne regresije za zavisnost stope nezaposlenosti u zavisnosti od izvoza glasi:

$$Y = 12,28 + 0,014X - 8,464E-6X^2$$

4.3.6. Regresiona analiza uticaja broja zaposlenih na stopu nezaposlenosti u Srbiji

Grafikon br. 31. Kretanje stope nezaposlenosti u zavisnosti od broja zaposlenih

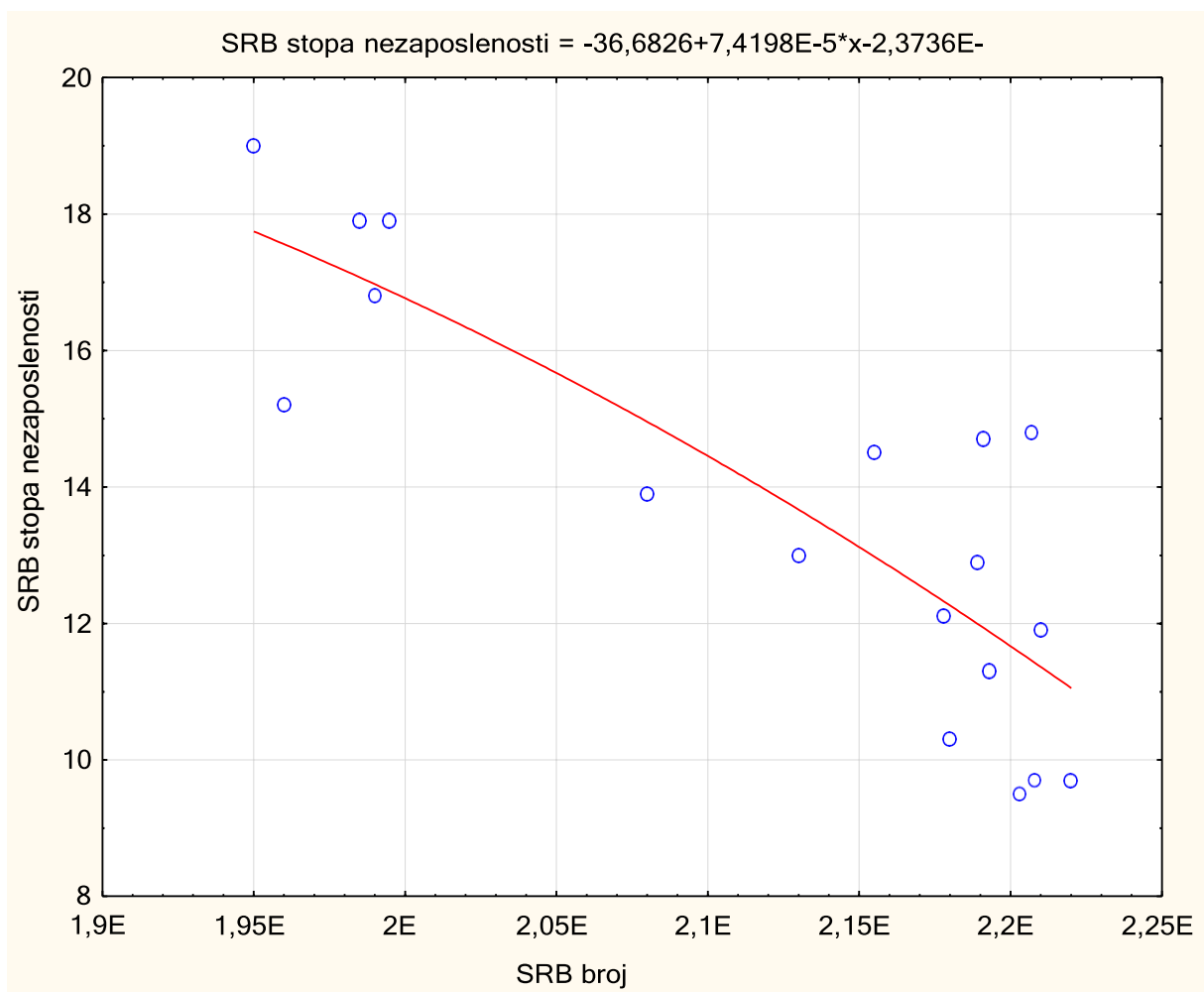

Tabela br. 46. Rezime regresionog modela

Rezime modela			
R	R ²	Prilagodjeni R ²	Std. greška
,835	,697	,656	1,752

Tabela br. 47. Analiza varijanse regresionog modela**ANOVA**

	Suma kvadrata	Stepen slobode	Sredina kvadrata	F	p
Regresija	105,826	2	52,913	17,232	,000
Residuali	46,059	15	3,071		
Ukupno	151,885	17			

Analizom varijanse kod regresije moguće je izvršiti testiranje hipoteze da je $\beta = 0$, kao i testiranje linearnosti regresije. U ovom drugom slučaju treba dokazati da se srednje vrednosti μ za svako X nalaze na liniji regresije. Ukoliko je poređenjem sa tabelama F distribucije za $F_{(\alpha;1 \text{ i } n-2)}$ izračunato F manje, tada se hipoteza prihvata dok se u suprotnom odbacuje

U konkretnom primeru odnos varijansi $F = 17.232$ ($p=0,00$) pokazuje da između varijabli postoje visoko statistički značajne razlike. Model ima statističku značajnost.

Tabela br. 48. Tabela koeficijena regresionog modela

Koeficijenti

	Nestandardni koeficijenti		Standardni koeficijenti	t	p
	B	Std. greška	Beta		
Br_zaposlenih	7,420E-5	,000	2,485	,214	,833
Br_zaposlenih ** 2	-2,374E-11	,000	-3,319	.	.
(Constant)	-36,683	360,951		-,102	,920

Jednačina proste linearne regresije za zavisnost stope nezaposlenosti u zavisnosti od broja zaposlenih glasi:

$$Y = -36,683 + 7,420E-5 X - 2,374E-11X^2$$

4.3.7. Korelaciona analiza

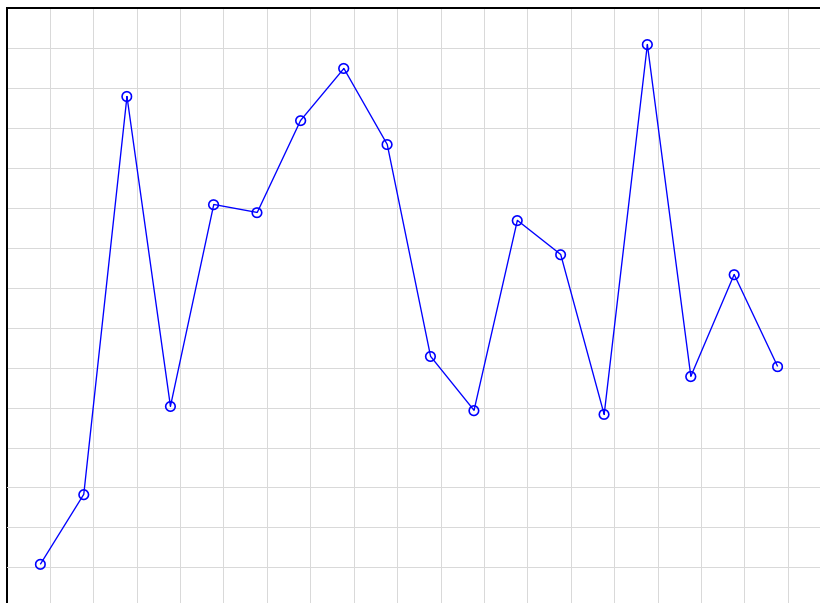
Correlations

		St_nezaposl en	Realni BDP_ras t	Jav. potrosnj a	Investici je	Bruto dom.stedn ja	Izvoz	Br. zaposleni h
Stopa nezaposleno sti	Pearson Cor	1	-,379	-,187	-,499	-,390	-,762	-,834
	Sig. (2- tailed)		,121	,457	,035	,109	,000	,000
Realni BDP rast	Pearson Cor		1	,152	,218	,296	,480	,544
	Sig. (2- tailed)			,548	,384	,233	,044	,020
Javna potrosnja	Pearson Cor			1	,208	,400	,282	,254
	Sig. (2- tailed)				,409	,100	,257	,308
Investicije	Pearson Cor				1	,838	,606	,665
	Sig. (2- tailed)					,000	,008	,003
Bruto dom. stednja	Pearson Cor					1	,696	,511
	Sig. (2- tailed)						,001	,030
Izvoz	Pearson Cor						1	,761
	Sig. (2- tailed)							,000
Broj zaposlenih	Pearson Cor							1

Analizirajući dobijene Pirsonove koeficijente korelacije ranga zaključujemo da statistički značajna povezanost postoji između sledećih varijabli.

- Varijabla stopa nezaposlenosti sa varijablom Investicije (negativan i slab $R = -0,499$, $p = 0,035$) ukazuje da će sa rastom prve dolaziti do pada druge varijable.
- Varijabla stopa nezaposlenosti sa varijablom Izvoz (negativan i značajan $R = -0,762$, $p = 0,00$) ukazuje da će sa rastom prve dolaziti do pada druge varijable.
- Varijabla stopa nezaposlenosti sa varijablom Broj zaposlenih (negativan i jak $R = -0,834$, $p = 0,00$) ukazuje da će sa rastom prve dolaziti do pada druge varijable.
- Varijabla Realni BDP rast sa varijablom Izvoz (pozitivan i slab $R = 0,48$, $p = 0,044$) ukazuje da će sa rastom prve dolaziti do porasta druge varijable.
- Varijabla Realni BDP rast sa varijablom Broj zaposlenih (pozitivan i značajan $R = 0,544$, $p = 0,020$) ukazuje da će sa rastom prve dolaziti do porasta druge varijable.
- Varijabla Investicije sa varijablom Bruto domaća štednja (pozitivan i jak $R = 0,838$, $p = 0,00$) ukazuje da će sa rastom prve dolaziti do porasta druge varijable.
- Varijabla Investicije sa varijablom Izvoz (pozitivan i značajan $R = 0,606$, $p = 0,008$) ukazuje da će sa rastom prve dolaziti do porasta druge varijable.
- Varijabla Investicije sa varijablom Broj zaposlenih (pozitivan i značajan $R = 0,665$, $p = 0,03$) ukazuje da će sa rastom prve dolaziti do povećanja druge varijable.
- Varijabla Bruto domaća štednja sa varijablom Izvoz (pozitivan i značajan $R = 0,696$, $p = 0,001$) ukazuje da će sa rastom prve dolaziti do povećanja druge varijable.
- Varijabla Bruto domaća štednja sa varijablom Broj zaposlenih (pozitivan i značajan $R = 0,511$, $p = 0,03$) ukazuje da će sa rastom prve dolaziti do povećanja druge.
- Varijabla Izvoz sa varijablom Broj zaposlenih (pozitivan i značajan $R = 0,761$, $p = 0,00$) ukazuje da će sa rastom prve dolaziti do povećanja druge.

4.4 Hrvatska – deskriptivna sttistika

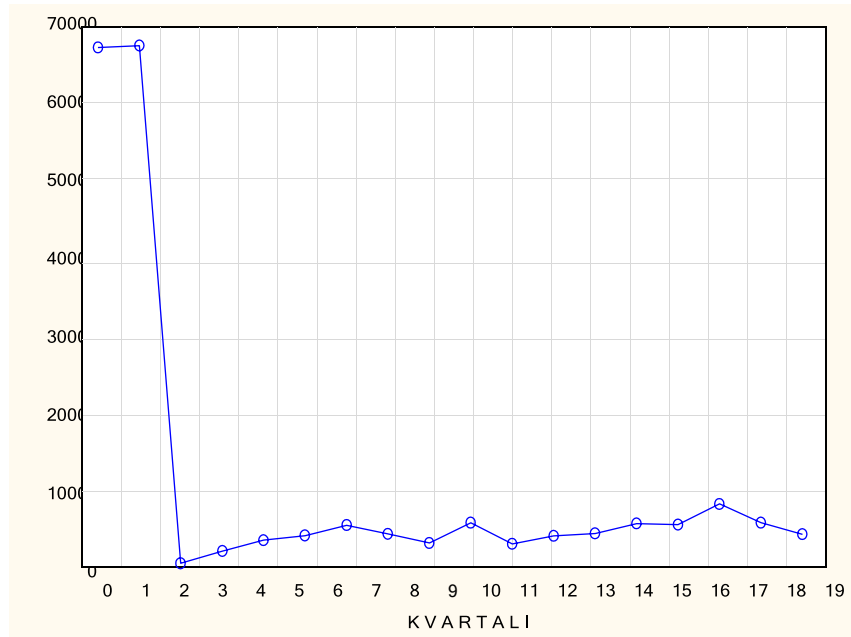

Statistics

	Realni BDP_ra st	Javna potrosnj a	Investici je	Bruto_do m_stednj a	Izvoz	Broj zaposleni h	St_neza posleno sti
Aritmetička sredina	2,895	19,836	23,252	21,068	14497,41 2	974067,8 88	10,622
Mediana	2,970	20,270	26,095	17,250	8995,960	970000,0 0	10,600
Modus	1,47	17,26	5,39	15,26	5998,25	966861,0 0	15,40
Std. Devijacija	,76009	1,42442	9,20180	6,64548	16033,54 6	10406,72 2	3,626
Minimum	1,47	17,26	5,39	15,26	5998,25	956000,0 0	5,70

Maximum	4,07	21,21	36,46	33,28	58518,28	991000,00	16,00
---------	------	-------	-------	-------	----------	-----------	-------

. Grafikon br. 33. Kretanje izvoza po kvartalima

4.5 Regresiona analiza

4.5.1. Regresiona analiza uticaja realnog BDP rasta na stopu nezaposlenosti u Hrvatskoj

Grafikon br.34. Kretanje stope nezaposlenosti

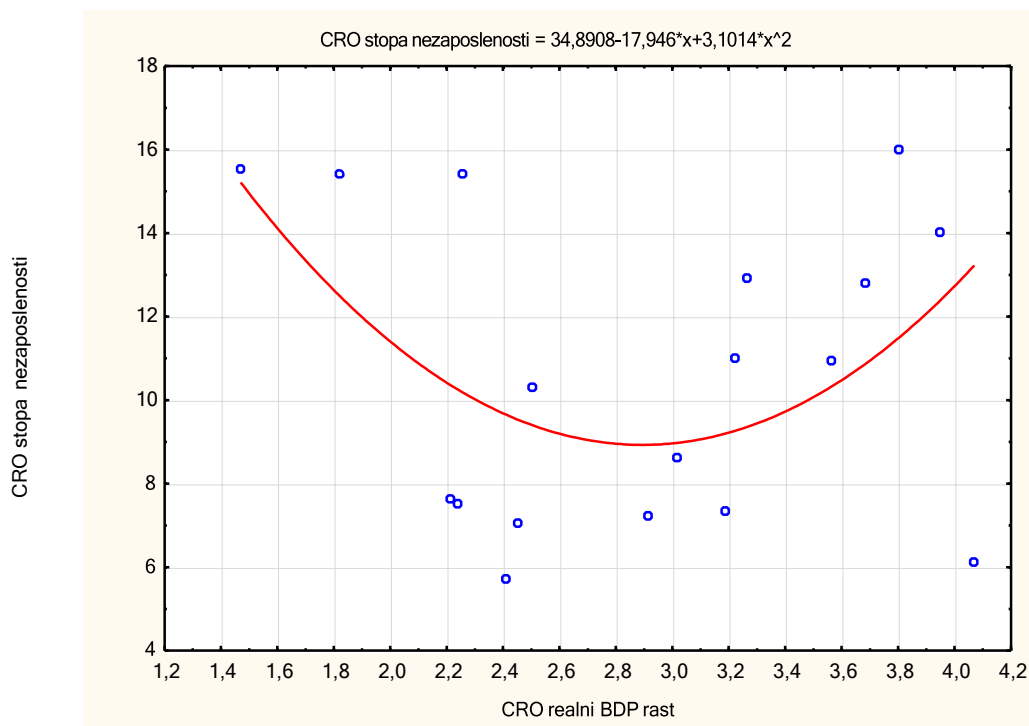

Tabela br.49. Rezime regresionog modela u zavisnosti od realnog BDP rasta

Rezime modela

R	R ²	Prilagodjeni R ²	Std. greška
,476	,226	,123	3,396

Tabela br. 50. Analiza varijanse regresionog modela

ANOVA

	Suma kvadrata	Stepen slobode	Sredina kvadrata	F	p
Regresija	50,549	2	25,274	2,191	,146
Residuali	173,002	15	11,533		
Ukupno	223,551	17			

Analizom varijanse kod regresije moguće je izvršiti testiranje hipoteze da je $\beta = 0$, kao i testiranje linearnosti regresije. U ovom drugom slučaju treba dokazati da se srednje vrednosti μ za svako X nalaze na liniji regresije. Ukoliko je poređenjem sa tabelama F distribucije za $F_{(\alpha;1 \text{ i } n-2)}$ izračunato F manje, tada se hipoteza prihvata dok se u suprotnom odbacuje

U konkretnom primeru odnos varijansi $F = 2.191$ ($p=0,146$) pokazuje da između varijabli ne postoje visoko statistički značajne razlike. Model nema statističku značajnost.

Tabela br. 51. Tabela koeficijenata regresionog modela

Koeficijenti

	Nestandardni koeficijenti		Standardni koeficijenti	t	p
	B	Std. greška	Beta		
Realni_BDP_rast	-17,946	8,576	-3,762	-2,093	,054
Realni_BDP_rast ** 2	3,101	1,489	3,745	2,083	,055
(Constant)	34,891	11,791		2,959	,010

Jednačina proste linearne regresije za zavisnost stope nezaposlenosti u zavisnosti od realnog BDP rasta glasi:

$$Y = 34,891 - 17,946X + 3,101X^2$$

4.5.2. Regresiona analiza uticaja javne potrošnje na stopu nezaposlenosti u Hrvatskoj

Grafikon br. 35. Kretanje stope

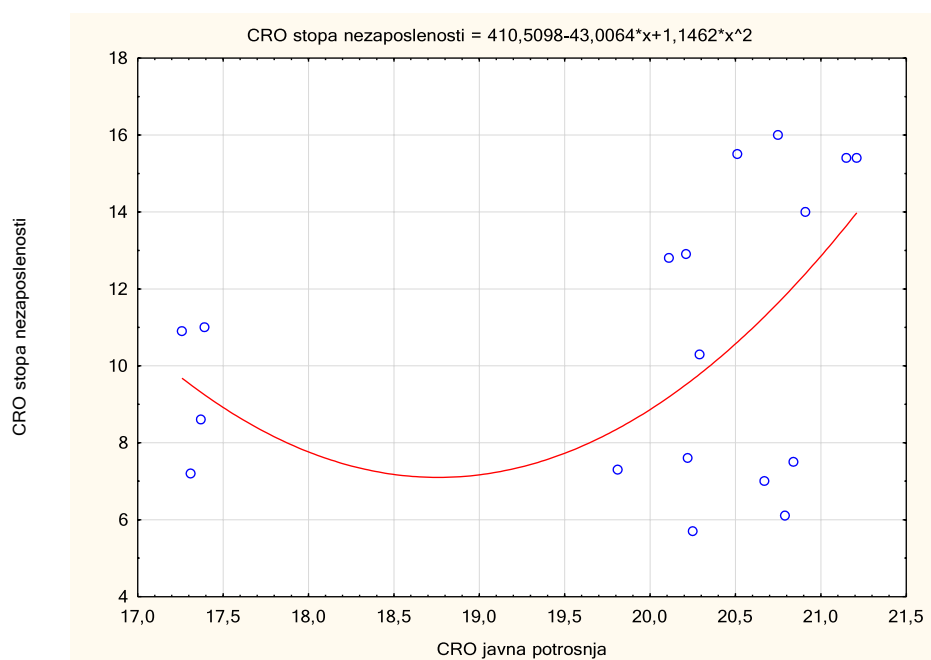

Tabela br. 52. Rezime regresionog modela nezaposlenosti u zavisnosti od javne potrošnje

Rezime modela

R	R ²	Prilagodjeni R ²	Std. greška
,451	,203	,097	3,446

Tabela br. 53. Analiza varijanse regresionog modela

	Suma kvadrata	Stepen slobode	Sredina kvadrata	F	p
Regresija	45,435	2	22,718	1,913	,182
Residuali	178,116	15	11,874		
Ukupno	223,551	17			

Analizom varijanse kod regresije moguće je izvršiti testiranje hipoteze da je $\beta = 0$, kao i testiranje linearnosti regresije. U ovom drugom slučaju treba dokazati da se srednje vrednosti μ za svako X nalaze na liniji regresije. Ukoliko je poređenjem sa tabelama F distribucije za $F_{(\alpha;1 \text{ i } n-2)}$ izračunato F manje, tada se hipoteza prihvata dok se u suprotnom odbacuje

U konkretnom primeru odnos varijansi $F = 1.913$ ($p=0,182$) pokazuje da između varijabli ne postoje visoko statistički značajne razlike. Model nema statističku značajnost.

Tabela br. 54. Tabela koeficijenata regresionog modela**Koeficijenti**

	Nestandardni koeficijenti		Standardni koeficijenti	t	p
	B	Std. greška	Beta		
Jav_potrosnja	-43,006	28,374	-16,893	-1,516	,150
Jav_potrosnja ** 2	1,146	,744	17,174	1,541	,144
(Constant)	410,510	268,866		1,527	,148

Jednačina proste linearne regresije za zavisnost stope nezaposlenosti u zavisnosti od javne potrošnje glasi:

$$Y = 410,51 - 43,008X + 1,146X^2$$

4.5.3. Regresiona analiza uticaja investicija na stopu nezaposlenosti u Hrvatskoj

Grafikon br. 36. Kretanje stope nezaposlenosti u zavisnosti od investicija

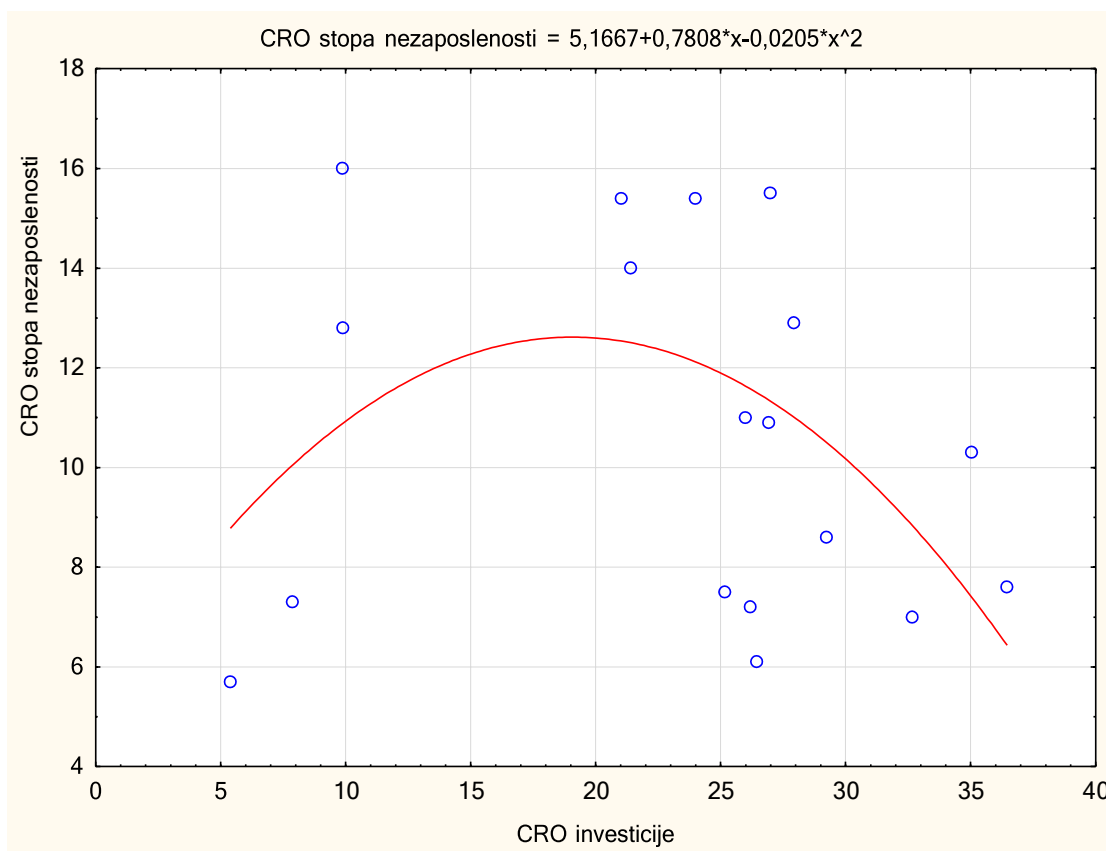

Tabela br. 55. Rezime regresionog modela

Rezime modela			
R	R ²	Prilagodjeni R ²	Std. greška
,472	,223	,120	3,403

ANOVA

	Suma kvadrata	Stepen slobode	Sredina kvadrata	F	p
Regresija	49,875	2	24,937	2,154	,151
Residuali	173,676	15	11,578		
Ukupno	223,551	17			

Analizom varijanse kod regresije moguće je izvršiti testiranje hipoteze da je $\beta = 0$, kao i testiranje linearnosti regresije. U ovom drugom slučaju treba dokazati da se srednje vrednosti μ za svako X nalaze na liniji regresije. Ukoliko je poređenjem sa tabelama F distribucije za $F_{(\alpha;1 \text{ i } n-2)}$ izračunato F manje, tada se hipoteza prihvata dok se u suprotnom odbacuje

U konkretnom primeru odnos varijansi $F = 2.154$ ($p=0,151$) pokazuje da između varijabli ne postoje visoko statistički značajne razlike. Model nema statističku značajnost.

Tabela br. 57. Tabela koeficijenata regresionog modela

Koeficijenti

	Nestandardni koeficijenti		Standardni koeficijenti	t	p
	B	Std. greška	Beta		
Investicije	,781	,420	1,981	1,860	,083
Investicije ** 2	-,020	,010	-2,145	-2,014	,062
(Constant)	5,167	3,926		1,316	,208

Jednačina proste linearne regresije za zavisnost stope nezaposlenosti u zavisnosti od investicija glasi:

$$Y = 5,167 + 0,781X - 0,02X^2$$

4.5.4. Regresiona analiza uticaja bruto domaće štednje na stopu nezaposlenosti u Hrvatskoj

Grafikon br. 37. Kretanje stope nezaposlenosti u zavisnosti od bruto domaće štednje

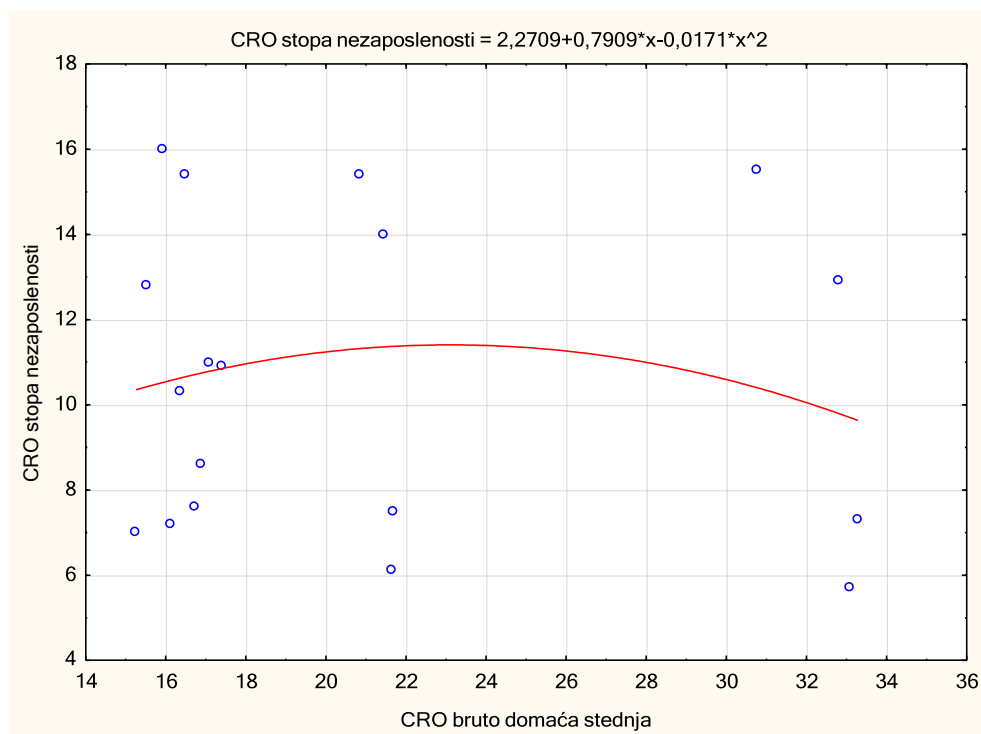

Tabela br. 58. Rezime regresionog modela

Rezime modela			
R	R ²	Prilagodjeni R ²	Std. greška
,148	,022	-,108	3,818

Tabela br. 59. Analiza varijanse regresionog modela**ANOVA**

	Suma kvadrata	Stepen slobode	Sredina kvadrata	F	p
Regresija	4,929	2	2,464	,169	,846
Residuali	218,622	15	14,575		
Ukupno	223,551	17			

Analizom varijanse kod regresije moguće je izvršiti testiranje hipoteze da je $\beta = 0$, kao i testiranje linearnosti regresije. U ovom drugom slučaju treba dokazati da se srednje vrednosti μ za svako X nalaze na liniji regresije. Ukoliko je poređenjem sa tabelama F distribucije za $F_{(\alpha;1 \text{ i } n-2)}$ izračunato F manje, tada se hipoteza prihvata dok se u suprotnom odbacuje

U konkretnom primeru odnos varijansi $F = 0.169$ ($p=0,846$) pokazuje da između varijabli ne postoje visoko statistički značajne razlike. Model nema statističku značajnost.

Tabela br. 60. Tabela koeficijenata regresionog modela**Koeficijenti**

	Nestandardni koeficijenti		Standardni koeficijenti	t	p
	B	Std. greška	Beta		
Bruto_dom_stednja	,791	1,716	1,449	,461	,651
Bruto_dom_stednja ** 2	-,017	,035	-1,535	-,488	,632
(Constant)	2,271	19,252		,118	,908

Jednačina proste linearne regresije za zavisnost stope nezaposlenosti u zavisnosti od bruto domaće štednje glasi:

$$Y = 2,271 + 0,791X - 0,017X^2$$

4.5.5. Regresiona analiza uticaja izvoza na stopu nezaposlenosti u Hrvatskoj

Grafikon br. 38. Kretanje stope nezaposlenosti u zavisnosti od izvoza

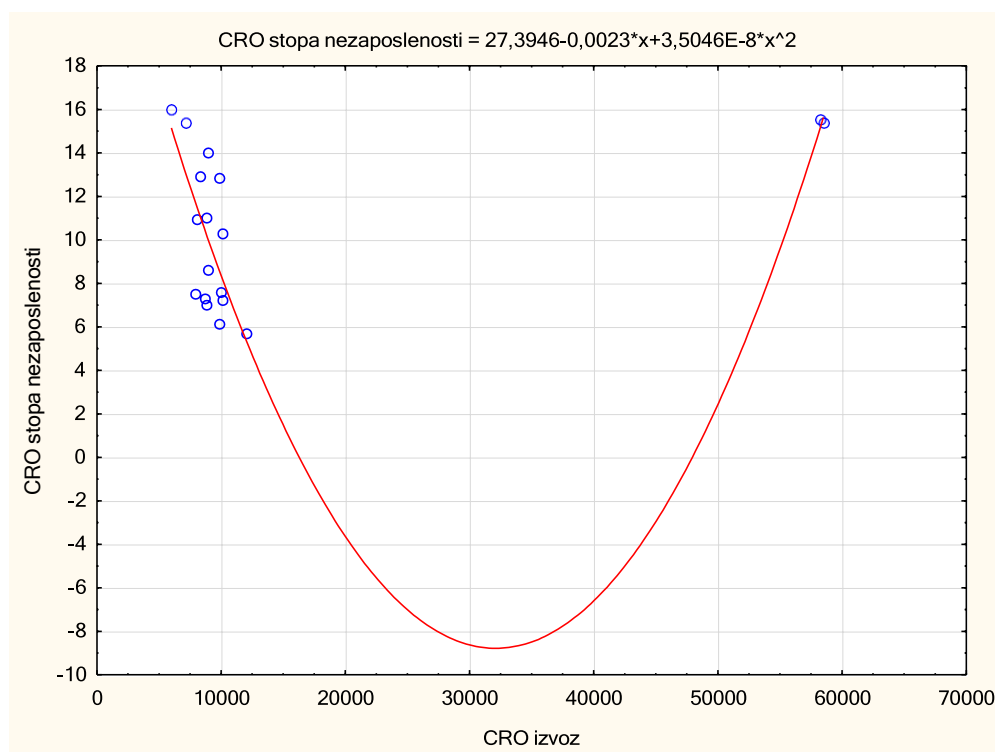

Tabela br. 61. Rezime regresionog modela

Rezime modela			
R	R ²	Prilagodjeni R ²	Std. greška
,760	,577	,521	2,510

Tabela br. 62. Analiza varijanse regresionog modela**ANOVA**

	Suma kvadrata	Stepen slobode	Sredina kvadrata	F	p
Regresija	129,053	2	64,526	10,242	,002
Residuali	94,498	15	6,300		
Ukupno	223,551	17			

Analizom varijanse kod regresije moguće je izvršiti testiranje hipoteze da je $\beta = 0$, kao i testiranje linearnosti regresije. U ovom drugom slučaju treba dokazati da se srednje vrednosti μ za svako X nalaze na liniji regresije. Ukoliko je poređenjem sa tabelama F distribucije za $F_{(\alpha;1 \text{ i } n-2)}$ izračunato F manje, tada se hipoteza prihvata dok se u suprotnom odbacuje.

U konkretnom primeru odnos varijansi $F = 10.242$ ($p=0,002$) pokazuje da između varijabli postoje visoko statistički značajne razlike. Model ima statističku značajnost.

Tabela br. 63. Tabela koeficijenata regresionog modela**Koeficijenti**

	Nestandardni koeficijenti		Standardni koeficijenti	t	p
	B	Std. greška	Beta		
Izvoz	-,002	,001	-9,957	-3,547	,003
Izvoz ** 2	3,505E-8	,000	10,411	.	.
(Constant)	27,395	4,973		5,509	,000

Jednačina proste linearne regresije za zavisnost stope nezaposlenosti u zavisnosti od izvoza glasi:

$$Y = 27,395 - 0,002X + 3,505E-8X^2$$

4.5.6. Regresiona analiza uticaja broja zaposlenih na stopu nezaposlenosti u Hrvatskoj

Grafikon br. 39. Kretanje stope nezaposlenosti u zavisnosti od broja nezaposlenih

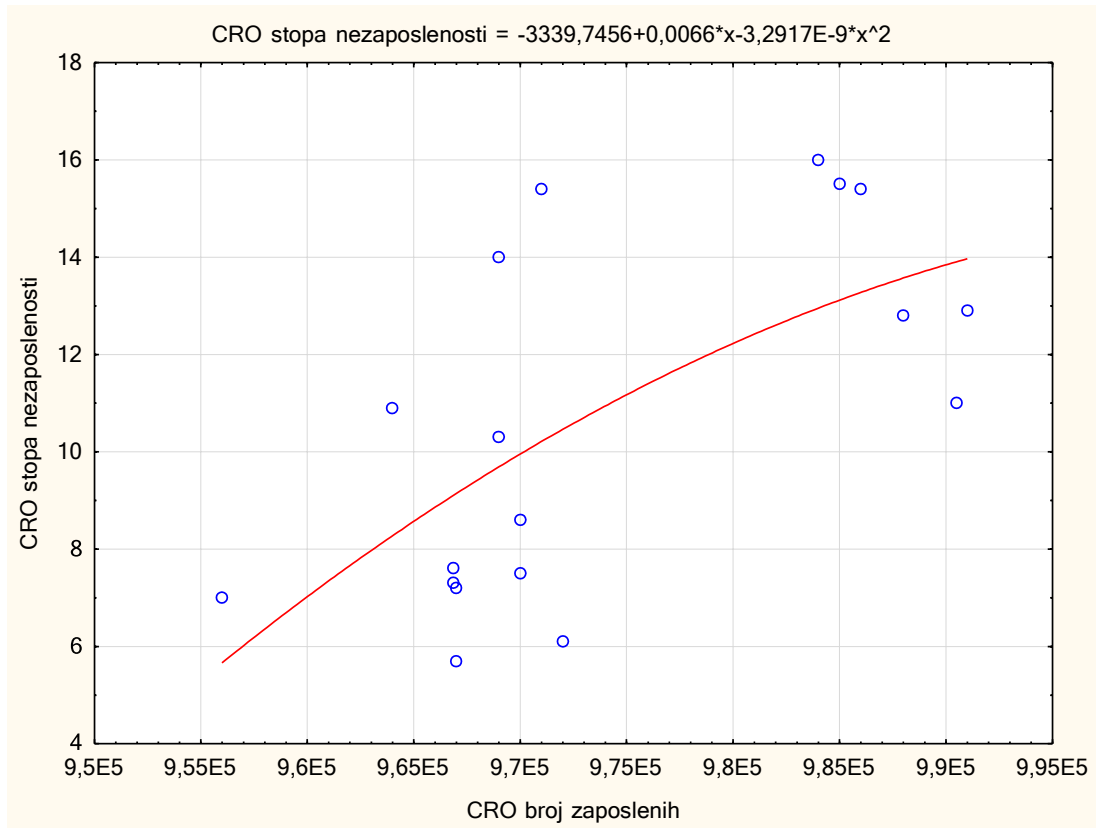

Tabela br. 64. Rezime regresionog modela

Rezime modela			
R	R ²	Prilagodjeni R ²	Std. greška
,633	,401	,364	2,893

Tabela br. 65. Analiza varijanse regresionog modela**ANOVA**

	Suma kvadrata	Stepen slobode	Sredina kvadrata	F	p
Regresija	89,685	1	89,685	10,719	,005
Residuali	133,866	16	8,367		
Ukupno	223,551	17			

Analizom varijanse kod regresije moguće je izvršiti testiranje hipoteze da je $\beta = 0$, kao i testiranje linearnosti regresije. U ovom drugom slučaju treba dokazati da se srednje vrednosti μ za svako X nalaze na liniji regresije. Ukoliko je poređenjem sa tabelama F distribucije za $F_{(\alpha;1 \text{ i } n-2)}$ izračunato F manje, tada se hipoteza prihvata dok se u suprotnom odbacuje.

U konkretnom primeru odnos varijansi $F = 10.719$ ($p=0,005$) pokazuje da između varijabli postoje visoko statistički značajne razlike. Model ima statističku značajnost.

Tabela br. 66. Tabela koeficijenata regresionog modela**Koeficijenti**

	Nestandardni koeficijenti		Standardni koeficijenti	t	p
	B	Std. greška	Beta		
Broj zaposlenih	,0066	,001	,633	3,274	,005
Broj zaposlenih** 2	3,2917E-9	,000	10,411	.	.
(Constant)	-339,7456	65,667		-3,112	,007

Jednačina proste linearne regresije za zavisnost stope nezaposlenosti u zavisnosti od broja nezaposlenih glasi:

$$Y = -339,7456 + 0,0066X + 3,2917E-9X^2$$

Korelaciona analiza

Correlations

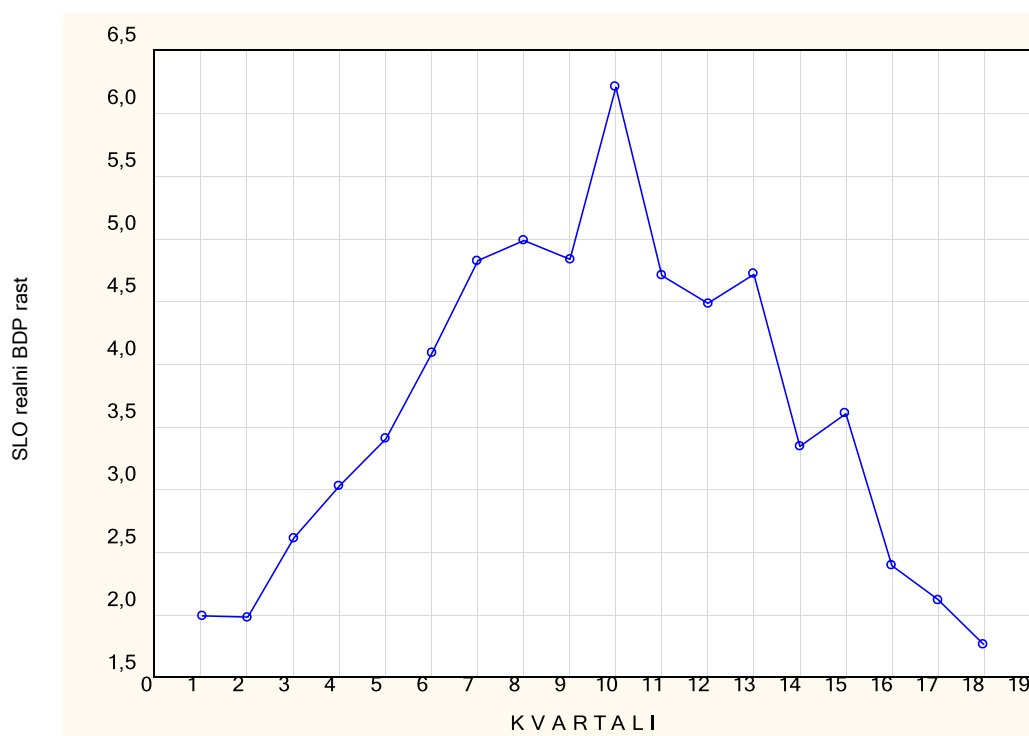
		Stopa nezaposlen	Realni BDP rast	Javna potrošnja	Investicije	Bruto Dom. štednja	Izvoz	Br. zaposlenih
Stopa nezaposlenosti	Pearson Cor	1	-,047	,278	-,114	-,081	,435	,633
	Sig. (2-tailed)		,853	,265	,652	,750	,071	,005
Realni BDP rast	Pearson Cor		1	-,238	-,290	-,143	-,609	,067
	Sig. (2-tailed)			,341	,243	,572	,007	,793
Javna potrošnja	Pearson Cor			1	-,170	,236	,245	,069
	Sig. (2-tailed)				,501	,346	,328	,787
Investicije	Pearson Cor				1	-,385	,091	-,192
	Sig. (2-tailed)					,114	,721	,444
Bruto dom. štednja	Pearson Cor					1	,153	,108
	Sig. (2-tailed)						,543	,669
Izvoz	Pearson Cor						1	,379
	Sig. (2-tailed)							,121
Broj zaposlenih	Pearson Cor							1
	Sig. (2-tailed)							

Analizirajući dobijene Pirsonove koeficijente korelacije ranga zaključujemo da statistički značajna povezanost postoji između sledećih varijabli.

- Varijabla stopa nezaposlenosti sa varijablom Broj zaposlenih (pozitivan i značajan
- $R = 0,633$, $p = 0,005$) ukazuje da će sa rastom prve dolaziti do porasta druge variјable.
- Varijabla Realni BDP rast sa varijablom Izvoz (negativan i značajan $R = -0,609$, $p = 0,007$) ukazuje da će sa rastom prve dolaziti do pada druge variјable.

4.6. Slovenija – deskriptivna statistika

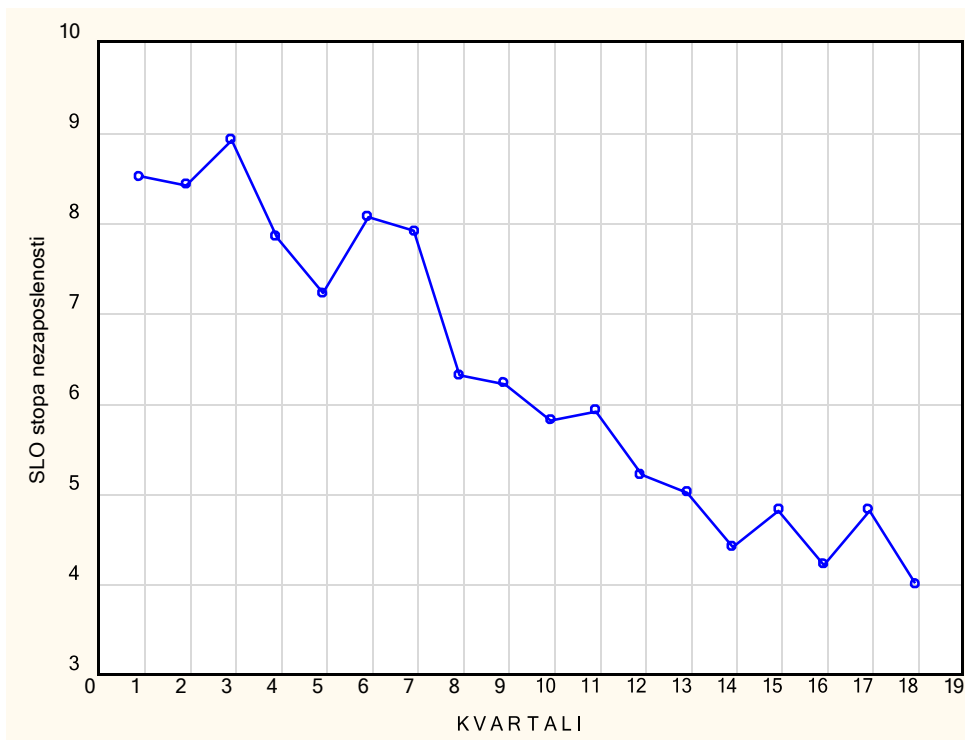
Grafikon br. 40. Kretanje BDP rasta po kvartalima

Statistics

	Realni BDP_ras t	Javna potrošnj a	Investic ije	Bruto dom stednja	Izvoz	Broj zaposleni h	St_nezap oslenosti
Aritmetička sredina	3,542	18,559	134,977	25,729	419964, 23	1018444, 4	6,298
Mediana	3,430	18,590	19,960	25,320	2643,39 5	1022000, 0	6,050
Modus	1,69	17,54	17,42	21,95	1838,32	1022000, 0	4,80
Std. Devijacija	1,30111	,66130	488,160	2,07293	1764605 ,0	16863,54 3	1,643
Minimum	1,69	17,37	17,42	21,95	1838,32	981000,0 0	4,00
Maximum	6,13	19,81	2091,00	29,09	7490587 ,0	1042000, 0	8,90

Grafikon br. 41. Kretanje stope nezaposlenosti po kvartalima

4.7. Regresiona analiza

4.7.1. Regresiona analiza uticaja realnog bdp rasta na stopu nezaposlenosti u Sloveniji

Grafikon br. 42. Kretanje stope nezaposlenostima u zavisnosti od BDP rasta

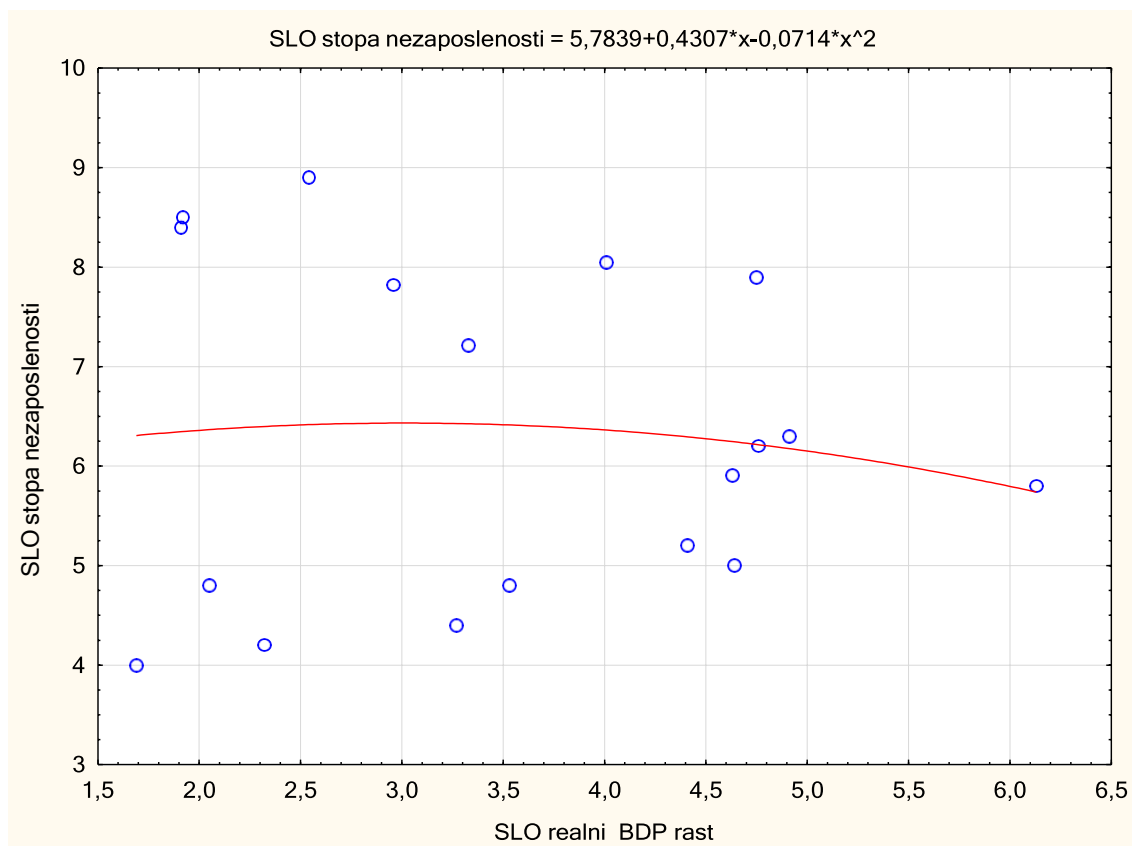

Tabela br. 67. Rezime regresionog modela

Rezime modela

R	R ²	Prilagodjeni R ²	Std. greška
,099	,010	-,122	1,741

Tabela br. 68. Analiza varijanse regresionog modela**ANOVA**

	Suma kvadrata	Stepen slobode	Sredina kvadrata	F	p
Regresija	,448	2	,224	,074	,929
Residuali	45,453	15	3,030		
Ukupno	45,901	17			

Analizom varijanse kod regresije moguće je izvršiti testiranje hipoteze da je $\beta = 0$, kao i testiranje linearnosti regresije. U ovom drugom slučaju treba dokazati da se srednje vrednosti μ za svako X nalaze na liniji regresije. Ukoliko je poređenjem sa tabelama F distribucije za $F_{(\alpha; 1 \text{ i } n-2)}$ izračunato F manje, tada se hipoteza prihvata dok se u suprotnom odbacuje

U konkretnom primeru odnos varijansi $F = 0.074$ ($p=0,929$) pokazuje da između varijabli ne postoje visoko statistički značajne razlike. Model nema statističku značajnost.

Tabela br. 69. Tabela koeficijenata regresionog modela**Koeficijenti**

	Nestandardni koeficijenti		Standardni koeficijenti	t	p
	B	Std. greška	Beta		
Realni_BDP_rast	,431	1,954	,341	,220	,828
Realni_BDP_rast ** 2	-,071	,265	-,417	-,270	,791
(Constant)	5,784	3,311		1,747	,101

Jednačina proste linearne regresije za zavisnost stope nezaposlenostima u zavisnosti od BDP rasta glasi:

$$Y = 5,784 + 0,431X - 0,071X^2$$

4.7.2. Regresiona analiza uticaja javne potrošnje na stopu nezaposlenosti u Sloveniji

Grafikon br.43. Kretanje stope nezaposlenosti u zavisnosti od javne potrošnje

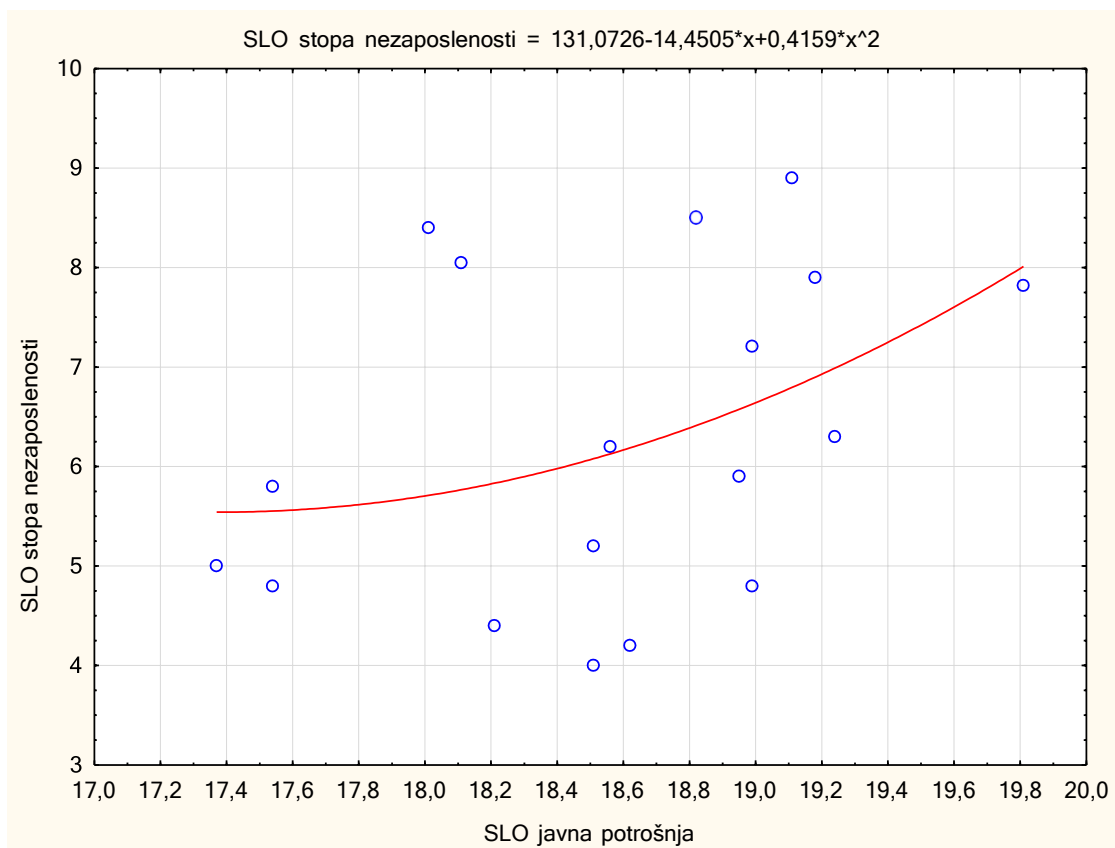

Tabela br.70. Rezime regresionog modela

Rezime modela			
R	R ²	Prilagodjeni R ²	Std. greška
,390	,152	,039	1,611

Tabela br. 71. Analiza varijanse regresionog modela**ANOVA**

	Suma kvadrata	Stepen slobode	Sredina kvadrata	F	p
Regresija	6,989	2	3,494	1,347	,290
Residuali	38,912	15	2,594		
Ukupno	45,901	17			

Analizom varijanse kod regresije moguće je izvršiti testiranje hipoteze da je $\beta = 0$, kao i testiranje linearnosti regresije. U ovom drugom slučaju treba dokazati da se srednje vrednosti μ za svako X nalaze na liniji regresije. Ukoliko je poređenjem sa tabelama F distribucije za $F_{(\alpha;1 \text{ i } n-2)}$ izračunato F manje, tada se hipoteza prihvata dok se u suprotnom odbacuje

U konkretnom primeru odnos varijansi $F = 1.347$ ($p=0,29$) pokazuje da između varijabli ne postoje visoko statistički značajne razlike. Model nema statističku značajnost.

Tabela br. 72. Tabela koeficijenata regresionog modela**Koeficijenti**

	Nestandardni koeficijenti		Standardni koeficijenti	t	p
	B	Std. greška	Beta		
Jav_potrošnja	-14,451	29,602	-5,816	-,488	,632
Jav_potrošnja ** 2	,416	,801	6,187	,519	,611
(Constant)	131,073	273,345		,480	,638

Jednačina proste linearne regresije za zavisnost stope nezaposlenosti u zavisnosti od javne potrošnje glasi:

$$Y = 131,073 - 14,451X + 0,416X^2$$

4.7.3. Regresiona analiza uticaja investicija na stopu nezaposlenosti u Sloveniji

Grafikon br. 44. Kretanje stope nezaposlenosti od investicija

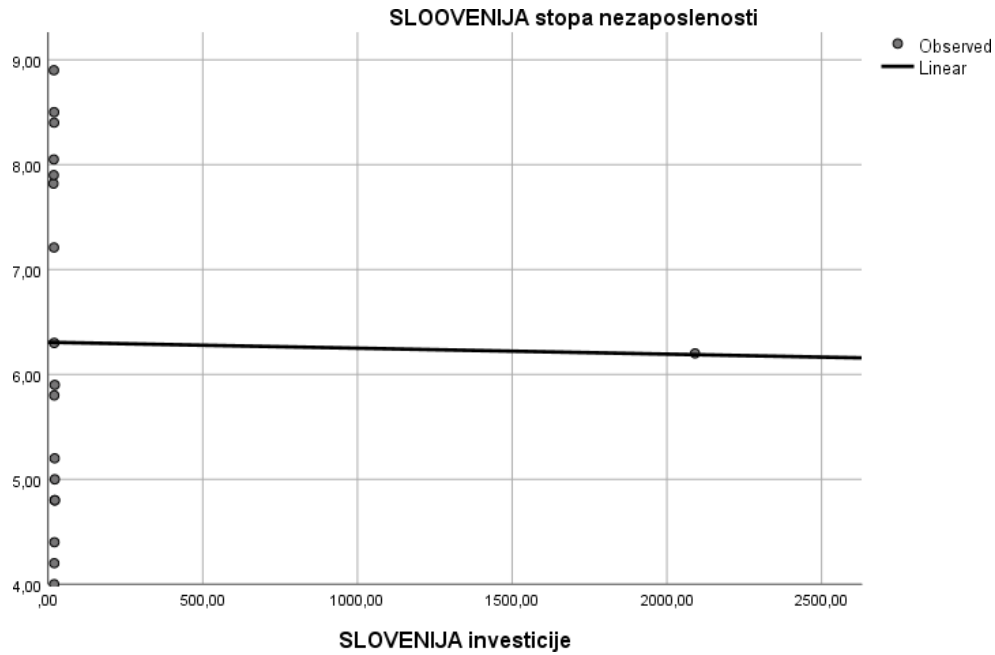

Tabela br. 73. Rezime regresionog modela

Rezime modela			
R	R ²	Prilagodjeni R ²	Std. greška
,017	,000	-,062	1,694

Tabela br. 74. Analiza varijanse regresionog modela

ANOVA

	Suma kvadrata	Stepen slobode	Sredina kvadrata	F	p
Regresija	,013	1	,013	,005	,947
Residuali	45,888	16	2,868		
Ukupno	45,901	17			

Analizom varijanse kod regresije moguće je izvršiti testiranje hipoteze da je $\beta = 0$, kao i testiranje linearnosti regresije. U ovom drugom slučaju treba dokazati da se srednje vrednosti μ za svako X nalaze na liniji regresije. Ukoliko je poređenjem sa tabelama F distribucije za $F_{(\alpha;1 \text{ i } n-2)}$ izračunato F manje, tada se hipoteza prihvata dok se u suprotnom odbacuje.

U konkretnom primeru odnos varijansi $F = 0.005$ ($p=0,947$) pokazuje da između varijabli ne postoje visoko statistički značajne razlike. Model nema statističku značajnost.

Tabela br. 75. Tabela koeficijenata regresionog modela

Koeficijenti

	Nestandardni koeficijenti		Standardni koeficijenti	t	Sig.
	B	Std. greška	Beta		
Investicije	-5,664E-5	,001	-,017	-,067	,947
(Constant)	6,307	,415		15,196	,000

Jednačina proste linearne regresije za zavisnost stope nezaposlenosti od investicija glasi:

$$Y = 6,307 - 5,664E-5X$$

4.7.4. Regresiona analiza uticaja bruto domaće štednje na stopu nezaposlenosti u Sloveniji

Grafikon br. 45. Kretanje stope nezaposlenosti u zavisnosti od bruto domaće štednje

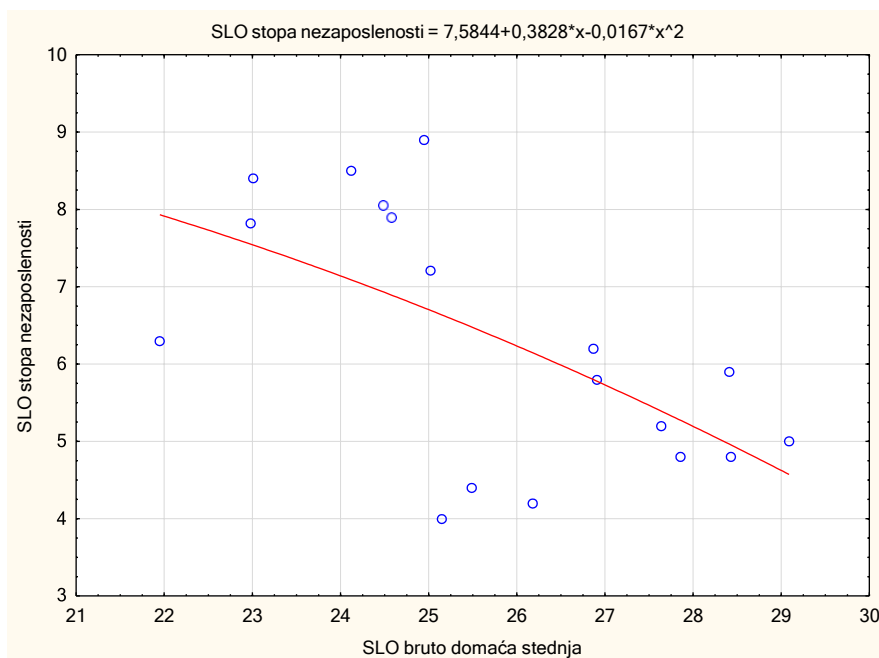

Tabela br. 76. Rezime regresionog modela

Rezime modela			
R	R ²	Prilagodjeni R ²	Std. greška
,602	,362	,277	1,397

Tabela br. 77. Analiza varijanse regresionog modela

ANOVA

	Suma kvadrata	Stepen slobode	Sredina kvadrata	F	p
Regresija	16,627	2	8,314	4,260	,034
Residuali	29,274	15	1,952		
Ukupno	45,901	17			

Analizom varijanse kod regresije moguće je izvršiti testiranje hipoteze da je $\beta = 0$, kao i testiranje linearnosti regresije. U ovom drugom slučaju treba dokazati da se srednje vrednosti μ za svako X nalaze na liniji regresije. Ukoliko je poređenjem sa tabelama F distribucije za $F_{(\alpha;1 \text{ i } n-2)}$ izračunato F manje, tada se hipoteza prihvata dok se u suprotnom odbacuje

U konkretnom primeru odnos varijansi $F = 4.26$ ($p=0,034$) pokazuje da između varijabli postoje visoko statistički značajne razlike. Model ima statističku značajnost.

Tabela br. 78. Tabela koeficijenata regresionog modela

Koeficijenti

	Nestandardni koeficijenti		Standardni koeficijenti	t	p
	B	Std. greška	Beta		
Bruto_dom_stednja	,383	4,144	,483	,092	,928
Bruto_dom_stednja ** 2	-,017	,081	-1,084	-,207	,839
(Constant)	7,584	53,016		,143	,888

Jednačina proste linearne regresije za zavisnost stope nezaposlenosti u zavisnosti od bruto domaće štednje glasi:

$$Y = 7,584 + 0,383X - 0,017X^2$$

4.7.5. Regresiona analiza uticaja izvoza na stopu nezaposlenosti u Sloveniji

Grafikon br. 46. Kretanje stope nezaposlenosti u zavisnosti od izvoza

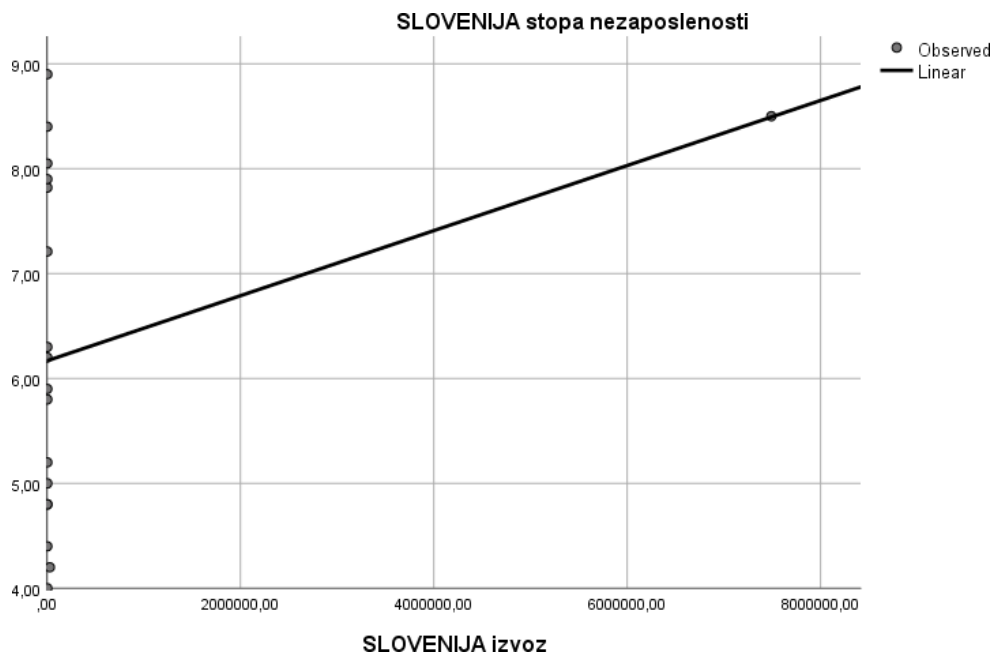

Tabela br. 79. Rezime regresionog modela

Rezime modela			
R	R ²	Prilagodjeni R ²	Std. greška
,333	,111	,055	1,597

Tabela br. 80. Analiza varijanse regresionog modela

ANOVA

	Suma kvadrata	Stepen slobode	Sredina kvadrata	F	p
Regresija	5,094	1	5,094	1,997	,177
Residuali	40,807	16	2,550		
Ukupno	45,901	17			

Analizom varijanse kod regresije moguće je izvršiti testiranje hipoteze da je $\beta = 0$, kao i testiranje linearnosti regresije. U ovom drugom slučaju treba dokazati da se srednje vrednosti μ za svako X nalaze na liniji regresije. Ukoliko je poređenjem sa tabelama F distribucije za $F_{(\alpha;1 \text{ i } n-2)}$ izračunato F manje, tada se hipoteza prihvata dok se u suprotnom odbacuje.

U konkretnom primeru odnos varijansi $F = 2.013$ ($p=0,175$) pokazuje da između varijabli ne postoje visoko statistički značajne razlike. Model nema statističku značajnost.

Tabela br.81. Tabela koeficijenata regresionog modela

Koeficijenti

	Nestandardni koeficijenti		Standardni koeficijenti	t	p
	B	Std. greška	Beta		
Izvoz	3,102E-7	,000	,333	1,413	,177
(Constant)	6,169	,388		15,917	,000

Jednačina proste linearne regresije za zavisnost stope nezaposlenosti u zavisnosti od izvoza glasi:

$$Y = 6,169 + 3,102E-7X$$

4.7.6. Regresiona analiza uticaja broja zaposlenih na stopu nezaposlenosti u Sloveniji

Grafikon br. 47. Kretanje stope nezaposlenosti u zavisnosti od broja zaposlenih

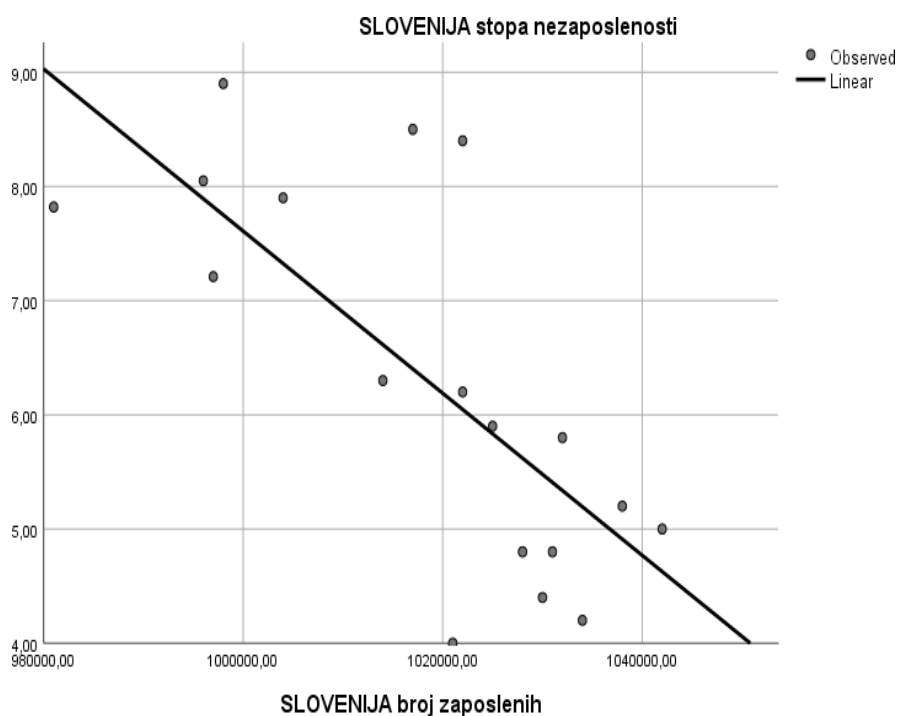

Tabela br. 82. Rezime regresionog modela

Rezime modela			
R	R ²	Prilagodjeni R ²	Std. greška
,729	,531	,502	1,160

Tabela br. 83. Analiza varijanse regresionog modela

ANOVA

	Suma kvadrata	Stepen slobode	Sredina kvadrata	F	p
Regresija	24,370	1	24,370	18,109	,001
Residuali	21,531	16	1,346		
Ukupno	45,901	17			

Analizom varijanse kod regresije moguće je izvršiti testiranje hipoteze da je $\beta = 0$, kao i testiranje linearosti regresije. U ovom drugom slučaju treba dokazati da se srednje vrednosti μ za svako X nalaze na liniji regresije. Ukoliko je poređenjem sa tabelama F distribucije za $F_{(\alpha; 1 \text{ i } n-2)}$ izračunato F manje, tada se hipoteza prihvata dok se u suprotnom odbacuje

U konkretnom primeru odnos varijansi $F = 18.255$ ($p=0,001$) pokazuje da između varijabli postoje visoko statistički značajne razlike. Model ima statističku značajnost.

Tabela br. 84. Tabela koeficijenata regresionog modela

Koeficijenti

	Nestandardni koeficijenti		Standardni koeficijenti	t	p
	B	Std. greška	Beta		
Br_zaposlenih	-7,100E-5	,000	-,729	-4,256	,001
(Constant)	78,608	16,994		4,626	,000

Jednačina proste linearne regresije za zavisnost stope nezaposlenosti u zavisnosti od broja zaposlenih glasi:

$$Y = 78,608 - 7,100E-5X^2$$

Korelaciona analiza

Correlations

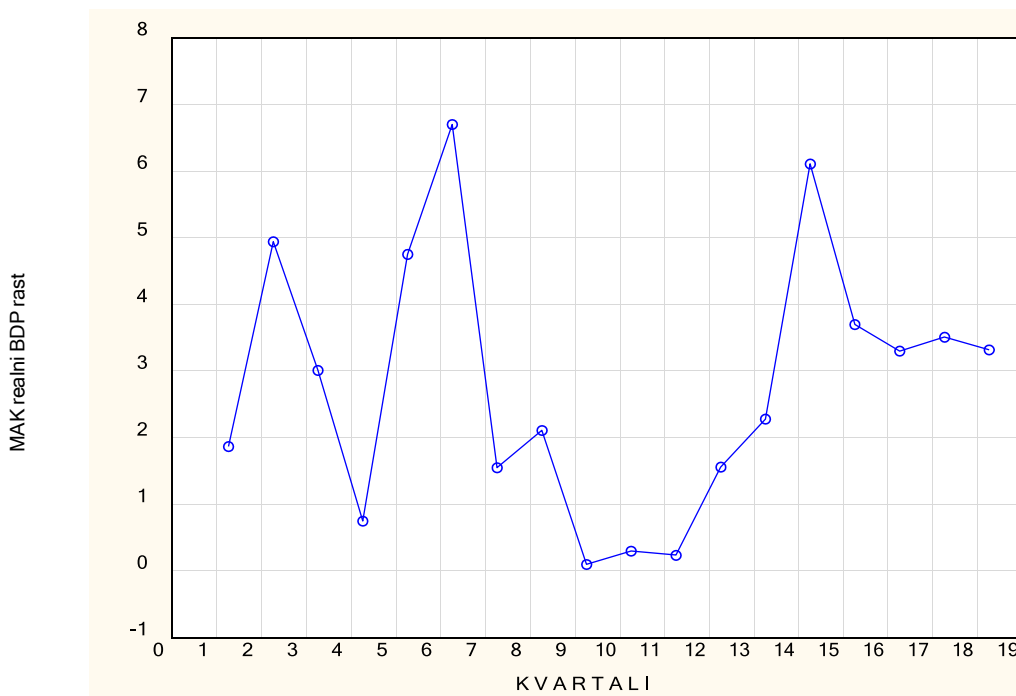
		St. nezaposl enosti	Realni BDP rast	Javna potrošnja	Investici je	Bruto dom štednja	Izvoz	Broj zaposleni
St. nezaposlen osti	Pearson Correlation	1	-,070	,370	-,017	-,600	,333	-,729
	Sig. (2-tailed)		,781	,131	,947	,008	,177	,001
RealniBDP rast	Pearson Correlation		1	-,093	,234	,273	-,312	,142
	Sig. (2-tailed)			,714	,350	,273	,207	,574
Javna potrošnja	Pearson Correlation			1	-,001	-,470	,098	-,652
	Sig. (2-tailed)				,996	,049	,698	,003
Investicije	Pearson Correlation				1	,139	-,059	,055
	Sig. (2-tailed)					,581	,815	,829
Brutodom. štednja	Pearson Correlation					1	-,194	,669
	Sig. (2-tailed)						,442	,002
Izvoz	Pearson Correlation						1	-,020
	Sig. (2-tailed)							,936
Br. zaposlenih	Pearson Correlation							1

Analizirajući dobijene Pirsonove koeficijente korelacije ranga zaključujemo da statistički značajna povezanost postoji izmedju sledećih varijabli.

- Varijabla stopa nezaposlenosti sa varijablom Bruto domaća štednja (negativan i značajan $R = -0,6$, $p = 0,008$) ukazuje da će sa rastom prve dolaziti do pada druge varijable.
- Varijabla stopa nezaposlenosti sa varijablom Broj zaposlenih (negativan i značajan $R = -0,729$, $p = 0,001$) ukazuje da će sa rastom prve dolaziti do pada druge varijable.
- Varijabla Javna potrošnja sa varijablom Bruto domaća štednja (negativan i slab $R = -0,47$, $p = 0,049$) ukazuje da će sa rastom prve dolaziti do pada druge varijable.
- Varijabla Javna potrošnja sa varijablom Broj zaposlenih (negativan i značajan $R = -0,652$, $p = 0,003$) ukazuje da će sa rastom prve dolaziti do pada druge varijable.
- Varijabla Bruto domaća štednja sa varijablom Broj zaposlenih (pozitivan i značajan $R = 0,669$, $p = 0,002$) ukazuje da će sa rastom prve dolaziti do porasta druge varijable.

4.8. Makedonija - deskriptivna statistika

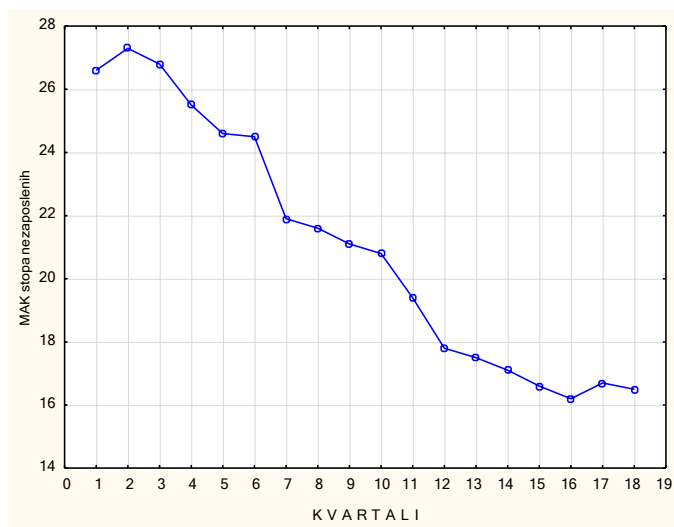
Grafikon br. 48. Kretanje BDP rasta po kvartalima

Statistics

	Realni BDPra st	Javna potrošnja	Investicije	Bruto dom štednja	Izvoz	Broj zaposlen ih	St. nezaposl enih
Aritmetička sredina	2,883	15,161	33,024	17,540	6,318	749862, 05	21,027
Mediana	2,7450	14,880	32,885	18,815	6,125	747549, 00	20,950
Modus	,20	14,88	24,68	8,68	4,91	695743, 00	16,20
Std. Devijacija	1,961	1,578	5,085	3,982	1,100	38345,5 7	4,005
Minimum	,20	13,12	24,68	8,68	4,91	695743, 00	16,20
Maximum	6,80	19,44	43,26	21,94	7,83	811106, 00	27,30

Grafikon br. 49. Kretanje stope nezaposlenosti po kvartalima

4.9. Regresiona analiza

4.9.2. Regresiona analiza uticaja realnog BDP rasta na stopu nezaposlenosti u Makedoniji

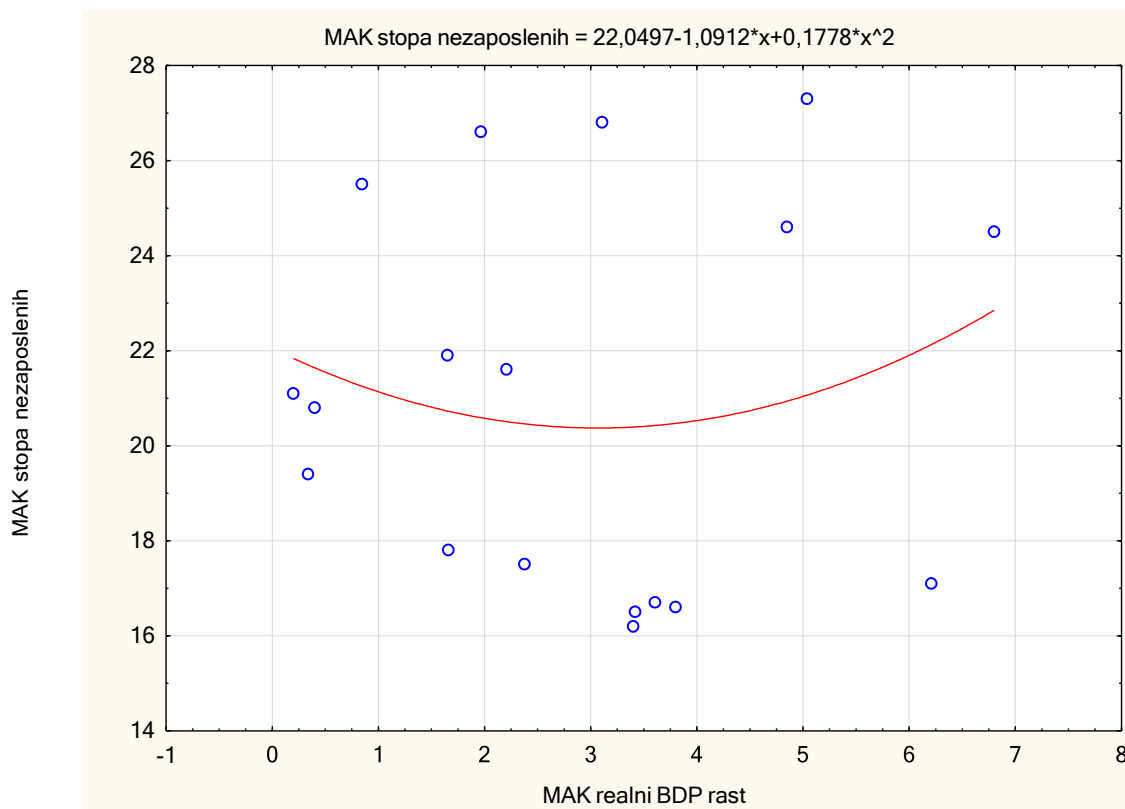

Tabela br. 85. Rezime regresionog modela

Rezime modela			
R	R ²	Prilagodjeni R ²	Std. greška
,181	,033	-,096	4,194

Tabela br. 86. Analiza varijanse regresionog modela**ANOVA**

	Suma kvadrata	Stepen slobode	Sredina kvadrata	F	p
Regresija	8,937	2	4,469	,254	,779
Residuali	263,819	15	17,588		
Ukupno	272,756	17			

Analizom varijanse kod regresije moguće je izvršiti testiranje hipoteze da je $\beta = 0$, kao i testiranje linearnosti regresije. U ovom drugom slučaju treba dokazati da se srednje vrednosti μ za svako X nalaze na liniji regresije. Ukoliko je poređenjem sa tabelama F distribucije za $F_{(\alpha;1 \text{ i } n-2)}$ izračunato F manje, tada se hipoteza prihvata dok se u suprotnom odbacuje.

U konkretnom primeru odnos varijansi $F = 0.254$ ($p=0,779$) pokazuje da između varijabli ne postoje visoko statistički značajne razlike. Model nema statističku značajnost.

Tabela br. 87. Tabela koeficijenata regresionog modela

Koeficijenti

	Nestandardni koeficijenti		Standardni koeficijenti	t	p
	B	Std. greška	Beta		
Realni_BDP_rast	-1,091	1,748	-,534	-,624	,542
Realni_BDP_rast ** 2	,178	,255	,598	,698	,496
(Constant)	22,050	2,519		8,754	,000

Jednačina proste linearne regresije za zavisnost stope nezaposlenosti u zavisnosti od BDP rasta glasi:

$$Y = 22,05 - 1,091X + 0,178X^2$$

4.9.3. Regresiona analiza uticaja javne potrošnje na stopu nezaposlenosti u Makedoniji

Grafikon br. 51. Kretanje stope nezaposlenosti u zavisnosti od javne potrošnje

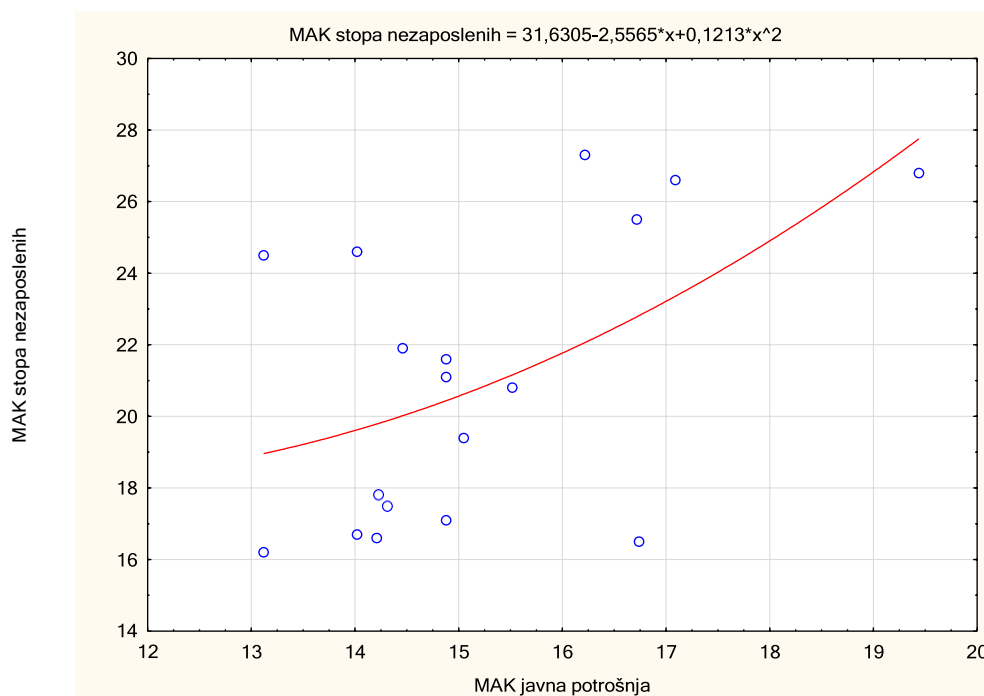

Tabela br. 88. Rezime regresionog modela

Rezime modela			
R	R ²	Prilagodjeni R ²	Std. greška
,532	,283	,187	3,611

Tabela br. 89. Analiza varijanse regresionog modela

	Suma kvadrata	Stepen slobode	Sredina kvadrata	F	p
Regresija	77,124	2	38,562	2,957	,083
Residuali	195,632	15	13,042		
Ukupno	272,756	17			

Analizom varijanse kod regresije moguće je izvršiti testiranje hipoteze da je $\beta = 0$, kao i testiranje linearnosti regresije. U ovom drugom slučaju treba dokazati da se srednje vrednosti μ za svako X nalaze na liniji regresije. Ukoliko je poređenjem sa tabelama F distribucije za $F_{(\alpha;1 \text{ i } n-2)}$ izračunato F manje, tada se hipoteza prihvata dok se u suprotnom odbacuje

U konkretnom primeru odnos varijansi $F = 2.957$ ($p=0,083$) pokazuje da između varijabli ne postoje visoko statistički značajne razlike. Model nema statističku značajnost.

Tabela br. 90. Tabela koeficijenata regresionog modela

Koeficijenti

	Nestandardni koeficijenti		Standardni koeficijenti	t	p
	B	Std. greška	Beta		
Javna potrošnja	-2,557	8,598	-1,008	-,297	,770
Javna potrošnja ** 2	,121	,268	1,533	,452	,657
(Constant)	31,630	68,381		,463	,650

Jednačina proste linearne regresije za zavisnost stope nezaposlenosti u zavisnosti od javne potrošnje glasi:

$$Y = 31,63 - 2,557X + 0,121X^2$$

4.9.4. Regresiona analiza uticaja investicija na stopu nezaposlenosti u Makedoniji

Grafikon br. 52. Kretanje stope nezaposlenosti u zavisnosti od investicija

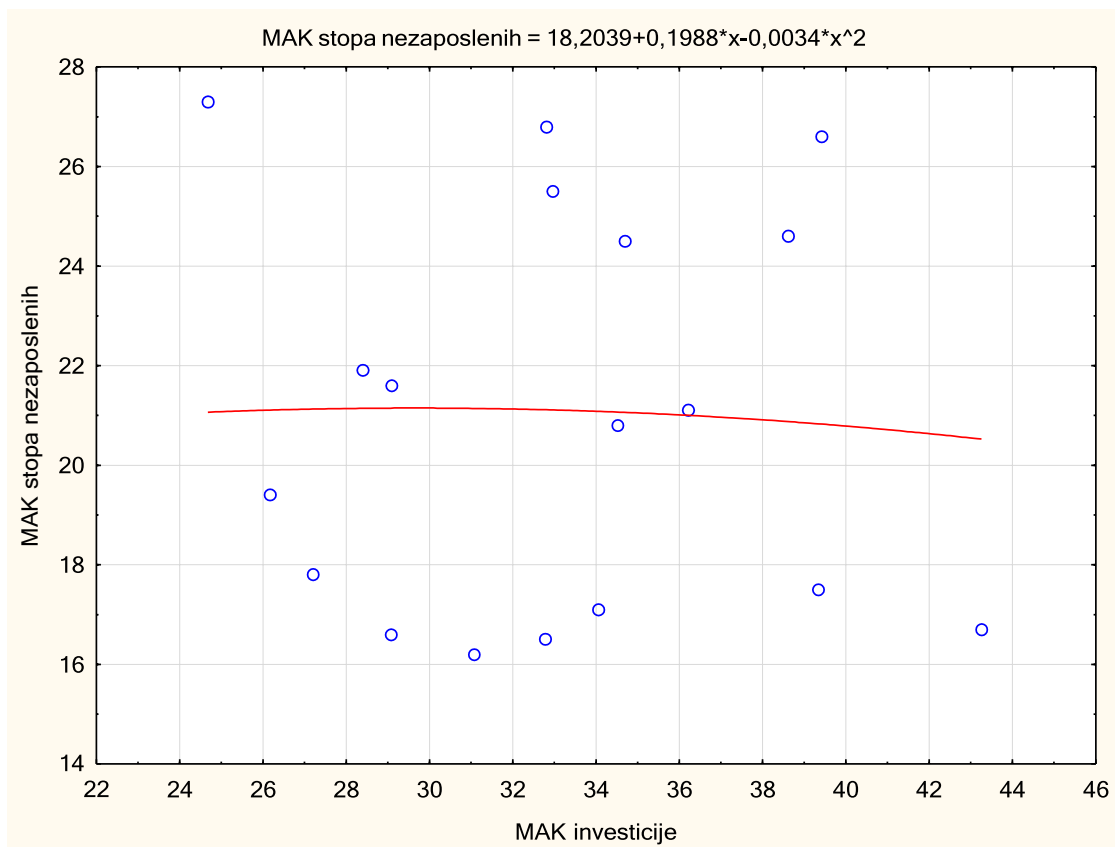

Tabela br. 91. Rezime regresionog modela

Rezime modela			
R	R ²	Prilagodjeni R ²	Std. greška
,041	,002	-,131	4,261

Tabela br. 92. Analiza varijanse regresionog modela**ANOVA**

	Suma kvadrata	Stepen slobode	Sredina kvadrata	F	p
Regresija	,456	2	,228	,013	,988
Residuali	272,300	15	18,153		
Ukupno	272,756	17			

Analizom varijanse kod regresije moguće je izvršiti testiranje hipoteze da je $\beta = 0$, kao i testiranje linearnosti regresije. U ovom drugom slučaju treba dokazati da se srednje vrednosti μ za svako X nalaze na liniji regresije. Ukoliko je poređenjem sa tabelama F distribucije za $F_{(\alpha;1 \text{ i } n-2)}$ izračunato F manje, tada se hipoteza prihvata dok se u suprotnom odbacuje

U konkretnom primeru odnos varijansi $F = 0.013$ ($p=0,988$) pokazuje da između varijabli ne postoje visoko statistički značajne razlike. Model nema statističku značajnost.

Tabela br. 93. Tabela koeficijenata regresionog modela**Koeficijenti**

	Nestandardni koeficijenti		Standardni koeficijenti	t	p.
	B	Std. greška	Beta		
Investicije	,199	2,496	,252	,080	,938
Investicije ** 2	-,0034	,037	-,287	-,091	,929
(Constant)	18,204	41,402		,440	,666

Jednačina proste linearne regresije za zavisnost stope nezaposlenosti u zavisnosti od investicija glasi:

$$Y = 18,204 + 0,199X - 0,0034X^2$$

4.9.5. Regresiona analiza uticaja bruto domaće štednje na stopu nezaposlenosti u Makedoniji

Grafikon br. 53. Kretanje stope nezaposlenosti u zavisnosti od bruto domaće štednje

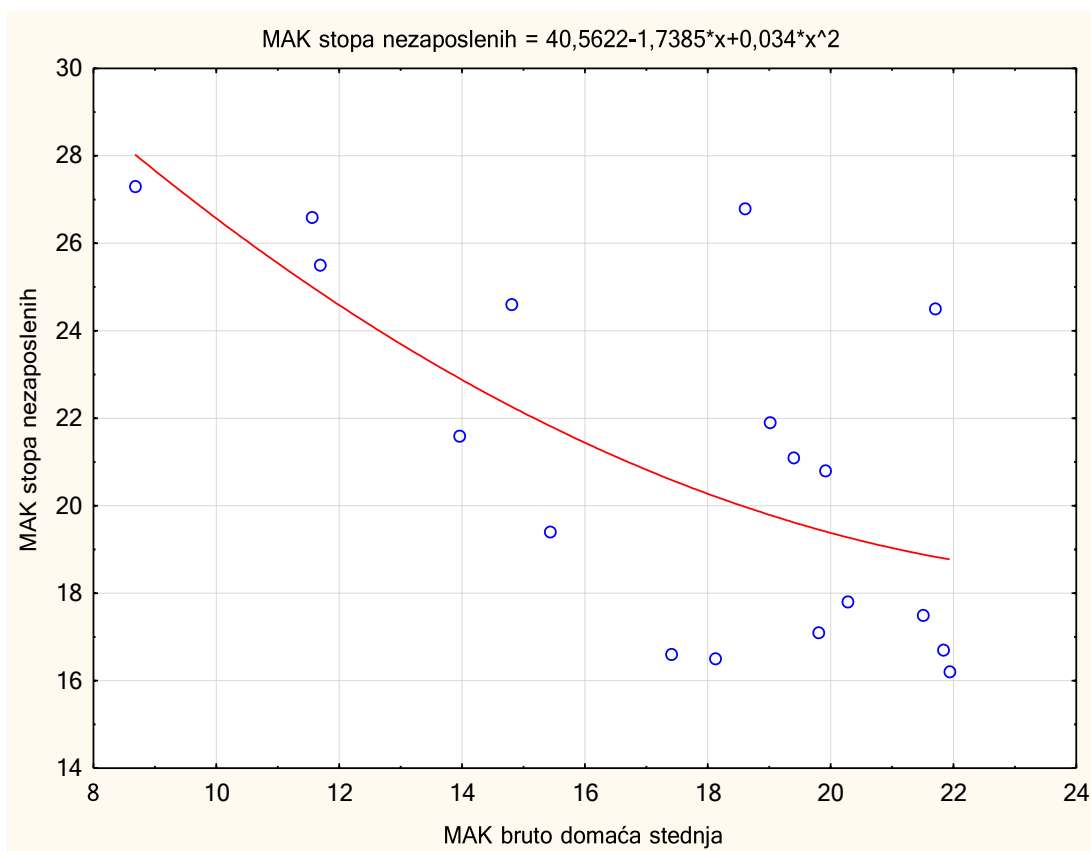

Tabela br. 94. Rezime regresionog modela

Rezime modela			
R	R ²	Prilagođeni R ²	Std. greška
,659	,435	,359	3,206

Tabela br. 95. Analiza varijanse regresionog modela**ANOVA**

	Suma kvadrata	Stepen slobode	Sredina kvadrata	F	p
Regresija	118,604	2	59,302	5,770	,014
Residuali	154,153	15	10,277		
Ukupno	272,756	17			

Analizom varijanse kod regresije moguće je izvršiti testiranje hipoteze da je $\beta = 0$, kao i testiranje linearnosti regresije. U ovom drugom slučaju treba dokazati da se srednje vrednosti μ za svako X nalaze na liniji regresije. Ukoliko je poređenjem sa tabelama F distribucije za $F_{(\alpha;1 \text{ i } n-2)}$ izračunato F manje, tada se hipoteza prihvata dok se u suprotnom odbacuje

U konkretnom primeru odnos varijansi $F = 5.77$ ($p=0,014$) pokazuje da između varijabli postoje visoko statistički značajne razlike. Model ima statističku značajnost.

Tabela br. 96. Tabela koeficijenata regresionog modela**Koeficijenti**

	Nestandardni koeficijenti		Standardni koeficijenti	t	p
	B	Std. greška	Beta		
Bruto_dom_stednja	-1,739	1,706	-1,729	-1,019	,324
Bruto_dom_stednja ** 2	,034	,053	1,088	,642	,531
(Constant)	40,562	13,117		3,092	,007

Jednačina proste linearne regresije za zavisnost Kretanje stope nezaposlenosti u zavisnosti od bruto domaće štednje glasi:

$$Y = 40,562 - 1,739X + 0,034X^2$$

4.9.6. Regresiona analiza uticaja izvoza na stopu nezaposlenosti u Makedoniji

Grafikon br. 54. Kretanje stope nezaposlenosti u zavisnosti od izvoza

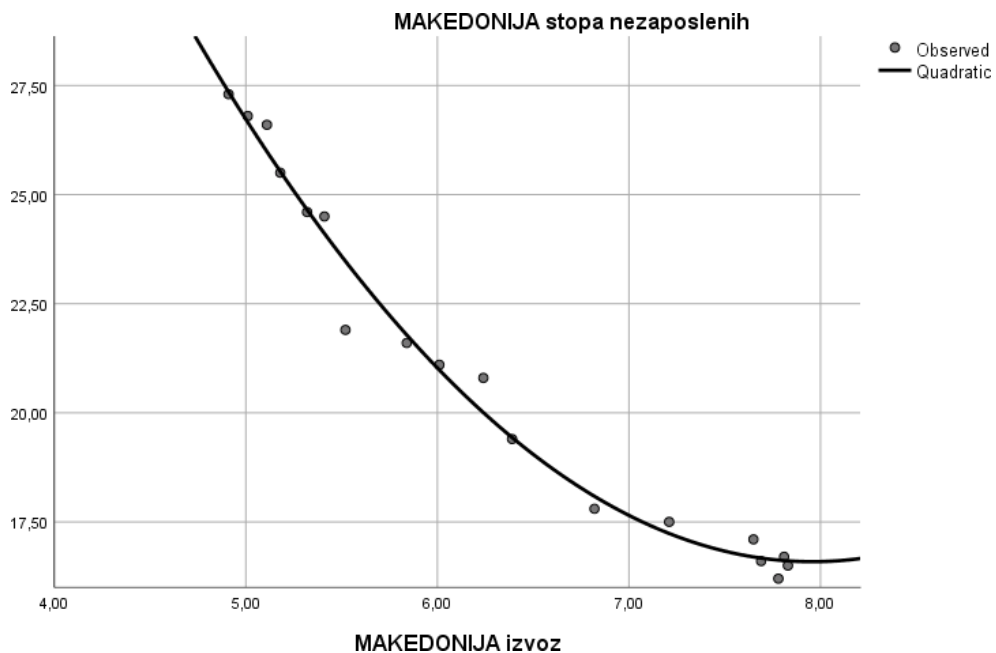

Tabela br. 97. Rezime regresionog modela

Rezime modela			
R	R ²	Prilagođeni R ²	Std. greška
,992	,984	,982	,531

Tabela br. 98. Analiza varijanse regresionog modela**ANOVA**

	Suma kvadrata	Stepen slobode	Sredina kvadrata	F	p
Regresija	268,525	2	134,263	475,985	,000
Residuali	4,231	15	,282		
Ukupno	272,756	17			

Analizom varijanse kod regresije moguće je izvršiti testiranje hipoteze da je $\beta = 0$, kao i testiranje linearnosti regresije. U ovom drugom slučaju treba dokazati da se srednje vrednosti μ za svako X nalaze na liniji regresije. Ukoliko je poređenjem sa tabelama F distribucije za $F_{(\alpha;1 \text{ i } n-2)}$ izračunato F manje, tada se hipoteza prihvata dok se u suprotnom odbacuje

U konkretnom primeru odnos varijansi $F = 475.985$ ($p=0,00$) pokazuje da između varijabli postoje visoko statistički značajne razlike. Model ima statističku značajnost.

Tabela br. 99. Tabela koeficijenata regresionog modela**Koeficijenti**

	Nestandardni koeficijenti		Standardni koeficijenti	t	p
	B	Std. greška	Beta		
Izvoz	-18,459	2,150	-5,072	-8,586	,000
Izvoz ** 2	1,160	,167	4,112	6,960	,000
(Constant)	90,021	6,761		13,315	,000

Jednačina proste linearne regresije za zavisnost stope nezaposlenosti u zavisnosti od izvoza glasi:

$$Y = 90,021 - 18,459X + 1,16X^2$$

4.9.7. Regresiona analiza uticaja broja zaposlenih na stopu nezaposlenosti u Makedoniji

Grafikon br. 55. Kretanje stope nezaposlenosti u zavisnosti od broja zaposlenih

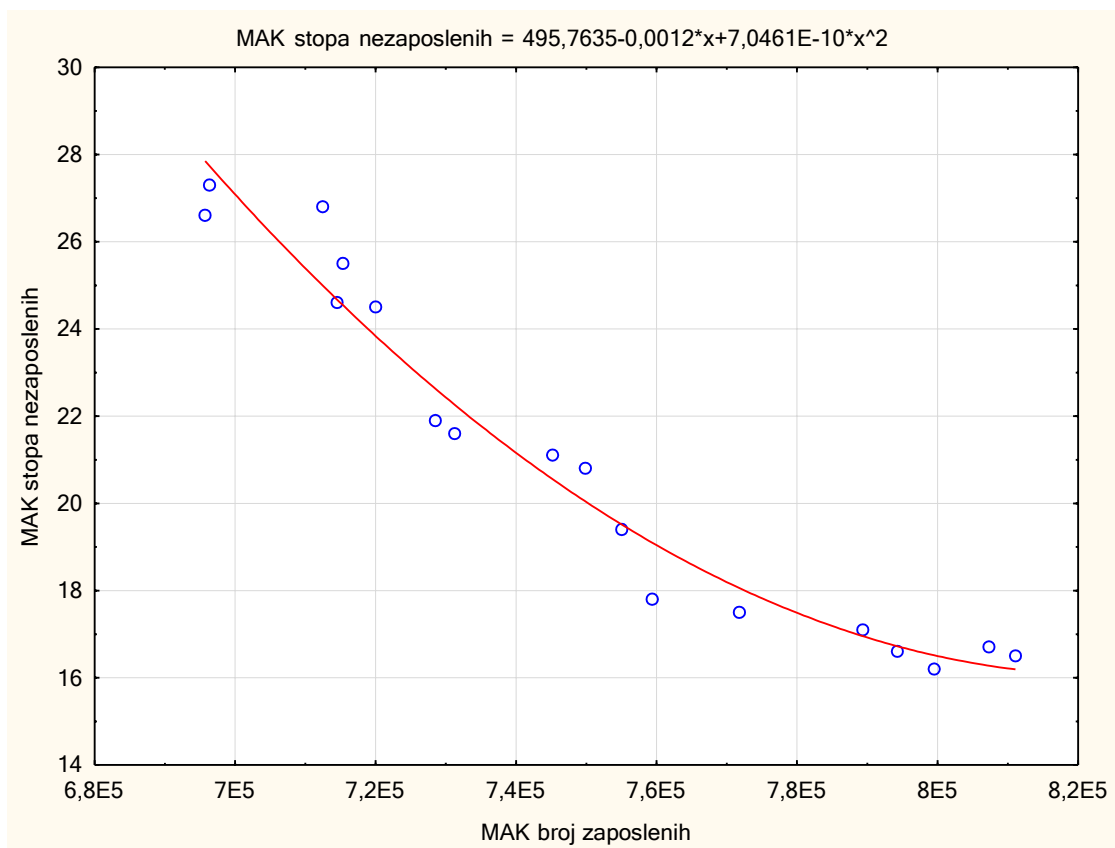

Tabela br. 100. Rezime regresionog modela

Rezime modela			
R	R ²	Prilagodjeni R ²	Std. greška
,980	,961	,956	,841

Tabela br. 101. Analiza varijanse regresionog modela**ANOVA**

	Suma kvadrata	Stepen slobode	Sredina kvadrata	F	p
Regresija	262,138	2	131,069	185,167	,000
Residuali	10,618	15	,708		
Ukupno	272,756	17			

Analizom varijanse kod regresije moguće je izvršiti testiranje hipoteze da je $\beta = 0$, kao i testiranje linearnosti regresije. U ovom drugom slučaju treba dokazati da se srednje vrednosti μ za svako X nalaze na liniji regresije. Ukoliko je poređenjem sa tabelama F distribucije za $F_{(\alpha;1 \text{ i } n-2)}$ izračunato F manje, tada se hipoteza prihvata dok se u suprotnom odbacuje

U konkretnom primeru odnos varijansi $F = 185.167$ ($p=0,00$) pokazuje da između varijabli postoje visoko statistički značajne razlike. Model ima statističku značajnost.

Tabela br. 102. Tabela koeficijenata regresionog modela**Koeficijenti**

	Nestandardni koeficijenti		Standardni koeficijenti	t	p
	B	Std. greška	Beta		
Br_zaposlenih	-,0012	,000	-11,131	-4,484	,000
Br_zaposlenih ** 2	7,046E-10	,000	10,176	.	.
(Constant)	495,764	97,605		5,079	,000

Jednačina proste linearne regresije za zavisnost stope nezaposlenosti u zavisnosti od broja zaposlenih glasi:

$$Y = 495,764 - 0,0012X + 7,046E-10X^2$$

4.9.8. Korelaciona analiza

Correlations

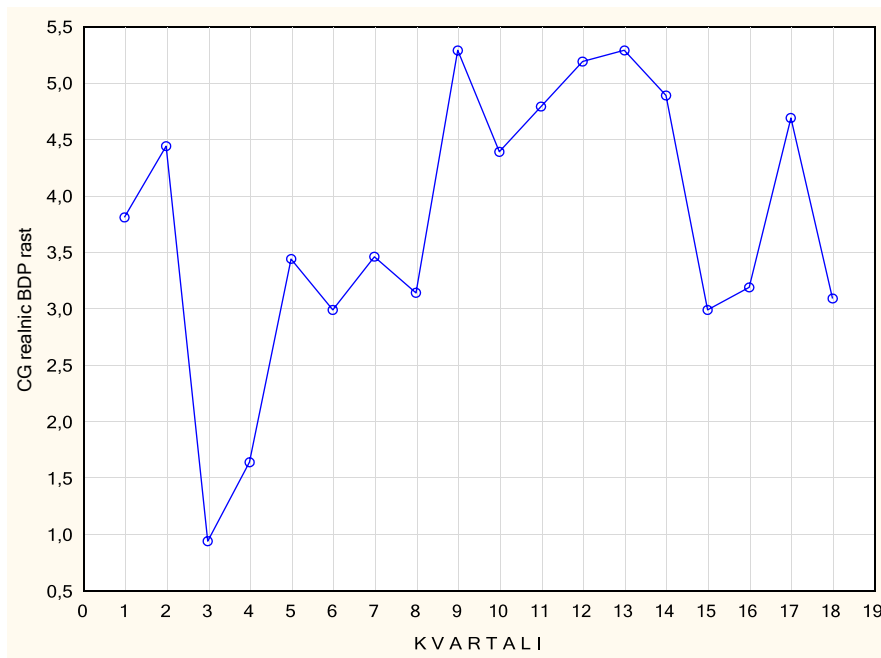
		St. nezaposlenih	Realni BDP rast	Javna potrošnja	Investicije	Bruto dom štednja	Izvoz	Br. zaposlenih
St. nezaposlenih	Pearson Correlation	1	,036	,522	-,034	-,648	-,967	-,958
	Sig. (2-tailed)		,886	,026	,895	,004	,000	,000
Realni BDP rast	Pearson Correlation		1	-,228	,102	,092	,109	,076
	Sig. (2-tailed)			,363	,687	,715	,668	,764
Javna potrošnja	Pearson Correlation			1	-,053	-,465	-,429	-,392
	Sig. (2-tailed)				,836	,052	,076	,107
Investicije	Pearson Correlation				1	,308	,126	,124
	Sig. (2-tailed)					,214	,618	,625
Bruto domaća štednja	Pearson Correlation					1	,604	,634
	Sig. (2-tailed)						,008	,005
Izvoz	Pearson Correlation						1	,987
	Sig. (2-tailed)							,000
Br.zaposlenih	Pearson Correlation							1

Analizirajući dobijene Pirsonove koeficijente korelacije ranga zaključujemo da statistički značajna povezanost postoji između sledećih varijabli.

- 4.9.8.1. Varijabla stopa nezaposlenosti sa varijablom Javna potrošnja (pozitivan i značajan $R= 0,5222$, $p = 0,026$) ukazuje da će sa rastom prve dolaziti do porasta druge varijable.
- 4.9.8.2. Varijabla stopa nezaposlenosti sa varijablom Bruto domaća štednja (negativan i značajan $R= -0,648$, $p = 0,004$) ukazuje da će sa rastom prve dolaziti do pada druge varijable.
- 4.9.8.3. Varijabla stopa nezaposlenosti sa varijablom Izvoz (negativan i jak $R= -0,967$, $p = 0,00$) ukazuje da će sa rastom prve dolaziti do pada druge varijable.
- 4.9.8.4. Varijabla stopa nezaposlenosti sa varijablom Broj zaposlenih (negativan i jak $R= -0,958$, $p = 0,00$) ukazuje da će sa rastom prve dolaziti do pada druge varijable.
- 4.9.8.5. Varijabla Bruto domaća štednja sa varijablom Izvoz (pozitivan i značajan $R= 0,608$, $p = 0,008$) ukazuje da će sa rastom prve dolaziti do povećanja druge varijable.
- 4.9.8.6. Varijabla Bruto domaća štednja sa varijablom Broj zaposlenih (pozitivan i značajan $R= 0,634$, $p = 0,005$) ukazuje da će sa rastom prve dolaziti do povećanja druge.
- 4.9.8.7. Varijabla Izvoz sa varijablom Broj zaposlenih (pozitivan i jak $R= 0,987$, $p = 0,00$) ukazuje da će sa rastom prve dolaziti do povećanja druge.

4.10. Crna Gora - deskriptivna statistika

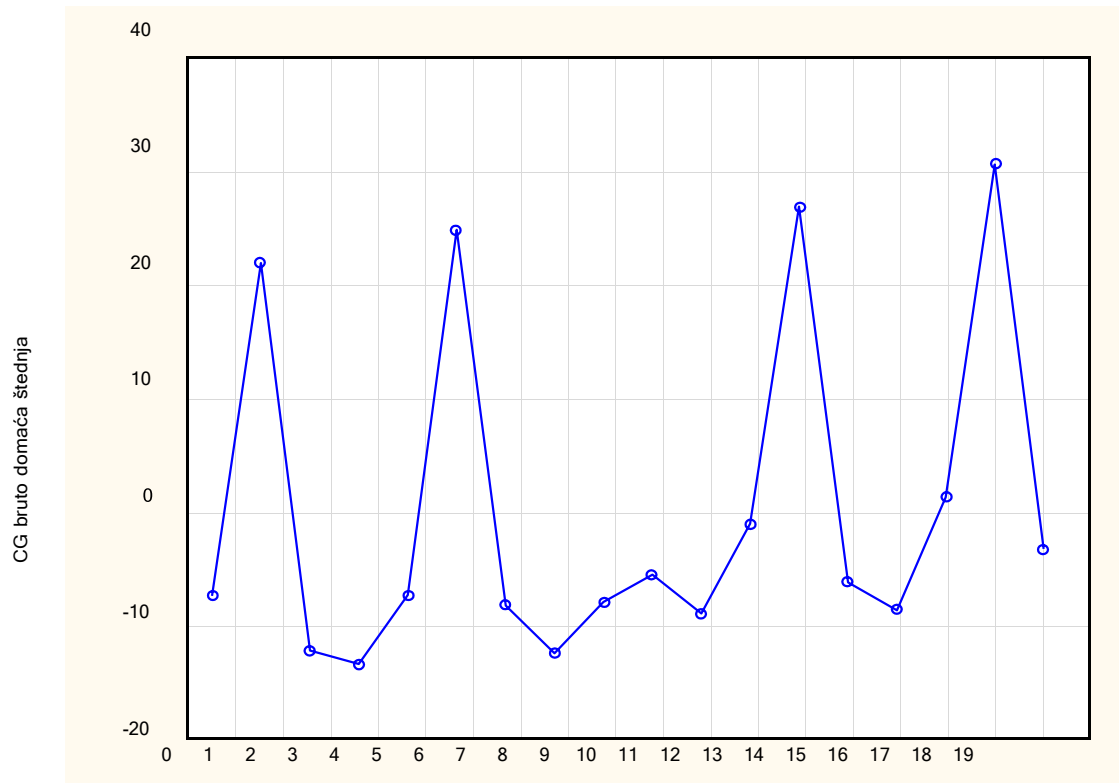
Grafikon br. 56. Kretanje BDP rasta po kvartalima

Statistics

	Realni BDP rast	Javna potrošnja	Investicije	Bruto dom štednja	Izvoz	Broj zaposlenih	St nezaposlenih
Aritmetička sredina	3,768	19,141	32,334	2,692	33730,0 4	233972,2 2	16,322
Mediana	3,645	19,870	36,350	-4,415	33870,4 5	234100,0 0	16,350
Modus	3,00	12,69	13,02	-11,23	16384,5 0	240200,0 0	17,50
Std. Devijacija	1,231	3,893	8,212	15,170	5467,84	9923,81	1,424
Minimum	,95	12,69	13,02	-11,23	16384,5 0	222100,0 0	14,10
Maximum	5,30	25,00	39,04	33,91	40845,7 0	254200,0 0	19,10

Grafikon br. 57. Kretanje bruto domaće štednje po kvartalima

4.11. Regresiona analiza

4.11.2. Regresiona analiza uticaja realnog BDP rasta na stopu nezaposlenosti u Crnoj Gori

Grafikon br. 58. Kretanje stope nezaposlenosti u zavisnosti od BDP rasta

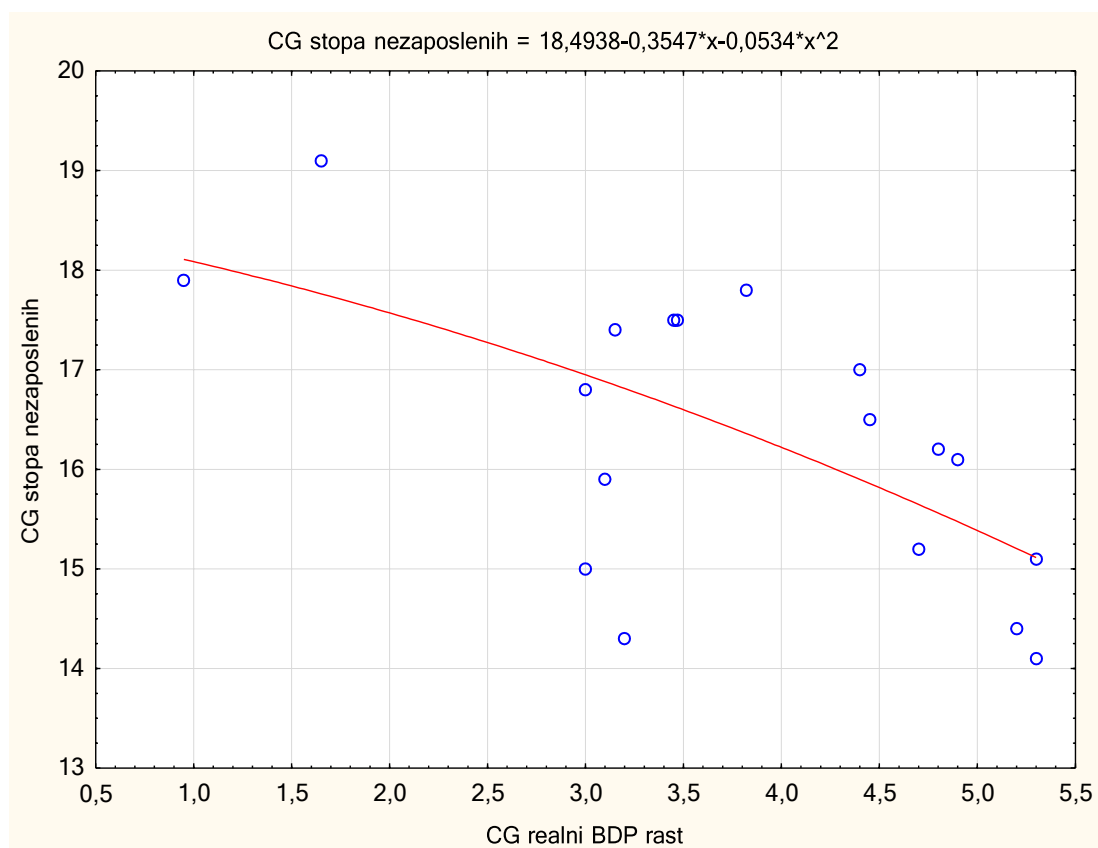

Tabela br. 103. Rezime regresionog modela

Rezime modela

R	R ²	Prilagodjeni R ²	Std. greška
,623	,388	,306	1,187

Tabela br. 104. Analiza varijanse regresionog modela**ANOVA**

	Suma kvadrata	Stepen slobode	Sredina kvadrata	F	p
Regresija	13,381	2	6,691	4,750	,025
Residuali	21,130	15	1,409		
Ukupno	34,511	17			

Analizom varijanse kod regresije moguće je izvršiti testiranje hipoteze da je $\beta = 0$, kao i testiranje linearnosti regresije. U ovom drugom slučaju treba dokazati da se srednje vrednosti μ za svako X nalaze na liniji regresije. Ukoliko je poređenjem sa tabelama F distribucije za $F_{(\alpha;1 \text{ i } n-2)}$ izračunato F manje, tada se hipoteza prihvata dok se u suprotnom odbacuje

U konkretnom primeru odnos varijansi $F = 4.75$ ($p=0,025$) pokazuje da između varijabli ne postoje visoko statistički značajne razlike. Model ima statističku značajnost.

Tabela br. 105. Tabela koeficijenata regresionog modela**Koeficijenti**

	Nestandardni koeficijenti		Standardni koeficijenti	t	p
	B	Std. greška	Beta		
Realni_BDP_rast	-,355	1,142	-,307	-,311	,760
Realni_BDP_rast ** 2	-,053	,165	-,319	-,324	,751
(Constant)	18,494	1,878		9,848	,000

Jednačina proste linearne regresije za zavisnost stope nezaposlenosti u zavisnosti od BDP rastaglasli:

$$Y = 18,494 - 0,355X - 0,053X^2$$

4.11.3. Regresiona analiza uticaja javne potrosnje na stopu nezaposlenosti u Crnoj Gori

Grafikon br.59. Kretanje stope nezaposlenosti u zavisnosti od javne potrosnje

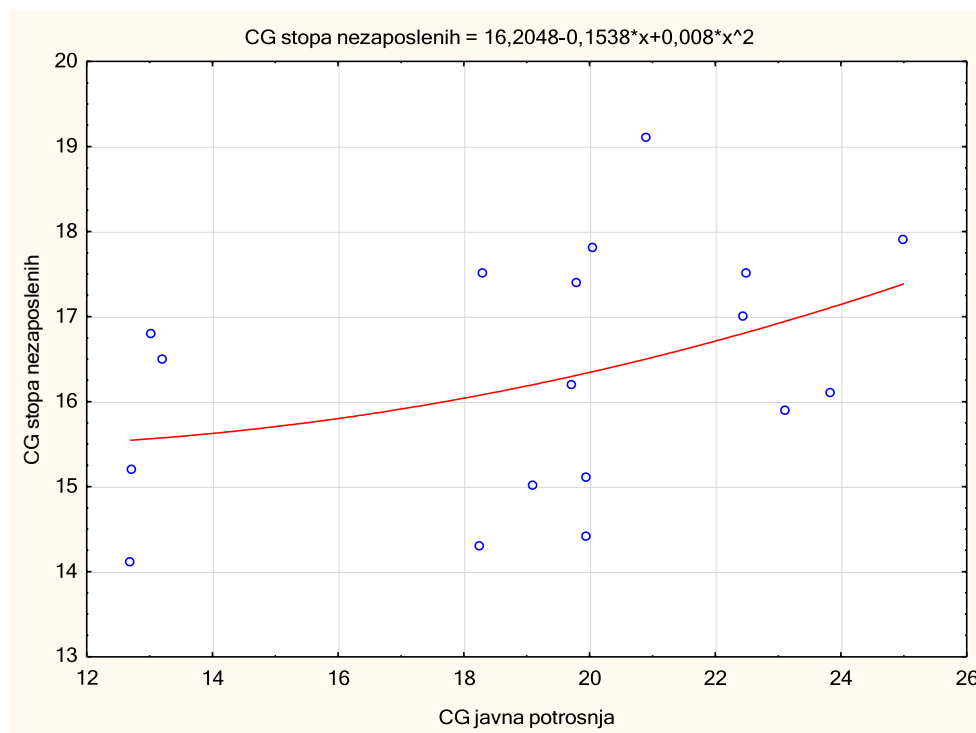

Tabela br. 106. Rezime regresionog modela

Rezime modela			
R	R ²	Prilagodjeni R ²	Std. greška
,385	,148	,035	1,400

Tabela br. 107. Analiza varijanse regresionog modela**ANOVA**

	Suma kvadrata	Stepen slobode	Sredina kvadrata	F	p
Regresija	5,116	2	2,558	1,305	,300
Residuali	29,395	15	1,960		
Ukupno	34,511	17			

Analizom varijanse kod regresije moguće je izvršiti testiranje hipoteze da je $\beta = 0$, kao i testiranje linearnosti regresije. U ovom drugom slučaju treba dokazati da se srednje vrednosti μ za svako X nalaze na liniji regresije. Ukoliko je poređenjem sa tabelama F distribucije za $F_{(\alpha;1 \text{ i } n-2)}$ izračunato F manje, tada se hipoteza prihvata dok se u suprotnom odbacuje

U konkretnom primeru odnos varijansi $F = 1.305$ ($p=0,30$) pokazuje da između varijabli ne postoje visoko statistički značajne razlike. Model nema statističku značajnost.

Tabela br. 108. Tabela koeficijenata regresionog modela**Koeficijenti**

	Nestandardni koeficijenti		Standardni koeficijenti	t	p.
	B	Std. greška	Beta		
Jav_potrosnja	-,1538	,860	-,420	-,179	,860
Jav_potrosnja ** 2	,008	,024	,801	,341	,738
(Constant)	16,205	7,587		2,136	,050

Jednačina proste linearne regresije za zavisnost stope nezaposlenosti u zavisnosti od javne potrošnje glasi:

$$Y = 16,205 - 0,1538X - 0,008X^2$$

4.11.4. Regresiona analiza uticaja investicija na stopu nezaposlenosti u Crnoj Gori

Grafikon br. 60. Kretanje stope nezaposlenosti u zavisnosti od investicija

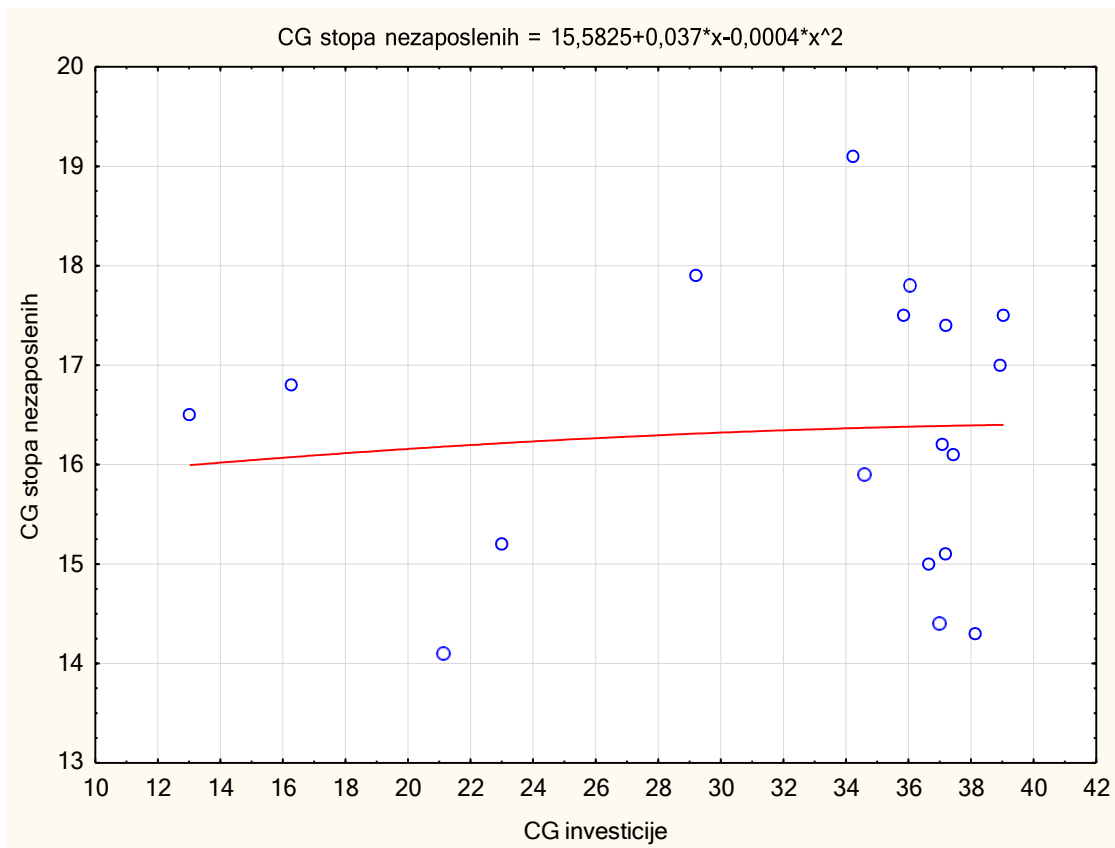

Tabela br. 109. Rezime regresionog modela

Rezime modela			
R	R ²	Prilagodjeni R ²	Std. greška
,086	,007	-,125	1,511

Tabela br. 110. Analiza varijanse regresionog modela**ANOVA**

	Suma kvadrata	Stepen slobode	Sredina kvadrata	F	p
Regresija	,255	2	,127	,056	,946
Residuali	34,256	15	2,284		
Ukupno	34,511	17			

Analizom varijanse kod regresije moguće je izvršiti testiranje hipoteze da je $\beta = 0$, kao i testiranje linearnosti regresije. U ovom drugom slučaju treba dokazati da se srednje vrednosti μ za svako X nalaze na liniji regresije. Ukoliko je poređenjem sa tabelama F distribucije za $F_{(\alpha;1 \text{ i } n-2)}$ izračunato F manje, tada se hipoteza prihvata dok se u suprotnom odbacuje

U konkretnom primeru odnos varijansi $F = 0.056$ ($p=0,946$) pokazuje da između varijabli ne postoje visoko statistički značajne razlike. Model nema statističku značajnost.

Tabela br. 111. Tabela koeficijenata regresionog modela**Koeficijenti**

	Nestandardni koeficijenti		Standardni koeficijenti	t	p
	B	Std. greška	Beta		
Investicije	,037	,422	,213	,088	,931
Investicije ** 2	,0004	,008	-,129	-,053	,958
(Constant)	15,583	5,194		3,000	,009

Jednačina proste linearne regresije za zavisnost stope nezaposlenosti u zavisnosti od investicija glasi:

$$Y = 15,583 + 0,037X - 0,0004X^2$$

4.11.5. Regresiona analiza uticaja bruto domaće štednje na stopu nezaposlenosti u Crnoj Gori

Grafikon br. 61. Kretanje stope nezaposlenosti u zavisnosti od bruto domaće štednje

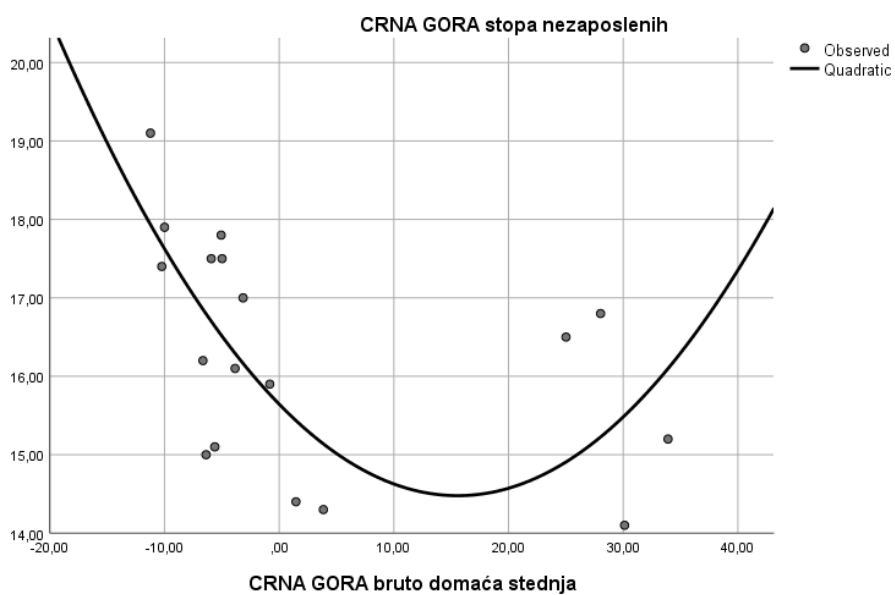

Tabela br. 112. Rezime regresionog modela

Rezime modela

R	R ²	Prilagodjeni R ²	Std. greška
,624	,389	,308	1,186

Tabela br. 113. Analiza varijanse regresionog modela**ANOVA**

	Suma kvadrata	Stepen slobode	Sredina kvadrata	F	p
Regresija	13,428	2	6,714	4,777	,025
Residuali	21,084	15	1,406		
Ukupno	34,511	17			

Analizom varijanse kod regresije moguće je izvršiti testiranje hipoteze da je $\beta = 0$, kao i testiranje linearnosti regresije. U ovom drugom slučaju treba dokazati da se srednje vrednosti μ za svako X nalaze na liniji regresije. Ukoliko je poređenjem sa tabelama F distribucije za $F_{(\alpha;1 \text{ i } n-2)}$ izračunato F manje, tada se hipoteza prihvata dok se u suprotnom odbacuje.

U konkretnom primeru odnos varijansi $F = 4.777$ ($p=0,025$) pokazuje da između varijabli postoje visoko statistički značajne razlike. Model ima statističku značajnost.

Tabela br. 114. Tabela koeficijenata regresionog modela**Koeficijenti**

	Nestandardni koeficijenti		Standardni koeficijenti	t	p.
	B	Std. greška	Beta		
Bruto, dom. štednja	-,150	,053	-1,596	-2,832	,013
Bruto. dom. štednja ** 2	,005	,002	1,240	2,201	,044
(Constant)	15,644	,457		34,21 0	,000

Jednačina proste linearne regresije za zavisnost stope nezaposlenosti u zavisnosti od bruto domaće štednje glasi:

$$Y = 15,644 - 0,15X + 0,005X^2$$

4.11.6. Regresiona analiza uticaja izvoza na stopu nezaposlenosti u Crnoj Gori

Grafikon br. 62. Kretanje stope nezaposlenosti u zavisnosti od izvoza

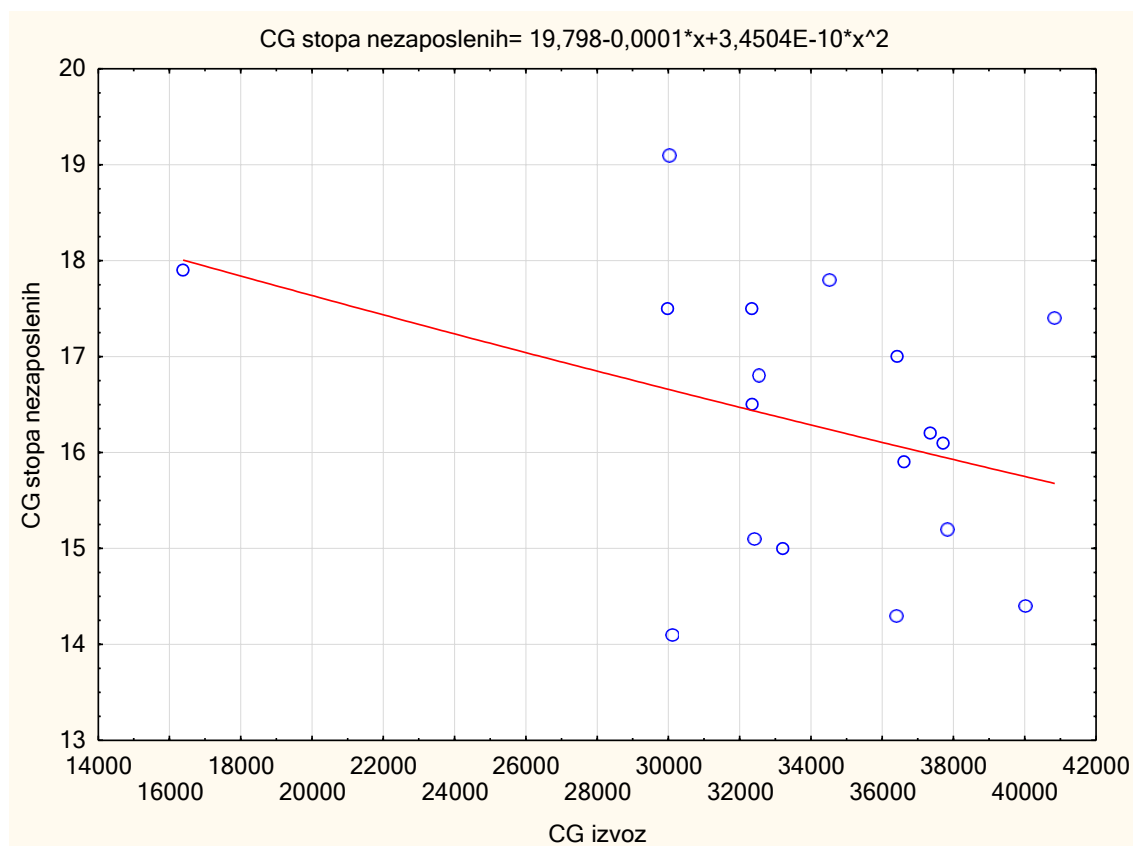

Tabela br. 115. Rezime regresionog modela

Rezime modela

R	R ²	Prilagodjeni R ²	Std. greška
,364	,132	,017	1,413

Tabela br. 116. Analiza varijanse regresionog modela

ANOVA

	Suma kvadrata	Stepen slobode	Sredina kvadrata	F	p
Regresija	4,570	2	2,285	1,145	,345
Residuali	29,941	15	1,996		
Ukupno	34,511	17			

Analizom varijanse kod regresije moguće je izvršiti testiranje hipoteze da je $\beta = 0$, kao i testiranje linearnosti regresije. U ovom drugom slučaju treba dokazati da se srednje vrednosti μ za svako X nalaze na liniji regresije. Ukoliko je poređenjem sa tabelama F distribucije za $F_{(\alpha; 1 \text{ i } n-2)}$ izračunato F manje, tada se hipoteza prihvata dok se u suprotnom odbacuje

U konkretnom primeru odnos varijansi $F = 1.145$ ($p=0,345$) pokazuje da između varijabli ne postoje visoko statistički značajne razlike. Model nema statističku značajnost.

Tabela br. 117. Tabela koeficijenata regresionog modela

Koeficijenti

	Nestandardni koeficijenti		Standardni koeficijenti	t	p
	B	Std. greška	Beta		
Izvoz	,0001	,000	-,441	-,280	,784
Izvoz ** 2	3,450E-10	,000	,078	.	.
(Constant)	19,798	6,010		3,294	,005

Jednačina proste linearne regresije za zavisnost stope nezaposlenosti u zavisnosti od izvoza

glasi:

$$Y = 19,798 + 0,0001X + 3,450E-10 X^2$$

2.11.6. Regresiona analiza uticaja broja zaposlenih na stopu nezaposlenosti u Crnoj Gori

Grafikon br. 63. Kretanje stope nezaposlenosti u zavisnosti od broja zaposlenih

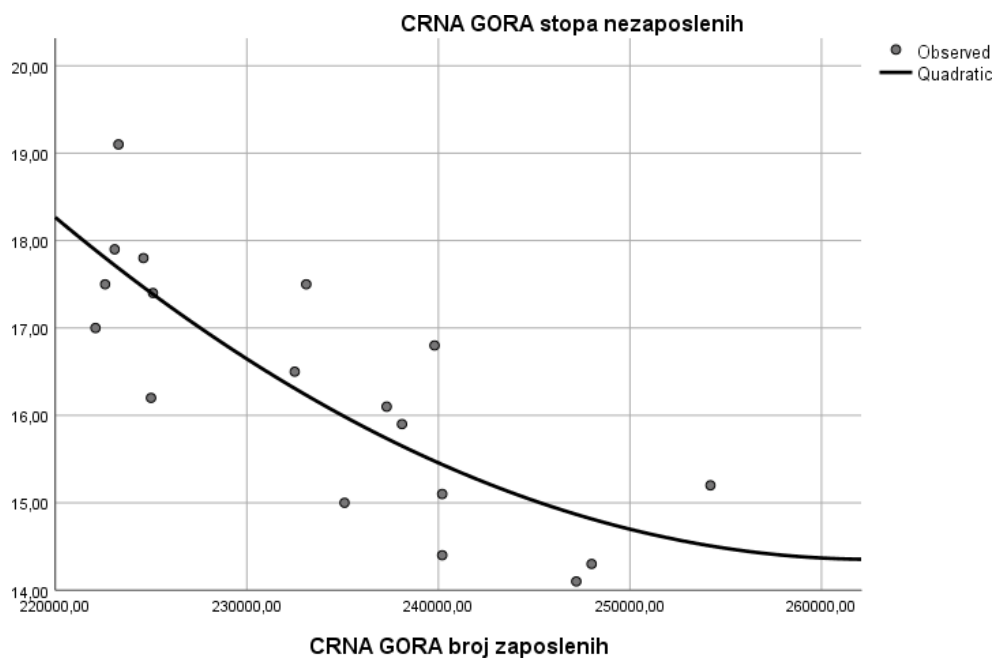

Tabela br. 118. Rezime regresionog modela

Rezime modela			
R	R ²	Prilagodjeni R ²	Std. greška
,815	,665	,620	,878

Tabela br. 119. Analiza varijanse regresionog modela**ANOVA**

	Suma kvadrata	Stepen slobode	Sredina kvadrata	F	p
Regresija	22,943	2	11,472	14,875	,000
Residuali	11,568	15	,771		
Ukupno	34,511	17			

Analizom varijanse kod regresije moguće je izvršiti testiranje hipoteze da je $\beta = 0$, kao i testiranje linearnosti regresije. U ovom drugom slučaju treba dokazati da se srednje vrednosti μ za svako X nalaze na liniji regresije. Ukoliko je poređenjem sa tabelama F distribucije za $F_{(\alpha;1 \text{ i } n-2)}$ izračunato F manje, tada se hipoteza prihvata dok se u suprotnom odbacuje

U konkretnom primeru odnos varijansi $F = 14.875$ ($p=0,00$) pokazuje da između varijabli postoje visoko statistički značajne razlike. Model ima statističku značajnost.

Tabela br. 120. Tabela koeficijenata regresionog modela**Koeficijenti**

	Nestandardni koeficijenti		Standardni koeficijenti	t	p.
	B	Std. greška	Beta		
Br_zaposlenih	-,001	,001	-7,867	-1,043	,314
Br zaposlenih ** 2	2,150E-9	,000	7,066	.	.
(Constant)	162,696	127,610		1,275	,222

Jednačina proste linearne regresije za zavisnost stope nezaposlenosti u zavisnosti od broja

zaposlenih glasi:

$$Y = 162,696 - 0,001X + 2,150E-9X^2$$

4.11.7. Korelaciona analiza

Correlations

		Stopa nezaposlenih	Realni BDP rast	Javna potrošnja	Investicije	Bruto domaća štednja	Izvoz	Broj zaposlenih
Stopa nezaposlenih	Pearson Cor	1	-,619	,376	,085	-,438	-,364	-,803
	Sig. (2-tailed)		,006	,124	,738	,069	,138	,000
Realni BDP rast	Pearson Cor		1	-,347	-,041	,372	,578	,430
	Sig. (2-tailed)			,158	,872	,128	,012	,075
Javna potrošnja	Pearson Cor			1	,766	-,876	-,136	-,596
	Sig. (2-tailed)				,000	,000	,591	,009
Investicije	Pearson Cor				1	-,851	,273	-,357
	Sig. (2-tailed)					,000	,274	,145
Bruto domaća štednja	Pearson Cor					1	,076	,684
	Sig. (2-tailed)						,763	,002
Izvoz	Pearson Cor						1	,255
	Sig. (2-tailed)							,306

Br zaposlenih	Pearson Cor								1
---------------	-------------	--	--	--	--	--	--	--	---

Analizirajući dobijene Pearsonove koeficijente korelacije ranga zaključujemo da statistički značajna povezanost postoji između sledećih varijabli.

- Varijabla stopa nezaposlenosti sa varijablom Realni BDP rast (negativan i značajan $R = -0,619$, $p = 0,006$) ukazuje da će sa rastom prve dolaziti do pada druge varijable.
- Varijabla stopa nezaposlenosti sa varijablom Broj zaposlenih (negativan i jak $R = -0,803$, $p = 0,00$) ukazuje da će sa rastom prve dolaziti do pada druge varijable.
- Varijabla Realni BDP rast sa varijablom Izvoz (pozitivan i značajan $R = 0,578$, $p = 0,012$) ukazuje da će sa rastom prve dolaziti do porasta druge varijable.
- Varijabla Javna potrošnja sa varijablom Investicije (pozitivan i značajan $R = 0,766$, $p = 0,00$) ukazuje da će sa rastom prve dolaziti do porasta druge varijable.
- Varijabla Javna potrošnja sa varijablom Bruto domaća štednja (negativan i jak $R = -0,876$, $p = 0,00$) ukazuje da će sa rastom prve dolaziti do pada druge varijable.
- Varijabla Javna potrošnja sa varijablom Broj zaposlenih (negativan i značajan $R = 0,596$, $p = 0,009$) ukazuje da će sa rastom prve dolaziti do pada druge varijable.
- Varijabla Investicije sa varijablom Bruto domaća štednja (negativan i jak $R = -0,851$, $p = 0,00$) ukazuje da će sa rastom prve dolaziti do pada druge varijable.
- Varijabla Bruto domaća štednja sa varijablom Broj zaposlenih (pozitivan i značajan $R = 0,684$, $p = 0,002$) ukazuje da će sa rastom prve dolaziti do povećanja druge varijable.

Breusch and Pagan Lagrangian multiplier test for random effects

stopanezaposlenosti[ID,t] = Xb + u[ID] + e[ID,t]

Estimated results:

	Var	sd = sqrt(Var)
stopane~i	42.18997	6.49538
e	6.257669	2.501533
u	0	0

Test: Var(u) = 0

chibar2(01) = 0.00

Prob > chibar2 = 1.0000

Pesaran's test of cross sectional independence = 6.308, Pr = 0.0000

Average absolute value of the off-diagonal elements = 0.485

. xtunitroot hadri stopanezaposlenosti

Hadri LM test for stopanezaposlenosti

Ho: All panels are stationary

Number of panels = 6

Ha: Some panels contain unit roots

Number of periods = 22

Time trend: Not included

Asymptotics: T, N -> Infinity

Heteroskedasticity: Not robust

sequentially

LR variance: (not used)

	Statistic	p-value
z	29.8126	0.0000

4.12. Panel analiza

Panel podaci primenjeni u istraživanju imaju karakter klasičnih, balansiranih, makro panel podataka. Naime, svaka vremenska serija u modelu je iste dužine, odnosno svaka uporedna jedinica posmatranja ima isti broj opservacija vremenskih serija što ukazuje na balansirane panel podatke. S obzirom da su jedinice posmatranja u istraživanju države, reč je o makro panelu.

Pre sprovođenja analize regresionog panel modela izvršeno je testiranje stacionarnosti vremenske serije primenom Hadrijevog LM testa. Stacionarnost podataka je od izuzetne važnosti u istraživanju jer, ukoliko bi se regresiona analiza sprovela na nestacionarnim podacima dobili bi se lažni istraživački rezultati.¹⁴⁷

Stacionarnost predstavlja poseban koncept u analizi vremenskih serija, jer se nestacionarni procesi tretiraju bitno drugačije u odnosu na stacionarne.¹⁴⁸ Problem koji se može navesti je pojava besmislenih regresija : ako dve vremenske serije nisu međuzavisne tada je logično da t-test koeficijenta pravca regresije jedne varijable na drugu ima vrednost koja nije signifikantno različita od nule, a koeficijent determinacije je niske vrednosti. Ovo će se ostvariti kod stacionarnih serija, međutim, ako se regresija primeni na serije koje u svom razvoju sadrže trend pa su nastacionarne , na lažni način će se pojaviti visoke t-vrednosti i visoke vrednosti koeficijenta determinacije a zapravo varijable nisu međusobno povezane. Ako se u modelu koriste nestacionarne serije tada standardne asiptotske pretpostavke neće biti važeće tj. t-statistika neće imati t-raspored, niti će F-statistika imati F-raspored.¹⁴⁹

Tabela br. 121.Levin lin ču test

```

Levin-Lin-Chu unit-root test for D.Stopanezaposlenosti
-----
Ho: Panels contain unit roots           Number of panels =      6
Ha: Panels are stationary               Number of periods =    17

AR parameter: Common                   Asymptotics: N/T -> 0
Panel means:  Included
Time trend:   Not included

ADF regressions: 1 lag
LR variance:   Bartlett kernel, 8.00 lags average (chosen by LLC)
-----

```

	Statistic	p-value
Unadjusted t	-9.5629	
Adjusted t*	-5.6278	0.0000

¹⁴⁷ Gujarati, D.N. : Basic econometrics. New Delhi: Tata McGraw Hill., 2004

¹⁴⁸Grafen, A. & Hails, R.: „Modernrn Statistics for the Life Sciences“. Oxford University Pres, Oxford, 2003

¹⁴⁹Statistika i ekonometrija finansijskih tržišta, Tibor Kiš, Boris Radovanov, Ekonomski fakultet Subotica 2014

Regresiona analiza otpočinje postavljanjem regresionih jednačina za *Model*. Ocena uticaja nezavisnih promenljivih na zavisnu promenljivu je izvršena primenom sledećih modela:¹⁵⁰

1. Model običnih najmanjih kvadrata - *Ordinary Last Squares Model (OLS)*.
2. Model fiksnih efekata - *Fixed Effects Model*.
3. Model stohastičkih efekata - *Random Effects Model*.

Kako bi se odabrao adekvatan model izvršeno je testiranje između *Fixed Effects* modela i *Random Effects* modela: *Hausman* test

NEZAVISNE PROMENLJIVE

Nezavisne promenljive u istraživanju su :

1. Rast BDP-a
2. Broj zaposlenih
3. Javna potrošnja (% BDP)
4. Investicije (% BDP)
5. Bruto domaća štednja (% BDP)
6. Izvoz

ZAVISNA PROMENLJIVA

Stopa nezaposlenosti

4.12.2. Postavljanje regresionog panel modela

Pri analizi serija panel podataka najčešće se primenjuju linearni modeli u kojima se

¹⁵⁰Čobanović K., Nikolić Đorić E., „Stepwise regresija i njena primena“. Privredna izgradnja XXXVIII, 1995

objedinjuju uporedni podaci i vremenske serije podataka.¹⁵¹

Opšti oblik regresionog modela panel podataka se može prikazati kao:

$$\gamma_{it} = \beta_1 i t + \sum_{k=2}^K \beta_{kit} \chi_{kit} + u_{it}$$

$$i = 1, \dots, N; t = 1, \dots, T; k = 1, \dots, K$$

gde je:

γ_{it} – vrednost zavisne promenljive za i -tu jedinicu posmatranja u periodu t ;

χ_{kit} – vrednost k -te nezavisne promenljive za i -tu jedinicu posmatranja u periodu t ;

$\chi_{1it} = 1$, za svako i i t ;

β_{kit} – nepoznati regresioni parametri, koji su u opštem obliku modela panel podataka varijabilni po jedinicama osmatranja i vremenskim periodima tj. nisu konstantni kao u klasičnoj regresionoj analizi.

u_{it} – slučajna greška sa aritmetičkom sredinom jednakom nuli i konstantnom zajedničkom varijansom za svako i i t .

U opštem obliku linearnog regresionog modela panel podataka, varijacije u zavisnoj promenljivoj Y su objašnjene varijacijama K nezavisnih promenljivih (sistemski deo) i slučajnim varijacijama kojima se obuhvata dejstvo promena drugih promenljivih koje nisu eksplicitno uključene u model (stohastički deo modela).¹⁵² Navedeni regresioni model je postavljen na osnovu pregleda prethodne literature i definisane Zavisne i nezavisnih promenljivih. Njihovom primenom u nastavku istraživanja pristupi će se određivanju uticaja nezavisnih varijabli na kretanja Stope nezaposlenosti u zemljama u regionu.

¹⁵¹Carver, R.P. „The case against statistical significance testing“. Harvard educational Review 48, 1978

¹⁵² Dragutinović Mitrović, R., Analiza panel serija, Zadrubina Andrejević, Beograd, 2002

Tabela br. 122.OLS regresioni model

Source	SS	df	MS			
Model	2326.88877	6	387.814795	Number of obs =	108	
Residual	1657.16898	101	16.4076136	F(6, 101) =	23.64	
				Prob > F =	0.0000	
				R-squared =	0.5840	
				Adj R-squared =	0.5593	
Total	3984.05774	107	37.2341845	Root MSE =	4.0506	

Stopanezaposle~i	Coef.	Std. Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]	
GDPrast	.1006095	.2058038	0.49	0.626	-.3076499	.5088689
Izvoz	.0001081	.0000142	7.61	0.000	.0000799	.0001362
Brzaposlenih	1.16e-07	8.05e-07	0.14	0.886	-1.48e-06	1.71e-06
JavnapotGDP	-.2347698	.1636385	-1.43	0.154	-.5593847	.089845
InvesticijeGDP	-.0013253	.0019964	-0.66	0.508	-.0052856	.002635
Brutodomaatednja	-.1455877	.0408831	-3.56	0.001	-.2266889	-.0644866
_cons	16.68974	3.945265	4.23	0.000	8.8634	24.51609

xtset ID kvartal, quarterly

panel variable: id (strongly balanced)

time variable: kvartal, 2015q3 to 2019q4

delta: 1 quarter

OLS regresioni model glasi:

Stopa nezaposlenosti = $\alpha + \beta(\text{BDP rast}_{it} + \text{Izvoz}_{it} + \text{Broj zaposlenih}_{it} - \text{Javna potrošnja}_{it} - \text{Investicije}_{it} - \text{Bruto domaća štednja}_{it}) + u_{it}$

Model ima statističku značajnost ($F = 23,64$) a $\text{prob} > F = 0,00$. Koeficijent determinacije iznosi $R^2 = 0,5840$.

Varijabla Rast BDP-a (0,1006095) utiče pozitivno na Stopu nezaposlenosti i varijabla nema statističku značajnost. Varijabla Izvoz (0,0001081) utiče pozitivno na zavisnu varijablu i ima statističku značajnost. Varijabla Broj zaposlenih (1,16e-07) utiče pozitivno na zavisnu varijablu ali nema statističku značajnost. Varijabla Javna potrošnja (% BDP) (- 0,2347698) utiče negativno na zavisnu varijablu i statistički nije značajna. Varijabla Investicije (%BDP) (-0,0013253) negativno utiče na zavisnu varijablu i statistički nije značajna. Varijabla Bruto domaća štednja (-0,1455877) negativno utiče na zavisnu varijablu i ima statističku značajnost.

Zaključuje se da su varijacije u zavisnoj promenljivoj (Stopa nezaposlenosti) rezultat uticaja nezavisnih promenljivih u modelu i da je 58.40% promena zavisne promenljive objašnjeno nezavisnim promenljivama.

Tabela br. 123. Tabela fiksnih efekata

```

Fixed-effects (within) regression          Number of obs   =    108
Group variable: id                       Number of groups =    11

R-sq:  within = 0.2339                   Obs per group:  min =     8
      between = 0.1009                             avg   =    9.8
      overall  = 0.1296                             max   =   10

corr(u_i, Xb) = -0.0452                   F(6, 91)       =     4.63
                                           Prob > F       =    0.0004

```

Stopanezaposle~i	Coef.	Std. Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]	
GDPrast	.5012981	.1616324	3.10	0.003	.1802352	.8223611
Izvoz	-1.06e-06	.000024	-0.04	0.965	-.0000487	.0000465
Brzaposlenih	-3.53e-06	1.45e-06	-2.43	0.017	-6.41e-06	-6.44e-07
JavnapotGDP	-.0299111	.1478008	-0.20	0.840	-.3234992	.263677
InvesticijeGDP	.0003719	.0013815	0.27	0.788	-.0023724	.0031161
Brutodomaatednja	-.0337985	.0391229	-0.86	0.390	-.1115112	.0439143
_cons	17.33881	3.918629	4.42	0.000	9.55493	25.12268
sigma_u	5.3045439					
sigma_e	2.7053586					
rho	.79358283	(fraction of variance due to u_i)				

```

F test that all u_i=0:      F(10, 91) =    13.54      Prob > F = 0.0000

```

Tabela br. 124. Tabela slučajnih efekata

```

Random-effects GLS regression           Number of obs   =       108
Group variable: id                     Number of groups =        11

R-sq:  within = 0.1970                 Obs per group: min =         8
        between = 0.5693                avg =           9.8
        overall = 0.4549                max =          10

corr(u_i, X) = 0 (assumed)             Wald chi2(6)    =       34.30
                                         Prob > chi2     =       0.0000
    
```

Stopanezaposle~i	Coef.	Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
GDPrast	.4143215	.1674428	2.47	0.013	.0861397	.7425033
Izvoz	.0000484	.0000206	2.34	0.019	7.92e-06	.0000888
Brzaposlenih	-1.85e-06	1.23e-06	-1.50	0.135	-4.26e-06	5.72e-07
JavnapotGDP	-.0671524	.1508337	-0.45	0.656	-.362781	.2284762
InvesticijeGDP	.0001089	.0014685	0.07	0.941	-.0027693	.0029872
Brutodomaatednja	-.045639	.0394018	-1.16	0.247	-.1228652	.0315872
_cons	15.12732	3.919873	3.86	0.000	7.444512	22.81013
sigma_u	2.8475529					
sigma_e	2.7053586					
rho	.52559039	(fraction of variance due to u_i)				

Tabela br. 125. Hausmanov test

. hausman fixed .

	Coefficients			
	(b) fixed	(B) random	(b-B) Difference	sqrt(diag(V_b-V_B)) S.E.
GDPrast	.5012981	.4143215	.0869766	.
Izvoz	-1.06e-06	.0000484	-.0000494	.0000122
Brzaposlenih	-3.53e-06	-1.85e-06	-1.68e-06	7.65e-07
JavnapotGDP	-.0299111	-.0671524	.0372413	.
Investicij~P	.0003719	.0001089	.0002629	.
Brutodoma~a	-.0337985	-.045639	.0118405	.

b = consistent under Ho and Ha; obtained from xtreg
 B = inconsistent under Ha, efficient under Ho; obtained from xtreg

Test: Ho: difference in coefficients not systematic

```

chi2(5) = (b-B)'[(V_b-V_B)^(-1)](b-B)
         =      105.10
Prob>chi2 =      0.0000
(V_b-V_B is not positive definite)
    
```

Na osnovu rezultata *Hausman* testa ($\text{prob} > \text{chi2} = 0,00 < 0,05$) može se zaključiti da je bolje primeniti model sa Fisknim efektima u odnosu na model sa stohastičkim efektima.

4.13. Utvrđivanje prisustva heteroskedastičnosti, serijske korelacije i multikolinearnosti

4.13.1 Heteroskedastičnosti

Homoskedastičnost slučajnih grešaka modela sa konstantnom varijansom po jedinicama posmatranja i po vremenskim periodima jeste jedna od nepremostivih prepreka i pretpostavki na kojima se zasniva regresioni, linearni model. Ukoliko varijansa greške raste zajedno sa regresorom ili varijansom regresora, pretpostavka o homoskedastičnim greškama bi uslovlila nastanak ocena regresionih parametara koje bi bile nepristrasne ali bi istovremeno bile neefikasne u malim uzorcima sa pristrasnim varijansama.¹⁵³ Razlozi koji mogu usloviti pojavu heteroskedastičnosti su prisustvo ekstremnih vrednosti, nekorektna specifikacija modela i asimetrija distribucije. Pored navedenih, ističe se još i nekorektno transformisanje podataka i neadekvatnu funkcionalnu formu modela. Heteroskedastičnost je prisutna ukoliko je varijansa slučajne greške modela varijabilna i uglavnom može nastati u promenljivim, visoko frekventnim vremenskim serijama podataka kao i u uporednim serijama podataka gde raspon zavisne promenljive i objašnjavajuća snaga modela variraju u zavisnosti od opservacija.

Tabela br. 126. White test

```
White's test for Ho: homoskedasticity
  against Ha: unrestricted heteroskedasticity

      chi2(27)    =    37.55
      Prob > chi2 =    0.0852
```

Cameron & Trivedi's decomposition of IM-test

Source	chi2	df	p
Heteroskedasticity	37.55	27	0.0852
Skewness	11.77	6	0.0672
Kurtosis	1.28	1	0.2570
Total	50.61	34	0.0333

¹⁵³ Breusch, T. and Pagan, A., A simple test for heteroscedasticity and random coefficient variation. *Econometrica*, vol. 47, no. 5, 1979.

Kako je $\text{prob} > \chi^2 = 0,0852 > 0,05$ zaključujemo da u posmatranom panel skupu ne postoji heterskedastičnost, odnosno da potvrđujemo nultu hipotezu o postojanju homoskedastičnosti.

4.13.2. Multikolinearnost

Prisustvo veoma jasne povezanosti između dve ili više nezavisnih promenljivih, usled koje se ne može pristupiti ocenjivanju svih promenljivih u okviru modela, ukazuje na problem savršene multikolinearnosti. U praktičnim situacijama se češće pojavljuje približna multikolinearnost koja se zasniva na značajnoj, ali ne i idealnoj vezi između dve ili više nezavisnih promenljivih. Multikolinearnost može nastati ukoliko nezavisne promenljive imaju isti vremenski trend, zatim ukoliko jedna nezavisna promenljiva predstavlja pomešanu vrednost druge promenljive ili kada neke nezavisne varijable variraju na isti način jer uzorak nije dovoljne veličine (Kennedy, 2003).

Radi identifikovanja prisustva multikolinearnosti između nezavisnih promenljivih u istraživanju primenjeni su *VIF* test i Test tolerancije. Ukoliko je vrednost *VIF* testa veća od 10 znači da je prisutna snažna multikolinearnost među nezavisnim promenljivama (Bowerman i O'Connell (1990) i Myer (1990)). Tolerancija ispod 0,1 takođe ukazuje na prisustvo multikolinearnosti. Primenom navedenih testova dobijeni su sledeći rezultati:

Tabela br. 127. Wif test

```
. vif
```

Variable	VIF	1/VIF
Izvoz	1.56	0.642436
Brzaposlenih	1.44	0.694702
Brutodoma~a	1.27	0.785573
JavnapotGDP	1.25	0.801061
GDPrast	1.16	0.861742
Investicij~P	1.03	0.972147
Mean VIF	1.28	

Na osnovu dobijenih rezultata se može zaključiti da u modelu nije identifikovano prisustvo multikolinearnosti.

4.13.3. *Serijska korelacija*

Prisustvo autokorelacije se može identifikovati u onim vremenskim serijama u kojima slučajna greška koja se odnosi na jednu opservaciju postaje zavisna od slučajne greške koja se odnosi na neku drugu opservaciju. Zavisnost opservacije u određenom vremenskom periodu od opservacija u prethodnim vremenskim periodima uslovljava nastanak serijske korelacije. Gujarati ističe da inercija, greške u specifikaciji modela, uticaj prethodnog perioda i manipulacije podacima mogu biti razlozi nastanka autokorelacije.

Vremenske serije koje pokazuju određene ciklične promene su sklone nastanku ovog problema jer se veoma često dešava da je aktuelno kretanje vrednosti određene promenljive uslovljeno njenim kretanjem u prošlosti.

Prisustvo serijske korelacije u modelu odredjujemo preko Pasaran testa:

Tabela broj: ...Pasaran test

Pasaran's test of cross sectional independence = 6.308, Pr = 0.0000

Average absolute value of the off-diagonal elements = 0.485

Kako je $Pr = 0,00 < 0,05$ zaključujemo da model ima serijsku korelaciju

ZAKLJUČAK

Ostvarivanje društvenog blagostanja cilj je društveno-ekonomskog razvoja, koji se ogleda u kvalitetnijem i sadržajnijem načinu života uz raznovrsne oblike potrošnje, i dužim slobodnim vremenom. Zaposlenost predstavlja prirodnu, ekonomsku potreba svakog pojedinca, a to je i preduslov i proizvodnje i prosperiteta. Značajni segmenti politike zapošljavanja su obrazovna i socijalna politika, tehničko-tehnološke inovacije, te solidarnost društva sa onima koji posao traže.

Iako Evropska unija poseduje brojne zajedničke politike, u nekim domenima kao što su socijalna politika i zapošljavanje, politika se koncipira i realizuje na nacionalnom nivou, a zahtevi za njeno ujednačavanje zasnivaju se na načelima koja proističu iz osnovnih sloboda, i mogućnošću da lica koja traže zaposlenje putem sredstava savremene tehnologije dođu do pravovremenih informacija. Velika mobilnost radnika bolja je nego mala, ali fluktuacija zaposlenih, ubrzana mobilnost može dovesti do negativnih efekata, stvarajući veliki disbalans, narušavajući koheziju na lokalnom i globalnom nivou.

Za nove članice, ulazak u Evropsku uniju znači otvaranje ka Evropi i otvaranje Evrope ka njima. Pogrešno je pretpostaviti da ulazak u EU automatski obezbeđuje ravnopravnost sa starim članicama, što se najjasnije vidi na primeru Hrvatske. Svakako da pridruživanje Uniji donosi olakšice i prednosti, ali da bi se one mogle primeniti u potpunosti, potrebno je vremena i strpljenja. Direktni efekti globalne ekonomske krize uzrokovane pandemijom Covida 19, evidentni su i na području tržišta rada odnosno rastu stope nezaposlenosti, a oporavak iz krize zahteva strateški sinhronizovan pristup, kako na nacionalnom nivou (država članica), tako i na nivou Unije. Predstavljena istraživanja, verifikacije hipoteza i predloženi modeli za smanjenje nezaposlenosti, odnosno rasta zaposlenosti, moguće je ostvariti uz zalaganja svih stejkoldera tržišta rada.

Na osnovu analize prethodnih empirijskih studija iz iste predmetne oblasti, kao i u skladu sapostavljenim ciljem istraživanja u okviru disertacije, autor je postavio opštu i posebne istraživačke hipoteze.

Opšta istraživačka hipoteza

H0

Pojedine varijable kao elementi složenog koncepta nacionalne konkurentnosti, utiču na stopu nezaposlenosti i određuju uslove poslovnog ambijenta u Republikama bivše SFRJ u posmatranom periodu.

H1

Nijedna varijabla kao elementi složenog koncepta nacionalne konkurentnosti, ne utiče na stopu nezaposlenosti i ne određuju uslove poslovnog ambijenta u Republikama bivše SFRJ u posmatranom periodu.

Posebne istraživačke hipoteze:

1. **H0:** BDP rast pozitivno utiče na stopu nezaposlenosti u Republikama bivše SFRJ u posmatranom periodu.
2. **H1:** BDP rast ne utiče stopu nezaposlenosti u Republikama bivše SFRJ u posmatranom periodu.
3. **H0:** Izvoz pozitivno utiče na stopu nezaposlenosti u Republikama bivše SFRJ u posmatranom periodu.
4. **H1:** Izvoz ne utiče stopu nezaposlenosti u Republikama bivše SFRJ u posmatranom periodu.
5. **H0:** Broj zaposlenih pozitivno utiče na stopu nezaposlenosti u Republikama bivše SFRJ u posmatranom periodu.
6. **H1:** Broj zaposlenih ne utiče stopu nezaposlenosti u Republikama bivše SFRJ u posmatranom periodu.
7. **H0:** Javna potrošnja (%BDP) pozitivno utiče na stopu nezaposlenosti u Republikama bivše SFRJ u posmatranom periodu.
8. **H1:** Javna potrošnja ne utiče stopu nezaposlenosti u Republikama bivše SFRJ u posmatranom periodu.
9. **H0:** Investicije pozitivno utiču na stopu nezaposlenosti u Republikama bivše SFRJ u

posmatranom periodu.

10. **H1**: Investicije ne utiču stopu nezaposlenosti u Republikama bivše SFRJ u posmatranom periodu.
11. **H1**: Bruto domaća štednja (%BDP) pozitivno utiče na stopu nezaposlenosti u Republikama bivše SFRJ u posmatranom periodu.
12. **H1**: Bruto domaća štednja (%BDP) ne utiče stopu nezaposlenosti u Republikama bivše SFRJ u posmatranom periodu.

Primenom metodologije iz oblasti analize regresionih modela izvršena je provera istinitosti postavljenih hipoteza. Istraživački rezultati su ukazali na njihovu potvrdu ili odbacivanje što ćedoprineti donošenju relevantnih i nepristrasnih istraživačkih zaključaka.

Konkretna analiza obuhvata osamnaest kvartalnih vremenskih perioda (od trećeg kvartala 2015 godine do kraja 2019 godine tj. uzet je četvrti kvartal 2019 godine), a sprovedena je za šest bivših Republika Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i to : Bosnu i Hercegovinu, Srbiju, Hrvatsku, Sloveniju, Makedoniju i Crnu goru.

Nakon što su koeficijenti ocenjeni putem sva tri modela (modelom običnih najmanjih kvadrata, modelom fiksnih efekata i modelom slučajnih efekata), urađeno je testiranje, kako bi se izabrao najadekvatniji model. Na osnovu testova, zaključuje se da je model fiksnih efekata najbolji izbor za podatke korišćene u ovom istraživanju.

Nakon ocene regresionih parametara uz nezavisne promenljive, primenom modela fiksnih efekata, došlo se do rezultata koji ukazuju na pozitivan uticaj rasta BDP-a i Investicija dok negativan uticaj na stopu nezaposlenosti imaju varijable, Izvoz, Broj zaposlenih, Javna potrošnja (% BDP) I Bruto domaća štednja (%BDP). Nezavisne varijable Rast BDP, Broj zaposlenih imaju statističku značajnost dok varijable Izvoz, Javna potrošnja (%BDP), Investicije (%BDP) i Bruto domaća štednja(%BDP) je nemaju.

Prema tome zaključuje se sledeće:

Osnovna hipoteza:

Prihvata se nulta hipoteza Ho: Pojedine varijable kao elementi složenog koncepta nacionalne konkurentnosti, utiču na Stopu nezaposlenosti i određuju uslove poslovnog

ambijenta u Republikama bivše socijalističke Federativne Republike Jugoslavije u posmatranom periodu i odbacuje se alternativna hipoteza H1: Nijedna varijabla kao elementi složenog koncepta nacionalne konkurentnosti, ne utiče na Stopu zaposlenosti i ne određuju uslove poslovnog ambijenta u Republikama bivše socijalističke Federativne Republike Jugoslavije u posmatranom periodu.

Posebne istraživačke hipoteze:

1. Prihvata se nulta hipoteza Ho: Rast BDP pozitivno utiče na Stopu nezaposlenosti u republikama bivše SFRJ, i odbacuje se alterativna hipoteza H1: BDP pozitivno utiče na Stopu nezaposlenosti u republikama bivše SFRJu posmatranom periodu.
2. Odbacuje se nulta hipoteza Ho: Izvoz pozitivno utiče na stopu nezaposlenosti u republikama bivše SFRJ i prihvata se alternativna hipoteza H1: Izvoz ne utiče pozitivno na stopu nezaposlenosti u republikama bivše SFRJ u posmatranom periodu.
3. Odbacuje se nulta hipoteza Ho: Broj zaposlenih pozitivno utiče na Stopu nezaposlenosti u republikama bivše SFRJ u posmatranom periodu i prihvata se alternativna hipoteza H1: Broj zaposlenih ne utiče pozitivno na stopu nezaposlenosti u Republikama bivše SFRJ u posmatranom periodu.
4. Odbacuje se nulta hipoteza Ho: Javna potrošnja (%BDP) pozitivno utiče na stopu nezaposlenosti u Republikama bivše SFRJ u posmatranom periodu i prihvata se alternativna hipoteza H1: Javna potrošnja (%BDP) pozitivno ne utiče na stopu nezaposlenosti u Republikama bivše SFRJ u posmatranom periodu.
5. Prihvata se nulta hipoteza Ho: Investicije (% BDP) pozitivno utiče na Stopu nezaposlenosti u Republikama bivše SFRJ u posmatranom period i odbacuje se alterativna hipoteza H1: Investicije (%BDP) pozitivno ne utiče na Stopu nezaposlenosti u Republikama bivše SFRJu posmatranom periodu.
6. Odbacuje se nulta hipoteza Ho: Bruto domaća štednja (%BDP) pozitivno utiče na stopu nezaposlenosti u Republikama bivše SFRJ u posmatranom periodu i prihvata se alternativna hipoteza H1: Bruto domaća štednja (%BDP) pozitivno ne utiče na stopu nezaposlenosti u Republikama bivše SFRJ u posmatranom periodu.

Iz dobijenog modela fiksnih efekata možemo zaključiti da u Republikama bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije tokom posmatranog perioda od 18

kvartala nezavisne varijable Rast BDP i Investicije (% BDP) su ostvarivale pozitivan i varijabla rast BDP i statistički značajan uticaj na nivou signifikantnosti od 5% (0,05).

Nezavisne varijable Izvoz, Broj zaposlenih, Javna potrošnja (%BDP) i Bruto domaća štednja (%BDP) ostvaruju negativan uticaj na zavisnu promenljivu Stopa nezaposlenosti . Varijabla broj zaposlenih na nivou signifikantnosti od 5% pokazuje statističku značajnost.

Varijabla rast BDP pokazala se kao statistički značajna u objašnjenju povećanja stope nezaposlenosti. Koeficijent ove varijable ima pozitivan predznak što znači da će se sa povećanjem stope Rasta BDP-a za jedinicu Stopa nezaposlenosti će se povećati za 0,50129, a što nam govori da je u posmatranim državama stopa rasta BDP-a još uvek niska i ne utiče još uvek na smanjenje stope nezaposlenosti.

Varijabla Izvoz nije statistički značajna u objašnjenju smanjenja stope nezaposlenosti. Koeficijent ove varijable ima negativan predznak što znači da će se sa povećanjem Izvoza za jednu jedinicu, stopa nezaposlenosti će se prosečno smanjivati za 0,000000106%.

Varijabla Broj zaposlenih jeste statistički značajna u objašnjenju stope nezaposlenosti u posmatranim državama. Koeficijent ove varijable ima negativan predznak što znači da će se sa povećanjem Broja zaposlenih za jedinicu, smanjivaće se stopa nezaposlenosti za 0,000000353 %.

Varijabla Javna potrošnja (%BDP) nije statistički značajna u objašnjenju Stope nezaposlenosti u posmatranim državama. Koeficijent ove varijable ima negativan predznak što znači da će se sa povećanjem Javne potrošnje (%BDP) za jedinicu zavisna varijabla Stopa nezaposlenosti će se smanjiti u proseku za 0,02991 %.

Varijabla Investicije (%BDP) nema statističku značajnost u objašnjenju kretanja Stope nezaposlenosti. Koeficijent ove varijable ima pozitivan predznak što znači da će se sa povećanjem Investicija (% BDP) za jedinicu, Stopa nezaposlenosti će se u proseku povećavati za 0,0003719%. Zaključujemo da Investicije na postojećem nivou ne utiču na smanjenje Stope nezaposlenosti u posmatranim državama.

Varijabla Bruto domaća štednja (%BDP) nema statističku značajnost u objašnjenju kretanja Stope nezaposlenosti. Koeficijent ove varijable ima negativan predznak i pokazuje da će sa

povećanjem Bruto domaće štednje (%BDP) za jedinicu dolaziti do smanjenja Stope nezaposlenosti u proseku za 0,0337%.

Naučni doprinos i rezultati istraživanja se ogleda u dolaženju do novih saznanja o uticaju pojedinih varijabli koje utiču na rast i pad Stope nezaposlenosti u zemljama koje su nastale raspadom bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, uz istovremenu potvrdu nekih od zaključaka prethodnih empirijskih studija koje su se bavile istim problemom i predmetom istraživanja. Na ovaj način je obezbeđena osnova za sprovođenje budućih istraživanja, kojima bi se dalje ispitivao uticaj ovih i drugih varijabli na rast i pad Stope nezaposlenosti.

Pored navedenog, rezultati istraživanja imaju i značajne praktične implikacije za kreatore javnih politika u navedenim zemljama, posebno za kreatore politike podsticanja smanjenja stope nezaposlenosti. U svim analiziranim zemljama postoje agencije ili institucije koje se direktno bave praćenjem Stope nezaposlenosti, pa se i one mogu osloniti na dobijene rezultate, kako bi utvrdile prednosti i slabosti postojećih državnih tržišta i na najbolji način osmislile strategije razvoja u cilju smanjenja Stope nezaposlenosti .

Pojedinačni prosti linearni regresioni modeli zemalja bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije posebno za svaku državu ponaosob, na dosadašnje kretanje Stope nezaposlenosti, mogu biti od velike koristi planerima aktuelnih politika zapošljavanja .

Rezultati ove empirijske doktorske disertacije ukazuju na nova saznanja uz istovremenu potvrdu nekih od zaključaka prethodnih empirijskih studija i time obezbeđuju kvalitetnu osnovu za sprovođenje budućih istraživanja kojima bi se dalje ispitivao uticaj pojedinih nezavisnih varijabli na stopu nezaposlenosti u zemljama nastalim od bivše Socijalističke Federativne republike Jugoslavije.

Mogući pravci nekih budućih istraživanja bi bili:

- Poželjno bi bilo da se istraživanje sprovede primenom neke druge eknometrijske metode, ali da se pri tom ne menja struktura uzorka, dužina vremenskog perioda istraživanja, niti struktura i način iskazivanja promenljivih. Drugaćijom metodologijom bi se mogli dobiti

rezultati koji bi ukazivali na nove zaključke, a svakako bi se moglo izvršiti poređenje sa već postojećim rezultatima što bi uslovalo nastanak novih saznanja.

- Izvršiti drugačiju specifikaciju regresionog modela uključivanjem binarnih promenljivih kojima bi se obuhvatile pojedine varijacije zavisne promenljive tokom vremena. Ove varijable bi se mogle odnositi na buduće godine u kojima će globalna ekonomsko-finansijska kriza (epidemija virusom covid 19) najsnažnije ispoljiti svoje efekte i, između ostalog, na radnu snagu sa ovih analiziranih područja. Takva analiza bi mogla da pokaže svu žilavost ovih malih ekonomija na posmatranom području.
- Uvesti u model nove nezavisne varijable i tako ga proširiti a čiji je uticaj na priliv i odliv radne snage sa ovih prostora bitan.
- Uvesti u model naredne godine i dati odgovore na uticaj Covid pandemije na posmatrane varijable, kao i izvršiti poredjenja pre i posle epidemije.

LITERATURA

1. Aitken, B., Hanson, G. H. & Harrison, A. E. : Spillovers, foreign investment, and Export behavior. *Journal of International Economics*, 43(1- 2), 1997
2. Alfaro, L., Kalemli-Ozcan, S. & Sayek, S., FDI, Productivity and Financial Development. *The World Economy*, Vol. 32, No. 1, 2009
3. Armstrong, J. Scott, „Significance tests harm progress in forecasting“ *International Journal of Forecasting* 23, 2007
4. Antevski, M. Strane direktne investicije: karakteristike, obrasci i efekti, *Međunarodni problemi*, vol. 60, br. 1, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2008
5. Aljinović, Z., Marasović, B., *Matematički modeli u analizi razvoja hrvatskog financijskog tržišta*. Ekonomski fakultet u Splitu, Split, 2012
6. Andrejević-Panić, J Ješić, S Vukadinović - *Poslovna ekonomija*, 2014,
7. Arthur A. Thompson, JR. , A.J. Strickland III, John E. Gamble , „Strateški menadžment“, *Mate Zagreb* , 2005
8. Attanasio, O. P., Picci, L. & Scorcu, A. E., Saving, Growth, and Investment: A Macroeconomic Analysis Using a Panel of Countries. *The Review of Economics and Statistics*, Vol. 82, No. 2, 2000
9. Badinger, H. & Egger, P.,. Productivity Spillovers Across Countries and Industries: New Evidence From OECD Countries. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, Vol. 78, No. 4, 2016
10. Baier S, Bergstrand J, ,The Growth of World Trade: Tariffs, Transport Costs, and Income Similarity, *Journal of International Economics* (53), 2001
11. Baltagi, B.H.. *Econometric analysis of panel data*. England: John Wiley & Sons Ltd., 2005
12. Balassa, B., Exports and economic growth: Further evidence. *Journal of Development Economics*, Vol. 5, No. 2, 1978

13. Banićević, D, Vasić, V., Strane direktne investicije (SDI) u procesu tranzicije i razvoja sa posebnim osvrtom na Srbiju, *Finansije - časopis za teoriju i praksu finansija*, br. 1-6. Beograd, 2006.
14. Barba Navaretti, G. & Venables, J. , *Multinational Firms in the World Economy*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press. 2004
15. Barro, R. *Economic Growth in a Cross Section of Countries*. *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 106, No. 2, pp, 1991
16. Barrell, R. & Pain, N., *Domestic institutions, agglomerations and foreign direct investment in Europe*. *European Economic Review*, 43(4), 1999
17. Bartlett, W. & Prica, : *The Variable Impact of the Global Economic Crisis in South East Europe*, LSEE Papers on South East Europe, London, LSE, 2012,
18. Bas, M. Does services liberalization affect manufacturing firms' export performance? Evidence from India. *Journal of Comparative Economics*, Vol. 42, No. 3, 2014
19. Bečić, Marija. : *Obrazovna neusklađenost na tržištu rada: preobrazovanost i njezine implikacije* *Ekonomski vjesnik*, XXVI (2), 2013
20. Beko,-Jani, Festić,-Mejra., *Disinflation in Slovenia. Evidence from an Iterative Multisectoral Model*. *Eastern European Economics*, 42, 2004
21. Bengoa, M. & Sanchez-Robles, B.: *Foreign direct investment, economic freedom and growth: new evidence from Latin America*. *European journal of political economy*, 19(3), 2003
22. Bhargava, A., Jamison, D., Lau, L. & Murray, C., *Modeling the Effects of Health on Economic Growth*. *Journal of Health Economics*, Vol. 20, No. 3, 2001
23. Bjelić, P. , *Međunarodna trgovina*. Beograd: Ekonomski fakultet. 2011
24. Bjelic, P.M., Gajic, D., Bakic, D., Popovic, I. & Gnjatovic, M. : *Svetska privreda u informatičkoj eri*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2002
25. Blalock, G. & Simon, D.H., *Do All Firms Benefit Equally from Downstream FDI? The Moderating Effect of Local Suppliers' Capability Gains*. *Journal of International Business Studies*, Vol. 40, 2009
26. Blečić, M. , „Dostignuti nivo makroekonomske stabilnosti u funkciji privrednog razvoja Crne Gore“, „Akcionar“- časopis za ekonomska pravna pitanja korporativne privrede, br.1-2, godina IV, Cetinje, 2006

27. Bloom, D. E., Canning, D. & Graham, B., Longevity and Life Cycle Savings. *The Scandinavian Journal of Economics*, Vol. 105, No. 3, 2003
28. Bogičević Milikić, B., Menadžment ljudskih resursa. Beograd: Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu, 2017
29. Bonoli, G. : The political economy of active labour market policy. Working Papers on the Reconciliation of Work and Welfare in Europe, WP No. 01/2010, Recwowe Publication, Edinburgh, 2010,
30. Bonomi, M. & Reljić, D. The EU and the Western Balkans: So Near and Yet So Far. Stiftung Wissenschaft und Politik (the German Institute for International and Security Affairs, SWP)., 2017
31. Borensztein, E., de Gregorio, J. & Lee, J. W.: How does foreign direct investment affect economic growth? *Journal of International Economics*, 45(1), 1998
32. Boski, P.: *A Psychology of Economic Migration*, *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 2010
33. Bouoiyour, J., Foreign Direct Investment in Morocco. Munich Personal RePEc Archive, Agence Française de Développement (AFD) and Institut Français des Relations Internationales. 2004
34. Brainard, Lael S.: *A Simple Theory of Multinational Corporations and Trade with a Tradeoff between Proximity and Concentration*, NBER Working Paper No. 4269, 1993
35. Bresser-Pereira, L. C., National development strategy: The key economic growth institution. *Revista de Economia Política*, 2006
36. Breusch, T. and Pagan, A., A simple test for heteroscedasticity and random coefficient variation. *Econometrica*, vol. 47, no. 5, 1979.
37. Briggs, A. : *The welfare state in historical perspective*, *European Journal of Sociology*, II, 1961
38. Bubnjevic, D.: Efekti stranih direktnih investicija po zemlju domaćina, *Naučnostručni časopis, Škola biznisa br.4. Visoka poslovna škola strukovnih studija*, Novi Sad, 2009
39. Burnham, K.P. & Anderson, :Model Selection and inference: A practical information – Theoretic Approach“. Springer-Verlag, New York, 1998

40. Cahn-Hyun S, Lee H, : Trade Structure nad Economic Growth, Korea Development Association, Korea Institute for International Economic Policy Choudhri E, Hakura D, 2003
41. Cairncross, F., The Death of Distance: Myths and Paradoxes. London: Orion, 1997
42. Camdessus, M. ., Aiming for „High Quality Growth“. Finance and Development, Vol. 27, 1990
43. Carver, R.P. „The case against statistical significance testing“. Harvard educational Review 48, 1978
44. Castles, F., The Future of the Welfare State: Crisis Myths and Crisis Realities, New York: Oxford University Press, 2004,
45. Collins, W. .: *English Dictionary Complete and Unabridged*. New York : Harper Collins publisher, 2003
46. Čobanović K., Nikolić Đorić E., „Stepwise regresija i njena primena“. Privredna izgradnja XXXVIII, 1995
47. Damijan, Jože, Majcen, Boris ., Trade Policy in Small Advanced Transition Economy: Trade Policy Review of Slovenia. World Economy, 26, 2003
48. Devetaković, S., Jovanović Gavrilović, B. & Rikalović, G., Nacionalna ekonomija. Beograd: Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu. 2008
49. Doms, M. & Jensen, B., Comparing Wages, Skills and Productivity between Domestically and Foreign-Owned Manufacturing Establishments in the United States, 1998
50. Dragutinović Mitrović, R., Analiza panel serija, Zadrubina Andrejević, Beograd
51. Derksen, S. & Keselman, H.J. „Backward, forward and stepwise automated subset selection algorithms: frequency of obtaining authentic and noise variables“. British Journal of Matematical & Statistical psychology, 45, 1992
52. Dooley, M.P., Folkes-Landau, D. and Garber, P.: An Essay on the Revised Bretton Woods System|| , National Bureau of Economic Research Working Paper 9971, Cambridge, MA, 2003
53. Drnovšek, M., . “Slovenian Firms and Job Creation in the Period from 1989 to 1998”. Working paper No. 104. Ljubljana: Ekonomska fakulteta, 1999
54. Dunning, John H., Lundan, Sarianna M., Multinational Enterprises and the Global Economy, Edward Elgar Publishing Limited. Second Edition, Cheltenham, UK., 2008

55. Dunning, John H. ,Transnational Corporations and Growth of Services: Some Conceptual and Theoretical Issues (United Nations publication, Sales No. E.89.II.A.5). New York: United Nations. 1989
56. Drobnic, Janez, Zagorc, Stojan,: Planning, monitoring, evaluating and managing active labor market measures, Podgorica, 2017
57. ĐorĐević, A., Značaj stranih direktnih investioija za zemlje Jugoistočne Evrope sa posebnim osvrtom na Srbiju, Beograd, Strane direk tne investicije i privredni rast u Srbiji, Naučno društvo ekonomista Srbije sa Akademijom ekonomskih nauka i Ekonomski fakultet u Beogradu 159-175., Ekonomski fakultet. 2016
58. ĐorĐević, A. Transnaionalne kompanije i efekti njihovog poslovanja na privredu Srbije. Bankarstvo, 1/2015, 2015
59. Edwards, S., Opennes, Productivity and Growth: What do We Really Know?. The Economic Journal, Vol. 108, 1998
60. .Elbadawi, I. : "Real Exchange Rate Policy and Non-traditional Exports in Developing Countries". Non-Traditional Export Promotion in Africa: Experiences and Issues, New York: Palgrave. 2002
61. Enderwick, P., Responding to global crisis: the contribution of emerging markets to strategic adaptation. International Journal of Emerging Markets, Vol. 4, 2009
62. Feldstein, M. and Horioka, C., Domestic Savings and International Capital Flows, Economic Journal, Vol. 90(358), 1980
63. Fogel, R. W. ,Economic Growth, Population Theory, and Physiology: The Bearing of Long-Term Processes on the Making of Economic Policy. American Economic Review, Vol, 83, 1994
64. Friedman, G. : Europe, Unemployment and Instability. Geopolitical Weekly, March 5, 2013
65. Gardner, R.,Sterling-Dollar Diplomacy in Current Perspective: The Origins and the Prospects of Our International Economic Order. New York: Columbia University Press., 1980
66. Gehringer, A.. Knowledge externalities and sectoral interdependences: Evidence from an open economy perspective. Technological Forecasting and Social Change, Vol. 102, 2016
67. Government of Montenegro. . Economic Reform Programme for Montenegro 2017–2019 Podgorica, 2017

68. Gerovska-Mitev, M. : Poverty and Social Exclusion in Macedonia, Serbia and Croatia: Status and Policy Responses . Revija za socijalnu politiku, 2019
69. Giannone, D. and Lenza, M. The Feldstein-Horioka Fact, Working Paper Series 873, European Central Bank, 2008
70. Gidens, Entoni: *Sociologija*, Beograd: Ekonomski Fakultet univerziteta u Bogradu, 2007,
71. Gilbert, N., & Terell, P. : *Dimensions of social welfare policy*, Boston: Allyn & Bacon, 2010
72. Gligorić, M.. Priliv stranih direktnih investicija u Srbiju: Novi izazovi u periodu krize, objavljeno u Arsić, M. i Šoškić, D., „Ekonomska politika Srbije u 2014”, 2014
73. Grafen, A. & Hails, R.: „Modern Statistics for the Life Sciences“. Oxford University Pres, Oxford, 2003
74. Green, W., H.: *Econometric analysis*. New Jersey: Pearson Education Publishing, 2002
75. Grigorova, V. : *FDI in Industry in Bulgaria*, Sofia, Bulgarian Academy of Sciences, 2007
76. Guadalupe, M., Kuzmina, O. & Thomas, C. , Innovation and Foreign Ownership. *American Economic Review*, 102(7), 2012,
77. Gujarati, D.N. : *Basic econometrics*. New Delhi: Tata McGraw Hill., 2004
78. Ibreljić, I., Nuhanović S. : Strane direktne investicije u funkciji ekonomske transformacije ekonomske strukture zemalja jugoistočne Evrope. U: Zborniku radova Druga međunarodna naučna konferencija Ekonomija integracija – Izazovi i perspektive integracija zemalja jugoistočne Evrope, Tuzla: Ekonomski fakultet., 2011
79. Ichnatov, I. and Capraru.: Exchange Rate Regimes and Economic Growth in Central and Eastern European Countries|| , *Procedia Economics and Finance* 3, 2012
80. Institute of International Finance Staff : „Capital Flows to Emerging Markets, Institute of International Finance, 2015
81. Hadživuković S., Zegnal R., Čobanović , „Regresiona Analiza“, Privredni pregled Beograd, 1982

82. Hall, R. & Papell, R. , *Macroeconomics: Economic Growth, Fluctuations, and Policy*, sixth edition. New York: W. W. Norton & Company. 2005
83. Haralanbos, M i Holborn, M.: *Sociologija teme i perspektive*, Zagreb: Golden marketing, 2002
84. Hrvatski Zavod za Statistiku, 2012
85. Jaćimović, D.: Increasing effectiveness of FDI might improve the Competitiveness in Western Balkan Region, Book of proceedings: Economic and Social development, Varazdin Development and Entrepreneurship Agency and Faculty of Commercial and Bussienss Sciencesd , Volume II, Issue 2012,
86. Jones, G., *The Evolution of International Business: An Introduction*. London and New York: Routledge, 1996
87. Jonson, D.H.: „The insignificance of statistical significance testing“. *Journal of Wildlife Management* 63, 1999
88. Jovanovic Gavrilovic, P., *MeĐunarodno poslovno finansiranje*, Ekonomski fakultet, Beograd, 2004
89. Jovičić.M., : „*Ekonometrijski metodi*“,Savremena Administracija Beograd, 1981
90. Kornai, J., *Anti-equilibrium: o teoriji ekonomskih sistema i zadacima istraživanja*. Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost, 1983
91. Kornai, J.,“Transformational Recession: A General Phenomenon Experienced through the Example of Hungary’s Development” in J. Kornai, ed. *Hihgway and Byways*. London: The MIT Press. 1995
92. Kovačević, S., *MeĐunarodni ekonomski odnosi*. Kragujevac: Ekonomski fakultet Univerziteta u Kragujevcu, 2000
93. Kozomara, J., *Transnacionalizacija privreda zemalja u tranziciji*. Beograd: Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu, 1996
94. Koyama, J. “Gospodarsko prestrukturiranje in internacionalizacija v Sloveniji: Strategija majhne drave za preivetje in razvoj” u M. Stanojeviæ, ur. *Uspešna nedozorelost*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2001
95. Knežević, A. : *Primena panel modela u identifikovanju faktora uspešnosti poslovanja proizvodnih preduzeća u Srbiji (Doktorska disertacija)*. Dostupno na: NaRDuS – Nacionalni repozitorijum disertacija u Srbiji, 2015

96. Kračun,-Davorin: Economics of transition : stabilization and economic performance, (Ekonomaska knjižnica EDP). Maribor: Ekonomskoposlovna fakulteta, Institut za ekonomsko diagnozo in prognozo, 2000
97. Krugman, P. & Obstfeld, M., MeĐunarodna ekonomija, teorija i politika, Beograd, Data Status, 2009
98. Labour market policy statistics, Methodology, : EuroStat Manuals and guidelines, European Commission, 2013
99. Lehmann R., EL; Jozeph P. Romano: „Testing Statistical Hypotheses“. New York: Springer, 2005
100. Lederman D, Maloney W, Trade Structure and Growth, The World Bank, 2003
101. Leković, V. : Razvojna strategija: potencijal i uloga u privredi Republike Srbije, Ekonomski Fakultet , Kragujevac, 2006
102. Link, A. & Siegel, D., Technological Change and Economic Performance. London and New York: Routledge. 2003
103. Markusen, J. R, Venables A. J.: The theory of endowment, intra-industry and multi-national trade, Journal of International Economics, December, 2000
104. Mavrotas, G. and Kelly, R., Old Wine in New Bottles: Testing Causality between Savings and Growth, The Manchester School Supplement, Vol. 69, Issue s1, 2001,
105. Mencinger, J., Why is transition in Slovenia often considered a success story?. J. econ. etud. hum.,11, 2001
106. Ministarstvo finansija Vlade Republike Srbije, bilten, 2016
107. Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike, Nacionalni akcioni plan zapošljavanja za 2013. godinu, Beograd, 2014
108. Ministarstvo regionalnoga razvoja i fondova Europske Unije.. Strategija regionalnog razvoja RH za razdoblje do kraja 2020. Zagreb., 2017
109. Miodrag Lovrić, Jasmin Komić, Stevan Stević, „Statistička Analiza metodi i primjena“. Ekonomski fakultet Banja Luka, 2006
110. Mishkin, F., The Economics of Money, Banking and Financial Markets, eighth edition. Boston: Addison Wesley. 2007
111. McCloskey, Deirdre, „The Cult of Statistical Significance“. 2008

112. Møller, S.V. & Rangvid, J., Global Economic Growth and Expected Returns Around the World: The End-of-the-Year Effect. *Management Science*, Vol. 64, No. 2, 2018
113. Mundell, R.,. *International Economics*. New York: Macmillan. 1968
114. Myant, M. & Drahekoupil, J. , *Transition economies: Political economy in Russia, Eastern Europe, and Central Asia*. Noboken, NY: Wiley-Blackwell., 2011
115. Narodne Novine br.143/02, 33/05, Zagreb
116. Obadić, A.: Utjecaj aktivnih i pasivnih politika na tržište rada. *Financijska teorija i praksa*, 27 (4), 2003
117. OECD, Database, 2010-2018
118. Olson, M. , *Uspon i sumrak naroda: ekonomski rast, stagflacija i društvena rigidnost*. Beograd: JP Službeni glasnik. 2010
119. Oruč, N., Bartlett, W. : *Labour Markets in the Western Balkans: Performance, Causes and Policy Options*. Bosnia and Herzegovina: Regional Cooperation Council, 2018
120. Papastergiadis, N.: *The Turbulence of Migration: Globalization, Deterritorialization and Hibridity*, Cambridge: Polity Press. , 2011
121. Peumans, H. , *Theorie et pratique des calculs d' investissement*. Paris: Dunod l'Economie d'Enterprise, 1965
122. Pojatina D., Štednja stanovništva, "Insitut društvenih nauka - Centar za ekonomska istraživanja", Beograd, 1991,
123. Pope, P.T. & Webster, J.T. „Use of an F-statistic in stepwise regeresion procedures“. *Tehnometrics*, 14, 1972
124. Prem S.Mann: „Statistics for business and economics – solution manual“. Joh Wiley & Sons, New York, USA, 1955
125. Protsenko, A.: *Vertical and Horizontal Foreign Direct Investments in Transition Countries*, PhD thesis, Ludwig-Maximilians-Universit`at Munchen., 2003
126. Park, R.E.. Estimation with Heteroscedastic Error Terms. *Econometrica*, vol. 34, no. 4 , 1966
127. Radović, M., „Turistička geografija Crne Gore“, Fakultet za turizam, hotelijerstvo i trgovinu, Bar, 2010

128. Rakita, B., MeĐunarodni biznis i menadĐment. Beograd: Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu. 2006
129. Rodriguez-Clare, A. : Multinationals, Linkages, and Economic Development, The American Economic Review, 86(4), 1996,
130. Rodrik, D.. Growth strategies. In P. Aghion & S. Durlauf (Eds.). Handbook of Economic Growth, Elsevier, 2005
131. Romer D, Frankel A, Does Trade Cause Growth? Harvard University, 1999
132. Romer, D., Advanced Macroeconomics. New York, NY: McGraw-Hill. 2006
133. Ruane, F. & UĐur, A., Foreign Direct Investment and Productivity Spillovers in The Irish Manufacturing Industry. Evidence From Firm Level Panel Data, 2002
134. Sachs, J., Doba odrĐivog razvoja. Beograd: JP SluĐbeni glasnik., 2014
135. Saxenian, A., Regional Advantage. Cambridge: Harvard University Press. 1994
136. Stephens, P.A., Buskirk, S.W., Hayward, G.D., & Martinez del Rio, C. „Information theory and hypothesis testing: a cal for pluralism“. Journal of Applied Ecology, 2005
137. Stahl, C. W. : *Labor emigration and economic development*. International migrationreview, No. 16, 1982
138. Standing, G., : “Social Protection in Central and Eastern Europe: a Tale of Slipping Anchors and Torn Safety nets”, in G. Esping-Andersen ed. Welfare States in Transition: National Adaptations in Global Economie London; Thousand Oaks; New Delhi: Sage., 1996,
139. Stiglitz, J., Ekonomija javnog sektora, Ekonomski fakultet, Beograd, 2013
140. Stojković M. „Statistika“ . Ekonomski fakultet Subotica, 2001
141. Terzic, D. , Značaj globalizacije i stranih direktnih investicija za Srbiju, Sremska Kamenica, Godina VIII, br 1, Edukons Univerzitet, 2014
142. Thirwall, A. (1999). Growth and Development: With Special Reference to Developing Economies. London: Palgrave Macmillan, 1999
143. Tibor Kiš & Boris radovanov „Statistika i ekonometrija finansijskih tržišta“, Ekonomski fakultat Subotica, 2014
144. Todaro, M. P. i Smith, S. C., Ekonomski razvoj. Sarajevo, Bosna i Hercegovina: Šahinpašić, 2006

145. Todorović, M. Globalna ravnoteža. Niš: Ekonomski fakultet Univerziteta u Nišu.2007
146. Todosijević, R.: *Strategijski menadžment-teorijske postavke*, Ekonomski fakultet, Subotica, 2009
147. Togati, T., *The New Economy and Macroeconomic Stability:Neo-Modern Perspective Drawing on the Complexity Approach and Keynesian Economics*. London and New York: Routledge Frontiers of Political Economy. 2009
148. Thomas, V., Dailami, M., Dhareshwar, A., Kaufmann, D., Kishor, N., López, R. & Wang, Y.,*The Quality of Growth*. The International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank. New York: Oxford University Press. 2000
149. Triantis, S.,: *Economic Growth and Saving Theory*, Kyklos, Vol. 52, No. 1, 2007
150. Trivić, N., Mikroekonomija. Bečej: Proleter a.d., 2016
151. Šošić I., „Statistika“. Školska knjiga Zagreb, 2006
152. Znaor, D. & Landau, S. , *Unlocking the Future – Zameci promjene: održiva poljoprivreda kao put prosperiteta za Zapadni Balkan*. Zagreb: Heinrich Böll Stiftung. 2004
153. Zubović, J., Simeunović, I.: *On the New Methodology of Cost-Benefit Analysis of ALMP – The Case of Serbia*, 2011
154. Žižić M., Lovrić M., Pavličić D.“Metodi statističke analize“.Ekonomski fakultet Beograd, Beograd, 2002
155. UNCTAD. *World Investment Report 2016: Investor Nationality: Policy Challenges*, New York and Geneva, United Nations, 2016
156. United Nations Conference on Trade and Development, *World Investment Report 2015: Reforming international Investment Governance*, 2016,
157. Uvalić, M. & Cvijanović, V., *Towards A Sustainable Economic Growth and Development in the Western Balkans. Analysis*. Friedrich-Ebert-Stiftung, Regional Office for Croatia and Slovenia Zagreb, 2018
158. Vasyechko, O. *A Review of FDI Theories: An Application for Transition Economies*, *International Research Journal of Finance and Economics*, Issue 89, 2012
159. Verdoorn, J. P.: *On the Factors Determining the Growth of Labor Productivity*|| *.Italian Economic Papers*, Vol. II, Oxford: Oxford University Press, 1993.

160. Vladislavljević, M., Nojković, A.: „Fiskalna konsolidacija i premija zarada javnog sektora u Srbiji: ocene dobijene primenom metoda uparivanja i kvantilne regresije.“ Y: Prašević, A. (ur.). Ekonomska politika Srbije u 2018.godini: kvalitet institucija i ekonomski rast. Beograd: Ekonomski fakultet, 2018,
161. Vujović, S.: Strane direktne investicije kao faktor jačanja konkurentnosti privrede i preduzeća, doktorska disertacija, Univerzitet u Prištini, Ekonomski fakultet, 2012
162. Vukadinovic S., Popović. J.“ Matematička statistika“ Univerzitet u Beogradu, 1996
163. Wang, J. C Wang, X., Benefits of foreign ownership: Evidenoe from foreign direot investment in China, Journal o f International Economics, 9 7(2), 2015
164. Wilkinson, L. „Tests of significance in stepwise regression“. Psihological Bulletin, 86, 1979
165. Wooldridge, J.M.. Econometric analysis of cross section and panel data. Massachusetts, London, England: The MIT Press Cambridge, 2002
166. Wooldridge, J.M.. Introductory econometrics: A modern approach. Mason, USA: South-Western, Cengage Learning, 2012.
167. World Bank, World Development Indicators (WDI), 2018 Preuzeto sa <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=worlddevelopment-indicators> (20. 01. 2018)

INTERNET IZVORI

1. Albanian Investment Development Agency, <http://aida.gov.al/>
2. Agencija za unapređenje stranih investicija u Bosni i Hercegovini, <http://www.fipa.gov.ba/>
3. Agencija za investicije i konkurentnost Republike Hrvatske, <http://www.aik-invest.hr/>
4. Agency for Foreign Investment and Export Promotion of the Republic of Macedonia, <http://www.investinmacedonia.com/>
5. Montenegrin Investment Promotion Agency, <http://www.mipa.co.me/>
6. Razvojna agencija Srbije, <http://www.ras.gov.rs/>
7. <https://www.ceicdata>
8. <https://www.stat.gov.rs/>
9. <https://www.worldbank.org>
10. <https://www.trendeconomy.com>
11. <https://www.theglobaleconomy.com>

12. <http://www.rzs.rs.ba/> Statistički godišnjak Republika Srpska, Republički zavod za statistiku,2016.,2015.,2014.,2013.,2012.,2011
13. http://europa.eu/legislation_summaries/employment_and_social_policy/eu2020/em0040_en.htm, (datum pristupa 16.02.2021)
14. <http://eprints.lse.ac.uk/id/eprint/48037>,
15. <http://www.umass.edu/economics/sites/default/files/Martinez.pdf>
16. <https://voxeu.org/article/service-export-sophistication-and-economic-growth> 24.
17. https://www.theglobaleconomy.com/Macedonia/Government_size/
18. <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=worlddevelopment-indicators>
19. <http://info.worldbank.org/governance/wgi/>
20. Total Economy Database:
<https://www.conferenceboard.org/data/economydatabase/>
21. World Bank Development Indicators:
<http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-developmentindicators>

REZIME

Kako privredni razvoj predstavlja ekonomski proces koji se ne može uspešno analizirati na osnovu izolovanog posmatranja kraćih vremenskih intervala, već kroz duži vremenski period i čitav niz uzročno-posledičnih veza tokom tog perioda, u radu su predstavljene i zemlje u okruženju i stanje na tržištu rada u višegodišnjem periodu.

Nezaposlenost, u zemljama koje su bile sastavni deo države Jugoslavije, je tvrdokoran problem; dugotrajan, prouzrokovan mnogostrukim okolnosti i obuhvata relativno velik deo radno sposobnog stanovništva. Zbog složenosti problema zahteva se multidisciplinarnan pristup i preduzimanje mera koje su sastavni deo raznih politika kao što su socijalna, fiskalna, monetarna, obrazovna, strukturna, tehnološka, regionalna, politika dohotka kao i politika tržišta rada. Nezaposlenost predstavlja ozbiljan problem kako za društvo, tako za pojedinca. Rad je bitan faktor za normalno psihofizičko funkcionisanje čoveka i u slučaju njegova odsustva dolazi do erozije stečenih znanja i veština, pojedinac postaje finansijski ovisan o okolini, gubi samopouzdanje i sklonost ka proaktivnosti. S obzirom da se republike bivše Jugoslavije ubrajaju u socijalne države, u kojima zdravstveni i penzioni sistemi u najvećem delu funkcionišu po principu solidarnosti, svaki gubitak radnog mesta znači i manju uplatu doprinosa u te sisteme, što utiče na pad standarda i socijalnih prava svih građana. Na državama je zadatak da stvore kvalitetnu institucionalnu infrastrukturu, odnosno efikasnu državnu upravu, pravosudni sistem, da kroz obrazovanje podstiču razvoj preduzetničkog duha i da stvaraju radnu snagu sa kvalifikacijama za kojima postoji potražnja na tržištu rada. Pristupanje Slovenije i Hrvatske Evropskoj uniji postavilo je određene okvire i ograničenja o kojima treba voditi računa pri rešavanju problema nezaposlenosti. Postoje ograničenja u korištenju zaštitnih kvota i carina radi posticanja izvoza. Nadalje, EU traži da se vodi politika stabilnog kursa, održava stabilno finansijsko tržište, provede fiskalna konsolidacija, prebace porezi s rada na druge za rad manje opterećujuće izvore. Cilj rada je da kritičkom analizom pomogne u nalaženju rešenja za tržište rada, odnosno akcenat je na rastu zaposlenosti pružajući ne samo sliku sadašnjeg stanja i probleme ekonomija sa kojima se susreću posmatrana područja, u vezi sa ovim makroekonomskim faktorom, već i da se da predlog kreatorima ekonomske politike u zemljama regiona da bi se ciljani nivo zaposlenosti u nacionalnim ekonomijama i dostigao.

Jedan od osnovnih makroekonomskih ciljeva svakako je dostizanje nivoa pune zaposlenosti, što predstavlja imperativ postojanja funkcionisanja privrede koja teži državi blagostanja.

Kao i na svim tržištima, i na tržištu rada, prisutne su konstantne promene, u skladu sa uslovima privređivanja i potrebama koje vreme sobom donosi. Promene na tržištu rada u rezultat su promena u savremenim uslovima privređivanja, prvenstveno u razvijenim zemljama. Ove promene prate se na osnovu indikatora zaposlenosti i nezaposlenosti (stope zaposlenosti i stope nezaposlenosti), kao i na osnovu praćenja potreba na tržištu rada za savremenim, zanimanjima, deficitarnim profilima radne snage, ali i uslova rada. Promene na globalnom tržištu rada povlače i brojne konsekvence, prvenstveno demografske. Sve intenzivnija migraciona kretanja suočavaju se sa odsustvom kohezije između nacionalnih i novih globalnih pravila i standarda rada i zapošljavanja. Sve veća međuzavisnost zemalja koju izaziva globalizacija postavlja kao ključno pitanje potrebu za čvršćim, širim i koherentnijim globalnim okvirom pravila o radu, što podrazumeva sadržajno širenje klasičnih radnih prava i uključivanje novih koji se tiču zdravlja, bezbednosti, minimuma radnih uslova, pristup mreži socijalne bezbednosti, sistema za rešavanje sporova i pristup pravima rada radnicima koji nemaju stalni radni odnos i kojih će u uslovima globalizacije privrede biti sve više. Evidentno je da zemlje regiona koje nisu članice EU, moraju sprovesti odlučnu politiku kako bi poboljšali status mlade radne snage. Takve mere bi trebale da uključuju transparentan monitoring, obrazovne reforme, i najvažnije, bliskosaradnju sa privredom. Mladi ljudi ne bi trebalo da budu primorani da napuste svojematične zemlje na početku svoje profesionalne karijere, ali se trenutno čini da ovo pitanje nije u fokusu političkih elita koje nastoje da njihove države postanu punopravni članovi EU.

SUMMARY

As economic development is an economic process that cannot be successfully analyzed on the basis of isolated observation of shorter time intervals, but over a longer period of time and through causal relationships during that period, the paper presents the surrounding countries and the labor market situation. multi-year period. Unemployment, in the countries that were an integral part of the state of Yugoslavia, is a stubborn problem; long-lasting, caused by multiple circumstances and encompasses a relatively large part of the working age population. Due to the complexity of the problem, a multidisciplinary approach is required and measures are taken that are an integral part of various policies such as social, fiscal, monetary, educational, structural, technological, regional, income policy and labor market policy. Unemployment is a serious problem for society, so for the individual. Work is an important factor for the normal state administration, a judicial system, to encourage the development of entrepreneurial spirit through education and to create a workforce with qualifications that are in demand on the labor market. There are restrictions on the use of protective quotas and tariffs to encourage exports. Furthermore, the EU demands that a policy of a stable exchange rate is pursued, that a stable financial market is maintained, that fiscal consolidation is carried out, and that taxes are transferred from labor to other less

burdensome sources of labor. The aim of the paper is to help find solutions for the labor market through critical analysis, ie the emphasis is on employment growth, providing not only a picture of the current situation and problems of economies facing the observed areas, in relation to this macroeconomic factor, but also to give suggestions to creators of economic policies in the countries of the region in order to reach the target level of employment in national economies. One of the basic macroeconomic goals is certainly to reach the level of full employment, which represents the imperatives of the existence of the functioning of an economy that strives for a welfare state.

As in all markets, so in the labor market, there are constant changes, in accordance with the conditions of business and the needs that time brings. Changes in the labor market are the result of changes in modern business conditions, primarily in developed countries. These changes are monitored on the basis of employment and unemployment indicators (employment rates and unemployment rates), as well as on the basis of monitoring labor market needs for modern occupations, labor force deficits, but also working conditions. Changes in the global labor market also entail numerous consequences, primarily demographic. Increasingly intense migration trends are facing a lack of cohesion between national and new global rules and labor and employment standards. The growing interdependence of countries caused by globalization raises the key issue of the need for a stronger, broader and more coherent global framework of labor rules, which includes the substantive expansion of classic labor rights and the inclusion of new ones concerning health, safety, minimum working conditions, access to social safety. systems for resolving disputes and access to labor rights for workers who do not have a permanent employment relationship and who will be more and more in the conditions of globalization of the economy. It is evident that the countries of the region that are not members of the EU, must implement a decisive policy in order to improve the status of the young workforce. Such measures should include transparent monitoring, educational reforms, and most importantly, close cooperation with the economy. Young people should not be forced to leave their home countries at the beginning of their professional careers, but at the moment it seems that this issue is not in the focus of political elites who are trying to make their countries full members of the EU.